תנ״ך · אחרונים · ייטב לב

ייטב לב דברים

רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

ייטב לב דברים

רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים

מקור הטקסט: דיקטה · רישיון: CC BY-SA 4.0

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/ייטב-לב-דברים/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

על פרשת דברים 4
על פרשת ואתחנן 28
על פרשת עקב 58
על פרשת ראה 81
על פרשת שופטים 109
על פרשת תצא 142
על פרשת תבוא 169
על פרשת נצבים 189
על פרשת וילך 214
על פרשת האזינו 222
על פרשת וזאת הברכה 247

על פרשת דברים

אלה הדברים וגו' [א, א]. על פי מה שאמרו חז"ל לא גלו ישראל אלא בשביל שכפרו בתורה שבעל פה, שנאמר (ישעיה ה, כד) ואת אמרת קדוש ישראל נאצו, זה תורה שבעל פה. יש להבין הטעם, לפי מה שאמרו חז"ל (גיטין ס ע"ב) לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל תורה שבעל פה, שנאמר (שמות לד, כז) כי על פי הדברים האלה (פירוש שאינו בכתב, כי אם בדברים שבעל פה) כרתי אתך ברית ואת ישראל, ויש להבין הענין, כי אין איש ואשה כורתין ברית אלא אם יש להם תולדות, אבל אם אין להם תולדות אין ביניהם כריתת ברית ואם הקדיחה תבשילו קלה בעיניו לגרשה, כאשר החוש מעיד על זה, וממנו נקח, לאשר התורה צוה לנו מאורסה לקהלת יעקב, וחכמינו הולידו תולדות מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן והוא תורה שבעל פה, וגזרות כמו שניות לעריות ושבות דשבת ותוספת שבת ויום טוב ופרישה סמוך לוסתה ואיסור חמץ בערב פסח קודם חצות, ותקנות הדלקת נר בשבת ובחנוכה וקריאת הלל ומגלה וכהנה, וכל זה בכלל תורה שבעל פה שנעשה תורת ה', שהרי אנו מברכין וצונו, ואמרו חז"ל (שבת כג.) מדכתיב (להלן יז, יא) לא תסור וגו'. ובשביל זה כרת הקב"ה אתנו ברית, מכח תולדותיהן שכיוצא בהן, וכיון שכפרו בתורה שבעל פה, נפסק הכריתת ברית, וכיון שהמירו כבודו שלח אותם מעל פניו ויצאו מארצם:

וכתיב בפרשת ברכה (שם לד, א-ב) ויראהו ה' את כל הארץ וגו' עד הים האחרון, ואמרו חז"ל (ספרי ברכה שנז) קרי ביה עד היום האחרון, שהראהו את כל המאורעות עד תחיית המתים, וראה משה חורבן הבית בשביל שכפרו בתורה שבעל פה, ואם יחזרו וישמעו לקול ההורים תורה שבעל פה עתידין להגאל. ולזה הזהירם לקיים תורה שבעל פה, וזה שאמר אלה הדברים, כלומר שיקיימו הנאמר בדברים, (זאת) אשר דבר משה אל כל ישראל וגו' מול סוף, נגד מה שעתיד להיות בסוף, והבן:

אלה ה'דברים א'שר ד'בר מ'שה א'ל כ'ל י'שראל [א, א]. ראשי תיבות אד"ם איכ"ה. ירמוז למה דאיתא במדרש איכה (איכ"ר פתיחתא ד) והמה כאדם וגו' (הושע ו, ז), כמו דכתיב באדם (בראשית ג, ט) ויאמר לו איכה, כמו כן איכה ישבה בדד וגו' (איכה א, א). אם כי הנקודות אינם שוין, עם כל זה טעמן שוה, על דרך משל מי שהוא חכם ועתיר בנכסין ונפל מאיגרא רמא כו' ונעשה עני מכל, מדעת ומנכסין, ואיננו על מקומו הראשון, ראוי לומר לו איכה, כלומר באיזה מקום אתה כי אינו במקומו ומדרגתו, והיינו ממש איכה ישבה בדד. וידוע כי בשעת מתן תורה כתיב (שמות לב, טז) חרות על הלוחות, ואמרו חז"ל (ש"ר לב, א) חירות ממלאך המות ומשעבוד מלכיות, אחר כך על ידי אומרם (שם,

ד) אלה אלהיך וגו' חזרה זוהמתן (זוהר בראשית נב ע"ב), והיינו דכתיב (תהלים פב, ו-ז) אני אמרתי אלהים אתם וגו' אכן כאדם וגו'. וזהו שנאמר אלה, בשביל שחטאו באלה, לכך הדברים וגו' ראשי תיבות אד"ם איכ"ה, כלומר ראוי להם מה שנאמר לאדם איכה. במדבר בערבה, בשביל שחטאו במקומות אלו כפירוש רש"י, מול סוף, ר"ל שזה איכה הוא נגד סוף הדברים אשר נאמר איכה ישבה:

אמנם כתיב (להלן לב, לט) מחצתי ואני ארפא, על כן בראשי תיבות איכ"ה מרומז הרפואה, והוא שאמר משה בסוף הפרשה (ג, כב) לא תיראום כ'י י'י א'להיכם ה'וא הנלחם לכם, הנה לאשר צפה כי אחר פרשה זו עתידין שיקראו איכה, על כן הקדים הרפואה להמכה ואמר לא תיראום, כי איכ"ה ראשי תיבות כ'י י'י א'להיכם ה'וא הנלחם לכם, כלומר לאשר נחסר "הוא" משמו וכסאו, ה"ו מהוי"ה וא' מכסא, על כן "הוא" הנלחם, שעליו המלחמה והוא המושיע:

אלה הדברים וגו' בעבר הירדן כו' [א, א]. אפשר לפרש על דרך המוסר בהקדם הא דכתיב בפרשת ראה (להלן יב, ח-י) לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום איש כל הישר בעיניו כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה, עיין מה שפירש מוזלה"ה בספר ישמח משה (פר' ראה ד"ה לא תעשון) הבאתי דבריו במקומו, ובעקבותיו אלך לפרש על פי מה ששמעתי בשם הרב הקדוש מהר"מ זלה"ה אבד"ק לינסק שאמר לפרש נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה וגו' (איכה ג, מ), על דרך משל מי שהולך בשדה היער אנה ואנה ולא מצא מקום להגיע לעיר שרצה לילך, ומצאו איש אחר ושאל אותו איה הדרך לעיר פלוני, והשיבו גם אנכי לא ידעתי וצריכים אנחנו לחפש אחריו למצוא הדרך הסלולה לעיר ההוא, אך זה אגיד לך, בדרך ושבילים שאני הלכתי עד עתה לא תלך כי לא זה הדרך. וזהו שנאמר נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה וגו', כי עד עתה היינו כולנו תועים בשדה כשה אובד, ע"כ דבריו. והנה, אדוננו משה ידע את הדרך ילך בה, אבל מרוב ענותנותו כלל עצמו עמהם, ואמר העיקר לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום וגו', כי לא זה הדרך הישרה, והראיה, כי לא באתם עד עתה אל המנוחה וגו' ועוד בן ישי לא בא, אם כן עינינו רואות כי בדרך שהלכנו היינו תועים בשדה ולא הגיענו למחוז חפצנו כי עוד לא מצאנו מנוחה, אך ועברתם את הירדן אז וישבתם בטח:

וזהו שנאמר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל, הן בדורו והן בדורות הבאים, עיקר תוכחתו היה מה שאנחנו עוד בעבר הירדן, כלומר בחוץ לארץ, במדבר בבחינת מדבר שהוא הפקר לכל, וכמו כן בערבה מול סוף, כי בשלותנו כתיב (להלן כח, יג) ונתנך ה' לראש ולא לזנב, ועתה בעוה"ר היו צריה לראש (איכה א, ה), ואנחנו נמשלנו

מול סוף לכל. אוי כי ארכה השעה, עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו, מזה נראה בעליל שאנחנו תועים בדרך, וצריכים אנו לחפש הדרך להגיע למחוז חפצנו עבור את הירדן לבא למקום הקדוש, במהרה בימינו אמן:

אלה הדברים אשר דבר משה [א, א]. יתבאר בהקדם לפרש הפסוק (תהלים פג, ב-יט) אלהים אל דמי לך וגו', על פי מאמר הסבא (זוהר ח"ב) משפטים דף ק"ה (ע"א), כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (בראשית מט, כח), מתיחין דישראל אלה אקרון, לאתמתחא שמא ד"מי" למהוי בניינא כדקא יאות, למהוי ישראל בכללא דשמא דאלהים, "אלה" איהו ישראל בכלל, "מי" ברא אלה (ישעיה מ, כו), חבר "אלה" בהדיה והוה בניינא שלים, שמא חדא ממש, ודא הוא דכתיב (בראשית לב, כט) כי שרית עם אלהים וגו', ועל דא לית שציאו לישראל לעלמין, וחס ושלום אלמלא ישתציאו, שמא דא לא הוי, הדא הוא דכתיב (יהושע ז, ט) והכריתו את שמנו וגו' ומה תעשה לשמך הגדול, שמא גדול דא בניינא קדמאה שמא קדמאה אלהים (נראה לי דקרי ליה שמא קדמאה משום דהתורה פיה פתחה ביה, דכתיב (בראשית א, א) בראשית ברא אלהים). והשתא דישראל בגלותא כביכול כל בניינא נפל, וכד יפרוק בנוי מגלותא יתחבר "מי" ו"אלה", דהוי בהו פרודא בגלותא, ושמא דאלהים יהא שלים, הדא הוא דכתיב (ישעיה ס, ח) "מי אלה" כעב תעופינה וכו', והיא אלהים, עכ"ל. ועיין שם במקדש מלך. וזהו שאמרו חז"ל חטאו באלה, שנאמר (שמות לב, ד) אלה אלהיך (ואסתלק "מי" לעילא), ולקו באלה, שנאמר (איכה א, טז) על אלה אני בוכיה, ונתרצו באלה, שנאמר "מי אלה" כעב וגו', שמא אלהים שלים. וזהו שנאמר אלהים אל דמי לך, כלומר בשביל הנוגע לך, דאסתלק מי ונשאר אלה, אל תחרש ואל תשקוט אל (הוא המשותף בשם "ישראל"). כי הנה וגו' ומשנאיך נשאו ראש (היינו "מי", המוהין מעל בנין), על עמך יערימו סוד (וממילא) ויתיעצו על צפוניך, היינו אמא עלאה המכונה (זוהר במדבר קכ.) צפון (עיין בכוונת איזהו (ח"א נא.), קרן מזרחית צפונית, אבא ואמא). אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם "ישראל" עוד וגו', אם כן אלמלא ישתציאו, שמא דא לא הוי. וידעו כי אתה שמך הוי"ה (דס"ג, ייא"י עולה א"ל) לבדך עליון, אחורים דס"ג (עיין כוונת אל עליון (שם פג ע"ב)ן אמא עלאה, על "כל" הארץ, רומז כל אלה שבטי ישראל, שנקראים (מלאכי ג, יב) ארץ חפץ, והבן:

והנה, מבואר במדרש דברים (ספרי ברכה שנז) על הפסוק (להלן לד, א-ב) וירא‍הו [ה'] את כל הארץ וגו' עד הים האחרון, היינו היום האחרון. וממילא הראה לו ה' הבית בבנינו וחורבנו, וגלות ישראל וגאולתן. ועל זה הוכיחן ואמר "אלה", בשביל "מי" דאסתלק בגלותא ואשתאר "אלה", הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל, על זמן היותם בגלות

במדבר בערבה, מול סוף מה דעתיד בסוף יומיא, שיראו להטיב מעשיהם, להחזיר להתחבר "מי אלה":

ועל דרך זה יש לרמוז במה דכתיב פרשת ויקהל (שמות לה, א-ב) ויאמר אליהם אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קודש, ופירש רש"י, הקדים אזהרת שבת למלאכת המשכן, לומר שאינו דוחה שבת. והקשו כולם מהיכי תיתי דלידחי, הא שבת עשה ולא תעשה. ולפי דרכנו ירמוז על פי דכתיב בפרשת ראה (להלן יב, ג-ד) ונתצתם את מזבחותם וגו' לא תעשון כן לה' אלהיכם, ופירש רש"י אזהרה למוחק את השם ולנותץ אבן מן המזבח או מן העזרה, אמר רבי ישמעאל וכי תעלה על דעתך שישראל נותצין את המזבחות, אלא שלא תעשו כמעשיהם ויגרמו עונותיכם למקדש שיחרב (ספרי ראה סא). אם כן ידיעת ההפכים בשוה, ממילא נשמע כשישראל עושים תשובה ומעשים טובים הרי בונים המקדש והמזבח. וידוע כי באלו הימים שבין המצרים החיוב לסגף את עצמו במניעת אכילת בשר (שו"ע או"ח סי' תקנא ס"ט), ובענין המלבושים (שם ס"ג), ולהתענות בי"ז בתמוז ובתשעה באב, לזכור הדברים אשר אירעו בהן כדי לעורר הלבבות לתשובה, עיין מגן אברהם סימן תקמ"ט ס"ק א'. וכשחל בשבת נדחה התענית ליום ראשון, הגם שבנין בית המקדש תולה בזה, והוי סלקא דעתך אמינא כי ענין זה ידחה שבת, על זה אמר אלה (בשביל שחטאו ב"אלה", כדפירשתי) הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם, היינו להתענות באותו זמן, ששת ימים תעשה מלאכה מלאכת בנין בית המקדש, וביום השביעי יהיה לכם קודש, ואינו דוחה שבת, והבן:

או יאמר אלה הדברים כו' [א, א]. ובמדרש (ד"ר א, א) אמר הקב"ה ראה לשונה של תורה שמרפא את הלשון, שנאמר (משלי טו, ד) מרפא לשון עץ חיים, ואין עץ חיים אלא תורה, שנאמר (שם ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים בה. לשונה של תורה מתיר את הלשון, תדע לך, לעתיד לבא הקב"ה מעלה מגן עדן אילנות משובחין שהן מרפין את הלשון, שנאמר (יחזקאל מז, יב) ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה וגו', מנין שהוא רפואה של לשון, שנאמר (שם) והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה כו', חד אמר לתרפיון, וחד אמר כל שהוא אלם ולועט הימנו, לשונו מתרפאת ומצחצחת מיד בדברי תורה, שנאמר מזה ומזה, ואין מזה ומזה אלא תורה, שנאמר (שמות לב, טו) מזה ומזה הם כתובים. רבי לוי אמר ממקומו מוכרע, הרי משה עד שלא זכה לתורה כתיב ביה (שם ד, י) לא איש דברים אנכי, כיון שזכה לתורה נתרפא לשונו והתחיל לדבר, שנאמר אלה הדברים אשר דבר משה, עכ"ל:

להבין דברי המדרש מה שכפל בלשונו מרפא את הלשון מתיר את הלשון, ומה ענין תחלת דבריו לכאן מבלעדי מה שאמר רבי לוי, יתבאר בהקדם ש"ס פרק ג' דערכין (טו ע"ב) מה תקנתם של מספרי לשון הרע, אם תלמיד חכם הוא יעסוק בתורה, שנאמר מרפא לשון עץ חיים. רבי אחא ברבי חנינא אומר, סיפר אין לו תקנה [כו'], אלא מה תקנתו שלא יבא לידי לשון הרע, אם תלמיד חכם הוא יעסוק בתורה כו'. ולפי זה יתכן לפרש אלה הדברים וגו', כי כאשר בא להוכיח כלל ישראל פיו פתח בחכמה להוכיח על ענין הדבור, לשמור הפה והלשון מלשון הרע שאמרו ז"ל (בבא בתרא קסד ע"ב) שאין אדם ניצול ממנו בכל יום, ומליצנות ורכילות ומלשינות וכדומה, כי עיקר ההבדל ומעלת האדם מן הבעל חי הוא כח המדבר, לזה מאד צריך רסן לשפתיו ולשמור פיו ולשונו. וזהו שאמר להם תקנה לזה אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל, שהזהירם לעסוק ולדבר תמיד אלה הדברים האמורים למעלה בפרשיות הקודמות. וזה שאמר המדרש על זה לשונה של תורה מרפא לשון, לחד מאן דאמר אפילו שכבר דבר, ולחד מאן דאמר שלא ידבר:

והוסיף עוד מתיר את הלשון, על פי דכתיב למעלה בפרשת בא (שמות יג, ט) למען תהיה תורת ה' בפיך, ואמרו חז"ל (שבת כח ע"ב) מן המותר בפיך, ופירשתי כוונתם בזה, כי אי אפשר לאדם אפילו תלמיד חכם לעסוק בתורה בכל עת ובכל רגע, כי לפעמים צריך לדבר עם בני אדם בפיו ובלשונו, כי רבים יחלו פני תלמיד חכם ונהנין ממנו עצה בעניני המסחר וכדומה, אבל צריך שיהיה דבריו עם בני אדם בפיו ובלשונו, ולבו איננו עמו כי אם דבוק בה' ובתורתו, וכמו שכתב הרמב"ן פרשת עקב (להלן יא, כב). והעצה לזה, להלביש איזה דברי תורה ויראה בתוך דבריו, שיבינו השומעים דבריו כמשמעו, ובקרבו ישים אמריו טהורות, ועל דרך שפירשו המפורשים (דברי הימים-א כט, י) ויברך דויד את ה' (אך) לעיני כל הקהל (נדמה להם) ויאמר דויד, אך אמירה בעלמא. וזהו שאמרו חז"ל (עבודה זרה יט ע"ב) שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה לימוד, כי יש ללמוד מתוך דבריהם, שנאמר (תהלים א, ג) אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול:

וזהו שנאמר (מלאכי ב, ז) כי שפתי כהן ישמרו דעת ושכל, על כן ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, ואמרו ז"ל (מועד קטן יז.) אם הרב דומה למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיהו, ולכאורה קשה הא כתיב (תהלים קיט, צט) מכל מלמדי השכלתי, ואמרו ז"ל (אבות פ"ד מ"א) איזה חכם הלומד מכל אדם. אבל הענין, ללמוד תורה מפורשת ודאי מותר אפילו מכל אדם, אבל כאן איירי ללמוד משיחת חולין של תלמיד חכם, על זה אמר אם הרב דומה למלאך שכשבא לעולם הזה מתלבש בלבוש גשמי אם שבעצמותו

הוא מלאך ועומד לפני ה', כמו כן תלמיד חכם בבואו לדבר עם בני אדם דברים גשמים אין דבורו עמהם רק לבוש חיצוני, אבל תוכו רצוף אהבה ותורת ה' ויראה, ובזה דומה למלאך, אז יבקשו דייקא, צריך לבקש ולחפש בחורין ובסדקין של דבריו אפילו בשיחת חולין תורה מפיהו. וממילא מי שהוא בבחינה זו, הרשות נתונה לו לדבר עם בני אדם כפי הצורך, כי אם שמדבר דברי הרשות הנקרא היתר, תוכו רצוף דברי תורה (ועיין מה שכתבתי בהקדמה (ד"ה אמנם) שלא תקשה על זה מחגיגה פרק ב' (טו ע"ב) עי"ש). וזה שאמר למען תהיה תורת ה' בפיך, והיאך אפשר שיהיה תמיד דברי תורה בפיך, על זה אמרו ז"ל מן המותר בפיך, כלומר שאפילו מן המותר יהיה תורת ה' בפיך, כדבר האמור. וזהו שאמרו לשונה של תורה מתיר את הלשון, לדבר בו דברי רשות והיתר אם תוכו רצוף דברי תורה:

ומביא ראיה, תדע לך, שהרי אילנות שבגן עדן נאמר בהן והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה, ואמרו חז"ל (סנהדרין ק.) להתיר פה, כל שכן האדם שנאמר (להלן כ, יט) (ו)האדם עץ השדה, והתורה שנקרא עץ חיים שנאמר עליו אשר פריו יתן בעתו, זה דברי תורה, ועלהו זה שיחת חולין, לא יבול. וזאת תורת המסורה ועלהו לתרופה, להתיר פה, לכך ועלהו לא יבול, שמזה דרשו רז"ל שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה לימוד. ועל זה אמר רבי לוי ממקומו מוכרע, הרי משה עד שלא זכה לתורה כתיב ביה לא איש דברים אנכי [וגו'] כי כבד פה וכבד לשון אנכי, ופירש התרגום ארי יקר ממלל, שהיה כבד עליו לדבר בפיו ובלשונו והיה יקר אצלו מאד לדבר דבר, שלא יוציא מפיו דבר לבטלה או שלא כהוגן. וכיון שזכה לתורה זכה לדבר דברים הרבה, כי שפתיו ישמרו דעה והשכל להלביש בהן דברי תורה. וזה שאמר כאן אלה הדברים, בלשון רבים, אשר דבר משה אל כל ישראל, והבן:

עוד במדרש, דבר אחר אלה הדברים וגו' [א, א], זה שאמר הכתוב (משלי כח, כג) מוכיח אדם אחרי חן ימצא [ממחליק לשון]. מוכיח זה משה, אדם אלו ישראל, שנאמר (יחזקאל לד, לא) אדם אתם, אחרי, להביאן אחרי, חן ימצא זה משה, שנאמר (שמות לג, יב) וגם מצאת חן בעיני כו'. ממחליק לשון, זה בלעם שהחליק בנבואותיו וגבה לבם ונפלו בשיטים (ד"ר א, ב):

נראה לפרש על פי מה שכתב הרב הק' אור החיים (ד"ה הדבקים) בפרשת ואתחנן בפסוק (להלן ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם, על פי דקיימא. לן (רמב"ם יסודי התורה פ"ו ח"ג) כל הנטפל לה' מלפניו מותר למחקו, מלאחריו כגון ך' של אלהיך, כ"ם של אלהיכם, אינם נמחקים, והרי הם כשאר אותיות של שם [מפני] שהשם מקדשם. והוא

מה שנתכוון באמרו הדבקים בה', פירוש, ולפי ששם זה המיוחד שם הוי"ה אין אות נסמכת לו מלאחריו, אלא מלפניו, כגון לה' בה', ואותיות שלפניו מותר למוחקן, לזה גמר אומר אלהיכם, פירוש דבקות זה שאתם דבקים בה' אינו כדבקות אותיות שלפניו, אלא כאותיות שלאחריו שהם כ"ם של אלהיכם, שהם קדושים כשאר אותיות של השם. גם רמז בתיבת בה' ייעוד נעים, והוא שם זה אינו מקדש מלאחריו, הא למדת שדבקות ישראל הוא בשמות עצמם, מתאחדים אור נפשם באור שם הנכבד, וכדי שלא תבין שהכוונה הוא כאותיות הנטפלים מלפניו, גמר אומר אלהיכם, אמור מעתה כי [כוונת] אמרו בה' הוא ביחוד האותיות. והוא מה שאמר הכתוב (להלן לב, ט) כי חלק ה' עמו, הרי כי חלק אחד הם ישראל משם הוי"ה ב"ה. ואולי כי ידבר הכתוב כנגד שתי הדרגות שישנם בישראל זו למעלה מזו, והבן, עכ"ל. כוונתו, כי אותן בני עליה הנקראים ישראל הם דבקים ומתאחדים בשם הוי"ה ב"ה עצמו, וזהו שאמר הדבקים בה', והמוני עם הנקראים יעקב הם דבקים בשם אלהים באותיות הנטפלים מלאחריו, שהם כ"ם: ונראה להביא ראיה ברורה לזה, שהרי מצינו שהצדיקים נקראים בשמו ממש, שהרי כתיב (בראשית לג, כ) ויקרא לו אל אלקי ישראל, ואמרו רז"ל (מגילה יח.) הקב"ה קרא ליעקב אל, והקב"ה אמר למשה (שמות ז, א) ראה נתתיך אלהים לפרעה, וכן השופטים הכשרים נקראים אלהים, שנאמר (שם כב, ח) עד האלהים יבא דבר שניהם, ואיך יאמר כאן שהם רק נטפלים לאלהים באותיות שלאחריו. אלא ודאי שזה הוא רק לאותן המכונים יעקב, אבל בחינת ישראל הם נקראים אל או אלהים, והם מתאחדים בשם הוי"ה ב"ה חלק ה', כאמור. ונראה לי שזה אמר הכתוב ישעיה מ"ד (ה) זה יאמר לה' אני, היינו בחינת ישראל יאמר שהוא דבוק בה' הוי"ה, וזה יקרא בשם יעקב, לשון עקב וסוף, על שם שנטפלים בסופו. ירצה, הוא דבוק לאלהים, בחינת אלהיכם. ועל זה גמר אומר וזה יכתוב ידו לה', ר"ל שהוא לה' הוי"ה, ועל זה פירש (שזה הוא אשר) ובשם "ישראל" דייקא יכנה. ואולי שזה בקשתנו אבינו מלכנו החזירנו בתשובה שלימה לפניך, דייקא, דבקים בה', והבן: וזהו שנאמר אלה הדברים וגו' במדבר בערבה, ופירש התרגום אוכח יתהון על דחבו במדברא כו', שמפני זה אבדו בחינה זו להיות נקראים בשם אל או אלהים, וכדכתיב (תהלים פב, ו-ז) אני אמרתי אלהים אתם כו' אכן כאדם תמותון (ש"ר לב, א), על כל פנים מול סוף, ר"ל תראו להיות דבוק בו באותיות שבסופו, בחינת כ"ם מאלהיכם, על ידי שתחזרו בתשובה. וזהו שאמרו מוכיח זה משה, אדם אלו ישראל, אחרי להביאן אחרי, שיהיו דבקים בה' בחינת אותיות שלאחריו על כל פנים, בשביל זה חן ימצא שנאמר וגם מצאת חן, הכוונה על רישא דקרא שנאמר (שמות לג, יב) ואתה אמרת ידעתיך בשם, ר"ל

חבבתיך להיות דבוק בשם המיוחד ממש, או לקרוא בשם אלהים כדכתיב נתתיך אלהים לפרעה, על ידי שמצאת חן. וכוונת הדברים, בשביל שהוכיח משה את בני ישראל לחזור בתשובה ולהיות דבקים בו בבחינת אותיות שלאחריו, מכח זה זכה הוא להקרא בשמו ממש אל או אלהים, כי יעקב ומשה כחדא אזלין (תקוני זוהר, תקון סט, קא.):

ועל פי זה יתבאר בהפטרה לטוב, אמרו (ישעיה א, ב) שמעו וגו' כי ה' דבר. ר"ל, אם שהוא דבר לשון קשה, עם כל זה יש בו רחמים, וברגז רחם תזכור, וזהו שאמר הוי גוי וגו' בנים משחיתים, שעם כל זה נקראים בנים כדאיתא פרק קמא דקדושין (לו.), אם כי עזבו את ה' הוי"ה מלהיות דבוק בשם הוי"ה ב"ה, וחלקו נאצו את קדוש ישראל, היינו בחינת קדושת ישראל הדבקים בה', עם כל זה נזורו אחור, היינו שנטפלים לו לשם אלהים מלאחריו בבחינת כ"ם מאלהיכם, והבן. ונזורו הוא מלשון נזר ועטרה, והבן:

וזהו שאמר הכתוב ישעיה ס"ב (ג"ד) והיתה עטרת תפארת ביד ה' וצניף מלוכה בכף אלהיך, ר"ל בכף של אלהיך, שתהיה נטפל מלאחריו בבחינת ך' של אלהי"ך שאין לו מחיקה, ולכך לא יאמר לך עוד עזובה, כי לא תהיה נעזב מאתו, וכדכתיב (שמואל-א יב, כב) כי לא יטוש ה' את עמו "בעבור" שמו, על דרך (פסחים ז ע"ב) עובר לעשייתן, שהוא לשון קדימה כדכתיב (שמואל"ב יח, כג) ויעבר את הכושי, לזה אמר כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו, מחמת שמקודם שמו, ואתם נטפלים לאחריו שאין לו מחיקה. וזהו שנאמר (להלן יג, ה) אחרי ה' אלהיכם תלכו, והבן. וזה שאמר כאן להלן (ב, ה) כי לא אתן לכם מארצם (ירושה) עד מדרך כף רגל, כף הוא הכף של אלקי"ך, רגל הוא רגלו של עשו, והבן:

עוד יתבאר המדרש הנ"ל על פי דאיתא בגיטין (נח.) שעמד רבי יהושע בן חנניה על פתח בית האסורים ואמר (ישעיה מב, כד) מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים, ענה אותו תינוק הלוא ה' זו חטאנו לו, אמר מובטחני שיהיה מורה הוראה בישראל. ועמדו על זה המפורשים מה חכמה מצא בתשובה זו שהשיב סיפא דקרא:

והנראה לי על פי דברי הר"מ במורה פרק נ"א חלק ג' (בהערה), והנה נגלה אלי ענין נפלא, כי כפי [שיעור] שכל [כל] בעל שכל תהיה ההשגחה בו, והאיש [אשר] לא יסור שכלו מה' תמיד, תהיה ההשגחה בו תמיד. והאיש אשר תפנה מחשבתו [מה'] בקצת עתים, תהיה ההשגחה בו בעת חשבו בה' בלבד, ותמעט ההשגחה בעת שכחו מה'. ומפני זה נראה לי כי כל מי שתמצאהו רעה מן החסידים השלימים, לא מצאהו הרע ההוא רק בעת השכחה ההיא. ובזה סר הספק הגדול אשר הביאו הפלוסופים לשלול השגחת השם מכל איש ואיש, ולהשוות ביניהם ובין מיני שאר בעלי חיים, והיתה ראייתם על

זה ממה שמצא החסידים הטובים רעות גדולות, ולמה שכתבנו התבאר הסוד בזה כו'. והיוצא מזה, כי צריך להיות דבוק בה' תמיד, ואז יהיה מושגח תמיד, ובסור הדבקות יוסר ההשגחה והוא מופקר ח"ו, יע"ש. והנה כבר נאמר (דברי יחזקאל [תאומים] פר' דברים ד"ה זולתי) משמיה דרב הקדוש מלובלין זצלה"ה על הפסוק (קהלת ט, טז) [ו]חכמת [ה] מסכן בזויה, ר"ל בזו י"ה, כלומר בכל דבר שרואה אומר בזו יש הוי"ה ב"ה שהוא מהות כל הויות, ומכל דבר שרואה מבין הימנו גדולת הבורא יתברך. וזה רומז השם כוז"ו שאחר האותיות הוי"ה, ר"ל כ"ו גימטריא הוי"ה, "זו", כלומר בכל דבר יש הוי"ה שמו יתברך המחיה את כל, ע"כ דבריו:

וזה שאמר מי נתן למשיסה יעקב, היינו פחותי ערך, ישראל (בני עליה) לבוזזים, והיא קושית הפילוסופים על ענין השגחה. ועל זה השיב התינוק הלוא הוי"ה זו, ר"ל מה שהיה ראוי לדעת ולומר על כל דבר שיש בזו הוי"ה יתברך שמו המיוחד, בזה הענין חטאנו לו, כי לא האמינו בזו, ולא היה הדבקות כראוי, לכן הוסר השגחה. ועל זה אמר מובטחני שיהיה מורה הוראה בישראל, כי אם הוא יודע שהשגחה סיבת הדביקות ושצריך להיות דבוק בה' תמיד, אם כן כיון שה' עמו ממילא הלכה כמותו, כמבואר בספר חן טוב (ריש) פרשת משפטים ובספר ישמח משה (ר"פ משפטים סד"ה עוד במדרש) בהיות עמו ה' אז יכוון הלכה לאמתו, וזהו שאמרו בדוד (סנהדרין צג ע"ב) דכתיב (שמואל'א יח, יד) וה' עמו, שהלכה כמותו, והבן זה:

והנה, אלה הדברים גימטריא ט"ל, כדאיתא בגמרא שבת (ע.) לענין ל"ט מלאכות, והוא רומז לשם כוז"ו העולה ט"ל. וזה (שם פח ע"ב) טל של תחיה, להחיות בו ישני עפר ונרדמים בהבלי הזמן הקרוים מתים, ובזה הטל הם חיים, כדכתיב (להלן ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם וגו'. וזה אלה הדברים, העולה ט"ל, אשר דבר משה, הוכיחם בזה להיות תמיד זה השם העולה ט"ל, לרמז כמו ט"ל דלא מיעצר (תענית ג.), כמו כן יהיה תמיד לנגד עיניהם לומר בזו הוי"ה, כאמור. וזהו שאמר מוכיח אדם אחרי, היינו שיהיה נגד עיניו השם כוז"ו שהוא אחר שם הוי"ה יתברך, חן ימצא, אהבה החנית שאינה תלויה בדבר ולא בטל לעולם, מדה במדה כטל דלא מיעצר, והבן: עוד יתבאר המדרש, אלה הדברים [א, א], זהו שאמר הכתוב (משלי כח, כג) מוכיח אדם אחרי חן ימצא וגו' (ד"ר א, ב). על פי מה שאמרתי (פר' בחקותי ד"ה במדרש) ומצאתי כן בספר תורת חיים (פר' קדושים ד"ה לא) למחותני הרב הקדוש מה"ר חיים מקאסוב זלה"ה על הפסוק (ויקרא יט, טז) לא תעמוד על דם רעיך וגו', כי מבואר בכוונת הספירה (ח"ג כה.) שבזעיר אנפין מאיר בו שם הוי"ה במילוי אלפין, גימטריא מ"ה, ובגלות מצרים

נחסר אות א' של הוא"ו, ונשאר ד"ם, ובהחזיר אות א' עולה אד"ם, עי"ש. וזהו שנאמר לא תעמוד על דם רעיך (ומי הוא, על זה אמר) אני הוי"ה, כלומר תראה למלאו בא', שיהיה אד"ם. וזהו שנאמר (להלן י' יב) ועתה ישראל "מה" יי' אלקיך (שיהיה מלא, מ"ה, זה הדבר) שואל (ומבקש) מעמך, כי הדבר תלוי בכשרון מעשיך. וכמו כן בענין אדם שלמטה, שורש חיותו דם, כדכתיב (ויקרא יז, יד) כי [וגו'] דמו בנפשו, ובעת התחברו אל אלופו של עולם נקרא אדם, על שם (ישעיה יד, יד) אדמה לעליון, שם מ"ה אדם דלעילא, דכתיב (יחזקאל א, כו) ועל דמות הכסא [דמות] כמראה אדם. ובזה פירשו המפורשים לא תאכלו על הדם (ויקרא יט, כו), היינו קודם שתתפללו על דמכם (ברכות י ע"ב), כי קודם שמתפלל ומדבק עצמו לאלופו של עולם אינו אלא דם, ואחר כך נקרא אדם:

ובזה פירשתי (במדבר ה, ו-ז) איש וגו' כי יעשו מכל חטאת האדם, מחסרון האדם דלעילא ותתא, שנחסר אות א' ונשאר דם, למעל מעל בהוי"ה, שם מ"ה, ואשמה הנפש ההוא, היינו של עצמו, כי "דם" הוא הנפש. גם יתכוון אל פגם השכינה הנקרא נפש, הוא ה"א אחרונה שנתרחקה מבעלה, וכדכתיב (תהלים ב, א) למה הוי"ה תעמוד מרחוק, בסוד (שיר השירים ה, ב) שראשי נמלא "טל", יה"ו באלפין, ונחסר ה"א משם מ"ה העולה אדם. וזה חטאת (חסרון) האדם למעל מעל בהוי"ה (מ"ה) ואשמה הנפש ההוא, היינו הה"א, והתודו וגו'. והארכתי בזה בספר ייטב פנים במאמר תוכחת מוסר (לי"ג מדות ויום העשור) דרוש י"א (ד"ה או יאמר):

וזהו שנאמר א'לה ה'דברים (ראשי תיבות ה"א, ועולה ט"ל וכנזכר לעיל), א'שר ד'בר מ'שה, ראשי תיבות אד"ם, שהוכיחן משה למלאות שם אדם, כלומר למלאות אות א' ולמלא ה"א אל יה"ו עולה ט"ל שיהיה שם הוי"ה במלואו "אדם". וגם שיהיו ישראל בעצמן קרוים אדם על ידי שילכו אחרי אלופו של עולם. וזהו שאמר הכתוב מוכיח אדם אלו ישראל, אחרי כלומר אודותי, שיהיה בבחינת מילוי אדם, וגם להביאן אחרי שגם הם יקראו אדם, חן ימצא, כי שם מ"ה הוא הבריח התיכון המבריח מקצה אל הקצה, והוא המקשר כל הארבע עולמות אצילות בריאה יצירה עשיה בשם יו"ד ה"י וא"ו ה"ה העולה ח"ן, כידוע ליודעי חן (משנת חסידים, מס' תפילת היצירה פ"ג מ"ו). ולאשר הוכיח את ישראל למלא שם אדם דלעילא ותתא, על כן "חן" ימצא, לקשר על העולמות בשם ח"ן. ומהאי טעמא נראה לי שנקרא משה "רבינו", כי רבינ"ו עולה הוי"ה ע"ב ס"ג מ"ה ב"ן, התקשרות כל הארבע עולמות, כמבואר בכוונת "רבון" העולמים (ח"א נ ע"ב). והיו"ד אינו נחשב, שאינו ניכר במבטא, כידוע (עי' ערבי נחל פר' שמות). והבן, כי הדבר נכון ומקובל:

עוד יתבאר המדרש, מוכיח זה משה, אדם אלו ישראל, אחרי בשביל להביאן אחרי, חן ימצא זה משה שנאמר (שמות לג, יב) וגם מצאת חן בעיני, ממחליק לשון זה בלעם, שהחליק בנבואותיו וגבה להם ונפלו בשיטים (ד"ר א, ב). וצריך להבין מאי רבותא דמשה במה שמצא כן, הלא גם נח שיש דורשים לשבח ויש דורשים כו' (ב"ר ל, ט), ואפילו הכי מצא חן (בראשית ו, ח). ב', יש להבין אומרו ממחליק לשון זה בלעם, וכי סלקא דעתך שאותו רשע ח"ו חן ימצא, וכי הוא באותו סוג וגדר של משה, אתמהה: ונראה לי בעזה"י שיש בזה כוונה עמוקה, בהקדם הא דאיתא במדרש (שם כט, ג) ונח מצא חן, הוא מצא, הקב"ה לא מצא. וראיתי בספר שם שמואל (ר"פ נח) הביא בשם אביו לפרש, כי צדיקים שמם גרם, כמו חנוך שיש בו אותיות ח"ן כ"ו, שהוא מספר שם הוי"ה ב"ה. אבל גבי נח הוא אותיות חן, אבל הקב"ה הוא שם הוי"ה לא נמצא בו. ועל פי זה מפרש הוא ז"ל הא דגבי משה שאמר (שמות שם) ואתה אמרת ידעתיך בשם, רומז על שם "הוי"ה", וגם מצאת "חן", אם כן אני בבחינת חנוך. וזהו שאמר הכתוב בנח (בראשית ו, ט) איש צדיק תמים היה בדורותיו, שאלו היה בדור אחר לא היה צדיק, מאי טעמא, על זה אמר את האלקים התהלך נח, ולא עם שם הוי"ה, שאם התהלך עם שם הוי"ה היה במדרגת חנוך, עי"ש. עוד שם בספר הנ"ל (שם ד"ה ראה) לפרש נח איש צדיק תמים וגו', על פי מה שכתב בפרשת בראשית (ד"ה ועפ"ז) אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנס בו רוח שטות (סוטה ג.), כי יצ"ר הוא מנין שי"ן, ולעומת זה רו"ח אלקי"ם גימטריא שי"ן, שעל ידי רוח אלקים נתבטל היצר שהוא רוח שטות. ועל כן גבי יוסף שפיטפט ביצרו (שם מג.), כתיב (בראשית מא, לח) אשר רוח אלהים בו. אבל אדם שעובר עבירה, רוח שטות בו. וזהו שאמרו חז"ל (פסחים כא.) כיצד מבערין את החמץ מפרר וזורה לרוח, היינו שמן יצר עושה רוח אלהים. ועל כן כשתכתוב אלקים במילואו (ביודי"ן) המילוי שלו עולה רו"ח, ועל כן נקרא רוח אלקים, כמו הרוח שנאצל מן האדם כך זה נאצל מאלקים. והנח יצר הרע הוא נחש שהוא נו"ן חי"ת שי"ן, וזהו שנאמר נח איש צדיק תמים וגו', כי את האלקים, דהיינו המילואו של אלקים, התהלך נח, דהיינו מן שי"ן של נח'ש עשה רו"ח אלקי"ם, ונשאר נח, ע"כ דבריו המתוקים מדבש:

ועל פי הדברים האלה נבא אל המכוון. מוכיח זה משה, אדם אלו ישראל, אחרי בשביל להביאן אחרי, על כן שכרו אתו כי אחרי ר"ל אחר השם הוי"ה ב"ה חן ימצא, שהוא ח"ן כ"ו, בחינת חנו"ך. ואחרי קאי לפניו ולאחריו, כמו שמצינו בזה (שם כא ע"ב) גבי תתננה או מכור (להלן יד, כא) ובכמה מקומות. וזכה לזה לאשר היה מוכי"ח, שהוא גימטריא חנו"ך, והיינו דכתיב (משלי כב, ו) "חנוך" לנער על פי דרכו וגו': וזה שאמרו

ממחליק לשון זה בלעם כו', הכוונה בזה, כי הנה בלעם אמר (במדבר כג, כג) כי לא נחש ביעקב וגו', ונאמר (שם כד, א-ב) וירא בלעם כי טוב בעיני ה' וגו' ולא הלך לקראת נחשים וגו' וירא את ישראל שוכן לשבטיו (פירש רש"י, שאין פתחיהן מכוונים כו') ותהי עליו רוח אלהים, ומפרש בזוהר הק' (בלק רב ע"ב) כי עליו קאי על ישראל, שראה שהיה על ישראל רוח אלהים. ונראה לי לפרש שאמר בלעם שעשו ישראל מבחינת השי"ן של נח"ש שהוא יצ"ר רוח שטות, והם ביטלו זה ועשו ממנו רו"ח אלקי"ם, אם כן שוב לא נחש ביעקב. וזהו שלא הלך לקראת נחשים, כיון שביטלו השי"ן וחלקוהו, נשאר נ"ח, בחינת ח"ן, שנשאו חן בעיני רואיהם. אם כן סלקא דעתך אמינא כיון שהוא בירך את ישראל לומר שמצאו חן, וכתיב (בראשית יב, ג) ואברכה מברכיך, ימצא גם הוא חן, מדה כנגד מדה, על זה אמר ממחליק, שהחליק בנבואתו, ולכך קורא אותו מחליק לשון, כאלו אמר ממחליק לשי"ן, שהוא"ו מתחלפת ביו"ד וכמו שכתבו התוספות יום טוב פרק ד' דסוכה (משנה ה ד"ה ליה) ומגן אברהם סימן ה' (סק"ב) לענין יהיה, עי"ש, על שם שהחליק בנבואותיו לשון של נח"ש לומר שישראל ביטלו אותו וחלקוהו ממנו ונשאר בחינת ח"ן, ובזה גבה לבם והוא עצמו נתן עצה לזנות העם אל בנות מואב ונכנס בהם רוח שטות. והיינו דכתיב (במדבר כה, א) וישב ישראל בשיטים, שהוא לשון שטות, ובעצתו נפלו לשיטים בחינת זוהמת נחש, לכך אין לו בחינת חן לא מיניה ולא מקצתו. והענין פלא בסיעתא דשמיא: ובזה יבואר דבר אחר מוכיח כו' להבין הענין מה דנח לא זכה רק לבחינת חן כי את האלהים התהלך כמו שנתבאר, ומשה זכה לבחינת הוי"ה עם חן בחינת חנו"ך, ביאור הדברים נראה לי על פי מה שכתב מוזלה"ה בספר ישמח משה (ר"פ נח ד"ה באופן) לפרש נח איש צדיק תמים היה בדורותיו, שעברו, רק חסרון שלו היה עתה, לאשר את האלקים התהלך נח והסכים עמו ולא ביקש רחמים על דורו (זוהר נח סז ע"ב). והיינו דכתיב (בראשית ז, א) כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה דייקא, ולא כתיב תמים, מטעם האמור. ולכך כתיב (ישעיה נד, א) כי מי נח זאת לי, וכמבואר שם בארוכה, עי"ש. ואם כן מדד לו השי"ת כמדתו, שלא התחבר עמו עם בחינת הוי"ה שהוא מקור הרחמים והחסדים כידוע. לא כן משה רבינו ע"ה שמסר נפשו וביקש רחמים על ישראל, על כן אמר לו ידעתיך בשם הוי"ה ב"ה וגם מצאת ח"ן, בחינת חנו"ך כנזכר לעיל. וזה עצמו מאמר המדרש דבר אחר, מפני מה זכה משה לבחינת חנוך, כי הוא הוכיח הקב"ה אחר ישראל שאמר לו (שמות לב, יא) למה ה' יחרה אפך, והוכיח ישראל אחרי השי"ת שאמר להם (שם, ל) אתם חטאתם חטאה גדולה, לעורר לבבם לתשובה, לקרבם לבחינת הוי"ה ב"ה המקבל שבים (כי מצד מדת הדין אינו מועיל תשובה, כי

מדת הדין אמרה נפש החוטאת תמות (יחזקאל יח, ד)), והכל לעורר רחמים וחסדים על ישראל להנהיג עולמו בחסד וברחמים, בחינת הוי"ה, לזה מדד לו השי"ת כמדתו למצא ח"ן כ"ו, בחינת חנו"ך, והבן:

עוד יתכן לומר בכוונת המדרש אחרי בשביל להביאן אחרי, חן ימצא. על דרך האמור וביתר ביאור, על פי מה שכתב מוזלה"ה בספר ישמח משה פרשת וישב (ד"ה עוד ביאור על דברי רש"י) בביאור דברי רש"י (בראשית לז, ג) שהיה זיו איקונין שלו דומה לו, על פי מה שכתב בספר שם שמואל (פר' וישב ד"ה שמעתי) הנ"ל לפרש אלה תולדות יעקב יוסף (בראשית לז, ב), כי ויהי ה' את יוסף (שם לט, ב), הוי"ה עם יוס"ף גימטריא יעק"ב. וביאר הדברים בספר ישמח משה הנ"ל, כי הצלחת יוסף היה בנסים נגלים בחינת הוי"ה, כי משם אלהים ושי"ן דל"ת יו"ד באים רק נסים נסתרים, וכמו שכתב הראב"ע פרשת וארא (שמות ו, ג), וזהו שאמר הכתוב (בראשית לט, ב-ג) ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח וגו', וירא אדוניו כלומר שראה הצלחתו באתגליא, והטעם אמר כי הוי"ה אתו, בחינת נסים נגלים. והנה בסתם אנשים יש להם צלם אלהים, אבל בבני עליה כתיב (להלן כח, י) כי שם הוי"ה נקרא עליך ולכך ויראו ממך, כי יראו נסים נגלים. וזהו שכתב שהיה זיו איקונין שלו, חיינו בחינת הוי"ה המאיר על פניו, דומה ליעקב, כי הוי"ה עם יוס"ף עולה יעק"ב, ע"כ דבריו הנחמדים. ונראה דזה שנאמר (בראשית לט, כא) ויהי הוי"ה את יוסף וגו' ויתן חנו, שהיה לו חן מבחינת הוי"ה ב"ה, וזה בחינת חנו"ך, ח"ן כ"ו, כי יוסף בחינת חנוך שהוא מט"ט ששמו כשם רבו (סנהדרין לח ע"ב), כידוע ליודעי חן (תקוני זוהר, תקון ע, קלז.) שלכך נקרא יוסף נער (בראשית לז, ב):

והנה, ידוע שיש בחינת שכינה מהלכת לפניהם, וכדכתיב (להלן יג, ה) אחרי ה' אלהיכם תלכו, ושכינה מהלכת לאחריהם, וכדכתיב (שם כג, טו) ולא יראה בך וגו' ושב מאחריך. וביארתי הדברים, כי לאבותינו עשה ה' בימי משה ואהרן והנביאים נסים נגלים, בחינת (שיר השירים ב, ט) משגיח מן החלונות שרואין זה את זה, ועכשיו השגחתו בהסתר, בחינת מציץ מן החרכים, שגם בהיותינו בארץ אויבינו לא מאסנו וגו', וכנודע מרב סעדיה גאון. והנה כשהנהגתו יתעלה הוא בנסים נגלים שרואים פעולותיו לטובה, נקרא שכינה מהלכת לפניהם, וכדכתיב (במדבר יד, יד) אשר עין בעין נראה אתה ה' וענך עומד עליהם, וכשהנהגתו יתעלה בחינת הסתרה נקרא שכינה מהלכת לאחריהם, שאנחנו יודעים ומאמינים שהוא יתעלה מנהיג עולמו, אבל אינם רואים, כמו מי שהולך ומוליך את האדם מלאחריו, כן נראה לענ"ד: וכבר נודע מדברי הראב"ע (הנ"ל) על הפסוק וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי, שהוא בחינת נסים נסתרים,

ושמי הוי"ה לא נודעתי, שזה בחינת נסים נגלים, לזה לא זכו האבות אלא משה רבינו, עי"ש. והיינו דכתיב (שמות לג, יב) ידעתיך בשם, שמשה זכה לבחינת נסים נסתרים הבאים משם שד"י ובחינת נסים נגלים הבאים משם הוי"ה, ושניהן עולים כמנין ש"ם (שער הכוונות, ענין כונת קריאת שמע דרוש ה עמ' קלז), וזהו ידעתיך ב"שם", והוי"ה נוסף על שם שי"ן דל"ת יו"ד. וגם מצאת חן, שזהו בחינת חנוך, שהיה לו ח"ן מבחינת הוי"ה ב"ה. ולכך כתיב (שם לד, כט-ל) כי קרן אור פניו וייראו מגשת אליו, על דרך דכתיב כי שם הוי"ה נקרא עליך ויראו ממך:

וזהו שאמר המדרש מוכיח אדם אחרי בשביל להביאן אחרי דייקא, שכל חפצו של משה היה להביאן לבחינת אחרי ה' אלקיכם תלכו, שיהיה השכינה מהלכת לפניהם, דהיינו לעשות להם נסים נגלים בבחינת יציאת מצרים וקריעת ים סוף ומתן תורה והבאר והמן, הבאים מבחינת הוי"ה ב"ה, וכמו שכתב הראב"ע. על כן פעולתו לפניו ושכרו אתו כי אחרי הוי"ה חן ימצא, שימצא חן מבחינת הוי"ה ב"ה, וזה יותר מסתם אנשים שיש להם צלם אלקים, אבל הוא היה לו בחינת שם הוי"ה נקרא עליו. ושני הפירושים בקנה אחד עולים, והבינהו:

עוד יתבאר בשביל להביאן אחרי (ד"ר א, ב). כי אחר הוי"ה, כוז"ו, עולה הוי"ה אח"ד, כלומר להביאן בכשרון המעשים שיהיה ה' אחד ושמו אחד, כן יקום במהרה בימינו אמן:

עוד פירוש על מדרש הנ"ל תמצא סוף פרשת וישלח (ד"ה וזהו) ובספר ייטב פנים במאמר יפה לעינים (אות יב ס"ק ג):

עוד במדרש, דבר אחר מוכיח אדם אחרי (משלי כח, כג), אמר הקב"ה כביכול משה הוכיחני אחר ישראל, והוכיח ישראל אחרי, לישראל אמר (שמות לב, ל) אתם חטאתם וגו', להקב"ה אמר (שם, יא) למה ה' יחרה אפך בעמך (ד"ר א, ב). נראה לי ביאור הדברים, כי ידוע כי הקב"ה אינו חפץ במי שמלמד קטגוריא על עמו ישראל, כי אם רוצה לזכות את ישראל ללמד עליהן זכות (עי' מכילתא ר"פ בא), וכדמצינו גבי גדעון שאמר (שופטים ו, יג-יד) ואיה כל נפלאותיו אשר סיפרו לנו כו' ויפן אליו ה' ויאמר לך בכחך זה והושעת את ישראל, ופירש רש"י בכח זכות שלמדת סנגוריא על בני, והוא ממדרש תנחומא (שופטים ד). ובזה פירשו בספרן של צדיקים (שמות יח, יט) איעצך ויהי אלהים עמך היה אתה לעם מול האלקים, בכח המנגד למדת הדין, לעורר עליהן רחמים, ולא תתגרה עם מדת הדין, אך והבאת אתה את הדברים (גם) אל האלקים, שגם להם יומתקו הדברים ויסכימו למדת הרחמים, ע"כ דבריהם. ומשום הכי משה רבינו ע"ה עת הוכיח במישור לישראל, מיד עמד בפרץ לפניהם להשיב חמתו ולעורר עליהם רחמים, וזהו

שאמר הכתוב (א, א) אלה הדברים, דברי תוכחה אשר דבר משה אל כל ישראל דייקא, אבל אל השי"ת אמר דברי מליצות בעדם להצדיקם: ובזה יש לפרש ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר אדנ"י אלקים אתה החילות (להלן ג, כג-כד), ואיתא במדרש רבה (ד"ר ב, ח) אמר לפניו, רבונו של עולם למה איני נכנס לארץ מפני שאמרתי (במדבר כ, י) שמעו נא המורים, אתה הוא שאמרת תחלה (שם יז, כה) למשמרת לאות לבני מרי. ולפי מה שכתבתי הכוונה בזה כי בודאי בשעה שאמר משה שמעו נא המורים התפלל עליהם שלא יענשו על זה, ולמד זה מהקב"ה, שבאותו שעה שאמר לבני מרי אמר תיכף ולא ימותו. וזהו שאמר למה איני נכנס לארץ מפני שאמרתי שמעו נא המורים, הלא ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר, דברי תוכחה, וכן בשעה שהוכרחתי לאמר המורים, כי יי' אלקים אתה החילות לומר לבני מרי ולא ימותו, וממך למדתי עשות ככה:

ועם זה יש לפרש מאמר הנביא (ישעיה א, ב-ז) שמעו שמים וגו' כי ה' דבר בנים גדלתי וגו', כי גדול אדוננו ורב חסד, עת יבא במשפט להוכיח את עמו על ידי נביאיו, לבל יתעורר עליהם קטרוג ח"ו לכן אמר מילתא דמשתמע לתרי אפי, היינו דברי תוכחה ותוכו רצוף אהבה מוסתרת כף זכות. והוא על פי מה שפירשנו (פר' בלק ד"ה וזהו [הא']) לא הביט און ביעקב כו' (במדבר כג, כא), כי אמרו חז"ל (ברכות לב. וברש"י) אמר הקב"ה (מיכה ד, ו) ואשר הריעותי, כביכול אני גרמתי להם שבראתי יצר הרע, ובזה פירש הגאון הק' בעל קדושת לוי (לר"ה, ד"ה בגמרא ורב) נושא עון (מיכה ז, יח) כלומר שנושא העון אליו לומר אני גרמתי להם לעשות העון, ע"כ דבריו. וזהו שנאמר לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל, כלומר שאינו תולה און ביעקב ולא עמל בישראל, כי אם ה' אלקיו עמו, שאומר על עצמו כביכול אני גרמתי. וזהו שאמר שמעו שמים והאזיני ארץ כי הוי"ה (רחמים) דבר, כלומר גם בדיבור קשות יש בתוכו רחמים וזכות, כי כה אמר בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי, על כרחך אני גרמתי, כי הלא ידע שור קונהו וגו' ואיך אפשר ישראל לא ידע עמי לא התבונן, אין זה כי אם מכח יצר הרע המתעה ומטה לבבם לדרך עקלתון, ואני בראתיו. ואמר הוי גוי חוטא וגו', כבר פירשו הצדיקים שזה מעלתן של ישראל, ששאר גוי נדמה לו שאינו אלא חטא, אבל עם ישראל בחטא כל שהוא נדמה להם שהם עם כבד עון. זרע מרעים בנים משחיתים, בין כך ובין כך נקראים בנים וזרע למקום ב"ה, עזבו את ה', נדמו להם כי ניאצו את קדוש ישראל. והמופת על זה, כי מיד נזורו אחור מכח מסוה הבושה, וכמאמרם אפילו פושעי ישראל מלאים חרטה. על מה תכו, כלומר על מה ולמה תכו, הלא עוד תוסיפו סרה,

הסרת החטא, וגם כל ראש לחלי וכל לבב דוי מכח צער של ארצכם שממה, בזה הצער די והותר לכפר עליהם ועל פליטותיהם, כאמור:

אלה הדברים אשר דבר משה וגו' בעבר הירדן כו' הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר [א, א-ה]. יתבאר כי כתיב להלן פרשת ברכה (לד, י-יב) ולא קם נביא וגו' ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל, ופירשתי (פר' קרח ד"ה וזהו) על פי מה שכתב הבינה לעתים (דרוש סד) לפרש מאמרם (ברכות ו ע"ב) כל מי שיש בו יראת שמים, כלומר בתוכו ופנימיותו, דבריו (שבלבו) נשמעים לזולתו בלי מוצא שפתים, כי אם ממנו יראו וכן יעשו כמוהו להריח ביראת ה' החופף עליו (כמבואר למעלה ריש פרשת מטות (אות ו)). והיינו דכתיב (להלן כח, י) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, יגיע להם יראת ה' ממך, כלומר מראות פניך, כדכתיב (שם ב, כה) ורגזו וחלו מפניך. וזה שנאמר במשה (שמות לד, ל) ויראו (כלומר יראת ה') מגשת אליו, מכח גשת אליו, כי קרן אור פניו. וזהו שנאמר ולכל המורא הגדול, יראת ה' הטהורה, אשר עשה משה "לעיני" כל ישראל. וזה סוד פירוש רש"י שנשאו "לבו" (בלי מוצא שפתים) לשבר הלוחות (כלומר הלבבות, כדכתיב (משלי ג, ג) לוח לבך) "לעיניהם", על ידי ראות עיניהם בלבד:

אמנם כל זה לדור דעה אשר לא היה כמוהו, אבל לדור אחרון הנולדים במדבר לא היה די להם בראיה בעלמא, כי אם הוצרך לדבר דברים דברי תוכחות במוצא שפתים. וכבר נודע מה שכתבו המפורשים כי הרוצה להוכיח חבירו לא יאמר דברי תוכחה ומוסר לבד, כי לא יכנסו לאזניו, בלתי אם יבאר איזה פסוק וילבש בתוך הדברים דברי מוסר, על דרך שנותנים לתינוק סמי רפואות, אם יתנו לו הסם לבד לא יקח, בלתי אם מעורב הסם ההוא בתוך צפיחת בדבש, על ידי זה יאכל גם הסמי רפואה, כמו כן על ידי שמלביש המוסר בתוך ביאור מקראי קודש יכנסו באזניו. וזהו שאמר אלה הדברים אשר דבר משה וגו' בעבר הירדן וגו' הואיל משה באר את התורה הזאת, לפרש התורה, כדי לאמר אמירה של מוסר, והבן:

אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל וגו' דבר משה וגו' אחרי הכותו את סיחון וגו' בעבר הירדן וגו' הואיל משה באר את התורה הזאת "לאמר" יי' אלקינו דבר אלינו בחורב "לאמר" רב לכם וגו' [א, א-ז]. דיש להבין אומרו "אלה" הדברים. וגם אומרו "לאמר" זה פעמים, לכאורה אך למותר. וגם למה הזכיר שם חורב בכאן. והנראה לי בזה על פי מאמר חז"ל (עירובין סג ע"ב) על הפסוק (יהושע ח, ט) וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק, שלן בעמקה של הלכה, ושמעתי ממוזלה"ה (פר' עקב ד"ה ועוד נ"ל) הענין על

פי מה שאמרו חז"ל (מכות י.) על הפסוק (תהלים קכב, ב) עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים, עומדות היו רגלינו במלחמה בשביל שעריך ירושלים שעסקו בתורה, ביאור הדבר, דעל ידי עסק התורה בעיון לחדש חידושים להסיר הקושיות והספקות, בכח זה מזמר עריצים והקליפות החוחים הסובבים וכו', ויפקוד על צבא מרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה, ולכן לן יהושע בעמקה של הלכה. ובזה אמר מוזלה"ה (ריש הפטרת בשלח) דזהו שנאמר (שופטים ה, ח) יבחר אלקים חדשים, שפירש בתנא דבי אליהו (רבה י) יבחר אלקים חדושים, חדושי תורה, מכל השעשועים. והוסיף מוזלה"ה דזהו שאמר אחר זה לראיה על זה, שהרי מגן אם יראה ורומה בארבעים אלף בישראל, אין זה אלא שנצחו המלחמה במלחמתה של תורה בחידושים שחדשו, ע"כ דבריו ז"ל. וזה שאמר יעקב (בראשית מח, כב) אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי, עיין תרגומו, ולדרכנו היינו בחרבי ובקשתי מלחמת התורה (עיין בזוהר בלק דף קפ"ח ב' במאמר האי ינוקא):

והנה, בגמרא נדרים דף ל"ח (ע"א) לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו, שנאמר (שמות לד, כז) כתב לך, כתבן שלך, ונהג בה טובת עין ונתנה לישראל. ופריך והכתיב (להלן ד, יד) ואותי צוה ה' בעת ההוא ללמד אתכם וגו', ומשני אותי צוה, ואני לכם. ופריך מלמען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל (שם לא, יט), ומסיק אלא פלפולא בעלמא. פירש הרא"ש (ד"ה פלפולא) הבנה וחריפות, והיינו כתבן שלך, כי כל החכמה והשכל רמוזים בכתב התורה כו', [ע"כ]. נמצא לפי זה, ואותי צוה ה' ללמד אתכם הוא כמשמעו לענין תורה שבכתב. ובגמרא גיטין דף ס' (ע"ב) לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל תורה שבעל פה, שנאמר (שמות לד, כז) כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל:

והנה, משה כבש ארץ סיחון ועוג בכח פלפולא וחדושי תורה שהן דברים שבעל פה, ואחר זה הוא ידע שעוד צריך יהושע וישראל להלחם לכבוש ל"א מלכים, אז נהג בהן טובת עין ומסר להן ביאור תורה שבכתב ופלפולו היוצאים מהבנת התורה שבכתב, למען יהא בידם כח לכבוש המלחמה. וזהו שנאמר אלה הדברים, היינו דברי תורה שבעל פה (כאמור למעלה על פי הדברים האלה היינו הדבורים האלה שבעל פה), אשר דבר משה אל כל ישראל וגו'. ויהי וגו' דבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה ה' אותו אליהם, כלומר שבכתב, שצוה ה' אותו ללמד אותם, אחרי הכותו את סיחון וגו' שכבש בכחו הגדול בפלפולים וחידושים, בעבר הירדן וגו', שנשאר לכבוש ל"א מלכים, הואיל משה באר את התורה הזאת (שהתחיל ללמדם ביאור התורה והבנתו ופלפולו, למען

לאמר חדושי תורה לדורות (כדמצינו במדרש (ב"ר ע, א) על הפסוק (בראשית כח, כ) וידר יעקב נדר לאמר, לדורות. ובזוהר (בשלח נד ע"ב) אז ישיר משה וגו' ויאמרו לאמר (שמות טו, א), השירה לדורי דורות):

והטעם שיש בתורה לאמר ולחדש בכל דור הוא על דרך שפירש הרב מגלה עמוקות (אופן ט) וז"ל, והנה, דרש בסוף שיטה, דרש בריש שיטה (מס' סופרים פ"ט ה"ב), שעדיין יש לדרוש כאלו הוא התחלה. והנה שר"ף (ויקרא י, טז), ראשי תיבות ש'שים ר'בוא פ'ירושים. והענין על דרך דאיתא בגמרא מגילה (טו ע"ב) מה ראתה אסתר כו', אמר ככולהו אמוראי, ופירשו המפורשים כי אסתר ברוח הקודש נאמרה (שם ז.), ולכן סובל כמה ציורים וכמה פירושים. וכל שכן מאמר אלקינו יתברך שלחכמתו ותבונתו אין חקר, שסובל פירושים אין מספר. וזהו שאמר יי' אלקינו (דייקא) דבר אלינו וגו', על כן יש בו לאמר לדורי דורות. ולזה הזכיר ואמר דבר אלינו בחורב דייקא, על פי שאמרו (שבת פט ע"ב) למה נקרא שמו חורב שממנו יצאה חורבה לאומות העולם, כלומר שעל ידי שיש בדיבורו יתברך לאמר לדורות, מזה יצאה חורבה וחרב פיפיות לאומות העולם, וכיון שכן שיש בידינו כח בפלפול לכבוש מלחמות, על כן רב לכם שבת וגו', פנו וסעו לכם ובאו הר האמורי ואל כל שכניו וגו': ואמר אליכם בעת ההוא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם [א, ט'י]. על פי מה שפירש מוזלה"ה (תפלה למשה מ, י אות ב), בשרתי צדק בקהל רב וגו', כי מי שאומר תוכחה לאיש פרטי, יודע מה חסרונו ומה חטאו להוכיחו בגלל הדבר הזה. אבל המוכיח לרבים, לא ראי זה כראי זה, והוא צריך לומר דבר הצריך לכל אחד ואחד, כי על הכלל כולו יצא, העצה על זה לומר הדבר אשר ישים ה' בפיו, על דרך שנאמר (שם סח, יב) ה' יתן אומר המבשרות צבא רב, והוא היודע נסתרות של כל אחד ואחד, ויורהו לומר דבר הכולל לכלל ופרט. וזהו שאמר בשרתי צדק בקהל רב הנה שפתי לא אכלא, ומהבא בפי אשמור לדבר, כי ה' אתה ידעת מה שצריך לדבר, ע"כ דבריו: וזהו שנאמר ואומר אליכם (רק מה שעולה בלבי ובא בפי) בעת ההוא לאמר, (כי) לא אוכל לבדי שאת אתכם בלתי עזר אלקי, כי ה' אלקיכם הרבה אתכם וגו', ולרבים אי אפשר לדעת מה לומר, בלתי כי ה' יתן אומר המבשרות צבא רב:

או יאמר ואומר אליכם בעת ההוא וגו' לא אוכל לבדי שאת אתכם ה' אלקיכם הרבה אתכם וגו' הבו לכם וגו' [א, ט-יג]. על פי מה שפירשתי בפרשת חקת (ד"ה ועל פי) על הפסוק (במדבר כ, כט) ויראו כל העדה וגו', מאמרם ז"ל בחגיגה (ה ע"ב) שאמר האי צורבא מרבנן מרוב ענותנותו אתם זכיתם להקביל פנים הנראים (כלומר לאחרים וחשוב בעיניהם) ואינם רואים את עצמם, כי לא היה נחשב בעיניו לכלום כי אם נבזה

בעיניו, תזכו לקבל פנים הרואים (פני השכינה הקדושה הרואה ומשיג את עצמו) ואינם נראים, כלומר אינו נראה ומושג לזולתו, עי"ש. וכמו שאמרו על משה (יבמות מט ע"ב) שהיה מסתכל באספקלריא המאירה, שראה את אחרים ולא את עצמו, והיה עניו מאוד, ולכן זכה להיות מלך בישראל, כמו שאמרו (עירובין יג ע"ב) כל המשפיל את עצמו הקב"ה מגביהו:

וזהו שנאמר ואומר אליכם בעת ההוא וגו' לא אוכל לבדי וגו', סרס המקרא ודרשהו כאלו אמר ואומר אליכם לבדי בעצמי לא אוכל שאת אתכם, ה' אלקיכם הרבה והגדיל והרים אתכם על דייניכם, כפירוש רש"י, ועל כן הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם דייקא, ולא לעצמם, כי אם בחינת ידוע, ולא יודע את עצמו. ועל כן פירש רש"י (ד"ה חכמים) כסופים, נחמדים וגם ביישנים, ודא ודא עולה בקנה אחד, על ידי שהיו ביישנים מכל והיו מכבדין לזולתם, על ידי זה היו כסופים ונחמדים בעיני הבריות, על דרך (אבות פ"ד מ"א) איזה מכובד המכבד, וכמו שאמר החסיד בספר חובת הלבבות (שער הכניעה פ"י) במה זכית להיות אדון כו': ואצוה את שופטיכם בעת ההוא לאמר שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק וגו' [א, טז]. בהקדם לפרש (מלכים (א) ג' (ט)) ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לרע כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה, כי ראיתי בצוואת הגאון בעל חוות דעת (אות ז) הזהיר לבניו בעת יתקבלו להיות רב ואב בית דין יאמרו בתחלה לקבל דינם ומשפטם בין לדין ובין לטעות, כדאיתא בירושלמי לית האידנא מאן דידע למידן דין תורה, ואם הראשונים כך אמרו, אנן מה נאמר, עי"ש (ושמיעה יתפרש לשון קבלה בלב, כמו (להלן ו, ד) שמע ישראל דקריאת שמע). וזהו שאמר ונתת לעבדך (שהבאים לדין לפניו יהיה להם) לב שומע מקבל לשפוט וגו', כלומר בין לדין ובין לטעות, כי מי יוכל לשפוט, כלומר כהוגן:

וזהו שאמר כאן, ואצוה את שופטיכם בעת ההוא, עת התמנות, ראוי לכם לאמר אל העם שיהיה שמוע (קבלה בלב) בין אחיכם ושפטתם צדק, מה שתשפטו, כך או כך, יהיה צדק בעיניהם:

או יאמר כי מצוה לבצוע (סנהדרין ו ע"ב), פשר נוח לזה ולזה. וזהו שאמר (מלכים"א ג, ט) לב שומע לשפוט את עמך, משפט ממש דין תורה, גם להבין בין טוב לרע, הוא פשרה שהוא ממוצע לשניהם בין טוב לרע, כי מי יוכל לשפוט (דייקא) את עמך הכבד הזה. וזהו שנאמר כאן (א, טז) שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק, הוא פשר שהוא בין איש ובין אחיו, ממוצע בין שני הצדדין, והבן. ועיין מה שכתבתי בזה ריש פרשת משפטים (ד"ה ואלה):

ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ עלה רש [א, כא]. יתבאר על פי הרעיא מהימנא פרשת תצא דף ר"פ ע"ב, פקודא לייבם אשת אח, דאשת אח איהי ד', ועם א"ח איהי אחד. ואם ח"ו לביה לאו איהו למיתי אח על ד', עביד פרודא ועאל ס"ם אל אחר באמצעיתא, ואתמר ביה (בראשית לח, ט) ושחת ארצה וגו', דאסתלק קוצא דאות ד' מן אחד כו'. ובגין דא ויהי ער בכור יהודה רע וגו' (שם, ז). נראה לי ביאור הדבר, כי נמסר באותיות גדולות עי"ן של שמע וד' דאחד (להלן ו, ד). וכמו כן נמסר באותיות גדולות ר' של לא תשתחוה לאל אחר (שמות לד, יד), למען ידעו ההפרש שבין ד' דקדושה ובין ר' דקליפה. ובהסתלק קוצא דד' חלילה אז צירוף ע"ר, ובהיפך אותיות ר"ע, וזהו שנאמר (בראשית לח, ט) לבלתי נתן זרע לאחיו, "זרע" הוא "עזר", דא ד' דאיהי אתתיה דאח, אז ויהי "ער" "רע":

וכמו כן יש הבדל בין קדש ובין שקר, שזה בד' בקדושה וזה בר' בקליפה. וזהו שנאמר (ישעיה א, ד) נאצו את "קדש" ישראל, שאוחזים ברי"ש שקר, אז נזורו "אחר" תמורת הד' הנקרא פנים, אנפא דמלכא, והבן. ואפשר זה רומז הנביא באומרו (ירמיה ב, ג) "קדש" ישראל לה' וגו' כל אוכליו, משחיתים של הד' ועושים ממנו "שקר" ברי"ש, יאשמו, רעה רע הנעשה מאותיות גדולות ע"ר, תבא עליהם: וזה עיקר מלחמה עם הסטרא אחרא, הוא שרו של עשו ועמלק, כי עמל"ק גימטריא א"ל אח"ר, ואנחנו נעלה ונלחמנו נגדו למען יכירו וידעו כי ה' אחד ואין עוד אחר. וזה שאמר (שמות יז, טז) מלחמה לה' בעמלק מ"דר דר", כלומר מכח הד' והר', שלא יהיה "אחר" כי אם "אחד". וזהו שאמר ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ עלה רש, כלומר אות רי"ש מהסטרא אחרא, להחזיר לעשותו ד', ואז יתוקן כל האותיות מא' עד תי"ו, נעוץ סופן בתחלתן ואז א"ת, ראשי תיבות א'ל ת'ירא וא'ל ת'חת. ובדרוש לראש השנה הארכתי, עיין בספר ייטב פנים במאמר אבני זכרון דרוש ט"ז (אות לד). וזהו שנאמר (משלי כ"ח (יט)) עובד אדמתו ישבע לחם, מבואר בזוהר מקץ דף קצ"ט (ע"ב) עובד אדמתו דא גן עדן (בחינת מלכות), דאיצטרך למיעבד, ולאמשכא לה ברכאין מלעילא, וכד אתברכת איהו נמי אתברך בהדה. ועל זה אמר ומרדף ריקים ישבע "רישׁ", כלומר שעל ידו ישבע אות רי"ש דקליפה, כמו כן הוא ישבע "רישׁ". ועיין מה שכתבתי בזה לעיל ריש פרשת מסעי:

וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה ובניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע המה יבאו שמה וגו' [א, לט]. כפי משמעו נאמר לאותו דור. אבל יש בו רמז לדורות, ויתבאר בהקדם מאמרם בסוף סוטה (מט ע"ב) בעקבות משיחא יראי חטא ימאסו והאמת תהא נעדרת, ביאור הדברים על פי מה שכתב המורה חלק א' פרק ב' על מה שהקשה לו חכם על

מה שנאמר (בראשית ג, ה) ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים יודעי טוב ורע, וכן כתוב (שם, ז) ותפקחנה עיני שניהם וגו', וכי זה העונש, ומפרש כי מתחלה לא היו יודעים כי אם מושכלות, היינו אמת ושקר, אחר כך נפלו ממדרגתם לדעת עסקי עולם הזה הנאה והמגונה, היינו טוב ורע, עי"ש. והנה יראי חטא שאין להם עסק בענין עולם הזה הנאה או המגונה, רק רודפים אחרי מושכלות לדעת האמת והשקר, הנם נמאסים בעיני המון עם הרחוקים מהאמת ועוסקים בענין טוב ורע. וזהו שאמר וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה, כלומר שהם יראי חטא אשר ימאסו ויהיו נבזים בעיני ההמון, ובניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע, כי אם להשכיל האמת והצדק, המה יבאו שמה וגו'. בינה זאת:

ואת העם צו לאמר וגו' בגבול אחיכם בני עשו וגו' אל תתגרו בם וגו' כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל [ב, ד-ה]. נראה לי על פי מה שכתב מוזלה"ה בספר ישמח משה פרשת תולדות על הפסוק (בראשית כה, כב) למה זה אנכי (ד"ה עוד נראה), הנאמר לו בחלום, ועל פי זה פירש (שם ד"ה ובזה) וידו אוחזת בעקב עשו ויקרא שמו יעקב (שם, כו), דעיקר חשיבות של יעקב מחמת שהיה לו תערובות בבטן אמו באוחזו בעקבו של עשו, ששם יש לעשו סימן טהרה, והוא מתערובות של יעקב, על כן יעקב נאחז שם ומזיק לו קצת, כדכתיב (דניאל ז, ז) ושארא ברגליה רפסה, כמו שכתב מהרש"א ז"ל (חדושי אגדות מגילה יא. ד"ה לולי), לכך נקרא יעקב, עי"ש. ובזה פירשתי (פר' וישלח ד"ה והיוצא) מה שנאמר ביעקב (בראשית לג, יד) ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני וגו', כלומר שהמלאכה אשר לפני הוא לרגל שלך, שבזה נאהז, ומשם בא התערובות, והבן:

ובזה יובן הא דאיתא בזוהר הק' (עי' וישלח קעד.) שבזמן שהם בגולה בחוץ לארץ מכונים יעקב, כי אז ויתערבו בגוים וידו אוחזת בעקב עשו שמראה שם סימן טהרה, ובזמן היותם במושבותם בארץ ישראל, כי אז אין להם תערובות, יקראו ישראל. ולכן נאמר (שמות א, א) הבאים מצרימה את יעקב דייקא. וזהו שנאמר (ישעיה כז, ו) הבאים (לגלות) ישרש יעקב, שכן מכונים בגלות, אחר כך יציץ ופרח ישראל בזמן הגאולה, וכדכתיב (שמות יד, ל) ויושע ה' ביום ההוא את ישראל דייקא. וזהו שאמר כאן כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל, כלומר עד שתדרכו כף רגלו של עשו, ששם אחיזתו וטהרתו, וצריך להוציא בלעו מפיו ואז נירש את ארצם: ועם זה יש לפרש מה שנאמר בהפטרה דיומא (ישעיה א, ו) מכף רגל ועד ראש כו' ולא רככה בשמן, כי איתא בזוהר הק' וישלח (קע ע"ב) על הפסוק (בראשית לב, לג) על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה, כלומר גיד דאיהו מנשי לבני נשא פולחנא דמאריהון, ואית בבר נש שס"ה גידין

ולקבליהון שס"ה פקודין ולקבל שס"ה יומי שתא, והאי תשעה באב חד מנהון דאיהו לקבל ס"ם חד משס"ה מלאכין, ובגין כך אמרה אורייתא לא יאכלו בני ישראל "את" גיד הנשה, "את" לאסגאה תשעה אב דלא אכלין ביה ולא שתיין, עיי"ש. וזה נראה לי שרומז הכתוב (להלן כה, יז-יט) זכור "את" אשר עשה לך עמלק, א"ת דייקא, רומז ת'שעה א'ב, אשר עשה לך עמלק וגו', הוא יצר הרע שרו של עשו. והיה בהניח כו' אז לא תשכח, כלומר כי מאן דאכיל בתשעה באב כאלו אכל גיד הנשה המשכח לבני נשא מפולחנא דמאריהון, כאמור שם בזוהר הק', והיה בהניח אז לא תשכח פולחנא דמארך, והבן:

והנה, מובא בכתבי האריז"ל (שער הכוונות, ענין חנוכה עמ' שכו) ובשל"ה (מס' מגילה, פתיחה לפרק תורה אור) כי חנוכה ופורים תקנו חז"ל לתקן זה, ולזה תקנו חז"ל (שבת כא ע"ב) חנוכה להודות ולהלל, לתקן מדת הוד, ירכא שמאלא. ופורים נצח, ירכא ימינא. ולזה איתא בשלחן ערוך (מגן אברהם ר"ס תרע) נוהגים הנערים "לסבב" בחנוכה, ופורים תקנו (אסתר ט, כב) משלוח מנות וגו' ומתנות לאביונים, כי עיקר תיקון הירכים לאמץ ברכי דרבנן, עיין שם בזוהר הק' (קע ע"ב) רבי שמעון פתח (יחזקאל א, כח) כמראה הקשת כו', (קעא.) כתיב (בראשית ג, יד) על גחונך תלך, דאתברו תמכין דיליה וקציצו רגלוי, [ו]כד ישראל לא בעין לסמכא לאורייתא אינון יהבין ליה סמכין ושוקין לקיימא ולאתתקפא בהו. תא חזי כו' מה עביד, ויגע בכף ירכו (שם לב, כו), אמר כיון דאתברי סמכין דאורייתא, מיד אורייתא לא אתתקף כו', עי"ש היטב. ולזה תקנו בימי חנוכה לחזק ולאמץ לומדי תורה, ועץ חיים היא למחזיקים בה כו' (משלי ג, יח):

והנה, כלו כל הקיצים, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה (סנהדרין צז ע"ב) בימים הנוראים, אחר כך סוכות נגד יעקב, כדכתיב (בראשית לג, יז) ויעקב [נסע] סוכותה (זוהר פינחס רנז ע"ב), ולזה צותה התורה ליטול הארבעה מינים שבלולב להודות ולהלל בהן, כדאיתא במדרש אמור (ויק"ר ל, ג) על הפסוק (תהלים קב, יט) ועם נברא יהלל, עי"ש, ובזה נתקן מדת הוד. וביום הושענא רבא לוקחים הערבה לבדה לבטא בשפתים דברי תפלות והודאות, אחר כך בחנוכה מדליקין בשמן זית להודות ולהלל, אחר כך פורים בראש חדש אדר בחינת חוטם, בחינת ריח. וזה נראה לי שרומז הכתוב (הושע יד, ז), אחר שאמר (שם, ב) שובה ישראל וגו', ילכו יונקותיו בסוכות (בארבעה מינים שבלולב) [ו]יהי כזית (כלומר כשמדליקין בשמן זית) הודו, להודות ולהלל, וריח לו (בפורים) כלבנון. לכך היה הישועה בפורים על ידי מרדכי (דמתרגמינן (שמות ל, כג) בשמים ראש, מרי דכיא (מגילה י ע"ב)), ואסתר הדסה בחינת ריח, כדאיתא בספרים הק', והבן. והנה אם אמנם כי נגע רק בכף ירך, עם כל זה שדי תיכלא בכוליה ח"ו כביכול, ומבשרי אחזה

בחולי הקיבה שסימנו שרגליו כואבים וכולו אינו במזג הבריאות. והנה, איומתי בכל השנה אומרת הוא השנה הזאת (קינות לתשעה באב, המתחיל 'אאדה עד חוג שמים'), וכסבורים אנו שכבר נתקן מה שנגע בכף ירך במצות הדלקת שמן בחנוכה, ועתה בעוה"ר שעדיין בן דוד לא בא ועוד לא עלתה ארוכה בימי חנוכה. וזהו שאמר הכתוב מכף רגל ועד ראש אין בו מתום (שתחלת המכה מכף רגל, במה שנגע בכף ירך, ושדי תיכלא עד ראש) לא זרו וגו' ולא רככה בשמן, נר חנוכה, והבן:

וזהו שאמר ואת העם צו לאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו וגו', ואיתא במדרש (ד"ר א, כ) אמר הקב"ה לא לכם בלבד אני מצוה, אלא גם אתם צוו לבניכם. כלומר שזה מצוה שנצטוו מיד באומרו אתם עוברים וגו' כפשוטו, ולדורות ירמוז על זמן הגלות, שעוברים בגבולו וארצו ותחת ממשלתו, עם כל זה וייראו מכם וגו'. עוד ירמוז אתם עוברים בגבול אחיכם וגו', על יום תשעה באב, שאז עוברים בגבולו שהוא ממונה על יום זה כדאיתא בזוהר הנ"ל, עם כל זה וייראו מכם. ונשמרתם מאד [וגו'] כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל, היינו עד שתתקנו כף רגלו של יעקב, ואז תדרכו כף רגלו של עשו, כי כשזה קם זה נופל ואין לו רגלים, וכדכתיב על גחונך תלך. וכבר אמרנו כי בחינת התיקון הוא על ידי הדלקת שמן זית של חנוכה, וזה שכתב רש"י כדכתיב (זכריה יד, ד) ועמדו רגליו וגו' על הר הזיתים, כלומר על ידי מצות שמן זית של חנוכה:

או יאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו כו' [ב, ד]. יתבאר על פי מה שכתב בזוהר (וישלח קע ע"ב) הנ"ל כי אותו יום תשעה אב הוא גבולו של יצר הרע ס"ם, הוא שרו של עשו (רבינו בחיי בראשית כו, יט), וכשחל בשבת נדחה התענית למחר, ואוכלים ושותים בו כי אז מחמת קדושת שבת אין לו שליטה ואין אנו מתייראין, כי ידוע שבשבת אינם חותמין שומר עמו ישראל כי שבת שומר, עיין באורח חיים סימן רס"ז (ס"ג) ובמגן אברהם (סק"ג) בשם הזוהר (ויקהל רה.) וכל שכן בשבת זה, דאז חסדים מתגברים יותר למען להמתיק הדינים, דמהאי טעמא נקרא עת המנחה של שבת קדש רעוא דרעוין עת רצון, כי בחול באותו זמן שולטים דינים, ואז מכח קדושת שבת רחמים וחסדים גוברים ונעשה רעוא דרעוין (שם יתרו פח ע"ב). וכמו כן בשבת קדש זה, שבימות החול שליטת הסטרא אחרא, ובשבת לבל יהיה להם שום אחיזה גוברים רחמים וחסדים גדולים עד שישראל נשמרין בשבת ההוא שמירה כפולה ומכופלת למקום עלינו:

וזהו שאמר ואת העם צו לאמר, לדורות בזמן הגלות, את"ם, ראשי תיבות ת'שעה א'ב מ'לכתא, עוברים בגבול אחיכם בני עשו, היינו ביום תשעה באב כשחל בשבת קדש

הנקרא מלכתא (בבא קמא לב ע"ב), לאכול ולשתות בו, וייראו מכם ונשמרתם מאד שמירה כפולה כאמור. והבן כי נכון:

וייראו מכם [ב, ד]. נראה לי, כי הנה איתא במשנת חסידים מסכת (יום ד') [תקון המגפה (פ"ב מ"י)] כי השם יל"י מסוגל לשמירה, וחלופו מכ"ם בא"ת ב"ש. וזהו שאמר וייראו מכ"ם (דייקא) ונשמרתם וגו'. וזה שרומז הכתוב פרשת האזינו (להלן לב, מז) כי לא דבר ריק הוא (אותיות) "מכם" כי הוא חייכם כו'. וזהו שנאמר פרשת ואתחנן (שם ז, א) ונשל גוים וגו' רבים ועצומים "ממך" דייקא, והבן: או יאמר וייראו מכם [ב, ד]. על פי מה שכתב האור החיים (ד"ה הדבקים) על הפסוק (להלן ד, ד) ואתם הדבקים בה' בחינת אלהיכ"ם דייקא, כלומר כמו אותיות כ"ם הנטפלים מלאחריו שאין להם מחיקה (הובא למעלה (ד"ה נראה)ן. וזה שאמר וייראו מ"כם", כלומר מכח שאתם דבוקים בחינת כ"ם לאחריו. וזהו שנאמר שם פרשה הנ"ל (שם ז, א) ונשל גוים רבים מפניך, כלומר מכח שהוא כביכול לפניך ואתה נטפל לאחריו כמו אותיות כ"ם, וזה שסיים (שם) מ"מך", כלומר מכח אותיות כ"ם מלאחריו, והבן. וזהו שנאמר (שם ד, לז-לח) ותחת כי אהב את אבותיך ויבחר בזרעו אחריו, עיין שם בפירוש רש"י דקשיא דהוה ליה למימר אחריהם, ולפי מה שכתבתי יש לומר דקאי אחריו על הקב"ה כביכול, כלומר ויבחר בזרעו אחריו שיהיו נטפלים לאחריו, ויוציאך בפניו על ידי פניו, ר"ל מה שהוא כביכול לפניך ואתה נטפל לאחריו וגו' ממצרים להורישׁ גוים כו' ועצומים מ"מך" דייקא, מכח אותיות מ"ך הנטפלים בשם אלהיכ"ם, ומפני"ך הנטפל לאלהי"ך, והבן:

וזהו (ישעיה מ, א-ט) נחמו נחמו [עמי] יאמר אלהיכם דייקא, נטפל לאחריו שאין לו מחיקה, ולא כמו בזמן שהיו דבוקים מלפניו, שמלפניו יש מחיקה. וזה שאמר קול קורא במדבר פנו דרך הוי"ה, ר"ל מה שהיה נדבק לפניו כמו אותיות שלפני הוי"ה הם דרך להוי"ה, כי אם ישרו בערבה מסילה לאלהינו, נטפל מלאחריו לשם אלהים. ואומר מה אקרא, כלומר מה חילוק יש בין זה לזה, על זה אמר כל הבשר חציר וגו' כי רוח הוי"ה נשבה בו, ר"ל בחינת דיבוק באותיות שלפני הוי"ה שיש להן מחיקה, אבל ודבר אלהינו, היינו נטפל לאלהים מלאחריו, יקום לעולם, שאין לו מחיקה. לזה גמר אומר אל תיראי וגו' הנה אלהיכ"ם דייקא. וזה שאמר (שם סב, ג) וצניף מלוכה בכף אלהי"ך, ר"ל בכף של אלהי"ך. וזהו שנאמר (הושע יד, ב) שובה ישראל עד הוי"ה אלהי"ך, והבן:

וזה יש לרמוז בדברי הזוהר פרשת בא (לט ע"ב) מה "לכם" (שמות יב, ב) תרי זימני, כי מינייהו אשתמע יתיר, דכתיב (להלן לב, ט) כי חלק ה' עמו. על פי מה שכתב האור החיים בפסוק הנ"ל (להלן ד, ד) עוד נעים ירמוז בתיבת בה', והוא שם זה אינו מקדש

מלאחריו, הא למדת שדבקות ישראל הוא בשמות עצמם מתאחדים, וזה שאמר כי חלק הוי"ה עמו, עי"ש. והן דברי הזוהר לכך כתיב תרי זימני לכם, האחד כפשוטו, והשני רומז ראשון הוא ל"כם", כלומר לאותיות כ"ם הנטפלים לאחריו, וכמו דכתיב כי חלק ה' עמו, והבן:

לא היתה קריה אשר שגבה ממנו את הכל נתן יי' אלקינו לפנינו [ב, לו]. יתבאר על פי מה שכתב האר"י (פרי עץ חיים) בשער העמידה (פי"ד עמ' רלד) כי טו"ב הוא יסוד אבא הגנוז ביסוד זעיר שם ע"ב, ומנין הכ"ל מתפשט ויוצא לחוץ, עי"ש. וזה שאמרו חכמים אשכול איש ש"הכל" בו (עי' סוטה מז ע"ב), כלומר ש"הכל" מתפשט על ידו. וזה את "הכל" נתן ה' אלהינו לפנינו, והבן:

על פרשת ואתחנן

ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר יי' אלקים אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה וגו' אעברה נא וגו' [ג, כג-כו]. יש לפרש, דכתיב להלן ונשב בגיא וגו' (ג, כט) ועתה ישראל שמע וגו' (ד, א-ד), ופירש רש"י ונשב בגיא ונצמדתם לעבודה זרה, ואף על פי כן ועתה ישראל שמע וגו' והכל מחול לך, ואני לא זכיתי למחול לי. והטעם לזה מבואר לעיל בפרשת בראשית (ד"ה ונראה, ואילך) על פי פירוש רש"י (שם א, א) בתחלה עלה במחשבה לברא במדת הדין וכו', עד עמד ושיתף מדת הרחמים והקדים למדת הדין דכתיב (שם ב, ד) ביום עשות יי' אלקים וגו', ומבואר בשל"ה (פר' בראשית, פרק תורה אור אות ג) כי צדיקים הגדולים נדונים כפי המחשבה, דכתיב (תהלים נ, ג) וסביביו נשערה וגו'. וזה בתחלה, אותן ששרשן מראשית המחשבה, עלה במחשבה לברא במדת הדין, אבל שאר הנבראים בששת ימי המעשה בכח הדיבור דכתיב (שם לג, ו) "בדבר" ה' שמים "נעשו", הם מתנהגים בשיתוף מדת הרחמים למדת הדין, ע"כ דבריו. ולכן משה שנקרא ראשית (ב"ר א, ד), שנאצל ממחשבה עליונה, נוהג עמו במדת הדין, על כן נקרא (להלן לג, א) איש האלקי"ם דייקא, על כן לא זכה לימחל לו. וזהו שאמר ועתה ישראל שמע וגו', והכל מחול לך, ולא לי, ועל זה אמר הטעם כי ואתם הדבקים בה' אלקיכם, במדת הרחמים שהקדים למדת הדין, על כן חיים כלכם היום, עיי"ש באורך:

ולפי זה נאמר כי משה בא בטענה להתנהג עמו בבחינת אמירה רכה במדת הרחמים, ונתן לזה טעם לשבח כי כך השתתפות סוד הוי"ה אלקי"ם, היינו קו האמצעי בחינת תפארת. וזהו שאמר הכתוב (ישעיה מג, א) כה אמר ה' בראך יעקב, ואיתא בילקוט

(ישעיה רמז תנב) מי בראך, יעקב בראך. עוד שם, שמים וארץ לא נבראו אלא בשביל יעקב, שנאמר (תהלים עח, ה) ויקם עדו[ו]ת ביעקב, ואין עדו[ו]ת אלא שמים וארץ, שנאמר (להלן ד, כו) העדותי וגו' את השמים וגו'. וידוע (תקוני זוהר, תקון סט, קא.) כי יעקב ומשה כחדא אזלין, כי משה סוד הדעת. וזהו שאמר ויקם עדת ביעקב, "עדת" אותיות "דעת". ושורש הדברים, כי השתתפות הוי"ה אלקי"ם היא מדתו של יעקב ומשה, ובזכותן היה:

ומצינו בגמרא סוף יבמות (קכא ע"ב) מעשה בבתו של נחוניא חופר שיחין שנפלה לבור הגדול והודיעו לרבי חנינא בן דוסא וכו', שלישית אמר להם עלתה וכו', לא נביא אנכי אלא דבר שהצדיק מתעסק בו יכשל בו זרעו, אמר רבי אבא אף על פי כן מת בנו בצמא, שנאמר וסביביו נשערה וגו'. ולפי דברי רבי חנינא בן דוסא, אם כך לזרעו, כל שכן ששייך סברא זו יותר על עצמו, וזה היה טענתו ובקשתו של משה ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר, פירוש להתנהג עמי בבחינת אמירה רכה דהיינו מדת הרחמים, לא במדת הדין כפי המחשבה (וכמו שפירשו המפורשים ברוך "שאמר" והיה העולם היינו על ידי אמירה, על כן ברוך מרחם על הארץ (תפלת שחרית)). והטעם, כי אתה החלות, ר"ל בתחלת הבריאה במעשה, להראות את עבדך, כלומר עם עבדך, את גדלך חסד, ואת ידך החזקה גבורה (זוהר פינחס רכז ע"ב), כלומר השתתפות חסד וגבורה היה על ידי עבדך ובזכותו, על כן ראוי שזכות זה יעמוד גם לעצמו להתנהג בו שלא יכשל להתנהג בבחינת המחשבה במדת הדין, על כן אעברה נא וגו'. ואף על פי כן ויתעבר ה', כי נהג עמי במדת הדין, וכמו שאמר רבי אבא אף על פי כן מת בנו בצמא שנאמר וסביביו נשערה מאוד, וגם למענכם בשבילכם, כדי שדור המדבר יעמדו לתחיה, כדאיתא במדרש (ד"ר ב, ט). אבל ואתם הדבקים בה' אלקיכ"ם, בהשתתפות, על כן חיים כלכם היום: ואתחנן וגו' בעת ההוא לאמר [וגו'] אתה החלות וגו' [ג, כג-כח]. יש לדקדק, א', מה שאמר בעת ההוא. ב', היה די שיאמר אשר מי אשר יעשה כמעשיך וגו', ולמה לי אומרו אל בשמים ובארץ. ג', ויאמר ה' אלי רב לך, איתא במדרש רב לך מה שהעמדתי חמה בעבורך. מה ענין זה לבקשה זו:

והנראה לי בזה, דאיתא בגמרא עבודה זרה דף כ"ה (ע"א) כשם שעמדה חמה ליהושע כך עמדה למשה (פירש רש"י, במלחמת סיחון), כתיב במשה (לעיל ב, כה) אחל תת פחדך, וכתיב ביהושע (ג, ז) אחל גדלך וגו'. ויש להבין מפני מה לא נאמר בקרא להדיא במשה אלא גזירה שוה הוא דילפינן מיהושע. ונראה לי דאיתא במדרש (מדרש תהלים קיד, ט), הים ראה וינוס (תהלים קיד, ג), מה ראה, ארונו של יוסף ראה, דכתיב ביה (בראשית לט,

יב) וינס ויצא החוצה. עוד איתא במדרש (הובא במאמר מרדכי), הים ראה, מה ראה, ברייתא דרבי ישמעאל ראה. ופירש מוזלה"ה בספר ישמח משה (פר' בשלח ד"ה במדרש הים), דאיתא במדרש (תנחומא אחרי ט) כשהעמיד יהושע את החמה אמר לו אני קשיש ממך, אמר יהושע, אומר כך עבד זקן לאדון קטן, והרי נשתעבדת לזקני יוסף שנאמר (בראשית לז, ט) והנה השמש וגו' ואיתא במדרש (ש"ר כא, ו) שגם הים טען אני קשיש ממך. וזהו שאמר, מה ראה לסתור טענתו, ראה ארונו של יוסף, שנשתעבדו לו ולזרעו הגרמים השמימים. וכי תימא ים מנא לן שנשתעבד, על זה אמר ברייתא דרבי ישמעאל ראה, דדריש קל וחומר, ואם כן מה הגרמים השמימים נשתעבדו, כל שכן הנמצאים בארץ, ע"כ דבריו ודפח"ח:

והנה, ידוע (אור תורה, ס"פ בהעלותך) כי מדת קל וחומר הוא כנגד מדת אל מי"ג מדות, ולכן אמרו קדמונינו שזה שאמר משה (במדבר יב, יג) "אל" נא רפא וגו', והשיב לו השי"ת מדת קל וחומר (שם, יד) ואביה ירק וגו'. ובזה נראה לי לפרש מ"אל" אביך, מקל וחומר שהוא מ"אל", ויעזרך בקריעת ים סוף. ואת שדי, שאמר לעולמו די (חגיגה יב.), ויברכך, ברכות שמים מעל היינו העמדת השמש שאמר לו די מלילך, וקל וחומר ברכת תהום רובצת תחת (בראשית מט, כה) (הים), שמשועבד לקרע לפניו:

ויש להבין, הא כתיב במשה (שמות יד, טז) ואתה הרם את מטך וגו' ובקעהו, ואמרינן (תפלת ערבית) בוקע ים לפני משה, משמע לפני משה נבקע הים. וצריך לומר דדא ודא אחת היא, דכיון שנאמר ליוסף שנשתעבדו לו, ממילא גם כן למשה, דיוסף ומשה כחדא אזלין, דמשה תפארת, ויוסף יסוד, וגוף וברית כחדא חשבינן (זוהר פינחס רכג ע"ב). ותו, דגם זה עצמו מכח קל וחומר, אם ליוסף נשתעבדו הגרמים השמימים וכל שכן הארציים, קל וחומר למשה. נמצינו למדין שהעמדת חמה למשה הוא מכח קל וחומר מיהושע שהוא מיוסף, וזה דלא כתיב בהדיא במשה אלא דילפינן ליה מיהושע, להורות שזכה לזה מיהושע, כך נראה לי טעם הדבר:

וזהו שנאמר בעת ההוא, אחר מלחמת סיחון שעמדה לו חמה, אתה החלות (לשון הנאמר ביהושע היום הזה אחל) להראות את עבדך את גדלך, זה העמדת החמה (לשון הנאמר בו (תת) [אחל] גדלך), ואת ידך החזקה, זה קריעת ים סוף, אשר מי "אל" (שממנו קל וחומר) בשמים, זה העמדת החמה, ובארץ, זה קריעת ים סוף, אשר יעשה כמעשיך בחמה, וכגבורתך בים סוף. ואם כל אלה שמת תחת ידי, על כן אני מבקש אעברה נא וארא את הארץ וגו', לכבשה תחת ידי. ויאמר ה' אלי רב לך מה שאתה סובר שהעמדתי חמה בעבורך, הלא לזה זכית מיהושע, על כן אל תוסף דבר וגו', וצו את יהושע וגו'

כי הוא יעבור וגו', שכבר הגיע העת והעונה להתקיים חלומו של יוסף בפועל ממש להעמיד השמש ליהושע, שממנו זכית אתה לזה, והדבר מוכרח שיצא לפועל הגילוי ליהושע שהוא מזרעו של יוסף, כי לולי זה לא באת לידי מדה זו, והבן: ואתחנן אל ה' וגו' אתה החלות להראות וגו' אעברה נא וגו' אל תוסף דבר אלי "עוד" וגו' [ג, כג-כח]. להבין אומרו החילות. וגם אומרו עוד, דהוא שפת יתר לכאורה:

ונראה לי על פי דאיתא באורח חיים הלכות חנוכה (סי' תרפב ס"א בהגה) אם שכח לומר על הנסים יאמר הרחמן הוא יעשה לנו נסים כשם שעשה וכו', והתבואות שור (בכור שור, שבת כא ע"ב ד"ה שם גמ') השיג על זה מהא דאמרינן בברכות (ס.) האומר יהי רצון שתלד אשתי זכר הרי זה תפלת שוא, ופריך מהא דכתיב (בראשית ל, כא) ואחר ילדה בת וגו' מלמד שדנה לאה דין בעצמה וכו', ומשני אין מזכירין מעשה נסים. והישועות יעקב (סק"ב) מתרץ דהתם נס נסתר אין להתפלל עליו, שמנכין לו מזכיותיו, אבל בנס נגלה שעל ידי זה נתגלה כבוד שמים בעולם רשאי להתפלל עליו, עיי"ש. והוא נכון:

ובדרכו אלך אך מטעם אחר. דכבר נודע מה שכתבו המפורשים אהא דכתיב (ישעיה יב, ג) ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה, דאם עושה השי"ת נס נעשה כמו מעין לשאוב ממנו עוד. ויש סמך לזה מזוהר תולדות (קלז.) בענין יצחק, שהיה עקר, דקודשא בריך הוא אתרעי בצלותהון דצדיקייא בגין דיתוסף רבות קודשא לכל מאן דאיצטרך בצלותהון דצדיקייא. והארכתי בזה בפרשת בשלח (ד"ה ונראה [הב']). וטעם הדבר נראה לי על פי מה שכתב הרמב"ן פרשת לך (בראשית יב, ו) דמעשה אבות סימן לבנים, דמה שיצא מכח אל הפועל הגילוי, נעשה פועל דמיוני על העתיד שיהיה כך. ובזה ניחא, דהתם בנס נגלה כמו בחנוכה ופורים שיצא מכח אל פועל הגילוי, רשאי להתפלל עליו שיעשה ה' עוד נסים כאלה, כי נקל הדבר להמשיכו עוד, מה שאין כן בענין לאה שהיה נס נסתר ולא יצא אל פועל הגילוי, ואינו פועל דמיוני על העתיד, ופנים חדשות צריך שיבא, אין להתפלל עליו, כך נראה לי:

ובזה נבין כאן. דלכאורה יקשה, כיון שנאמר למשה (במדבר כז, יב-יג) עלה וגו' ונאספת וגו', איך התפלל אעברה וגו', הרי שיעבור הוא ויבקע את הירדן צריך נס, ואין להתפלל על זה. אבל התירוץ לזה, הרי אין זה דבר חדש אצלו, כיון שכבר נבקע הים לפני משה וכדכתיב (תהלים קיד, ג) הים ראה וינוס הירדן יסוב לאחור, לא אמר נסב, אלא יסוב, כלומר כיון שהים ראה וינוס, ממילא הירדן לעתיד יסוב לאחור, כי בקיעת הים היה פועל דמיוני על הירדן. וזהו שאמר ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר וגו' אתה "החלות", כלומר כבר החלות להראות לפועל הגילוי את גדלך ואת ידך החזקה זה קריעת ים סוף,

כפירוש הראב"ע בסוף ברכה (להלן לד, יב), אם כן אעברה נא עתה גם כן הירדן, כי אין זה בקשת דבר חדש, רק שכן יהיה עוד. ואמר לו ה' וגו' אל תוסף דבר אלי "עוד" דייקא בדבר הזה, ר"ל אל תוסיף לבקש שיהיה עוד, כי לא על ידך יהיה, כי אם וצו את יהושע וגו' כי הוא יעבור (בירדן) לפני העם הזה וגו':

ואתחנן אל ה' בעת ההוא [ג, כג-כו]. פירש רש"י, לאחר שכבשתי ארץ סיחון ועוג. ולפי זה היה לו לומר בעת הזה, ומה זה דקאמר בעת ההוא:

ואפשר לפרש על דרך רמז, כי כתיב למעלה בפרשת חקת (במדבר כ, יב) יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו וגו', פירש רש"י, והלא הצאן והבקר ישחט קשה מזה, אלא לפי שזה היה במעמד כל ישראל לא חסך עליו הכתוב מפני קידוש השם. לכן לא תביאו, בשבועה, כמו (שמואל"א ג, יד) ולכן נשבעתי לבית עלי וגו'. והכוונה בזה למה שאמרו ביומא סוף פרק יום הכיפורים (פו.) ארבעה חלוקי כפרה, ששלשה הן ותשובה עם כל אחד ואחד שמתכפרים, אבל מי שיש בידו חילול השם, תשובה ויום הכיפורים ויסורים תולה ומיתה ממרקת, שנאמר (ישעיה כב, יד) אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון. היכי דמי חילול השם, כגון אנא כו'. וכבר כתיב (תהלים נ, ג) וסביביו נשערה מאוד, ולגבי משה יען לא האמנתם בי להקדישני הוה ליה ענין חילול השם חלילה, על כן לא נכפר לו עד לאחר מיתה:

האמנם מצאנו ראינו תקנה לזה בזוהר (סוף פרשת במדבר (קכ ע"ב)) וז"ל, תא חזי, כיון דבר נש עביד צלותא כו' בעי ליה לאחזאה גרמיה כאלו התפטר מעלמא וכו', ולמינפל ולימא (תהלים כה, א) אליך ה' נפשי אשא כו'. (קכא.) ורזא דמלתא, דאית חובין דלא מתכפרין עד דאתפטר בר נש מעלמא, הדא הוא דכתיב אם יכופר כו' עד תמותון, והאי יהיב גרמיה למותא, כדין קודשא בריך הוא מרחם עליה ומכפר ליה לחוביה, ע"כ דבריו. ובודאי אדוננו משה רבינו מסר נפשיה למענו יתברך בכל עת ובכל רגע, והיה ראוי להתכפר לו בזה אפילו בעון חילול השם דרק מיתה ממרק. אלא שכבר פירש רש"י אף על פי שיש לצדיקים לתלות במעשיהם הטובים אינם מבקשים אלא מתנת חנם, וכמו כן נאמר שלא רצה משה לתלות במה שהוא מוסר נפשו לשמים, אלא שבקש בשביל שהוא היה גלגולו של הבל, כמבואר בכתבי האריז"ל (עץ חיים, שער הכללים סוף פ"י) שראשי תיבות מש"ה מ'שה ש'ת ה'בל, וכבר כתיב (בראשית ד, ד) והבל הביא גם "הוא", כלומר שהיה מתאוה להקריב את נפשו לשמים, כמבואר בעשרה מאמרות מאמר חקור דין חלק ג' פרק ז', אם כן מהראוי שזכות זה יעמוד לו עתה להחשב כאלו אתפטר מעלמא. וזהו שאמר ואתחנן אל ה' בעת ה"הוא" דייקא, בשביל אותו עת של "הוא" בה"א הידועה,

היינו מה שהכתוב מעיד והבל הביא גם "הוא", לאמר [וגו'] אעברה נא וגו'. ועל כן ב'עת ה'הוא ל'אמר ראשי תיבות הב"ל. אבל הענין, אם כי באמת היה ראוי להתכפר לו, אבל ידוע (ד"ר ב, ט) כי משה לא נכנס לארץ בשביל טובת ישראל כדי להכניסם לעוה"ב, אלא שבשביל חטא מי מריבה היה לו הצטרפות עמהם כי נכנס לכלל הספק, ועל ידי זה בזכותו כולם נצולים ועומדים, כמו שביארתי בריש פרשת וארא (ד"ה ומעתה), עיי"ש. וזהו שאמר ויתעבר ה' בי למענכם, בשבילכם דייקא, והבן:

או יאמר ואתחנן וגו' בעת "ההוא" לאמר [ג, כג-כו]. גם להבין פירוש רש"י שצדיקים מבקשים מתנת חנם. גם אומרו אדנ"י הוי"ה בניקוד אלקים, ופירש רש"י רחום בדין, מה ענינו לכאן. גם אומרו אתה החלות להראות, אתה הראת הוה ליה למימר:

ויבואר על פי מה שכתב הזוהר בשלח דף נ"ב (ע"א ב) בשעתא דישראל שרו על ימא חמו כמה אוכלסין חילין ומשריין מעילא ותתא, כולא בכנופיא עלייהו, שריאו בצלו מגו עאקו דלהון, ביה שעתא אתגלי עתיקא קדישא ואשתכח רעוא בכולהו עלמין כו', עד והכי דייקא (שמות יד, ל) ויושע ה' ביום ההוא את ישראל, כך גרס רבינו הקדוש בעטרת צבי (נב:

ד"ה אמנם האיר), ומפרש על פי הזוהר שלח קע"א (ע"א), והיה ביום ההוא (זכריה יד, ח), לא ידיע מאן הוא, אלא בכל אתר ביום ההוא יומא בתראה הוא, אמאי אקרי ההוא, אלא דא הוא יומא דאחיד סופא בשירותא, שירותא אקרי הוא, כמה דאת אמר (במדבר יח, כג) ועבד הלוי הוא, פולחנא דלוי לדרגא דאקרי הוא טמיר וגניז ואקרי ההוא, ה' "הוא", לאחזאה סופא דכל דרגין דאיהו שירותא, ובגין דאיהו סופא אתוסף ביה ה"א כו'. וביאר הוא ז"ל הדברים, כי מלכות דאדם קדמאה נעשה עתיק דאצילות, ומלכות דאצילות עתיק דבריאה, וכן בהשתלשלות העולמות מעולם ועד עולם. והיינו (ספר יצירה פ"א מ"ז) נעוץ סופן בתחלתן. וזהו שנאמר "ההוא", כי ה"א, מלכות (הוא עתיק). וזהו שאמר והכי דייקא ויושע ה' ביום "ההוא" את ישראל, לא אמר ביום הזה, כי אם ביום ההוא, להורות כי הושיע ה' על ידי עתיקא קדישא הנקרא יום "ההוא", ע"כ דבריו. וכן הוא בסידור (ח"א סד.) עתיקא נקרא "ההוא": והנה, משה נתייירא שמא מכח איזה מסטינים ומקטריגים שעליו אינו נכנס לארץ, על כן ביקש לעורר את רעוא דרעוין בחינת עתיקא קדישא. וזהו שאמר ואתחנן אל ה' בעת "ההוא" דייקא, היינו עתיקא הנקרא ההוא. ובזה מובן מה שפירש רש"י אף על פי שיש לצדיקים לתלות במעשיהם הטובים אינם מבקשים אלא מתנת חנם, היינו גם כן בחינת עתיקא, כמו שהביא רבינו הקדוש שם (ד"ה והנה זה) בשם הרב החסיד הגאון מה"ר אריה ליבוש ז"ל ביאר מאמרם

(שבת פט ע"ב) לא בסבי טעמא, כי בזעיר אנפין או בנוקביה מתנהג בזכות ודין, ונותן טעם לחסד או להפכו, אבל בסבא הוא עתיק תליא הכל ברצונו יתברך, ואין טעם ברצון, ע"כ דבריו. והיינו מתנת חנם בלי טעם, והבן הדברים:

והנה, אמרו חז"ל (ראש השנה לב.) בעשרה מאמרות נברא העולם, והלא אינם אלא תשעה, אלא בראשית נמי מאמר הוא. והקשו הקדמונים למה לא נאמר בהדיא ויאמר, ותירצו כי מאמר לא יצויר כי אם על ידי אותיות, והיינו בראשית ברא אלקים "את", מא' עד תי"ו, ואז לא היה אמירה, כי אם ראשית הגילוי היה על ידי הבל, כדאיתא במדרש (ב"ר ג, ב), בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג, ו), כבר נעשו, על ידי הבל. וזה סוד בחינה הראשונה, כתר, שאינו נרמז באות, רק בקוצו של יו"ד (עץ חיים, שער א ענף ה סוף עמ' מא), שממנו נאצל חכמה הנרמז באות יו"ד (זוהר בראשית לא. ועוד), לכך נאמר בראשית, אחר כך ויאמר, ע"כ דבריהם. והנה ידוע (עץ חיים, שם ענף ב עמ' כז-כח) כי אורו יתברך היה מתפשט עד אין מקום לעמידת העולם, והיה כביכול מצמצם את עצמו בבחינת אלקים הנקרא בוצינא דקרדנותא, לעשות מקום לעמידת העולמות. וזהו שנאמר בראשית ברא אלקים, בחינת צמצום וראשית, תכלית הכוונה למען עולם חסד יבנה, להשפיע טובו לעולם, והיינו (בראשית ב, ד) ביום עשות הוי"ה אלקים, הקדים הרחמים לדין:

וזהו שנאמר ואתחנן אל ה' בעת "ההוא" לאמר, היינו בעת גילוי הבל, לאמר, שיהיה אחר זה בחינת אמירה. ועל כן ב'עת ה'הוא ל'אמר ראשי תיבות הב"ל. אדנ"י הוי"ה בניקוד אלקים, היינו ראשית גילוי שם אדנ"י, מלכות דעתיק, להשפיע רחמים על ידי הצמצום הנקרא אלקים. והיינו רחום בדין (או כמו שכתב הרמב"ן אדון ברחמיס), כלומר רחום בתוך אלקים, שתכלית הדין וצמצום בשביל רחמים, וזה (עץ חיים, שער יג פי"א עמ' קצה) המתקת הדינים בשורשן. וזהו שאמר אתה "החלות" דייקא, בהתחלות האצילות והבריאה, כדי להראות את עבדך את גדלך חסד, ואת ידך החזקה שעם הצמצום כח הדין המגביל, על כן אעברה נא ואראה, כי גם עתה ימתקו הדינים בשורשן כמו בתחלה, ויסתם פי מסטין ומקטרג. ועל זה אמר כי באמת לא היתה סבת מותו במדבר על ידי קטרוג, כי אם ויתעבר הוי"ה (דייקא) בי, שם של רחמים נתמלא עברה, למענכם. וזה באמת רחום בדין, כלומר רחמים לישראל, בתוך דין הנעשה למשה, שקבלו באהבה לכפר על בני ישראל. ועיין עוד מענין זה בספר ייטב פנים במאמר אבני זכרון דרוש כ"ו (אות מג). ועיין שם עוד בדרוש כ"ז (אות מד) ותמצא עוד פירוש על בעת ההוא לאמר אתה החלות וגו', עיי"ש:

ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר וגו' [ג, כג-כו]. להבין אומרו בעת ההוא. וגם אומרו אעברה נא, ולא אמר אלכה או אסע. ונראה לי על פי מה דכתיב (ישעיה ס, כב) בעתה אחישנה, ואמרו חז"ל (סנהדרין צח.) לא זכו בעתה, זכו אחישנה. והפרשת דרכים (דרוש ה) פירש, כי מצינו בגלות מצרים שמיהר השי"ת לגאלנו קודם הזמן, והטעם, כי ריבוי עם השלים את המנין. וזהו שנאמר הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום וגו', על ידי זה בעתה אחישנה, כי אם שאחישנה עם כל זה יהיה בעתה, כי ריבוי עם ישלים המנין. והנה מצינו בחינת ריבוי עם בגשמיות על ידי שהם פרים ורבים, ולזה צריך זמן הריון ולידה לפרות ולרבות עד אשר ישלים משך הזמן, ואמנם עוד מצינו בחינת ריבוי עם ברגע אחד, ועל דרך דכתיב (הושע ב, א) והיה מספר בני ישראל כחול הים, אם שנראה שיש להם מספר, עם כל זה אשר לא ימד ולא יספר, היינו בעשותם רצונו של מקום (יומא כב ע"ב), שאז כל אחד ואחד נחשב להרבה, כמו שמצינו במשה שהיה שקול כאלף איש של עתה, ואם כן אין להם מספר. והיינו דכתיב (תהלים צה, ז) היום אם בקולו תשמעו, כי אז ירבו עד אין מספר כל אחד ואחד, וזה משלים המנין. וזה היה יכול להיות ביום אחד וברגע אחד על ידי הרהור תשובה מעומק הלב, וכמו שאמרו ז"ל (קידושין מט ע"ב) לענין קידושין על מנת שאני צדיק (גמור) אף על פי וכו' מקודשת, שמא הרהר תשובה. ובזה פירשתי מה שאמר משה בפרשת דברים (א, י-יא) ה' אלקיכם, ר"ל אם אתם בבחינה שהשי"ת מייחד שמו עליכם לקרא אלקיכם, אז כבר הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, כי כל אחד ואחד שקול כנגד כך וכך. ואמנם אם אתם בבחינת ה' אלקי אבותיכם, שאינו מייחד שמו עליכם, רק בחינת אלקי אבותיכם, אז צריך זמן שיוסף עליכם ככם אלף פעמים להשלים המנין, אחר כך ויברך אתכם בברכת הגאולה כאשר דבר לכם (שוב מצאתי מעין זה בספר באר מים חיים (פר' דברים), עיי"ש):

והנה, מבואר בספרים מה שנאמר ביציאת מצרים (שמות יג, ט) ביד חזקה, מה שהוצרך יד חזקה היינו מפני שהיה קודם זמנו, רק על ידי השלמה, עיי"ש. וזהו שנאמר במשה ואתחנן אל ה' בעת ההוא, ר"ל בשביל עת וזמן הגאולה הנסתר מכל חי, קץ הדורות מכל עין נסתר, לאמר, ר"ל שהתפלל על עצמו שיהיה בימיו קץ הגאולה, כי אם היה משה נכנס לארץ לא חרבה עירנו כידוע (פרשת דרכים דרוש ח בשם המדרש). וגם לאמר לדורות, שיהיו מתפללין ישראל אותה תפלה עצמה בכל דור ודור, והוא מה שאמר אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה, היינו ענין יציאת מצרים קודם הזמן, אשר מי וגו' יעשה כמעשיך להקדים הזמן, על כן גם עתה אעברה נא, היינו אקדימה נא הגאולה קודם זמנו (כטעם (שמואל-ב יח, כג) ויעבור את הכושי, וכמו (פסחים ז ע"ב)

עובר לעשייתן) וארא את הארץ וגו'. ויתעבר ה' בי למענכם כפירוש רש"י והמדרש (ד"ר ב, ט) בשביל דור המדבר שיבואו למנוחה, ולא שמע אלי דייקא. אבל לענין דורות הבאים ועתה ישראל שמע אל החוקים וגו' למען תחיו ובאתם וירשתם וגו'. וזה שאמר ועתה, אינו אלא תשובה (ב"ר כא, ו), כי אין הדבר תלוי אלא בתשובה (סגהדרין צז ע"ב). וגמר אומר כי ואתם הדבקים בה' (עד שהוא מייחד שמו להקרא) אלקיכם דייקא, אז חיים כולכם היום דייקא בכל יום ויום אם בקולו תשמעו. וזהו שאמר חיים, כי בזמן הגלות נקראים מתים, וכדכתיב (איכה ג, ו) במחשכים הושיבני כו', ונאמר (תהלים עא, כ) תשוב תחיינו, וזהו חיים כולכם היום, כאמור:

עוד ירמוז על פי מה שפירש מוזלה"ה בספר ישמח משה (פר' בשלח עה"פ אז ישיר, ד"ה וכדי) אז ישיר וגו' (שמות טו, א), על פי דברי הרמב"ם (מורה נבוכים ח"ב פ"ה) כי עיקר השבח הוא ציור המצטייר בלב, ומה שאומר בפה הוא רק לעורר לבב זולתו (וכמו כן פירש הצדיק הק' רבי זושא זלה"ה (מנורת זהב, פר' משפטים עמ"ש בברכות מה.) העונה אמן לא יגביה קולו יותר מהמברך, הוא הלב). ובזה פירש יודוך ה' כל מעשיך וחסידיך יברכוכה (בלב) כבוד מלכותך יאמרו וגו' (הוא רק) להודיע וגו' (תהלים קמה, י-יב). וזהו שנאמר אז ישיר וגו', עלה בלבו שישיר (רש"י), ויאמרו בפה הוא רק לאמר, ע"כ דבריו:

ועל דרך זה פירשתי (פר' אמור ד"ה נמצינו) והיה טרם יקראו וגו' (ישעיה סה, כד), כי גם בתפלה עיקרה בלב, כדכתב רבינו ז"ל בספר המצות (עשה ה), ולעבדו (להלן יא, יג) זו תפלה, כמו שאמרו (תענית ב.) איזה עבודה שבלב הוי אומר זו תפלה. וזמן התפלה הוא רק מדרבנן, עיין שם ובמגן אברהם (סי' קו סק"ב). ואם כן גם כן קשה למה לי תפלה בפה וזמן לזה, הלא עיקרה הוא בלב, ולזה אין צריך שום זמן כי בכל עת ובכל שעה עינינו נשואות אל ה' אלקינו, וכמו שאמר דוד (תהלים קכג, ב) כעיני עבדים וגו' כן עינינו, והתירוץ הוא כנזכר לעיל, לעורר לבבות בני אדם זולתו להתפלל אל ה' בעת צרתם ובזמן המיוחד לתפלה מעומק הלב. וזהו שנאמר והיה טרם יקראו ואני אענה, כי אני יודע מחשבה שבלב (ועיין מדרש רבה בשלח (ש"ר כא, ג) על הפסוק (שמות יד, טו) מה תצעק אלי) רק עוד, ר"ל שיהיו עוד מתפללים, לכך הם מדברים ואני אשמע. וזהו שנאמר (תהלים נה, יח-יט) ערב ובוקר וצהרים, היינו זמן הקבוע לשלש תפלות, אשיחה ואהמה וישמע קולי (עד כי) פדה בשלום נפשי וגו', וקשה תרתי, זמן למה לי ודבור בפה למה לי הלא ה' יודע מחשבות בני אדם העולה על לבביהן בכל עת ובכל

שעה, על זה אמר לתרץ כי ברבים היו עמדי, לעורר לבבם גם כן להתפלל עד כי ישמע אל ויענם ויעתר להם:

וזהו שנאמר (ג, כג) ואתחנן אל ה' בעת ההוא, היינו זמן הקבוע לתפלה שבפה. ולמה לו זה, הלא הלב יכול לחשוב ולישא עין למרומים בכל זמן ובכל רגע, על זה אמר לאמר, שיאמרו גם אחרים התפלה, והבן:

או יאמר בעת ההוא לאמר [וגו'] אתה החלות וגו' אעברה נא [ג, כג-כו]. והוא, דידוע (איכ"ר ה, כא) הוויכוח שבינינו ובינו ית"ש, שהוא אומר (מלאכי ג, ז) שובו אלי, ואנחנו אומרים (איכה ה, כא) השיבנו ה' אליך. ועיין מה שכתב בזה מוזלה"ה בספר ישמח משה פרשת עקב (ד"ה מדרש רבה) על הפסוק (להלן י, א) בעת ההוא אמר ה' אלי פסל לך, על המדרש, עיי"ש. ועיין רד"ק ירמיה סימן ל"א (כא) בפסוק כי ברא ה' חדשה בארץ נקבה תסובב גבר, לא כמו עתה שדרכו של איש לחזור וכו' (קידושין ב ע"ב), כי אם הנקבה תסובב גבר, ולכך שובו אלי תחלה, עיי"ש. וזה נראה לי ביאור מאמרם (תענית כו ע"ב) לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכיפורים כו', שבהן בנות ישראל יוצאות [כו'] ואומרות בחור שא עיניך וראה כו'. הענין, שזה פועל דמיוני (בחדש מנחם אב לנחמנו) על העתיד שנקבה תסובב גבר לשוב אליו תחלה, כמו אז בחמשה עשר באב שהבנות היו יוצאות וחוזרות למצא בעליהן, והבן:

והנה, כבר אתמר (דברי אמת, פר' וארא ד"ה וארא) משמיה דגברא רבה האי ניהו הגאון הק' מה"ר שמעלקא זלה"ה מניקלשבורג, שאנחנו מבקשים השיבנו תחלה, ועם כל זה יחשב בעיניך כאלו ונשובה אנחנו תחלה, חדש ימינו כקדם כאלו אנחנו מקדימים, והוא על דרך (סנהדרין כב ע"ב) אין אשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי, נמצא הוא המתחיל, אחר כך אשה מזרעת תחלה (ברכות סא.), כמו כן הוא יתברך כל יכול לעשות באופן שהוא המשיב תחלה וגם אנחנו משיבים תחלה, ע"כ דבריו. וכבר אמרנו כי אעברה פירושו אקדימה. וזהו שאמר ואתחנן אל ה' בעת ההוא, בשביל עת הגאולה הנסתר, לאמר [וגו'] אתה החלות וגו', שאתה המתחיל להראות וגו' גדלך וגו', ר"ל להשיבנו להכיר גדולתך, וגם אעברה נא, שאהיה אני המקדים לשוב אליך, ועל ידי זה וארא את הארץ. ושמא תאמר הלא זה שני הפכים, על זה הקדים לומר אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וגו', לכך באפשרי לך לקיים שניהם, שיהיה נאמר אתה החלות וגם אעברה נא. ואם כי אז ויתעבר ה' [וגו'] ולא שמע אלי, ועם כל זה ועתה ישראל שמע וגו', אחר כך יכול להתקיים אתה החלות וגם אעברה נא, השיבנו ואשובה כו', והבן:

עוד יתפרש ואתחנן אל ה' וגו' אדנ"י הוי"ה [ג, כג-כו]. פירש רש"י, רחום בדין. והרמב"ן כתב, ולא השגיח הרב כי השם הראשון הוא אדנ"י והשני ב-י"ה, והכוונה אדון ברחמים, עיי"ש. אתה החלות וגו'. יבואר על פי מה שפירשתי פרשת בראשית הא דאיתא ברש"י (א, א) בתחלה עלה במחשבה לברא במדת הדין כו' עמד ושיתף מדת הרחמים והקדים מדת הרחמים למדת הדין כו', על פי שפירש הצדיק הקדוש מה"ר דב בער זלה"ה משוך חסדך ליודעך וגו' (זמירות לליל שבת, המתחיל 'כל מקדש'), על פי משל למלך רחום וחנון שאחד מאוהביו חטא נגדו, ואמרו היועצים להענישו, והוא השיב להם שבצרתו לו צר וגם תהיה החרטה רק מכח ההכרח, כי אם כה יעשה לו לשום כסאו מעל כל השרים לגדלו ולרוממו ולהשפיע לו כל טוב, ועל ידי זה ישיב אל לבו להתבייש בלבו מאוד ולהתחרט מעומק הלב איך חטאתי ופשעתי נגד מלך רחום וחנון טוב ומטיב כזה. וכן היה, וכל אשר גדלו המלך ונשאו היה נחשב אצלו למרדות בלבו יותר ממאה מלקיות. וזהו שאומרים משוך חסדך ליודעך, אל הוא חסד, שזה הוא קנא ונוקם, ע"כ דבריו. ובזה פירשתי (פר' פינחס ד"ה או יאמר [הא']) אל נושא היית להם, לנשאם ולרומם אותם, וזה עצמו ונוקם על עלילותם (תהלים צט, ח). והארכתי בזה בדרוש לראש השנה (ייטב פנים, אבני זכרון אות כה). וזה שכתב בתחלה עלה במחשבה לברא במדת הדין, להעניש לעוברי רצונו, ראה כו' שיתף מדת הרחמים למדת הדין, ר"ל לרחם על האדם לרוממו ולנשאו, וזה יהיה נחשב לאדם למדת הדין ונקמה מגודל הבושה והכנעה לישב אצל המלך ולהביט בפניו, והקדים מדת הרחמים למדת הדין, והיינו דכתיב (בראשית ב, ד) ביום עשות ה' אלקים, ר"ל הוי"ה רחמים, זה הוא נחשב לאדם למדת הדין. וזהו שאמר יעקב (שם כח, כ-כא) ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש וגו' והיה הוי"ה לי לאלקים, והבן: וזה היה בחינת משה, שהיה עניו מאוד מכל אדם (במדבר יב, ג), ויש להבין איך אפשר, הלא מי עלה שמים וירד (משלי ל, ד) כמשה (במ"ר יב, יא), והוא היה סרסור בין ישראל לאביהם שבשמים (ש"ר ג, ה), ובאיזה דרך היה שפל בעיניו מכל אדם. אבל הענין על פי מה שכתב החובת הלבבות (שער עבודת האלקים פ"ו) כי עבודת בני אדם חיובן כפי מעלת הטובה עליהן, כל מי שמטיבין לו יותר חייב בעבודה יתירה, עיי"ש. ולכך היה משה רבינו סובר בדעתו שלפי רוב הטובות שעשה לו הקב"ה אשר יחדו ביתר שאת מכל מין אנושי לעלות השמימה ולעשות אותו סרסור בינינו לבין קוננו, אינו יוצא ידי חובתו על אחת מאלף אלפי אלפים ורבבות הטובות שקבל מאתו יתברך, מה שאין כן שאר בני אדם, כל אחד לפי בחינתו ולפי קבלת טובתו יוצא ידי חובתו, והבן:

והנה, משה רבינו ע"ה ידע מה שנאמר לו (במדבר כ, יב) יען לא האמנתם בי וגו' לכן לא תביאו, ובודאי כבר היה מתחרט ושב בכל לבבו על דרך האמור שמרוב טובה שקבל היה מתבייש בעצמו וירא לגשת. וזהו שאמר ואתחנן אל ה' גו' אדנ"י הוי"ה, כלומר שתהיה אדון עלי בדין על ידי הוי"ה רחמים, כי אתה החלות להראות את עבדך את גדלך זו מדת הרחמים, ואת ידך החזקה זו מדת הדין, ר"ל שהורית לי שמה שאתה מרחם עלי זה אצלי בחינת יד חזקה ונקמה מגודל בושה והכנעה כאמור, אשר מי אל וגו' אשר יעשה כמעשיך של רחמים וחסדים וכגבורתך יחד, שזה הרחמים הוא אצלו בחינת גבורה. ואפשר לפרש פירוש רש"י על דרך זה רחום בדין, והבן. על כן אעברה נא וארא וגו'. ויתעבר ה' בי למענכם, בשביל דור המדבר כדלעיל, כי עיניכם הרואות [וגו'] כי כל האיש וגו' השמידו וגו', ואתם הדבקים בהוי"ה אלהיכם, ר"ל שאתם יודעים שהוי"ה רחמים עליכם זה אצליכם מדת הדין מגודל הבושה, ובזה אתם הדבקים הוי"ה אלהיכם, יחוד הוי"ה אלהים, חיים כולכם היום, חיים בשלימות גמור, כפירוש רש"י בבא קמא (סד ע"ב ד"ה אחייה לקרן) על (אחיו) [אחייה] לקרן, עי"ש: ועל פי זה יש לפרש הנאמר להלן (ה, כא-כו) ותאמרו הן הראנו וגו' היום הזה ראינו וגו', כל הענין, לפרש כוונת ישראל לטובה, ומאמרו יתברך היטיבו כל אשר דברו וגו'. הענין על פי מה שכתב בספר אהבת שלום פרשת יתרו (ד"ה כה תאמר) לפרש הפסוקים (שמות יט, ג-ו) כה תאמר אמירה רכה לבית יעקב פחותי ערך, ותגיד שנחשב דברים קשים כגידין לבני ישראל, בני עליה, והוא אומרו אתם ראיתם וגו' ואשא אתכם על כנפי נשרים ואבא אתכם אלי ועתה אם שמוע וגו' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו', לקטני הדעת היה זה אמירה רכה, אבל לבני עליה היה להן אותן הדברים קשים כגידין מגודל הבושה והכנעה מרוב התקרבות המלך אותם, ובעיניהם אינם זכאים וכדאים לזה, עי"ש באורך:

וכבר כתבנו כי חי הוא בשלימות הבריאות בלי שום מחסור, ומאן דנפל ממדרגתו קרי ביה וימת, כדאיתא בזוהר שמות (יט.), ואיתא בגמרא (נדרים סד ע"ב) שלשה חשובין כמת, עני ומצורע וסומא, ויש אומרים מי שאין לו בנים, עי"ש. וזהו שנאמר ותאמרו הן הראנו יי' אלקינו את כבודו ואת גדלו ואת קולו שמענו מתוך האש, אם כן אין לך התקרבות גדול מזה, כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש וגו', ועל כל זה נשארנו בחיים, ומזה אנחנו מלאים בושה וכלימה בשומינו על לבינו גודל שפלותינו וחסרונינו, עד שזה נחשב אצלינו כמעט לבחינת דין ונקמה. וזהו שאמרו היום הזה ראינו כי ידבר בבחינת אלהים מדת הדין את האדם וחי, במה שהוא חי חיים בשלימות, ועתה למה נמות מיתה ממש או נפילה ממדרגה או עוני ואיזה צער המכונה

מיתה כי אם תאכלנו האש הגדולה של מדת הדין, אם יוספים אנחנו לשמוע וגו' עוד ומתנו, ר"ל בלשון בתמיה, וכי נהיו מוסיפים יותר לשמוע דבר ה' אלהינו לקבלו ולקיימו על ידי ומתנו במה שנמות או נפול ממדרגה או על ידי עניות, לא כך הדבר, הרי אדרבה עניות וצער מבלבלין דעתו של אדם, ולא זה הדרך להעיר ולעורר לבבינו לעבודתו ית"ש, כי אם על ידי רחמים חסדים במה שנהיה חיים וקיימים, כי הלא אנחנו בבחינה יותר מכל העמים, כי מי כל בשר אשר שמע, הבין כי קול אלהים חיים מדבר מתוך האש, מדת הדין לאנשים כמונו ויחי, במה שהוא חי, זה אצלינו בחינת מדת הדין. ולא מיבעיא כי נשמע בקול ה', אפילו קרב אתה ושמע וגו' ואת תדבר אלינו וגו' ושמענו ועשינו. ויאמר ה' וגו' היטיבו כל אשר דברו מי יתן והיה לבבם זה ליראה וגו', שיזכו לבחינת יראה, ולשמור את כל מצותי [וגו'] למען בשביל שייטב להם ולבניהם, על ידי זה יתמלאו בושה ויראה, ולא על ידי עונש, כי אם מרוב טובה שיקבלו יבושו ויכלמו ויהיו מלאים חרטה ויראה, כאמור: ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר וגו' אתה החלות [ג, כג-כח]. להבין, א', מהו לאמר, הלא אינו לאמר לזולת, וכבר עמד על זה המדרש (ד"ר ב, ו). ב', אתה החלות, אתה למה לי, מי לא סגי אי אמר החלות להראות וגו' אעברה וגו':

ונראה לי על פי הכתוב בספרי צדיקים אהא דכתיב בזוהר (משפטים קד.) ובכתבי האריז"ל (שער הכוונות, ענין כונת העמידה דרוש ב סוף עמ' קפט) אתה הוא מדת חסד כדכתיב (תהלים קי, ד) אתה כהן וגו', הטעם בזה, כי אנחנו אומרים אתה הוא אלהינו, ענינו, כי הקב"ה נגלה מצד פעולותיו, על דרך (תהלים ח, ד) כי אראה שמיך וגו', על כן נקרא "אתה" בלשון נוכח, ונעלם מצד עצמותו, לכן נקרא "הוא" לשון נסתר. וזה עצמו בחינת חסד אל ב"ה מה שנגלה לעינינו מצד פעולותיו עד שאנו יכולים לכנותו לקרא לו אתה, ע"כ דבריהם. ואני אוסיף תבלין, אפילו כשמדברין למלך בשר ודם או אפילו רק לאדם שגדול ממנו בחכמה, אין דרך הכבוד לדבר לו אתה בלשון נוכח, כי אם בלשון נסתר כידוע, רק בן לאביו הקרוב אליו אומר לו בלשון אתה. וזה חסד גדול מאתו יתברך אלינו, והיינו דכתיב (ישעיה סג, טז) כי "אתה אבינו", והבן:

והנה, אנחנו אומרים אליו יתברך אתה, לאשר כבר מצינו ראינו שכך דבר משה רבינו ע"ה כמה פעמים בתורה הק', אבל לולי זאת לא הוינן יכלין למימר כן, אולי אינו לפי כבודו. וכי האי גוונא מצינו בגמרא פרק אין עומדין (ברכות לג ע"ב) הנהו תלת אי לאו דאמרן משה לא הוינן יכלין למימרינהו. והנה אשר על כן כאשר משה פיו פתח לבקש רחמים מאתו יתברך כבן לאביו בלשון אתה, הצריך להתחנן לפניו לבל ירע בעיניו, כי אם יהיה מוחל על כבודו כאב לבן, וזה שאמר ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר אתה,

שאהיה רשאי לומר אתה בלשון נוכח, והטעם שאומר בלשון נוכח, על זה גמר אומר החלות להראות את עבדך את גדלך כו', ולכן מכח חסדך שאתה נגלית לעיני, אני אומר אתה, והבן:

עוד יתבאר על פי מה שכתב בספר אהל יעקב (ריש) פרשת בראשית (ד"ה החכם מכל אדם) לפרש מאמר החכם (קהלת א, ט) מה שהיה הוא שיהיה, לבל נשאל על אלהי עושנו על כל אשר עשה עמנו להפליא גאולת מצרים וירושת הארץ ובנין בית המקדש, וכולם תמיד עברו והיו כלא היו, וכמו שאמר הנביא (ישעיה סג, יח) למצער ירשו עם קדשיך וגו'. לזאת בא החכם להודיענו כי כל מה שעשה מראש, גם כי חלפו ועברו, הנם מתמידים בטובתם ותועלתם, כי מעשה אבות סימן לבנים, על דרך הקונה סחורה הצריכה עוד עיבוד וכדומה אזי יתן הקונה ערבון להבטיחו על מקחו כי יגמרנו בכי טוב אחרי שכבר החל בתשלומין, כמו כן הוא הענין בכל הטובות ונסים ונפלאות הראשונים, שהם על דרך ערבון והתחלה אל הטובות בגאולה העתידה לנו במהרה. וזהו שאמר מה שהיה, העיקר המכוון בהם הוא שיהיה, למען יוכלו להתהוות לעתיד, ומה שנעשה הוא שיעשה לעתיד. ואמר טעם הדבר, כי אין כל חדש תחת השמש, כלומר שיחדש ה' יתברך דבר מכל וכל מאפס ומאין מוחלט, רק מבחינת יש, לכן ראה והקדים עשות דוגמתו, ע"כ דבריו:

והנה, כל האומות כולם יודעים מרוב הטובות ונסים ונפלאות וחסדים המרובים אשר עשה עמנו בגאולת מצרים וכדומה, אך הם אומרים שכבר ספו תמו והיה להם סוף, אבל אנחנו מאמינים באמונה שלימה כי חסדי ה' לא תמנו כי לא כלו רחמיו (איכה ג, כב), ביאור הדבר, כי הם היו רק ראשית והתחלה אל העתידות לנו. וזהו שנאמר ואתחנן אל ה' (עוד) בעת ההוא לאמר, שיהיה כולם אומרים אתה החלות להראות [וגו'] את גדלך, ולא שכבר ספו תמו, כי אם יכירו וידעו כי הראשונות היו רק התחלה וראשית להעתידות, על כן אעברה נא ואראה וגו', ואז יהיה גמר התיקון, וכמבואר בספרים הקדושים ובספר עשרה מאמרות (מאמר חקור דין ח"ב פט"ז): או יאמר ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר [ג, כג-כו]. להבין מה שאמר בעת ההוא. וגם אומרו לאמר. נראה לי על דרך שאמרו בגמרא (מועד קטן ט ע"ב) האנשים הללו אנשים של צורה הן, זיל לגבייהו דלברכוך, ואמרו ליה יהא רעוא דתזרע ולא תחצד כו', הני כולהו ברכתא. ופירשו המפורשים שמה שלא ברכו אותו באתגליא כי אם הסתירו הברכה, הוא מפני שהיו מפחדים מקטרוג המסטינים. וכבר פירשו (דברי הימים'א כט, י) ויברך דויד את ה', לעיני כל הקהל ויאמר דויד, היה נראה כאלו היה אמירה ושיחה בעלמא. וזהו (תהלים

קיט, צז) מה אהבתי תורתך כל היום היא "שיחתי", דייקא, שמלבישׁ דברי תורה בתוך השיחה. ולכך אמרו (עבודה זרה יט ע"ב) שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכין לימוד: ועל דרך זה עשה משה בהתחננו אל ה', שמפני פחד המסטינים הלבישׁ תפלתו בתוך אמירה ושיחה, למען לא יבינו כי אם ה' החוקר לב. וזהו שאמר ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר, אמירה בעלמא, בשעה שאמרתי ושחתי, באותו שעה התחננתי אל ה' אעברה נא. אבל זה לעצה מפני המקטריגים, אבל כאן לא היה מועיל, כי ויתעבר ה' בכבודו בעצמו בי, ואין זה כי אם למענכם לטובתכם, כמבואר בדברי רז"ל (ד"ב ב, ט): או יאמר ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר [נ, כג-כו]. אל ה' למה לי, היה די לומר ואתחנן ה' אלהים אתה החלות. ובמדרש (ד"ר ב, ח) אתה התחלת לבא אלי, שנאמר (שמות ג, ב) וירא מלאך ה' וגו' מתוך הסנה. נראה לי, כי מה שהאדם מתפלל צריך שלא יהיה הכוונה לצורך עצמו, כי אם צורך גבוה, להשלים מדותיו יתברך ולייחד הדודים. וזה שאומרים רפאנו ה' ונרפא, למלא רצונך כי אל מלך רופא וגו'. ברך עלינו וגו', כי אל טוב ומטיב אתה, וכמבואר בספרים. ולכן כל בקשתינו בימים הנוראים (תפלת שמו"ע) זכרנו לחיים, לא למעינו, כי אם למענך אלהים חיים, להשלים רצונך, והארכתי בזה בספרי ייטב פנים באבני זכרון דרוש ז' (אות סא.). וכבר אמרו (בבא קמא צב.) המתפלל על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה, וזהו שנאמר (תהלים יח, ז) בצר לי אקרא ה' קריאה בעלמא, ואל אלהי, כלומר בשביל הנוגע לאלהי אשוע בקול שועה, אז ישמע מהיכלו קולי ושועתי של הנוגע לעצמי לפניו, תחלה, קודם לו תבוא באזניו, על דרך שפירש הט"ז (או"ח סי' תקפה סוף סק"ז) לפני המלך ה' (תהלים צח, ו):

ועל דרך זה ביקש משה, לא למענו, כי אם למען כבודו יתברך. כי ראה וידע אלו היה הוא נכנס לארץ לא חרבה עירנו ולא גלה יקרנו, אבל עתה בעוה"ר בכל צרתם לו צר (ישעיה סג, ט), ומהאי טעמא נגלה הקב"ה למשה בסנה על שם (תהלים צא, טו) עמו אנכי בצרה, כמבואר במדרש שם (ש"ר ב, ה). ובזה פירשתי מאמר משה (שמות ג, יא) מי אנכי כו' וכי אוציא, כלומר שהרי הוא קודם זמנו וצריך זכות, ובאיזה זכות, כפירוש רש"י, ואמר לו ה' כי אהיה עמך, בגלות ובשעבוד, וזה חזי לאצטרופי להשלים השעבוד, וכמו שפירש הזוהר (תשא קפט ע"ב עה"פ להלן להלן ד, ל) בצר לך הרי הוא כאלו מצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים, עם השכינה הנקרא אחרית הימים, היא משלמת. וזה לך האות על זה שאנכי אהיה בגלות, כי אנכי שלחתיך דייקא, הוא מטעם שצריך לפדות גוי ואלהים, ואין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים (ברכות ה ע"ב), ולזה שלחתיך, והבן:

וזאת תורת המסורה, ושמתי (בעצמי) פדות בין עמי ובין עמך (שמות ח, יט), פדות שלח (תהלים קיא, ט) על ידי שליח, הוא מטעם כי עם ה' החסד והרבה עמו (דייקא) פדות (שם קל, ז), ואין חבוש כו':

וזהו שאמר ואתחנן אל ה' דייקא, הנוגע אליו יתברך לאמר [וגו'] אתה החלות לבא אלי (שאהיה אני שליח) בסנה, בשביל עמו אנכי בצרה, על כן אני מבקש אעברה נא למענך ולמען כבודך. ועם כל זה ויתעבר ה' בי למענכם, והבן:

או יאמר ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר ונוי [ג, כג-כז]. להבין, א', מה שאמר בעת ההיא. ב', מהו לאמר. ג', ה' אלהים, פירש רש"י רחום בדין, ובמדרש רבה (ד"ר ב, ז) מה ה' אלקים, אברהם אמר (שמות טו, ב) ה' אלהים מה תתן לי, ואף משה אמר ה' אלהים אתה החלות וגו', אם בדין אכנס, ואם לאו ברחמים. וצריך להבין הכוונה בזה שאמר בלשון אברהם. ד', רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, למה לי עוד. ה', במדרש להלן (שם, יא), יענך ה' ביום צרה (תהלים כ, ב), למה הדבר דומה, לאשה שיושבת על המשבר, אומרים מאן דעני את אמך הוא יענה אותך. מה התפלל יעקב (בראשית לה, ג) ואעשה שם מזבח לאל העונה אותי ביום צרתי, אף אתה יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב. והדברים צריכים הבנה:

ונראה לי על פי מה שאמרו חז"ל (סנהדרין מד ע"ב) לעולם יקדים אדם תפלה לצרה שנאמר (איוב לו, יט) היערך שועך לא בצר [כו'] אז הכל מאמצין כחו, ואין עומד לנגדו. מה שאין כן אם ח"ו כבר הוא עת צרה רח"ל, כמאמרם (שבת לב.) נפל תורא כו', אז צריך פרקליטין ומליצים שתקובל תפלתו. והיינו לתלות בזכות תפלות אבותינו, על דרך שאנו אומרים בסליחות מי שענה לאבותינו הוא יעננו, והענין על דרך שאמרו (יבמות סד.) הקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, והטעם מבואר בזוהר תולדות (קלז.) וז"ל, דקודשא בריך הוא אתרעי בצלותהון דצדיקייא בשעתא דבעאן קמיה על מה דאצטריכו, מאי טעמא, בגין דיתרבי ויתוסף רבות קודשא לכל מאן דאצטרך, בצלותהון דצדיקייא, ע"כ דבריו. ובזה פירש בספר אהל יעקב פרשת לך (עה"פ ויצו עליו פרעה) ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה (ישעיה יב, ג), כי על ידי תפלות אבותינו נעשה מעיין הנובע ישועה בדורות שאחריהן. וזהו (תהלים כא, ג) תאות לבו נתתה לו וארשת שפתיו בל מנעת סלה, לדורות הבאים. וזה שצוה ה' אותנו לזכור נסיו ונפלאותיו אשר עשה עם אבותינו, כי עם זה מעוררים אנחנו אותן החסדים והנסים להריק אלינו. וזה שאמר (ישעיה סה, כד) (והיו) [והיה] טרם יקראו ואני אענה, כלומר הדבר שישאלו ממני כבר עניתי לאבותיהם, על כן עוד, כלומר עוד כמו שנעשה לראשונים, הם מדברים לעשות

להם ואני אשמע, ע"כ דבריו בארוכה. וזהו שנאמר יענך ה' ביום צרה דייקא, שאז רבו המסטינים, על כן ישגבך שם אלהי יעקב, מי שענה ליעקב בעת צרה הוא יענה אותך, אבל לא מכחך לבד:

וזהו שאמר ואתחנן אל ה' בעת ההוא, לאחר שנגזרה גזרה וכבר הגיע עת צרה, לאמר ה' אלהים, בלשון שאמר אברהם, לעורר תפלתו, להושע כמו שנושע הוא באותו לשון בהתחננו לה'. וזהו שפירש רש"י רחום בדין, כלומר רחום אפילו בשכבר הוא עת הדין, כמו שהיה באברהם שרחם ה' עליו בעת הדין, ודמה משה בנפשו כי בהזכירו תפלתו של אברהם אבינו גם הוא עוד יהיה נושע. ויאמר ה' אלי וגו' אל תוסף דבר אלי "עוד" בדבר הזה, עוד כמו באברהם, כי לא תעבור:

ואתחנן אל ה' בעת ההוא וגו' [ג, כג]. שמעתי מפי אחי הרב ר' שמואל טייטלבוים אבד"ק גארליץ על דרך שפירש בספר דברי אמת של הרב הק' זלה"ה מלובלין מאמרם (ב"ר כא, ו) אין ועתה אלא תשובה, כי האדם צריך לחשוב בכל עת כי מה שעבר אין וכלה באפס, ומה שעתיד אינו עדיין, ואין לו רק רגע שעומד בו, וראוי על כל פנים לעשות בו תשובה, ע"כ דבריו. והנה משה אדוננו היה עניו מאד מכל האדם (במדבר יב, ג), ודמה בנפשו שאין בידו זכות מן העבר ולא מן העתיד, כמאמרם (אבות פ"ב מ"ד) אל תאמן בעצמך וכו', ולא נשען להתחנן אל ה' כי אם בשביל עת ורגע ההוא שעמד בו לפני בוראו. וזהו ואתחנן אל ה' בעת ההוא, בשביל עת ההוא, והבן: במדרש, ואתחנן, למה, כדי שיכנוס לארץ [ילקוט ואתחנן רמז תתיב]. והוא תמוה. ואמר בני הרב ר' ליפא שיחיה, כי איתא בגמרא (סוטה יד.) משה נתאוה לכנוס לארץ לקיים מצות התלוים בה, ואיתא במדרש (ד"ר יא, י) שהרבה בתפלה כמנין ואתחנ"ן. אם כן זה שאמר ואתחנן למה, בשביל קיום המצות לא היה צריך להרבות בתפלה כל כך, דקיימא לן (קידושין מ.) מחשבה טובה מצרפה למעשה. ועל זה אמר כדי שיכנוס לארץ, ויובן לפי מה שכתב הנועם מגדים (פר' פינחס ד"ה לאלה תחלק) לפי מה שכתב מהרש"א הטעם אהא דמחשבה טובה מצטרף למעשה, משום דמוקמיה ליה אחזקת כשרות אם היה בא לידו הוי עביד, אם כן זהו בהיות ישראל בארץ ישראל, אבל בחוץ לארץ לית להו חזקת כשרות, כמו שכתב הרמב"ם פרק ח' ממאכלות אסורות (ה"ח), אם כן תו מחשבה טובה אינה מצטרף למעשה. וזה שאמר (ג, כה) אעברה נא ואראה את הארץ, דשם בראיה בעלמא סגי אף טרם יקיים במעשה, דשם מחשבה מצרף למעשה, מה שאין כן בחוץ לארץ, ע"כ דברי בני. ויפה אמר, אף דמשה ודאי היה לו חזקת כשרות אפילו בחוץ לארץ, אבל האיש

משה עניו מאד, ולא ידע את עצמו ומדרגתו. ועל כן ויאמר ה' אלי רב לך, שכר הרבה שמור לך כאלו קיימת במעשה, כמו שפירש השל"ה (בעשרה מאמרות, מאמר ו אות ה): וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל [ד, לט]. לפי מה שמשיגים גדולתו מכח צבא מעלה מה שהאציל וברא כו'. ועל הארץ (רק) מתחת. מכח עולם העשיה. על דרך שאו מרום עיניכם וגו' (ישעיה מ, כו), כי אראה שמיך וגו' ירח וכוכבים (תהלים ח, ד), רק מזה נראה גדולתו יתברך לעינינו. אין עוד. יותר, לא כפי בחינת השגת העליונים. וזה שאומרים בתפלת יוצר תתברך ה' אלקינו בשמים ממעל ועל הארץ (רק) מתחת, ואפילו הכי זה השבח של התחתונים מתחת עולה על כל שבח מעשי ידיך ועל מאורי אור שעשית ושיצרת, אם כי המה יפארוך סלה, לא כן התחתונים רק כל אחד בזמנו, עם כל זה ואבית תהלה מקרוצי חומר כו': או יאמר וידעת היום וגו' כי ה' הוא האלהים וגו' [ד, לט]. איתא בזוהר תרומה דף קס"א ע"ב, דא איהו כללא דעילא ותתא כו', בגין דאיהו שם מלא רזא דמהימנותא, ומאן איהו, ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד, ט), ה' אחד שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (להלן ו, ד), דא איהו יחודא חד, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד הא יחודא אחרא, למהוי שמיה חד, ורזא דא ה' הוא האלהים, [דא כתיב] כד אינון ביחודא חד כו'. ובזוהר תרומה דף קל"ד (ע"א) אחד לעילא בשית סטרין שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, אחד לתתא בשית סטרין ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ואי תימא לתתא לא כתיב אחד, ועד הוא אחד בחלופי אתוון, עכ"ל:

וזהו שנאמר אין "עוד", אותיות "ועד", כי אם יתחלפו לאותיות אחד כמו דכורא. ואפשר זה שאמר בפרשת ויקהל (שמות לו, ג) והם הביאו אליו "עוד" נדבה, לעשותו אחד. ויובן על פי מה שכתב בזוהר (שם) דף קל"ט (ע"ב) כיון דאתקין משכנא לא מליל אלא בכ"ה אתוון, לאחזאה דהא אשתלים דא כגוונא דלעילא, עי"ש. וזה שרומז במגלת אסתר (ט, יב) ומה בקשתך "עוד" ותעש, לשון תיקון, לאותיות אחד. וזהו שנאמר בפרשת נח (בראשית ח, יא-יב) ותבא אליו היונה הוא השכינה (כדאיתא בתיקונים (תקון כא, נח ע"ב)ן לעת ערב, עת צאת מהגלות, והנה עלה זית טרף בפיה, להתפאר בישראל שהוציאו שמנן על ידי כתישה כזית ועשו תשובה (ע"פ ש"ר לו, א), וידע נח כי קלו המים (הגלות) מן הארץ, וכמו שפירשנו שם (פר' נח), על זה אמר וישלח (פירוש ויפשט) את היונה, כלומר מן לבוש אותיות החילוף (מלשון (בראשית לז, לב) וישלחו את כתונת הפסים, שהוא לשון ויפשיטו, ותרגומו ואשלחו) ולא יספה שוב אליו "עוד", כי אם בבחינת אחד, כדכתיב יהיה ה' אחד ושמו אחד: שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' אלקיך וגו' וזכרת כי עבד היית וגו' [ה, יב-טו]. יש להבין בשנותו את טעמו ולשונו, כי בדברות

ראשונות נ(שמות כ, ח) נאמר זכור, וכאן שמור. ושם נאמר כי ששת ימים וגו' וינח ביום השביעי וגו', וכאן וזכרת כי עבד היית וגו' ויוציאך וגו'. גם אומרו על כן צוך ה' אלקיך לעשות את יום השבת, הלא שביתת שבת הוא שב ואל תעשה:

יתבאר בהקדם מה שפירשתי (ייטב פנים, שם הגדול אות ב) הפסוק (שם לא, טז-יז) ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת וגו', על פי מה שכתב האור החיים פרשת בראשית (ב, ג ד"ה כי בו) בששת ימי המעשה נברא גוף העולם, ולא היה בו כח להתקיים, רק על ידי ששבת ה' ביום השביעי הקנה בו נפש למען יעמוד ימים רבים. וזהו שנאמר כי ששת ימים, כלומר שיעמוד רק ששת ימים עשה ה' וגו', וביום השביעי שבת וינפש, הקנה בו בחינת נפש להתקיים עדי עד. וזהו שאמרו (שבת קיט ע"ב) כל המתפלל בערב שבת ואומר ויכולו כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית, שמי ששמר שבת כהלכתו הוא סבה לקיום העולם, ובזה נעשה שותף, ע"כ דברי האור החיים. אלא דלדבריו הוה ליה לומר כל השומר שבת נעשה שותף, גם מה זה שאמר המתפלל בערב שבת ואומר ויכולו, היה לו לומר המתפלל בשבת. אבל ביאור הדבר, כי עצמו של יום השבת שבו שבת ה' הנה הוא מקנה נפש לקיום העולם, והוא מעשה ידי יוצר ב"ה, אבל מי שמתפלל בערב שבת דייקא ואומר ויכולו, כלומר שמקבל שבת מבעוד יום כמבואר באורח חיים סימן רס"ג, הרי הוא עושה שבת מבעוד יום במה שמוסיף ודאי חול על הקודש, וזה התוספת הוא מכח מעשה הצדיקים, וממילא יש בחינת נפש וקיום העולם על ידי מעשה צדיקים, וכבר אמרו בפרק קמא דכתובות (ה.) גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ כו', אם כן הוא נעשה שותף ממש להקב"ה, כי על ידו ועל ידי המוסיף מחול על הקודש, שזה מעשה צדיקים, העולם מתקיים ביתר שאר ויתר עוז (שוב מצאתי מעין זה בספר דעת קדושים (אות שבת פ"ד ד"ה והפריזו)). וזהו שנאמר ושמרו בני ישראל את השבת שיעשו משמרת לעשות (דייקא) את השבת היינו להוסיף מחול על הקודש, שבזה עושה הוא את השבת בעוד חול, שעל ידי זה ברית עולם, פירוש קיום עולם ביני ובין בני ישראל בשותפות, והטעם, כי (רק על) ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, וביום השביעי שבת וינפש שהקנה לו נפש, ועתה נקנה נפש העולם בשותפות:

ובזה מובן, כי בראשונות הזהיר על עצמו של יום שבת כתיב זכור וגו' כי ששת ימים וגו' וינח ביום השביעי, אבל כאן הזהיר להוסיף מחול על הקודש, על כן אמר "שמור" את יום השבת, לעשות משמרת לקדשו מבעוד יום, כאשר צוך ה' אלקיך להוסיף אפילו מודאי חול. והטעם לזה אמר וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלקיך משם

מעבדות לחירות ומנוחה ביד חזקה, לאשר היה קודם זמנו, על כן צוך יי' אלקיך לעשות דייקא את יום השבת ומנוחה קודם זמנו מבעוד יום, כאמור. ובמאמר שם הגדול (ייטב פנים שם) הארכתי:

או יאמר שמור וגו' למען ינוח וגו' וזכרת כי עבד היית וגו' על כן צוך יי' אלקיך לעשות את יום השבת [ה, יב-טו]. כי הנה יש לדקדק למאי משוה עבד ואמתו כמוהו. ב', לענין מאי הזכיר כאן יציאת מצרים. ג', אומרו לעשות, הלא שביתה הוא שב ואל תעשה:

יתבאר על דרך שביארנו למעלה בפרשת ויקהל (אות ג') כי במצות שבת יש לא תעשה, לא תעשה כל מלאכה (ה, יד), ועשה לקדשו בדברים דקיימא לן (רמב"ם שבת פכ"ט ה"א) קידוש היום דבר תורה, ועקימת שפתיו הוי מעשה (סנהדרין סה.). ומדברי קבלה לענגו במאכל ובמשתה וכסות נקיה (רמב"ם שם פ"ל ה"א-ח). ולמדו חז"ל (שבת קיז ע"ב) שלש סעודות ממה שנאמר בשבת (שמות טז, כה) ג' פעמים היום. וההבדל בין הלא תעשה ובין העשה, כי בענין הלא תעשה לבלי לעשות מלאכה כולן שוין כקטן כגדול, ואמנם בענין העשה לקדשו בדברים זכר למעשה בראשית ויציאת מצרים לאו בדיבור סגי, כי אם באמונה הטמונה בלב כי בו שבת וכו' ויוציאנו ה' ממצרים בכח גדול וגו', ובענין זה לאו כל אפין וכל הלבבות והשכליות שוין, כי אם כל אחד ואחד לפי אמונתו והשגתו בגדולת הבורא ב"ה לפום שיעורא דלביה. וכמו כן בענין עונג שבת, יש שמכוון גם להנאתו, ויש מי שכוונתו זכה בלתי לקיים מצות ה', ויותר מזה מי שמכוון רמזיו וסודותיו, ובזה בחינות שונות זה מזה, כל אחד לפי השגתו. וזהו שנאמר (שם לה, א-ב) ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם אלה הדברים וגו', אלו ט"ל מלאכות, וכמו שאמרו במסכת שבת (ע.), לבלי לעשותן בשבת. וזה שהקהיל כולם, לומר שבענין זה כולן שוין. אבל במצות וביום השביעי יהיה לכם קודש (לקדשו בדברים ובעונג שבת בקדושה יתירה) שבת שבתון לה', כלומר בזה בחינות שונות, כי אינו דומה שבת של זה לשל זה, והוא גלוי וידוע רק לה' החוקר לב:

וזהו שאמר כאן שמור את יום השבת וגו', כל מקום שנאמר שמור היינו לא תעשה (עירובין צו.), ככתוב להלן לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך וגו', על זה אמר למען ינוח עבדך ואמתך כמוך, כלומר בענין המנוחה ושביתה כולם שוין. וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים לפי ערכך, ויוציאך יי' אלקיך משם וגו' מבחינת גלות שסבלתם כל אחד ואחד לפום שיעורא דלביה, שאינו דומה של זה לשל זה, על כן צוך ה' אלקיך לעשות (דייקא) את יום השבת, כלומר העשה לקדשו בדברים ובמאכל כו', שבזה אין אחד דומה לחבירו, כי אם לפי השגתו ושיעורא דלביה, והבן: ועם זה יתבאר

מה שאומרים בזמירות (ליום שבת) ברוך אל עליון אשר נתן מנוחה וגו' והוא ידרוש לציון עיר הנדחה עד אנה וכו'. דלכאורה מה ענין דרישה לציון לשבת, וגם מה שאומרים השומר שבת וכו' ירצו כמנחה על מחבת, למאי מדמי ליה למנחה. אבל יובן בהקדם לפרש בפרשת שמות (ג, ז-ח) ויאמר ה' ראה ראיתי את עני עמי וגו', אומרו כפל. ואת צעקתם לשון רבים, שמעתי מפני נוגשיו לשון יחיד, וכן מכאוביו:

והענין, על פי מה שכתב בספר אהל יעקב סוף פרשת ויחי על הפסוק (ירמיה לא, יב) אז תשמח וגו' ובחורים וזקנים יחדיו וגו', אם כי כלל שמחת בחור גם בתולה יונק עם איש שיבה, עם כל זה שמחת כל אחד למחלקותיהם הוא, על דרך שאמרו (ש"ר כה, ג) מן שאכלו ישראל היה משתנה לכמה טעמים, לכל אחד ואחד מה שרצה היה טועם, והוא לבלי להטיל קנאה בסעודה להשפיע לזה משונה מזה, לכן האכיל לכולם מאכל אחד, וחיך הטועם יטעום בו טעם הראוי לו לפי רצונו בגשמיותו ורוחניותו. כמו כן בעת גאולתנו, בהמון ישראל, מהם זקנים אשר רבת שבעה לה נפשם מרורי הגלות, ומהם בחורי צעירי הימים אשר טעמו רק מעט מזעיר, לבלי להטיל קנאה אם ישלם לאיש לפום צעריה, העצה יתן לכולם בשוה אבל יתפרדו בהרגשת השמחה והתענוגים, כי מי שסבל רבות מיסורי הגלות יטעם לו עריבות השמחה של הגאולה במורגש יותר מהבחנת זולתו. וזה אז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים יחדיו, כלומר יהיו שוין, ועם כל זה יתפרדו זה מזה בהרגשת השמחה, כי והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם, כלומר מכח ערך יגונם כמו כן תהיה השמחה, כי לפי רוב הזריעה הוא הקצירה, כדכתיב (תהלים קכו, ה) הזורעים בדמעה ברינה יקצורו, ע"כ דבריו: והנה כי כן היו במצרים זקנים עם נערים, ומי שסבל יסורי גלות בעול מסים וארנוניות, ויש מי שסבל בעבודת גופו בחומר ולבנים, ומהם מי שסבל יסורים באבדן מולדתן, ומהם מי שסבל יסורי נפש כי תכבד העבודה לבל ישעה אל עושהו ויחשב עם קונהו, ומהם מי שהיה כואב ונאנח מצערן של ישראל וצער גלות השכינה עמהם כביכול וכדכתיב (ישעיה סג, ט) בכל צרתם לו צר, וכהנה וכהנה, לא ראי צערו של זה כצערו של זה בעת הגלות, על כן ויאמר ה' החוקר לב ראה ראיתי ראיות הרבה את עני עמי אשר במצרים, ואת צעקתם שעלתה בשוה שמעתי מפני נוגשיו דייקא, כי ידעתי את מכאוביו דייקא בפרטי פרטיות, על כן וארד להצילו וגו' ולהעלותו דייקא, כלומר כל אחד ואחד לפי ערכו:

ונמצינו למדין, כי כמו שענין שבת תליא לפום שיעורין דלבא, כל אחד לפי השגתו ולפי צערו וסבלותו במשאו של חול תגדל מנוחתו ושמחתו בעונג מנוחת שבת, כמו כן ענין המחכה לישועה ונאנח וכואב על צער גלות, לא ראי זה כראי זה, ולפום צערו יגדל

נחמתו ושמחתו. וזהו שאומרים ברוך אל עליון אשר נתן מנוחה לנפשנו פדיום משאת ואנחה, כלומר שמרגיש המנוחה בשבת מכפי ערך סבלות שאת ואנחה של ימות החול, (וכמו כן) והוא ידרוש לציון עיר הנדחה עד אנה תגיון נפש נאנחה, כלומר ידרוש לסבת ציון הנדחה עד כמה גדול היגון והצער של נפש הישראלי הנאנחה של כל אחד ואחד בפרטיות, למען ישלם לאיש כמעשהו, ולפום צערו יהיה אגריה, כמו שבשבת מרגיש כל אחד המנוחה והשמחה לפי ערך משאו וסבלתו בחול, כמו כן לעתיד ירגיש כל אחד שמחת הגאולה והמנוחה לפי סבלותו של הגלות:

וזה דכתיב (משלי יד, י) לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר, ואיתא במדרש פרשת בא (ש"ר יט, א) מהו כך, אלא כשם שהלב מרגיש בצרה שהיה מיצר, כך (לפי ערך זה) כשהאדם שמח הלב שמח תחלה. כלומר ואם כן אינו דומה שמחתו של זה לזה. וזהו שנאמר (הושע סימן ב' (טז-יז)) לכן הנה אנכי מפתיה וגו' ודברתי על לבה (לפי ערך צער ליבה) ונתתי לה וגו' ואת עמק עכור (של הגלות) לפתח תקוה, כי זה מול זה: וזהו שאמר ישעיה (נב, ח) קול צופיך נשאו קול, ישאו לא נאמר אלא נשאו, ופירש הזוהר (בשלח נה ע"ב) דארימו קלא על חורבן בית המקדש, יחדו ירננו בשוה, כי (יתפרש לשון אלא) עין בעין יראו בשוב ה' כו', ר"ל אם כי כולם הרימו קול בכי על חורבן בית המקדש, עם כל זה ודאי אינו דומה צערו ואבלו בלבו של זה לשל זה כמו שנתבאר לעיל, על כן אינו דומה ראות העין של זה לזה בשוב ה' ציון. וזהו שנאמר (במדבר יד, יד) שמעו כי אתה ה' בקרב העם הזה אשר עין בעין נראה אתה ה' וענך עומד עליהם. וזאת תורת המסורה שם, עין בעין, עין תחת עין (שמות כא, כד), כלומר עין ראות הגאולה, תחת עין ראות סבלות הגלות. וזהו שנאמר (ישעיה מ, א-ב) נחמו נחמו עמי, נחמה כפלים, כי אינו דומה נחמה של זה לשל זה. דברו (הנחמה) על לב ירושלים, לפי ערך צער הלב של ירושלים כמו כן תגדל הנחמה והשמחה:

עוד יתבאר נחמו נחמו עמי וגו', ומאמר חז"ל (איכ"ר א, נז) חטאו בכפלים שנאמר (איכה א, ח) חטא חטאה ירושלים, ולקו בכפלים שנאמר (ישעיה מ, ב) כי לקחה מיד ה' כפלים, ונחמו בכפלים שנאמר נחמו נחמו וגו'. ביאור הדבר לפענ"ד בסיעתא דשמיא בהקדם (ישעיה א' (ב)) שמעו שמים והאזיני ארץ כי ה' דבר בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי, וכבר עמדו על זה (ספרי האזינו שו) מה זה שנתן לשון שמיעה לשמים והאזנה לארץ, ומשה אמר (להלן לב, א) האזינו השמים וגו' ותשמע הארץ. ויש לפרש בדרך צחות על דרך המליצה כי ה' הוי"ה ב"ה מקור הרחמים דבר טוב על ישראל, ובזה יבואר מאמר דוד המלך ע"ה (תהלים כה, יא) וסלחת לעוני כי רב הוא, ומשמעותיה דבשביל שרב

הוא לכן יסלח לו ה', והוא משולל הבנה, והמפורשים כתבו כלומר אף שרב הוא, ואנו נפרש כפשטיה. גם להבין הא דאיתא ביומא למאן דאמר אין צריך לפרוט החטא מה זה שאמר (שמות לב, לא) אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב, הכי קאמר, בשביל זהב שהשפעת להם כו', עיין שם דף פ"ו ע"ב. וכפי זה יש לדקדק הרי בא להקטין החטא, ומה זה שאמר חטאה גדולה: וכל אלה באחת יבוארו על נכון, למאי דאיתא במסכת ברכות פרק קמא (ז ע"ב), מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו (תהלים ג, א), קינה לדוד מבעיא ליה, אלא משל למי שיצא עליו שטר חוב, קודם שפרעו היה עצב, לאחר שפרעו שמח. אף דוד, שאמר לו הקב"ה (שמואל'ב יב, יא) הנני מקים עליך רעה מביתך, אמר שמא עבד או ממזר, כיון דחזא דאבשלום הוא אמר סתם ברא חייס על אבא. ולכאורה צריך ביאור דאין הסיפא שייך להמשל כלל, וגם הרי באמת לא מצינו שאבשלום חס על אביו לא מיניה ולא מקצתו, ועיין בחדושי אגדות לזקיני מהרש"א ז"ל (ד"ה לאדם) מה שכתב בזה. והנח הגאון מה"ר יהונתן ביערות דבש (ח"א דרוש יא) כתב לפרש כי מתחלה היה סבור אולי יסורין באין עליו מפאת מערכת השמים, ומזלו גרם, ואם אמנם ביד הקב"ה להצילו, אלא שעונותיו גרמו לבלי להצילו מהם וממילא נופל בידם, אם כן אינם מכפרים ולא פרע השטר חוב בזה. אחר כך דחזא שהיסורים מאבשלום, אמר סתם ברא חייס על אבא, וזה אבשלום חזינן דאינו חס, ואינו טבעי, ובודאי איננו מהמזל, כי מערכת השמים לא יוכלו עשות דבר היוצא חוץ להיקש הטבעי, על כרחך שבא בהשגחה פרטיית מאת השי"ת לכפרת עון, ואם כן פרע השטר חוב, לכך שמח. והן דברי הגמרא, משל לאחד שיצא עליו שטר חוב, לאחר שפרעו שמח, וכדי שלא תאמר מהיכן ידע שפרע שטר חוב, דילמא בא מפאת מערכת השמים ואינו מכפר כלל, לזה אמר שמא עבד או ממזר יוכל להיות טבעי ואינו מכפר, כיון דחזא דאבשלום הוא אמר סתם ברא חייס, וזה אינו כן, על כרחך הוא בהשגחה פרטיית מהשי"ת לכפר, לכן מזמור לדוד, ע"כ דבריו (ועל דרך זה מפרש הגאון הנ"ל (אהבת יהונתן, ריש הפטרת עקב עה"פ ישעיה מט, יד-טו) ותאמר ציון עזבני ה', ר"ל שסברה מחמת שה' הסתיר פניו לזה נפלה תחת מערכת השמים המורה על רוע מזלה כנודע, לזה השיב השי"ת דעל כרחך הכל בהשגחה, כי התשכח אשה עולה וגו', והנך רואה כי גם אלה תשכחנה בשעת חורבן כדכתיב (איכה ד, י) ידי נשים רחמניות וכו', על כרחך הכל בהשגחה ממני, ואנכי לא אשכחך. וכגון זה שמעתי מפי מוזלה"ה לפרש ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן, שזהו דבר היוצא מהיקש הטבעי, זהו גופיה היו לברות [למו] ולנחמות בשבר בת עמי, והבן) (ישמח משה, הפטרת ואתחנן ד"ה והנ"ל):

והנה, בש"ס ברכות דף ל"א (ע"ב) אליהו הטיח דברים כלפי מעלה, שאמר (מלכים"א יח, לז) ואתה הסבות את לבם אחורנית. ומנין שהודה הקב"ה, שנאמר (מיכה ד, ו) ואשר הרעותי, כביכול אמר הקב"ה אני גרמתי להם שבראתי יצר הרע, עי"ש (רש"י שם ריש לב.). והנה המופת לזה לסתום פי המסטינים ומקטריגים מעלינו ומעל כל ישראל, כי נודע (בבא בתרא י.) שישראל קרוים עבדים ובנים למקום, כדכתיב (ויקרא כה, מב) עבדי הם, וכתיב (להלן יד, א) בנים אתם לה' אלקיכם, וכלום יש עבד שמרד ברבו ובן שמורד באביו. והגם דאיתא בש"ס (ברכות י.) למה נסמכה פרשת אבשלום לפרשת גוג ומגוג, אם יאמר לך אדם כלום יש עבד שמורד ברבו אמור לו כלום יש בן שמורד באביו, אלא הוה כו', הרי חזינן דבאמת אינו טבעי, אך מאת ה' היתה זאת לכפר עונותיו של דוד, אבל בלעדי יד ה' הוא דבר שאי אפשר לפי הטבע. אם כן הרי ישראל הם בנים למקום, כלום יש בן שמורד באביו, אלא על כרחך הכל היצר הרע גרם, אם כן יפה אמר הקב"ה אני גרמתי להם שבראתי יצר הרע:

והנה, בן שאינו מתגדל על ברכי אביו או שאביו השפילו והכניעו אינו דבר יוצא מהיקש הטבעי שבשביל זה ימרוד באביו, אבל הבן שנתגדל על ברכי אביו וקבל טובות ממנו לרוממו, ונתן כסאו מעל כל השרים, הוא מהנמנע למרוד באביו אם לא כי יד ה' עשתה זאת, ומעתה אין עליו אשמה. וזהו שמעו וגו' כי הוי"ה (מקור הרחמים) דבר, הגם שנראה קשות, אבל תוכו רכות, בנים גדלתי (על ברכי, על דרך (הושע יא, ג) ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי) ורוממתי, והם פשעו, (על כרחך) בי, שאני גרמתי להם על ידי שבראתי יצר הרע, ולא מידם היתה זאת. ובזה מובן שמשה אמר האזינו השמים, כי העליונים יודעים מעלת ישראל שהם חלק אלקי ממעל ואינם מעותדים לחטוא, לזה משה שבא להתרות לישראל לבל יבעטו אורחותם, הוצרך להעליונים להסביר הדבר ולומר בלשון האזנה, כאדם שאומר דבר לחבירו ורוצה להבינו היטב צריך להתקרב אליו ללחוש באזניו הדברים על בריו, כמו כן הצריך משה להאזין להעליונים מחמת כי יצר לב האדם רע מנעוריו לכן צריך התראה, אבל הארץ תשמע מאליה אמרי פי. אבל ישעיה שאמר פי ה' דבר על דרך המליצה שלא חטאו ישראל מצד עצמם כי הם חלק אלקי ממעל, ורק מצד יצר הרע חטאו, לזה אמר שמעו שמים, מאליהם, כי העליונים במעליותן הן עומדים ויודעים ממעלתן של ישראל, מה שאין כן הארץ הצריך להסביר לה מעלת ישראל, לזה אמר והאזיני ארץ, והבן: וזהו שאמר משה אנא חטא וגו', על דרך שאמרו חז"ל (עבודה זרה ד ע"ב) לא היו ישראל ראוים לאותו מעשה אלא להורות תשובה לרבים וכו', כי מצד עצמם לא היו ראוים לחטוא חטא גדול כזה, ועל כן אמר

אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי (שאינם ראוים לזה כלל), על כרחך זהב שהרבית להם גרם הדבר: ועם זה יתבאר מאמר דוד המלך ע"ה (תהלים כה, ז-יא) חטאות נעורי ופשעי (לתלות בי) אל תזכר, כחסדך זכר לי אתה וגו' לומר כי אתה גרמת, כי טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך, חוטאים לא נאמר, אלא חטאים, כלומר יורה עשות חטאים למען ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו וגו', שמקבלם בתשובה, כמאמרם ז"ל (שם) לא היה דוד ראוי לאותו מעשה אלא להורות תשובה ליחיד, על כן וסלחת לעוני, כי רב הוא ומזה נראה על כרחך כי לא מלבי, כי אם אתה גרמת לי כדי להורות תשובה. וזהו (תהלים סה, ד) דברי עונות גברו מני, כלומר מכפי ערכינו, כי לא היינו ראוים לזה, וכל שכן פשעינו אתה (גרמת, על כן) תכפרם. וזה (מיכה ז, יח) נושא עון, כלומר שמגביה ומנשא העון, עד אשר כולם יודו שאין ראוי עשות כמוהו אם לא מצד יצר הרע המסית:

וזה בקשתנו (תפלת שמו"ע) סלח לנו אבינו וגו' כי פשענו וגו', ולכאורה אינו מוכח רק על פשעיו אלו מורדים כדאיתא בש"ס (יומא לו ע"ב) וכדכתיב (מלכים-ב ח, כב) אז תפשע, שזהו מצד יצר הרע כי כלום יש עבד או בן שמורד כו', אבל על חטאיו יוכל להיות מצד עצמו. אבל האמת הכל מצד יצר הרע, כי קיימא לן ביורה דעה סימן ק"צ (סי"ז) לענין כתמים באשה, מצאה כתם כגריס ועוד למטה מהחגור, וכגריס ועוד למעלה מן החגור, טהורה ביודעת שלא נזדקרה, כי אני אומר כמו אותו הכתם שמצאה למעלה מן החגור לא מאותו מקום, כמו כן אותו שלמטה, עי"ש. וזהו בקשתנו סלח לנו אבינו כו', והטעם, כי ראוי לסלוח כי אתה גרמת שבראת יצר הרע. ושמא תאמר החטאים יוכלו להיות מצד עצמינו, על כן אנו אומרים מחל לנו מלכינו כי פשענו, וכלום יש עבד ובן שמורד ברבו ובאביו, על כרחך יצר הרע גרם, אם כן גם החטאים מצד יצר הרע ואין לנו חלק בהן, וראוי למחול לנו. וכן אמר דוד דברי "עונות" גברו מני פשעינו אתה תכפרם. וזה שאמרו חטאו בכפלים, יותר מהראוי, על כרחך הוא מצד יצר הרע, ולא היו ראוים לעונש כל כך, ואם כן לקו בכפלים, ולזה ינוחמו בכפלים במהרה בימינו אמן:

ואת תדבר אלינו [ה, כד]. פירש רש"י, התשתם כחי כנקבה כו', עי"ש. עוד יש לפרש על פי מה שכתב בספר המקנה בפתיחתו (אות מד) על מה שאמרו חז"ל (תענית ז.) ומתלמידי יותר מכולם, כי החכם המשפיע מקבל כל חלקי התורה של תלמידיו בשבילם להשפיע להם. וזהו אומרו (בראשית כד, א) ואברהם זקן, שישב בישיבה (יומא כח ע"ב) עם תלמידיו, על ידי זה וה' ברך את אברהם בכל, להיות צינור להשפיע לכל. וזה אמרם (אבות פ"ד מ"א) איזהו חכם הלומד מכל אדם כו', אף שהחכם משפיע לתלמידים,

הוא מקבל מהם וכנזכר לעיל. ובזה פירש (הפלאה, פתחא זעירא אות ל) כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם (ירמיה לא, לג), היינו מהקטנים נמשך דעת להגדולים. וכן הא דכתיב (ויקרא כא, י) והכהן הגדול מאחיו, עיין בספר פנים יפות באורך. אם כן זהו שאמר ואת תדבר אלינו, כלומר בשעה שתדבר אלינו תהיה בחינת נקבה, בחינת מקבל, להשפיע לנו לכל אחד ואחד חלקו:

היטיבו כל אשר דברו מי יתן והיה לבבם זה להם וגו' [ה, כה-כז]. יש לדקדק, "והיה" שפת יתר הוא, הוה ליה למימר מי יתן לבבם זה וגו' ליראה אותי. גם "להם" למה לי. גם מה שאמר למען ייטב, הלא אמרו חז"ל (אבות פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשים על מנת לקבל פרס כו'. וגם גוף הדבר צריך להבין דעת דור דעה, וכי לא יפה לשמוע מפי הקב"ה בעצמו. וגם התורה היא נצחית, ומה בא ללמדנו בזה: ובדרך רמז אמרתי על פי מה שפירש רש"י פרשת יתרו (שמות יח, א) מה שמועה שמע ובא קריעת ים סוף ומלחמת עמלק, דהרי השיג יתרו מעצמו כי גדול ה' מכל האלקים (שם, יא), ולמה הוצרך לבא למשה. אמנם באמת הרי ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל (מכילתא בשלח, השירה פ"ג), ואחר זה נפלו ממדרגתם בבואם למרה, וברפידים רפו ידיהם מהתורה (תנחומא בשלח כה), ובא עליהם עמלק ולא מצאו עזר לשעבד לבן להשי"ת כי אם על ידי משה, כדכתיב (שמות יז, יא) והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, הרי שמכל מקום היו צריכים למשה רבינו ע"ה ולתפילתו. והן דברי רש"י, כן שמעתי אומרים, ואחר כך ראיתי שכן מפורש בספר מאור ושמש (פר' יתרו ד"ה עוד על הפסוק):

ומזה מבואר, הגם שיושב בבית במקומו בארבע אמות של הלכה, עם כל זה צריך לקבל פני צדיק, כי הנה בראות פני צדיק ועבודתו בטוב לבב ובשמחה יכול הצדיק להשפיע לו שמחה, וזה העיקר, כדכתיב (תהלים ק, ב) עבדו את ה' בשמחה. וגם כי הלא איתא בשלחן ערוך (או"ח) סימן רל"א שצריך לעבוד השי"ת בכל מילי, אפילו במילי דעלמא כגון באכילה ושתיה ומשגל צריך שיהיה לכוונה להיות דבר המביא לעבודתו יתברך, וכדאמרו חז"ל (אבות פ"ב מי"ב) כל מעשיך יהיו לשם שמים, ואינו דומה שמיעה מפי ספרים הק' לראיה ממש בצדיק עובד את ה' שהוא בשר ודם ועובד ה' בכל שעה ובכל רגע בכל דברים גשמיים, לא ינום ולא ישקוט עד אם כלה מעשהו, ומחשבתו דבוק בה' בתשוקה וחפיצה על דרך (משלי כה, ג) ולב מלכים אין חקר. וידוע דאכילה ושינה נקרא לכם, על דרך שנאמר ביום טוב (במדבר כט, לה) לכם, ואמרו חז"ל (פסחים סח ע"ב) חציו לה' לתורה ותפלה וחציו לכם לאכילה ושתיה. ובזה פירשתי (ס"פ שלח עה"פ

במדבר טו, מא) אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם, היינו צרכי עצמיכם הגשמיים, לאלקים לבל ישארו שם שקוע ח"ו:

וידוע כי הצדיק נקרא מי, דקיים לשאלה, והולך ממדרגה למדריגה עד ששואלים עליו בכל יום מי הוא (עי' מגלה עמוקות אופן ג, מאור עינים, פר' נשא). וזה שאמרו ישראל בפרשת יתרו (שמות כ, טז) דבר אתה עמנו ונשמעה, ואל ידבר עמנו אלקים, ולא די בספר תורת אלקים, פן נמות היא נפילה ממדריגה (ע"פ זוהר נשא קלה ע"ב), רק צריך לשמוע מפי צדיק דייקא וללמוד ממעשהו. ולזה אמר השי"ת היטיבו כל אשר דברו וגו'. מי (היינו הצדיק) יתן, ישפיע, והיה (לשון שמחה) לבבם זה להם, היינו צרכי עצמם, יהיו ליראה אותי כל הימים בלתי הפסק כלל, ולא יפלו ממדרגתם, למען ייטב להם ולבניהם לעולם, כי צדיק וטוב לו פירשו רבותינו ז"ל היינו שנקל לו לעבוד את השי"ת, הוא צדיק בן צדיק (ברכות ז.) השומר הברית ונוצר מטיפה קדושה ובכוונה רצויה, וכל זה יוכל ללמוד בראות בחוש מעשיהן של צדיקים. ולזה גמר אומר כי הרי לך אמור להם שובו לכם לאהליכם, וידוע פירוש רז"ל (עבודה זרה ה.) להתיר להם מה שנאסר להם בעמדם אצל ההר, ולזה צריכים לצדיק ללמדם אורח חיים ושיהיה כל מעשיהם לשם שמים. בינה זאת: שמע ישראל וגו' ואהבת וגו' בכל לבבך [ו, ד-ה]. ובמדרש פרשת ויחי (ב"ר צח, ג) על הפסוק (בראשית מט, ב) הקבצו וגו' ושמעו אל ישראל אביכם, שמעו לאל ישראל אביכם. רבי פינחס אמר, א"ל הוא ישראל אביכם. אלעזר בן אחוי אמר, מכאן זכו ישראל לקריאת שמע, בשעה שהיה יעקב נפטר מהעולם קרא לשנים עשר בניו ואמר להם שמעו אל ישראל שבשמים אביכם, שמא יש בלבבכם מחלוקת על הקב"ה, אמרו לו שמע ישראל אבינו, כשם שאין בלבך מחלוקת על הקב"ה כך אין בלבנו מחלוקת, אלא יי' אלקינו יי' אחד, אף הוא פירש בשפתיו ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד כו'. הדא הוא שישראל אומרין, שמע ישראל אבינו, אותו דבר שצויתנו עדיין הוא נוהג בנו, יי' אלקינו יי' אחד, עכ"ל. והוא תמוה איך חשדן שמא יש בלבבם וכו', הלא כולם צדיקים כולם קדושים. בשלמא מה שאמרו בגמרא פסחים סוף פרק מקום שנהגו (נו.) שביקש לגלות הקץ ונסתלקה ממנו השכינה אמר שמא יש פסול במטתי, ניחא שחשדן בכך מפני הסתלקות השכינה אולי מפני זה נסתלקה, אבל במדרש משמע שמתחלה קרא אותן ואמר להם שמא יש בלבבכם, קשה מפני מה חשדן על זה ומי הכניסו לזה. ב', מה דאמרו מכאן זכו ישראל לקריאת שמע, הא מצות עשה שבתורה הוא, ומה זכות צריך לזה, וכבר הקשה קושיות אלו ביפה תואר (צח, ד) ונלחץ בהן. ג', יש לדקדק בשנותו את לשונו, כי יעקב אמר שמא יש "בלבבכם", תרי משמע, והם השיבו כשם שאין "בלבך"

כך אין "בלבנו". ד', להבין מה שאמר על זה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ה', מה שאמרו אותו דבר שצויתנו, הכי יעקב צוה אותם לקרוא שמע, הלא אחת ממצות ה' הוא: והנה נא ידענו כי יש בזה רזי דרזין ליודעי בינה, הנסתרות לה' אלקינו, אבל הנגלות לנו לפרש את הדברים כפשטן על פי מאמר חז"ל (ברכות סא ע"ב) צדיקים יצר טוב שופטן, בינונים זה וזה שופטן. הנה לא אמרו זה וזה מושלים. ופירש התניא (לקוטי אמרים פי"ג) הכוונה בזה, כי ידוע שיש לכל אדם יצר טוב ויצר הרע, ובודאי אם ח"ו באיזה שעה שיצר הרע מושל בו ושומע לעצתו אז לא נקרא בינוני אלא רשע, אבל כששניהן שופטין, כלומר שכל אחד ואחד אומר עצתו, יצר טוב לטוב ויצר הרע לרע, וכח הטוב שבו גובר ואינו שומע לעצתו של יצר הרע, עם כל זה כל עוד שיש בו נטיה לרע הרי הרע כרוך אחריו בעקבו ובלבבו, וזה נקרא בינוני. אבל צדיק היינו שכבר הוסר כח הרע מקרבו, על דרך שאמרו (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה) דוד הרגו, או שכבר הפכו לטוב וכמו שנאמר גבי אברהם (נחמיה ט, ח) ומצאת את "לבבו", אז יצר טוב לבדו שופטו, ואין בו נטיה לרע כלל כי אם כולו טוב. ובזה פירש מוזלה"ה (ישמח משה, ריש הפטרת ראה עה"פ קהלת יב, יג), סוף דבר (אם) הכל נשמע (בלב האדם) את האלקים ירא וגו', ולא הפיכו, כי אין בו רע כלל, אז כי זה כל האדם בשלימותו, ע"כ דבריו:

ולדעתי זהו שאמר הכתוב (לעיל ה, כו) מי יתן והיה לבבם "זה" להם ליראה אותי, הכוונה, שיסכימו שני הלבבות יצר טוב ויצר הרע ליראה אותי. והיינו דדייק ואמר זה, כי יתייחדו שניהם כאחד עד אשר יאמר כי הוא "זה", אז תהיה יראה זו כל הימים אשר הוא חי, כי אין עומד לנגדו. והיינו למען ייטב להם ולבניהם לעולם, כי נמשך טובה גם לבניהם לעולם, כמו שאמרו (ברכות ז.) צדיק וטוב לו שאין בו כח רע כי אם כולו טוב, צדיק בן צדיק, כי נולד במזג טוב. וזה שבקש דוד (תהלים פו, יא-יב) יחד לבבי ליראה וגו', אודך ה' אלקי בכל "לבבי" דייקא, אז ואכבדה שמך לעולם. וזהו שנאמר (שם קלג, א-ג) מה טוב ומה נעים שבת אחים, ירמוז לשני יצרים, יצר טוב ויצר הרע גם יחד, וגמר אומר כי שם צוה ה' את הברכה הידועה, שמירת מצותיו, כמו שכתב האלשי"ך (להלן יא, כז ד"ה או יאמר) את הברכה אשר תשמעו, כלומר לא השכר הוא הברכה, כי אם אשר תשמעו אל מצות ה' זו הברכה, חיים (כדכתיב (לעיל ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים) עד העולם, לו ולזרעו לדורות עולם:

והנה, בזוהר וארא כ"ו ב', וידעת היום וגו' (שם, לט), האי קרא הכי מבעיא ליה וידעת היום כי ה' הוא האלקים. והשבות אל לבבך וכו', והשבות אל לבך מבעיא ליה. אלא אמר משה אי את בעי למינדע כי ה' הוא האלקים, והשבות אל לבבך, יצר טוב ויצר

הרע, דאתכליל דא בדא ואיהו חד, כדין תשכח כי ה' הוא האלקים, דאתכליל דא בדא ואיהו חד, עכ"ל. ונראה לי לפרש דלא סגי בידיעה לבד, כי אם הכוונה למינדע לייחד מדותיו יתברך, על דרך (בראשית ד, א) והאדם ידע וגו', כי על ידי דאתכליל אצלו דא בדא נכלל גם למעלה כך, כדכתיב (תהלים קכא, ה) ה' צלך. וכן כתב שם הרמ"ז (ועיין ביאור הדברים בעץ חיים שער קיצור אבי"ע (שער ג) פרק ג' (עמ' שצז), כי יצר טוב שורשו מחסד, ויצר הרע שורשו מגבורה, והיינו ימינא ושמאלא, עיין שם באורך איך שאפשר לעשות מן יצר הרע טוב ומלאך קדוש כמו יצר טוב ממש. ועיין עוד בזוהר תרומה דף ק"ס (ע"ב) קס"א (ע"א ב) באורך בענין קריאת שמע, ובדברי האריז"ל בכוונת קריאת שמע (ח"א עב.)):

ובכן נבא אל ביאור המדרש. דקשיא ליה (מה לי') מה דכפל (בראשית מט, א) האספו, ושוב שנית אמר (שם, ב) הקבצו [ושמעו] בני יעקב. אלא הכוונה על פי דמצינו בחובת הלבבות (הקדמה לשער הבטחון) שאמר אחד הצילני מפיזור נפש, היינו פיזור רצון, דנפש לשון רצון (כדאיתא בחולין ק"כ (ע"א) נפש (ויקרא ז, כה) לרבות שותה, עיי"ש), כי כל עוד שיש בו כח נטיה לרע רצונו מפוזר ומפורד, יצר טוב רוצה לטוב ויצר הרע להיפך, זה מושך לכאן וזה לכאן. אבל אם מהפכו לטוב אין בו כי אם רצון אחד בכל פינות שפונה, וכמו שאמר דוד (תהלים כז, ד) אחת שאלתי וגו' שבתי בבית ה' וגו'. והיינו הקבצו, קיבוץ הכחות והרצונות לייחד לבבות כאחד לאכללא דא בדא, ואז כמו כן נעשה התכללות בשמים ממעל. ועל זה מרמז שם אל, התכללות חסד וגבורה, דכתיב (שם נב, ג) חסד אל וכתיב (שם ז, יב) ואל "זועם" (זוהר צו לא.), והיינו ושמעו לאל (של) ישראל אביכם. רבי פינחס אמר אל הוא ישראל אביכם, כי הקב"ה קרא ליעקב אל (מגילה יח.) מהאי טעמא, כי מדתו אמת, קו האמצעי כולל חסד וגבורה, וכולו טוב ממש, ולא כאברהם שיצא ממנו ישמעאל ולא כיצחק שיצא ממנו עשו, כי אם זרע קודש מצבתו מטתו שלימה, ובזה ייטב לבניו אחריו לקבץ הכחות ולייחד הלבבות שניהם כאחד. ועל זה אמרו מכאן (שקבצו את עצמם וייחדו שני הלבבות כאחד) זכו ישראל לקריאת שמע, יחוד המדות והתכללות חסד וגבורה. ופירש המדרש שיחתו, שקרא יעקב לבניו ואמר להם שמעו אל ישראל שבשמים אביכם, הוא ישראל סבא, "שיר" משמאלא "אל" מימינא, חסד וגבורה, כמבואר בסידור האריז"ל (ח"א מב ע"ב), שמא יש "בלבבכם" דייקא מחלוקת על הקב"ה, כלומר איזה כח ונטיה לרע החולק ח"ו, אס כי אינכם שומעים לו עם כל זה עוד "לבבכם" חלוק ומפורד ולא נכלל דא בדא. אמרו לו שמע ישראל אבינו כשם שאין בלבך דייקא מחלוקת, כי אין לך כי אם לב אחד לאביך

שבשמים בלי שום נטיה החולק, כמו כן אין בלבנו דייקא מחלוקת, אלא יי' אלקינו יי' אחד, כי ייחדנו "לבבינו" כלב אחד אליו יתברך. אז אמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד (מלבד מה שכתב בזוהר הנ"ל (תרומה קסא ע"ב) שמע יחודא חד, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד יחודא אחרא, למהוי שמיה חד כו', עיי"ש), אף גם זאת יובן בפשוט שאמר אז ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, כלומר גם זרעם אחריהם יודו ויברכו שם כבוד מלכותו לעולם, כאמור למעלה. הדא הוא שישראל אומרים שמע ישראל אבינו אותו דבר שצויתנו, לקבץ הכחות ולייחד הלבבות כאחד, עדיין הוא נוהג בנו, ולכך יי' אלקינו יי' אחד, יחוד והתכללות המדות למעלה, כמבואר בכוונת קריאת שמע (סדור רבי אשר, סד ע"ב): וזהו שנאמר שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד, יחוד המדות, ובמה תייחד אותם, על זה אמר ואהבת את ה' אלקיך בכל "לבבך" דייקא, כדין תשכח ה' הוא האלקים, כי ה' צלך, כאמור לעיל. וזהו שנאמר והיו הדברים האלה וגו' על "לבבך" דייקא, אז ושננתם לבניך. וזה מאמרנו ובקשתינו (תפלת שחרית) בעבור אבותינו שבטחו בך ותלמדם לעשות וגו' "בלבב" שלם כן תחננו ותלמדנו, והבן:

תנחומא ריש פרשת לך (סי' א) ילמדנו רבינו מהו שיקבל עליו עול מלכות שמים כשהוא מהלך, אמרו אסור, אלא יעמוד באימה וביראה ויקרא שמע ישראל וגו'. וכשמתחיל ואהבת, רצה מהלך רצה עומד רצה יושב, שנאמר בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך. וקשה, דהא קיימא לן (רמב"ם קריאת שמע פ"ב ה"ב) כבית הלל שאמרו (ברכות י ע"ב) כל אדם קורא כדרכו, ובתוספות פרק היה קורא (שם יג ע"ב ד"ה על) פירשו דאפילו לבית הלל במהלך מצוה לעמוד בפסוק ראשון, דבעי כוונה, וכמו כן איתא בתנחומא כו', ע"כ דבריהם. אבל לשון אסור לא משמע כפירושם: ולולי דבריהם אפשר לפרש על פי מה שכתב האר"י בלקוטי הש"ס (ברכות י ע"ב) והוא מהזוהר תרומה דף קל"ט (ע"ב) בטעם מחלקותן דבית שמאי ובית הלל, דבית שמאי סברו בערב יטה לרמז אל הנוקבא, כי היא שולטת בלילה, ואשה יושבת (ע"פ ברכות כד. חלה פ"ב מ"ג), ובבוקר יעמוד, כי הוא זמן שליטת הזכר. ובית הלל אומרים קורא כדרכו, כי אם היה זה לבדו וזה לבדו היה כסברת בית שמאי, אבל הואיל ששניהם ביחוד אחד, אין להראות פרוד, אלא קורא בין יושב בין עומד בין מהלך, ע"כ דבריו: ואפשר להסביר הדבר לפי קט שכלי על פי מה שכתב בספר הישר לר"ת (ריש שער ב) כי עבודה שהיא מאהבה היא בתכלית השלימות, כי מן האהבה תהיה היראה, וכל מי שיאהב האדם ירא ממנו, ואפשר שירא האדם ממי שלא יאהבנו, ועל כן אומר כי היראה בכלל האהבה ואין אהבה בכלל יראה, ע"כ דבריו. וידוע (זוהר פינחס רמה.) כי בית שמאי בחינת גבורה, אשה

יראת ה', לכך בערב יטה ובבוקר יעמוד. אבל מדת בית הלל חסד, בחינת אהבה, ויראה בכלל אהבה כלולים זה בזה, לכך רצה עומד רצה יושב כו', והבן זאת:

וזהו שאמר המדרש אסור לקבל עול מלכות שמים כשהוא מהלך אלא עומד "באימה וביראה", אבל כשמתחיל ואהבת, כלומר שאם מתחיל לקיים ואהבת לעבדו מאהבה, אז בו נכלל היראה, על כן רצה (קורא קריאת שמע) מהלך רצה עומד רצה יושב. והרי זה כדברי בית הלל, והבינהו. ועיין מה שכתבתי בפרשת לך (ד"ה והן הן) על זה המדרש: בכל לבבך [ו, ה-ז]. פירש רש"י, שלא יהיה לבך חלוק על המקום. יש לפרש על פי מה שכתב מוזלה"ה (ישמח משה) בפרשת תרומה (ד"ה ועוד י"ל) לפרש (תהלים קיט, קיא-קיב) נחלתי עדותיך לעולם, ר"ל בלי ביטול רגע אחת, כי ששון לבי המה, על פי דאיתא בגמרא (מגילה כא ע"ב) תרי קלי לא משתמעי כי אם בהלל ובמגילה איידי דחביבי יהבי דעתיה, אבל נטיתי לבי לעשות חקיך, דהיינו שכופה יצרו אבל אינו חביב, אז לעולם הוא בעקב, עיי"ש. וזהו שנאמר ואהבת וגו', אז ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך, כלומר שמכח אהבה אז ידבר בם גם בלכתו בדרך, לא יעצרנו הגשם והשלג, כי איידי דחביבא יהיב דעתיה:

ועל דרך זה שמעתי מפי אבא מארי הגאון הצדיק זלה"ה שהיה מרגלא בפומיה לפרש (במדבר ב, יז) כאשר יחנו, כלומר בביתו, כן יסעו, כלומר כן יהיה בעת הנסיעה. ובזה פירש אחי הרב מה"ר שמואל שיחיה (אבד"ק גארליץ) ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם [וגו'] ואלה מסעיהם למוצאיהם (שם לג, ב), שהוא כפל, אבל בא לומר שהיה במקום מסעיהם דומה למה שהיה במקום מוצאיהם, היינו בביתם, ולא שינו טעמם, וריחם לא פג מטורח הדרך. וזהו שכתב שלא יהיה לבך חלוק (מאתו יתברך) על המקום, כלומר בשביל המקום, כלומר בשביל היותך באיזה מקום לא בביתך. כי אם גם בלכתך בדרך לא יצר צעדך, כי אם יהיה לבך דבוק בו יתברך בכל עת ובכל שעה ובכל רגע: מה העדות והחקים והמשפטים וגו' [ו, כ]. נתבאר סוף פרשת שמיני (ד"ה ועל פי):

על פרשת עקב

א) מה כתיב למעלה ושמרת וגו' אשר אנכי מצוך וגו', (לשון יחיד). וסמוך ליה והיה עקב תשמעון וגו' ושמרתם ועשיתם אתם. לשון רבים. ושמר יי' אלקיך לך וגו' ואהבך וברכך והרבך לשון יחיד. יש להבין שנותו את טעמו. גם אומרו עקב, ולא אמר אם תשמעון, עיין רש"י:

והנראה לי בזה על דרך דכתיב (צפניה ב, א) התקוששו וקושו, ואמרו חז"ל (בבא מציעא קז ע"ב) קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים. והוא מה שנאמר (הושע יד, ב"ג) שובה ישראל וגו' לשון יחיד, שמקודם תשוב בעצמך, אחר זה קחו עמכם דברים, דברי תוכחה לאמר לאחרים, ושובו ברבים. והוא מה שאמר כאן תחלה ושמרת וגו' לשון יחיד, והיה עקב, סוף הדבר תשמעון וגו' ושמרתם וגו', שתראה לעורר לב רבים לשמוע ולשמור ולעשות (וידוע (קידושין יח ע"ב וש"נ) כי יש אם למקרא, וכאלו כתיב עקב תשמיעון לזולתכם ושמרתם):

ואם כן, יהיו רבים צריכים לך, ונפיש זכותך, ויהיה לך לעצמך דין רבים, כדאיתא בפרק קמא דתענית (ט.) ובמגן אברהם סימן קי"ט (סק"ד) להלכה, דמהרי"ל חלה ואמרו סליחות בתפלה (מנהגי מהרי"ל, לקוטים סי' פו), כיון דרבים צריכים לו כרבים דמי, עי"ש. ומי שיש לו דין רבים, תפלתו תועיל לבטל הגזירה אפילו לאחר גזר דין לשנותה לטובה, כדאיתא בפרק קמא דראש השנה (יח.) כדכתיב (לעיל ד, ז) מי [וגו'] כה' אלקינו בכל קראנו אליו, דהיינו בציבור, וממילא מי שחשוב כרבים דין ציבור לו (ועיין פרשת דרכים דרך הרבים (סוף דרוש יג) על המדרש, את גדלך (לעיל ג, כד) זה המן, תמצא מבואר כן). ובזה פירשתי (פר' וירא ד"ה וזהו עה"פ בראשית יח, יז-יט) וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר וגו', אם שהיה לאחר גזר דין, על זה אמר ואברהם היו יהיה לגוי גדול וגו', כלומר שהוא בעצמו יש לו דין רבים, כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו' ושמרו וגו', הרי רבים צריכים לו וכרבים דמי, ולכן נכון לגלות לו, כי בידו לשנותו לטובה אפילו לאחר גזר דין. וכן יצחק ויעקב שגיירו גרים, כדאיתא במדרש וישב (ב"ר פד, ד), על כן היה לכל אחד ואחד דין רבים. ומהאי טעמא אומרים (בתפלה) אלקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב, דהא פירש רש"י (שם יב, ב) ואעשך לגוי גדול זה שאומרים אלקי אברהם, ומפרש המזרחי (שם ד"ה זהו שאומרים) שאין הקב"ה מכנה אלקותו אלא למי שיש לו דין רבים: וזהו שנאמר כאן, מאחר שתעורר לבב רבים לטוב, אז ושמר ה' אלקיך לך דייקא ליחיד את הברית וגו', לאבותיך, בשביל שהיה לכל אחד ואחד דין רבים. ואהבך וברכך "והרבך", שיתן לך דין רבים, ועל כן וברך פרי בטנך וגו'. ברוך תהיה מכל העמים, כלומר שתהיה ברוך ומהולל מפי כל העמים, כדאיתא במדרש (ד"ר ג, ו) אין שבחה של מטרוניתא בשעה שמתקלסת מקרובותיה, אלא בשעה שמתקלסת מצרותיה, והוא על דרך דכתיב למעלה (ד, ו-ז) ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה כי מי גוי גדול וגו' כה' אלקינו בכל קראנו אליו, כמו כן כאן ברוך (ומהולל) תהיה מכל העמים (כי) לא יהיה בך עקר ועקרה וגו', ופירשו המדרש (שם) והגמרא (בכורות

מד ע"ב) שלא תהיה תפלתך עקורה, והפשט והדרש עולה בקנה אחד, כמבואר בספר ישמח משה למוזלה"ה (פר' עקב ד"ה לא יהיה) על פי פירוש רש"י עקר שאינו מוליד, ופירש זקיני המהרש"א (חדושי מהרש"א עה"ת, ר"פ עקב) על פי שאמרו (יבמות סד.) למה היו אבותינו עקורים מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, וזהו שאמר שלא יהיה בך עקר שאינו מוליד, אבל עקר המוליד יהיה, והיינו שתפעול בתפלתך, ולא יהיה תפלתך עקורה, עי"ש, ומכח זה והסיר ה' ממך וגו', ועל ידי זה תהיה מהולל ומקולס מפי כל העמים:

וזה שאמר למעלה בפרשת דברים (א, י) ה' אלקיכם הרבה אתכם, שנתן לכל אחד ואחד דין רבים, כי והנכם היום ככוכבי השמים, היינו מצדיקי רבים שנמשלו לכוכבים כדכתיב (דניאל יב, ג) ומצדיקי הרבים ככוכבים וגו', על כן לרוב, נחשבים לרבים, ובידכם לשנות הגזירה מרע לטוב. וזהו שפירש רש"י ה' אלקיכם הרבה אתכם, הגדיל והרים אתכם על דייניכם, דהאי על דייניכם לא נזכר בפסוק, ולדרכנו יאמר יי' אלקיכם הרבה הרים אתכם על דייניכם, הוא יי' אלקיכם הנאמר במקרא שהוא הדן יחידי לבאי עולם, והוא הרים אתכם על עצמו כביכול, על דרך שאמרו (מועד קטן טז ע"ב) מי מושל בי צדיק, והבן:

והיינו דכתיב בהפטרה (ישעיה נא, ב"ג) הביטו אל אברהם אביכם וגו' כי אחד קראתיו, מחמת שהיה מושל ביצרו והפכו לטוב, שנאמר (נחמיה ט, ח) ומצאת את "לבבו" נאמן (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה), ונעשה כולו אחד בלב אחד, ועשה משמאל ימין, לכן ואברכהו וארבהו, נתתי לו דין רבים, וצדיק מושל בי כביכול להמתיק תוקפא דדינא לעשות משמאל ימין, ובזה כי נחם ה' ציון וגו', כי הקב"ה יקשיב וישמע לקול צדיקים המחכים מתי תבנה, ומבקשים שימהר לגאלנו ולהביאנו לארצנו. וכעין זה יבואר להלן בסוף הפרשה (ד"ה וזהו [הא']), עי"ש:

ב) מה כתיב למעלה ושמרת וגו' אשר אנכי מצוך היום לעשותם, והיה עקב תשמעון וגו' [ז, יא-יג]. אומרו היום צריך ביאור, וכבר דרשו חז"ל במסכת ערובין (כב.) היום לעשותם ומחר לקבל שכרם. ובודאי פשוטו כפירוש רש"י למחר לעולם הבא, אבל כפלים לתושיה יש לרמוז בדבריהם ז"ל. גם להבין מה שהקשו המפורשים על אומרו עקב תשמעון וגו', ולא אמר אם תשמעון. ותו קשה, דזכות אבות למה אם תשמעון ועשיתם: והנראה לי על פי אמרם ז"ל (פסחים נ ע"ב) לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, והקשו בתוספות (ד"ה וכאן) ממה דאיתא (ברכות יז.) כל הלומד שלא לשמה נוח לו שלא נברא. ותירצו בספרים הק' דבאמת צריך שתהיה

המחשבה זכה וצלולה וברורה בלתי לה' לבדו, לא להתפאר או על מנת לקבל פרס. רק כבר אמרו (אבות פ"ב מ"ד) אל תאמן בעצמך כו', ר"ל שלא יאמין לעצמו שהמחשבה זכה וצלולה כראוי, ואולי במסתרים יסתר איזה מחשבה שאינה ראויה כגון להתפאר או על מנת לקבל פרס וכהנה, כי אין שום מבין ומבחין על המחשבה שבלב אפילו האדם על עצמו, בלתי ה' ב"ה לבדו חוקר לב ובוחן כליות. ועל כן בכל יום ידמה בעיניו שאתמול לא היתה מחשבתו זכה וצלולה ואולי היתה לצורך עצמו להתפאר או על מנת לקבל פרס, ומה גם שצריך האדם להיות מוסיף והולך יום יום במחשבה זכה יותר ויותר ביתר שאת, ונגד עבודתו היום ידמה בעיניו כאלו אתמול היה על מנת לקבל פרס וכדומה. וזהו שאמרו לעולם (ידמה האדם בעיניו כי) יעסוק שלא לשמה, שמתוך שנדמה בעיניו שהיה שלא לשמה בא לשמה, כי בכל יום מוסיף לטהר מחשבתו ועבודתו במחשבה צלולה ויותר רצויה, ע"כ דבריהם:

וזהו שאמר אשר אנכי מצוך היום לעשותם דייקא, ר"ל לעשותם מעצמותן, כמאמרם ז"ל (עי' רמב"ם תשובה פ"י ה"ב) אהוב האמת באשר הוא אמת, ולא מכח שכר ועונש. ולזה דקדק לומר היום לעשותם, ר"ל שהיום תכוון לעשותם דייקא כאמור, ומחר (ידמה בעיניך שאתמול היתה הכוונה) לקבל שכרם. ועל ידי זה והיה עקב (בסוף) תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אותם דייקא מכח עצמותן, כמאמרם מתוך שנדמה בעיניו שהיה שלא לשמה בא לשמה, ואם כן אם ידמה בעיניו שמה שעבד עד עתה היה שלא לשמה, שוב כשיבקש איזה דבר בודאי לא יתלה בזכות עצמו, כי הרי סובר שאין לו, ויתלה בזכות אבותיו, ואז תולין לו בזכות עצמו, כמאמר חז"ל (ברכות י ע"ב), וזהו שאמר ושמר יי' אלקיך לך את הברית וגו', שישמור לך לעתיד לבא, כפירוש המדרש (ד"ר ג, ד), כי אם ואהבך בזכות עצמך:

ג) יתבאר ענין הסמיכות. כי יש לפרש היום לעשותם דייקא, ר"ל על דרך דכתיב לעיל (ו, ו) והיו הדברים וגו' אשר אנכי מצוך היום על לבבך, ואמרו חז"ל (ספרי ואתחנן לג) בכל יום יהיה בעיניך כדיוטגמא חדשה, אלא דלעיל איירי לענין הקבלה בלב, וכאן איירי לענין העשיה, שידמה בעיניו בכל יום כאלו הוא מצוה חדשה אצלו שלא עשאה מעולם עד עתה, ועל דרך שפירש מוזלה"ח בספר ישמח משה בפתיחה (בסופו) חביב קרבנו של אהרן כקרבנם של הנשיאים (ויק"ר ח, ג), כי קרבן הנשיאים לחנוכת המזבח בראותם כבוד ה' מלא את המשכן הקריבו קרבנם בחשק והתלהבות גדול, היה חביב מאוד, וכמו כן קרבן אהרן, אף שהיה פעמיים בכל יום, היה חביב כקרבן הנשיאים, שכן דרך בני עליה כל יום וכל שעה אצלם כשעה ראשונה, ע"כ דבריו וש"י. עוד פירש, ה'

יראה אשר יאמר (בתורה) היום, שהכוונה שבכל יום יהיו "בעיניך" כחדשים, בחינה זו בהר ה' יראה בכל יום כחדשים, כאלו אפרו של יצחק צבור כו' (ע"פ במ"ר יז, ב), עיין שם בפרשת עקידה (פר' וירא ד"ה ויקרא אברהם, אות ב): וזה ענין הסמיכות והיה עקב תשמעון וגו', וקאי על אומרו היום לעשותם שיהיו בכל יום בעיניך כחדשים, אם כן כמו כן ישמור ה' לך את הברית וגו' כאלו היה היום, וכדברי זקני ז"ל:

ועל פי זה הבינותי מה דתמוה טובא על דעת רוב הפוסקים שאין לברך שהחיינו על עשית מצוה חדשה שלא עשאה מעולם, עיין ביורה דעה סימן כ"ח בש"ך (סק"ה), הלא אין לך שמחה גדולה יותר מזה, ועל פרי חדש או בגד חדש יברך ועל מצוה שיש בה הנאת ושמחת הנפש לא יברך, אתמהה, עיין בספר מור וקציעה סימן רכ"ג (ד"ה שם או קנה כלים). ולפי מה שכתבתי יש לומר דהיינו טעמא, דבאמת כל מצוה אפילו ישנה צריכה להיות חדשה בכל יום, ואם יברך על מצוה החדשה שהחיינו נראה דמה שאינו מברך על הישנה הוא משום שאינה אצלו כחדשה, אם כן כדי בזיון, ולזה אין מברכין כלל אפילו על מצוה החדשה, והבן:

ד) אדרוש סמוכין. מה כתיב למעלה ושמרת וגו' היום לעשותם, והיה עקב תשמעון וגו' ושמר ה' וגו' [ז, יא-יג]. בהקדם לפרש בפרשת ואתחנן (לעיל ד, א-ד) ועתה ישראל שמע אל החוקים וגו' עיניכם הרואות וגו' ואתם הדבקים בה' אלקיכם כו', על פי מה שפירש השל"ה (בעשרה מאמרות, מאמר ו אות ה) בשם אביו זצ"ל, ויאמר ה' אלי רב לך (שם ג, כו), פירש רש"י הרבה מזה שמור לך, כי צריך האדם לקיים כל התרי"ג מצות להשיב נפשו ולהשלים רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו הרוחנים, וזה דבר שאי אפשר, כי יש כמה מיני מצות שלא באו לידו מעולם, אלא ע"כ העוסק בתורה ומקבל עליו לעשותה אם תבא לידו אז מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה. וזהו שאמר ה' למשה, מה דעתך, לכנוס לארץ לקיים מצות התלויות בארץ, הלא הרבה מזה שמור לך שאי אפשר לקיימן ועם כל זה רב טוב צפון לך מכח הקבלה בלב לקיימם, כמו כן אלה המצות שבארץ הרי הם כאלו עשיתם בפועל, ע"כ דבריו:

והענין, דקיימא לן (ירושלמי פאה פ"א ה"א) בישראל מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה ולא מחשבה רעה, מלבד בעבודה זרה דכתיב (יחזקאל יד, ה) למען תפוש את בית ישראל בלבם, ובאומות העולם איפכא, מחשבה טובה אינו מצרף למעשה ומחשבה רעה מצטרף למעשה, דכתיב (עובדיה א, י) מחמס אחיך וגו'. והטעם לכל זה כתב זקיני מהרש"א ז"ל בח"א (הובא בנועם מגדים, פר' פינחס ד"ה לאלה) דישראל מוקמינן ליה בחזקת כשרות אילו בא לידו ודאי היה עשאה, ובמחשבה רעה החזקה מנגדתו,

ובאומות העולם החזקה להיפך, כי במחשבה רעה אמרינן אילו בא לידו ודאי עשאה. ולהכי במחשבת עבודה זרה גם בישראל מצרף למעשה, כי במחשבת עבודה זרה הלך ממנו חזקת ישראל, ודין נכרי לו, ע"כ דבריו:

ומעתה אני אומר ואדון קל וחומר מהא גופיה דבמחשבת עבודה זרה מצרף למעשה משום דאז חזקתו בלתי כשר ואמרינן ודאי היה מקיים, קל וחומר במחשבות טובות דיש לו חזקת כשרות מעודו, ודאי דמוקמיה ליה אחזקתו לצרף מחשבתו למעשה ולשלם לו כאלו עשאה, דמדה טובה מרובה ממדת פורעניות (יומא עו.). והנה נודע (פרשת דרכים דרוש ח בשם המדרש) אלו היה משה נכנס לארץ לא היה חרבה עיר קדשנו ולא גלינו מארצנו, ואז היינו מקיימים מצות התלוים בארץ בפועל ממש. אבל ממה שנאמר למשה (לעיל ג, כז) כי לא תעבור את הירדן, מאז ידע כי עתיד הבית ליחרב וישראל להגלות מארצם, ולא יהיה בידם לקיים מצות שהם תלוים בארץ בפועל ממש כי אם על ידי השמיעה, הוא הקבלה בלב (כטעם שמע ישראל (שם ו, ד), קבלת עול מלכות שמים), ולכן צירוף של חדש אב ה'סכת ו'שמע י'שראל ה'יום (להלן כז, ט). וזהו שאמר משה אחר ויאמר ה' אלי רב לך, רב טוב הצפון, כפירוש השל"ה, כי לא תעבור וגו', ועתה ישראל שמע אל החקים וגו' לעשות, פירוש קבל עליך לעשות (בזמן הגלות והחורבן), למען תחיו ובאתם וירשתם וגו', ומחשבה טובה מצרפה למעשה. והביא להם ראיה לזה, כי הלא עיניכם הרואות וגו' כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור, ולא עשה, אפילו הכי השמידו ה' אלהיך מקרבך מכח מה שחישב בקרב לבבו, וכדכתיב בעבודה זרה למען תפוש את בית ישראל בלבם, אם כן כל שכן ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום, כולכם, כל רמ"ח אברים ושס"ה גידים, כאלו עשיתם כל רמ"ח מצות עשה ושס"ה לא תעשה, כי מדה טובה מרובה, כאמור:

ועתה אשכילך ואורך כי מה שהקב"ה מצרף מאתנו מחשבה טובה למעשה, דבר זה ירושה הוא לנו מאבותינו, וזה למדנו ממה שאמרו ישראל (שמות כד, ז) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, ואיתא במדרש (ילקוט יתרו סוף רמז רעו) אמרו ישראל כל אשר אתה מצוה אותנו כבר קיימוה אבותינו. הנה מפרש שאמרו ישראל נעשה בקמץ, מענין נפעל. וצריך להבין מה ההכרח לזה להוציא הדבר ממשמעו. ביאור הדבר, כי אמרו כל אשר דבר ה' נעשה, ואיך אפשר הרי יש הרבה מצות שאינם באים לידי מעשה, על זה אמרו ונשמע, ונקבל לעשות אותו (ובזה סרה קושיא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו (שבת פח.)ן. אלא דאכתי איך מלאו לבם לדבר גדולות שמחשבתם יחשב כמעשה, הלא לזה צריך מחשבה זכה ורצויה לפעול במחשבה כמו במעשה, אלא על כרחך לבם בטח בזכות

אבותיהם, כי קיים אברהם כל התורה כולה שנאמר (בראשית כו, ה) עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי, עי"ש ברש"י, וכמו כן יצחק ויעקב, ואיך אפשר, אלא על כרחך היה המחשבה זכה ורצויה. ובפירוש נאמר לאברהם בעקידה (שם כב, טז) יען אשר עשית את הדבר הזה וגו', כי מחשבתו הטובה למעשה ממש נחשב לו. וממילא זכות אבותינו בידינו לצרף מחשבות לבנו למעשה, כדכתיב (משלי כ, ז) מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו. וזהו שאמרו ישראל כל מה שאתה מצוה אותנו, אם שאי אפשר לקיימו במעשה, כבר קיימו אבותינו, על כרחך רק על ידי המחשבה, כמו כן אנחנו נעשה על ידי ונשמע ונקבל עלינו, כי כבר נעשה ענין זה לצרף המחשבה כמעשה ממש מאבותינו. ודברי המדרש מזוקקים. וכעין זה פירש בספר אהל יעקב (פר' וירא עה"פ ויקרא מלאך ה', ד"ה עוד ביאור) לדרכו, הובא בדברינו פרשת פינחס (ד"ה ובזה): וזה שהתפלל אברהם (בראשית כב, יד) ה' יראה אשר יאמר היום וגו', כי למעלה (כב, יג) נאמר ויעלהו לעולה תחת בנו, ואיתא במדרש (במ"ר יז, ב) שאמר יהי רצון כאלו בני שחוט, כאלו דמו זרוק. ונתקבל תפלתו, כי נחשב כאלו עשהו ממש, וזה שאמר ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה', יהי רצון כאלו בני שחוט כו', בחינה זו יראה לבניו אחריו, להיות האמירה והקבלה כמעשה. וזהו שאמרו חז"ל (ראש השנה טז.) תקעו לפני כו' ומעלה אני עליכם כאלו עקדתם עצמיכם. ובדרוש לראש השנה (ייטב פנים, אבני זכרון אות ט) הארכתי מזה:

ולפי דברינו נבא לבאר הסמיכות ומקראי קודש אלו, ושמרת את המצוה וגו' (בבואם אל הארץ) לעשותם במעשה ממש, ולזה אין צריך לצרף זכות אבות. אבל והיה עקב (בסוף, בזמן הגליות) תשמעון את המשפטים וגו', לא תוכלו לעשותם בפועל ממש, כי אם על ידי הקבלה בלב, כפירוש התרגום די תקבלון, ועם כל זה ושמרתם ועשיתם אותם, מעלה אני עליכם כאלו עשיתם במעשה ממש. אם כי לא כל האדם זוכה להיות מחשבתו רצויה כל כך להחשב כמעשה, על זה ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך, שנאמר לאברהם (בראשית כב, טז) בי נשבעתי וגו' יען אשר עשית את הדבר הזה, הרי אם שלא שחטו ממש כי אם רצה לשחטו בלב שלם נחשב לו למעשה, ושם (כב, יז) נאמר כי ברך אברכך וגו', כמו כן בזכות אבות יחשב לך מחשבה טובה למעשה ואהבך וברכך וגו':

ובזה יתבאר דברי המדרש להלן (ד"ר ג, ט) על הפסוק (ט, א) שמע ישראל אתה עובר היום את הירדן וגו', זהו שאמר הכתוב (תהלים מד, ב) אלהים באזנינו שמענו וגו' פועל פעלת בימיהם בימי קדם. עוד שם (ג, י) דבר אחר, מה ראה לומר להם כאן שמע ישראל,

למה הדבר דומה כו', כך קידש הקב"ה את ישראל בנעשה ונשמע, אבדו נעשה, שעשו העגל, אמר להם אבדתם נעשה, שמרו נשמע. והוא על פי מה שאמרו חז"ל (קידושין לז ע"ב) הא דכתיב (שמות יג, יא) [והיה] כי יביאך בתפילין ופטר חמור, עשה מצוה זו שבשבילה תכנס לארץ. והנה ודאי מצות התלוים בארץ ודאי הן מסוגלין לכבוש הארץ, אלא שאי אפשר לעשותם טרם בואם שמה, ולזה התחכם משה ואמר להם לקבל עליהם לעשותם, ומחשבה כמעשה. וזהו שאמר שמע ישראל, קבל עליך, שעל ידי זה אתה עובר וגו', והוא על פי מה דאיתא במדרש כאן (ג, ט) ראה ראיתי וגו' כי ידעתי את מכאוביו, אמר הקב"ה יודע אני מה כאב עתידין לעשות וכו', אף על פי כן וארד להצילו וגו' (שמות ג, ז-ח). נמצא שאינו דן את האדם אלא לפי שעתו, והקשה הפרשת דרכים (דרוש ד) דזה סותר מה דאיתא במדרש (ש"ר ג, ד) אהא שאמר משה (שמות ג, יא) מי אנכי [וגו'] וכי אוציא את בני ישראל ממצרים, באיזה זכות אוציאם, אמר לו (שם, יב) בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים, הוי [יודע] שבשביל התורה שעתידים לקבל הם נגאלים. מזה מוכח שהקב"ה דן את האדם על שם העתיד, ועי"ש מה שתירץ. ולי נראה דאין כאן קושיא כלל, דהכי קאמר ליה, שתקבלו עליכם בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים, ומחשבה טובה מצרף למעשה כאלו עשיתם, ובזכות זה אתם נגאלים מיד, כי במתן תורה לא היה אפשר להם לקיים כל התרי"ג מצות במעשה כי אם על ידי הקבלה שאמרו נעשה ונשמע כמו שנתבאר לעיל, וזה שאמר שבשביל התורה שעתידים לקבל הם נגאלים מיד על ידי מה שמקבלים עליהם לקבלה אחר כך ולעבוד את האלהים, ועל דרך דכתיב (דניאל י, יב) מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות, ואמרו ז"ל התענית לא נאמר, אלא נתת את לבך להתענות. מה שאין כן ענין מעשה העגל לא עלה על לבם כלל בהיותם במצרים:

נמצינו למדין שנגאלו ממצרים בשביל הקבלה בלב שקבלו עליהם לעבוד את האלהים ולשמור מצותיו בהוציאם ממצרים, ומזה יובן כי מה שכבשו ארץ סיחון ועוג, אף שהיה נחסר מהם מצות התלויות בארץ, על כרחך בשביל הקבלה בלב. וזה שאמר שמע ישראל, קבל עליך ישראל לקיים מצות התלויות בארץ, ובזכות זה אתה עובר היום (בעוד שאי אפשר לקיימן במעשה) את הירדן לבא לרשת גוים וגו'. על זה אמר המדרש זהו שאמר הכתוב (תהלים מד, ב-ג) אלהים באזנינו שמענו מה שאמרת למשה כי ידעתי את מכאוביו שעתידין להכאיבני במדבר ועם כל זה וארד להצילו, אבותינו (זה משה שהיה אב לנביאים) סיפרו לנו פועל פעלת בימיהם (כלומר על ידי ימיהם העתידין לבא, הוא יום קבלת התורה) בימי קדם, טרם היותם, שבזכות יום קבלת התורה העתיד נגאלו מאז

מקדם ממצרים, והרי זו סתירה, על כרחך לומר שבשביל קבלה שבלב שקבלו עליהם עול תורה לעתיד נגאלו, כי המחשבה כמעשה, ומזה יובן ממילא כי גם מה שירשו ארץ סיחון ועוג אם שעוד לא קיימו בפועל ממש מצות התלויות בארץ, על כרחך מפני שקבלו עליהם לקיימם. וזהו שנאמר אתה ידך גוים הורשת ותטעם, ממה שעשה לשני מלכי האמורי לסיחון ועוג שהיו גדולים וצריך זכות גדול להכניעם ולהורישם, אתם יודעים שכשתעברו את הירדן מהו עושה לל"א מלכים:

ועל זה אמר דבר אחר שמע ישראל כו', דהנה ידוע כי שורש פורה ראש העיכוב שנתעכבו ישראל במדבר מבוא לארץ, ושורש הגלות והחורבן הבית, היה על ידי חטא העגל, ולולי זאת כבר היו נכנסים לארץ והיו מקיימים המצות במעשה. ולזה אמר אבדתם נעשה, שעשו העגל, שמרו נשמע, ר"ל הקבלה בלב, וכמעשה יחשב, עדי ישיב ה' את שבותנו, ויהי נועם ה' עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו במהרה בימינו אמן: ה) יאמר ענין הסמיכות על פי מה שכתב הסדורו של שבת חלק ב' דרוש ד' (פ"א מאמר א) לפרש מאמרם ז"ל (ויק"ר כז, ב), מי הקדימני ואשלם (איוב מא, ג), מי עשה מזוזה עד שלא נתתי לו בית. ואיך אפשר. אלא הכוונה לומר, הנה בסוף הבנין אתה עושה מזוזה ומעקה, אבל מי הקדימני בתחלת הבנין והעשיה ויהיה כוונתו כדי לקיים מצות מזוזה ומעקה. וזהו שאמרו בגמרא ראש השנה (יז ע"ב) בתחלה, כשאדם נותן דעתו בתחלת עשיה לקיים מצות ה' ושומר ומצפה מתי יוגמר העשיה למען לקיים מצות ה', אז ואמת, משלם לו שכרו בדין האמת. ולבסוף, שאינו מחשב ומצפה על קיום המצוה, כי אם לבסוף עושהו, אז ורב חסד (שמות לד, ו), עי"ש. והארכתי בזה בפרשת בראשית (ד"ה ויובן):

וזהו שנאמר ושמרת, שתהיה שומר ומצפה (כטעם (בראשית לז, יא) ואביו שמר את הדבר) את המצוה וגו' לעשותם, ואז מגיע לך שכר בדין בלי צירוף זכות אבות. אבל והיה עקב תשמעון וגו', כלומר בסוף ועקב העשיה תשמעון את המצות, אז ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד וגו' ואהבך וגו':

או יאמר כי כתיב (בראשית א, א) בראשית ברא אלהים, ואמרו חז"ל (ב"ר א, ד) כי בזכות בכורים וחלה ותרומה הנקראים ראשית, ברא אלהים וגו'. הענין, כי צריך להקדיש הראשית לה', וכמו כן ראשית הימים לזכור את בוראו בימי בחרותו ראשית בכורי ימיו, וראשית השנה, וכמו כן בכל יום לקבל עליו עול מלכות שמים בראשית והתחלה, ואז אין צריך לזכות אבות. אבל אם הראשית חלף הלך לו בהבל הבלים, כי אם בסוף היום והשנה ובסוף ימיו יתן אל לבו לשוב, אז צריך זכות אבות לחזור ולתקן מראשיתו עד אחריתו:

וזהו שנאמר ושמרת וגו' היום לעשותם, בכל יום לעשותם, אבל והיה עקב (בסוף) תשמעון, אז ושמר ה' אלהיך לך את הברית וגו':

וזהו שאמרו חז"ל (עירובין כב.) היום לעשותם, כלומר אם עשה היום, פירוש בכל יום, זה מופת שכוונתו לעשותם דייקא בלי שום תשלום גמול. ולמחר, כלומר שאומר שיעשה למחר, זה מופת שכוונתו רק לקבל שכרם, עובד על מנת לקבל פרס. בינה זאת: ו) יאמר ענין הסמיכות. כי יש להבין למה נקט כאן (ז, יב) משפטים לבד, ויובן על פי מה שכתב הרמב"ם (פירוש המשניות) ריש פרק א' דפאה (ד"ה וענין), על המצות שבין אדם לקונו שכרו לעולם הבא, ועל מצות שבין אדם לחברו, מלבד ששכרו בעולם הבא על ששמר ועשה מצותיו יתברך, עוד יקבל פירותיהן בעולם הזה על מנהג הטוב שנוהג עם בני אדם: וזה שאמר ושמרת את המצוה ואת החקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם, ולמחר לקבל שכרם, כפירוש רש"י. והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה וגו' שבין אדם לחברו, אז מלבד שכר עולם הבא ושמר וגו', ואהבך וברכך וגו', הרי פירותיהן בעולם הזה והקרן לעולם הבא:

ז) יתכן, כי אמרו חז"ל (ב"ר מב, ג) כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא צער, כל מקום שנאמר והיה אינו אלא שמחה. ושמעתי לפרש מפי מוזלה"ה (ישמח משה, ר"פ תבוא), ויהי היינו העבר, רמז לצרות וזמן הגלות שעבר עלינו, אינו אלא צער. כל מקום שנאמר והיה, שיהיה לעתיד, הוא הגאולה העתידה להיות, אינו אלא שמחה. או על דרך זה, כל מקום שנאמר ויהי, עבר, אינו אלא צער, כי מי יאמר זכיתי לבי טהרתי מחטאתי. כל מקום שנאמר והיה, העתיד, אינו אלא שמחה, כי מהיום כולם מקבלים עליהם עול מלכות שמים לעבדו בימים הבאים, ע"כ דבריו וש"י:

ואני אומר על פי שפירשתי בסוף בראשית מאמר שלמה המלך ע"ה (קהלת ג, יט) ומותר האדם הוא הבעל שכל, מן הבהמה, המוני עם הדומים לבהמה (כדאיתא פרק קמא דחולין (ה.)), "אין", כלומר בחינת אין, שמי שהוא ערום בדעת כאדם נדמה לו שעדיין לא עשה כלום (ועל דרך זה נאמר (בראשית ה, כב) ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו, שלא נחשב בעיני עצמו לכלום), ומשום הכי מקבל עליו מהיום לשמור ולעשות ולקיים, וכן מחדש בטובו בכל יום תמיד מעשיו בראשית. מה שאין כן המוני עם, נדמה בעיניהם שכבר עשו ועבדו עבודה תמה די והותר בזמן העבר ויצא ידי חובתו. ומעתה בין תבין כי יהי משמעו לעתיד, אלא שהוא"ו מהפכו לשעבר. אבל והיה הוא איפכא, היה משמעו לשעבר, אלא שהוא"ו הופכו להבא. והנה המוני עם שבאמת מן העבר אין כל מאומה בידם, וראוי להם לקבל עליהם עול מלכות שמים על כל פנים להבא, והם הופכים עצמם

על לשעבר באומרם שכבר עשו וכל טוב בידם, על כזה נאמר כל מקום שנאמר ויהי, שמשמעות עצמותו להבא אלא שנהפך לשעבר, אינו אלא צער, אוי לזה שמהפך את עצמו מן להבא על לשעבר ולא כן מעמדו. וכל מקום שנאמר והיה, שמשמעות עצמותו לשעבר אלא שנהפך להבא, ירמוז לאדם הערום בדעת, שמהפך עצמו מן העבר על העתיד ומקבל מהיום עול מלכות שמים, אינו אלא שמחה. וזה פירוש יקר:

וזהו שנאמר ושמרת גו' היום לעשותם ממש, ועם כל זה והיה עקב בסוף תשמעון וגו' ושמרתם ועשיתם, כלומר שידמה בעיניכם שעוד לא עשיתם, כי אם תקבלו לשמור ולעשות מהיום. אז אתה הולך בדרכי אבות, שכן מצינו באברהם, עם כל צדקותיו אשר עשה אמר (בראשית יח, כז) ואנכי עפר ואפר, על כן ושמר ה' אלקיך לך וגו' ואהבך וגו': ח) יתבאר הסמיכות. כי איתא בתנחומא (עקב א) והיה עקב תשמעון (ז, יב), זה שאמר הכתוב (תהלים יט, יא-יב) הנחמדים מזהב וגו' גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב, מצות קלות. עוד שם (עקב ב) והיה עקב תשמעון, זה שאמר הכתוב (משלי ה, ו) אורח חיים פן תפלס וגו', שלא תהא יושב ושוקל מצותיה של תורה ורואה איזה שכרה מרובה ועושה אותה, למה, נעו מעגלותיה, כי טלטל הקב"ה שכרן כדי שיהיו ישראל עושין משלם. פירשו המפורשים, בלב שלם, שלא על מנת לקבל פרס:

ביאור הדברים, דקשה לכאורה על אומרו הנחמדים מזהב וגו', הלא אינם בסוג אחד כלל, זה גשמי וזה רוחני. אבל הענין על פי מה שפירשתי (להלן ז, כה) לא תחמוד כסף וזהב עליהם, כלומר על עצמן, ולקחת לך, כי אם למען קנות בהן חיי עולם הבא בעשות בהן מצות ומעשים טובים. נמצא כסף וזהב אינם חמודים בשביל עצמותם, כי אם בשביל חילופיהן. לא כן התורה והמצות אין לחמוד אותם בשביל חילופיהן, היינו שכרן, כי אם בשביל עצמותן, כמאמרם (אבות פ"ד מ"ב) שכר מצוה הוא המצוה עצמה, המזככת ומקדשת את נפשנו, כמו שאמר הכתוב (להלן יא, כז) את הברכה אשר תשמעו, פירש האלשיך (שם ד"ה או יאמר) כלומר השמיעה עצמה היא הברכה. ועל דרך זה אמר הנחמדים מזהב ומפז רב, שהם אינם חמודים מצד עצמם, אבל התורה ומצות נחמדים מכח עצמותן. ומתוקים מדבש ונופת צופים, שאינם יפים בעצמותן, וכדכתיב (משלי כה, טז) פן תשבענו והקאתו, כי אם להמתיק על ידם מאכלים אחרים, אבל התורה היא עצמה מתוקה ויפה. גם עבדך נזהר בהם בשמרם, כלומר שנזהר בעת שמרם לבלי לעשותם על מנת לקבל פרס, כי אם בעבור עצמותן. והמופת לזה, עקב רב, כלומר שגם מצות קלות שאדם דש בעקבו רב וגדול אצלו, ואינו שוקל מצוה לומר זו שכרה מרובה ואעשנה: וזה ענין סמיכות, שאמר למעלה ושמרת את המצוה וגו' אשר אנכי מצוך היום

לעשותם, ר"ל ליתן שמירה על העשיה, לשמור מלעשותן על מנת לקבל פרס, ואז והיה עקב, אפילו מצות קלות, תשמעון. והיינו אורח חיים פן תפלס, שלא תהא יושב (בחינת מקבל, כמו אשה שדרכה בישיבה, וכטעם (ברכות כד.) אשה יושבת) ושוקל מצותיה לומר איזה שכרה מרובה, כי אם לעשותן בלב שלם למען עשות רצונו יתברך, והבן: והיה עקב תשמעון וגו' [ז, יב]. יתבאר, כי לפעמים היצר הרע מטעה את האדם ומראה לו סימן טהרה על ענין עבירה עד שידמה בעיניו שהוא מצוה, ואינו מבין על עצמו. והבחינה לזה אחרי עשותה כולה או מקצתה, הנה פקודי ה' ישרים משמחי לב (תהלים יט, ט), ואם ירך לבו ויתחרט, זה מורה שהיה עבירה. ודבר זה יש ללמוד ממה דכתיב בדוד (שמואל"א כד, ד-ו) ויכרת את כנף המעיל אשר לשאול בלט ויהי אחרי כן ויך לב דוד וגו' ויאמר לאנשיו חלילה לי וגו', עיין באלשיך (מראות הצובאות שם, ה) ותמצא מבואר. אמנם אם יגל וישמח אחר עשות המעשה, זה לאות ומופת כי עשה מצוה, ולבעבור זה ישמח לבו ויגל. ודבר זה מבואר בבינה לעתים (סוף דרוש יז) טעם על ענין שמיני עצרת, להורות על שמחת הרגל, שלא יהיה שמחתנו כאחד הריקים בשביל הבלי עולם, אלא שמחה מעולה לשם שמים על הצלחת הנפשות המושגת לנו בימים ההם, והמופת על זה, שאחר כך אין לנו שום עצבות וחרטה על העבר, אדרבה אנו שמחים ועושים מחדש חג שאנו ששים ושמחים, עי"ש:

וזהו שנאמר והיה, לשון שמחה, עקב, אם בסוף המעשה תהיה ששים ושמחים, זה לאות כי תשמעון וגו' ושמרתם ועשיתם:

וזה ענין סעודת מלוה מלכה במוצאי שבת קודש בזמירות שירות ותשבחות, לאות על שביתותנו בשבת לשם ה' כי בו שבת וגו' (בראשית ב, ג), על כן אנו שמחים באפוקי יומא על העבר:

ומזה אני אומר טעם מה שנהגו לעשות סעודה בלילה שקודם יום המילה שקורין וואך נאכט, שלא מצינו זה בשאר מצות לעשות סעודה כי אם בסיום המצוה. אבל הענין, כי מצות מילה שאני שהיא חביבה עלינו ביותר, עד שאמרו חז"ל (שבת קל.) כל מצוה שקבלוה בשמחה עדיין עושים אותה בשמחה שנאמר (תהלים קיט, קסב) ששׂ אנכי על אמרתיך כו', אם כן כל כך לבנו בטוח קודם לכן שבודאי למחר נעשה המצווה עלינו בלב שלם ושמח, עד שאנו עושים סעודה ששים ושמחים על העתיד, על דרך שכתב השל"ה (פר' בשלח פרק תורה אור אות ג) עתידין ישראל שיאמרו שירה לעתיד לבא (ש"ר כג, ה), כלומר בשביל העתיד לבא, על דרך זה הוא הסעודה שלפני המילה. וזהו

טעם נכון. ואפשר זה שאמרו מצוה "שקבלוה" בשמחה, ר"ל בוואך נאכט, עדיין עושים אותה בשמחה, במעשה המילה:

במדרש רבה פרשה זו (ד"ר ג, א) את סבר שמא לרעתך נתתי לך השבת לא נתתי לך אלא לטובתך. נתבאר יפה בפרשת ויקהל (ד"ה ועל פי):

לא יהיה בך עקר ועקרה [ז. יד]. על פי מה שאמרו (סנהדרין יט ע"ב) כל המלמד את בן חברו תורה כאלו ילדו. וכמו כן המלמד את עצמו, ובזה פירש הנועם מגדים (ר"פ נח עה"פ בראשית ו, ט) אלה תולדות נח נח, שהוליד את עצמו, כי איש צדיק תמים היה וגו'. ואם אינו לומד ועושה מעשים טובים, הרי הוא בעצמותו עקר. וזה לא יהיה בך, בענין עצמותך, עקר ועקרה, והבן:

כי ה' אלהיך מביאך וגו' ארץ נחלי מים וגו' [ח, ז]. יש לרמז, כי כבר אמרו (אבות פ"ד מ"ד) מאד מאד הוי שפל רוח, וזה מצד פחיתות חומרו. אולם כתיב (דברי הימים-ב יז, ו) ויגבה לבו בדרכי ה', והוא על דרך שפירש בעקידה שכחי עמך ובית אביך (תהלים מה, יא), החומרים, וזכרי כי ממקום קדוש לקחת, והוא מה שאמרו (אבות פ"ג מ"א) דע מאין באת כו', עיין שם שער ארבעה ששים באורך איך להגביה ולהתנשא בחלק הנשמה שבו למען עבוד את בוראו יתברך. ועל דרך זה פירש הנועם מגדים (פר' שמיני עה"פ ויאמר משה ד"ה וזהו הי' עה"פ תהלים קיג, ה-ו) כי מי כה' אלהינו המגביהי לשבת וגם המשפילי לראות בשמים הוא הנשמה, ובארץ הוא הגוף (ע"פ סנהדרין צא ע"ב), שמכח הנשמה יגביה את עצמו לעבודת בוראו, ומכח הגוף ישפיל את עצמו:

וזה חכמה יתירה, ואוירא דארעא דישראל מחכים (בבא בתרא קנח ע"ב), וזהו שאמר כי ה' אלהיך מביאך אל וגו' ארץ נחלי מים, שפלות וענוה, כמו שכתוב (תענית ז.) מה מים מניחין את הגבוה ויורדים למקום הנמוך. ואמנם הרי צריך גם מדת גאות לנשא את עצמו, על זה אמר עינות ותהומות יוצאים בבקעה (שפלות) ובהר התנשאות: ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחס וגו' [ח, ט]. יתבאר על פי מה שכתב הזוהר (תרומה דף קנ"ב (ע"ב)) רבי יצחק פתח (ח, י) ואכלת ושבעת וברכת וגו', בזמנא דהוו ישראל בארעא קדישא יהבי חולק תמצית לעמין, והשתא דישראל בגלותא אתהפך בגוונא אחרא, [מתל] למלכא דאתקין סעודתא לבני ביתיה כו', כגוונא דא כל זמנא דישראל עבדי רעותא דמאריהון [הא] על פתורא דמלכא אינון אכלין וכל סעודתא אתתקין להון, ואינון יהבין גרמי דאיהו תמצית לעמין, וכל זמנא דישראל לא עבדי רעותא דמאריהון הא סעודתא לכלבי, ואסתלק להון תמצית כו', עי"ש. ביאור הדבר, בהיות ישראל עושים רצונו של מקום ושרוים על אדמתם שהוא תחת יד הקב"ה, היו ניזונים מידו המלאה

והרחבה כיד המלך, והם מחלקים טרף ומזון לעמין. אבל כשאינם עושים רצונו של מקום, והם בגלות ויתערבו בגוים, שרי האומות השר של כל אומה מקבל השפע למעלה, ובורר הטוב והיפה לאומה שלו, והתמצית יהיב לישראל, על כן הם עניים ואביונים:

וזהו שנאמר (פרשת תבוא (להלן כח, א-ב)ן והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך לשמור לעשות וגו' ונתנך ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ, כי אתה תהיה למעלה משר ומזל שלהם, ואז ובאו עליך כל הברכות האלה בשלימותן והשיגוך וגו', לבל יעכבו עוברי דרכים השרים החיצונים, ועל זה גמר אומר וברכך בארץ דייקא אשר ה' אלהיך נותן לך ואין לזר אתך. וזה שאנו מבקשין (יה"ר אחר תהלים) ואל המניקות תשפיע, מניקות כנוי לאורות של מעלה אשר משפיעים חלב שפע פרנסה, תשפיע באופן שלא יחסר החלב מדדיהן, כלומר שלא ילך לאיבוד לפי השרים והעמים, כי אם לפי הבן יקיר ילד שעשועים עם קדוש ישראל:

וידוע כי מדה המשפעת נקראת כל, עיין רמב"ן על הפסוק (בראשית כד, א) וה' ברך את אברהם בכל, ובה נתברכו אבותינו, אברהם בכל יצחק מכל יעקב כל. וידוע כי לשון נוכח לזכר, נסתר לנקבה (עי' עקידה שער ח). וזהו שאמר ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם (כי) לא תחסר כל בה, שלא ילך החלב חסר ואבד, כי אם לפי הטף: ובמאמר תוכחת מוסר (ייטב פנים, לי"ג מדות ויום העשור אות יג) ענינו ואמרנו בזה, כי כתיב (בראשית מז, יב) ויכלכל יוסף את אחיו, יסוד צדיק, מעין הברכה והשפע על ידי הכלה הכלולה מכל. ובפגם אות ברית קודש, כללא דכולהו שייפין (זוהר יתרו צב.), מרכבה למדת יסוד, על ידי זה ח"ו נתמעט שפע הפרנסה. ומבואר בספרים כי בהיותנו על אדמתנו בזמן שבית המקדש היה קיים, העשן של המערכה של אברים ופדרים המתאכלים כל הלילה היה מעכב הסטרא אחרא מלהחטיא ומלטמא את בני אדם, ועל כן היה שם שפע פרנסה ברחבה. וזה שאמר אשר לא במסכנות תאכל בה לחם (כי) לא תחסר (אתה) כל בה, כלומר לא תגרום חסרון ופגם במדת יסוד הנקרא כל כידוע (זוהר בראשית יז.). עיין מזה בזוהר תרומה דף ק"ל (ע"א) על הפסוק (שמות כה, ג) וזאת התרומה וגו':

שמע ישראל אתה עובר היום את הירדן [ט, א]. מדרש רבה (ד"ר ג, ח), הלכה, אדם מישראל ששותה מים לצמאו אומר שהכל נהיה בדברו, רבי טרפון אמר בורא נפשות רבות. וצריך ביאור מה ענינו לכאן. והנה בברכות (מה.) איתא הלכתא מאי, אמר ליה פוק חזי מאי עמא דבר. פירש רש"י, וכבר נהגו לברך תחלה שהכל ולבסוף בורא נפשות. ויש להבין פירוש הברכות האלו:

והנראה לי, כי ידוע תכלית עבודת האדם להעלות הנצוצות הקדושים ונפשות קדושות שהן מגולגלים ומעוטפים בדומם צומח חי מדבר. ואופן העלתן הוא לפעמים על ידי אכילה, וכמו שכתב המגן אברהם סימן וא"ו (סק"ד) בשם האריז"ל (שער הכוונות, ענין יוה"כ דרוש א) שהנשמה ניזון מרוחניות המאכל, ובזה פירש האריז"ל (שם עמ' רעה עה"פ לעיל ח, ג) לא על הלחם לבדו (גשמיותו) יחיה האדם, כי על כל מוצא פי ה', הוא כח האלקי האומר לו גדל (ב"ר י, ו), יחיה האדם. ובזה פירשו הספרים (תהלים קז, ה) רעבים גם צמאים למאכל ולמשתה, כי נפשם בהם באותן הדברים תתעטף, ולזה נתנו מחמדיהם באוכל למען, להשיב נפשם לשורש קדושתו. והן דברי המשנה (ברכות מד.) השותה מים לצמאו דייקא, שצמא ומשתוקק לו, אומר שהכל נהיה בדברו, דבר ה' המחיה אותו. רבי טרפון אומר בורא נפשות רבות וחסרונם על כל מה שבראת, שנחסר להן, להיות רעב וצמא, הוא למען להחיות בהם באותן הדברים נפש כל חי המגולגל בו, ברוך חי העולמים, שהוא החיים של כל עולמים, כדכתיב (נחמיה ט, ו) ואתה מחיה את כולם:

ולפעמים צריך אדם לכתת רגליו וליסע ממקום למקום להעלות הנצוצות הקדושים האחוזים בשורש נפשו אשר במקום ההוא, ובבואו שמה יעלה אותן לשורשן על ידי תורתו ותפילתו ואכילתו בקדושה. והיינו דכתיב (תהלים קיט, א) אשרי תמימי דרך, שמתמימים ומשלימים הדרך. והיינו דכתיב (שם לז, כג) מה' מצעדי גבר כוננו, כי ה' יודע באיזה מקום יש נצוצות הקדושים הנלוים אל שורש נשמתו, יכין לו הדרך לבא למקום ההוא לעמוד ולשרת בשם ה' לברכו, ולהעלותן למעלה אל הקדושה. ואם אין בכח האדם לבד, על זה אמרו (שבת קד.) הבא לטהר מסייעין לו כו', וה' יגמור בעדו. וזה שאנו מברכין בכל יום (ברכות השחר) ברוך המכין מצעדי גבר, ואם כי איננו יודע כדת מה לעשות להעלות הנצוצות הקדושים בעת הלוך ונסוע, על זה אנו מברכין ברוך כו' שעשה לי למעני כל צורכי, והבן:

ובזה יובן הענין שישראל נכנסו לארץ ולא משה, והוא על פי מה שפירש המגלה עמוקות (אופן נח) מאמר ה' למשה (לעיל ג, כו) רב לך וגו', כי כתיב (בראשית א, ב) ורוח אלקים "מרחפת", "מת רפ"ח", וצריך להחיותן ולהעלותן, ויוסף הוא המשביר "בר", ויצבור יוסף "בר" (שם מא, מט), ר"ב ניצוצין, ומשה העלה אותן, והיינו דכתיב (שמות יב, לח) וגם ערב "רב" עלה אתם. ורצה משה לכנוס לארץ להעלות כולם, ולזה אמר לו "רב" לך, שכבר העלית מספר ר"ב ניצוצין שלך, אל תוסף דבר אלי עוד להעלות, ע"כ דבריו. כי אלו הנצוצין הנה הנם בארץ הנאחזים בשורש נשמתם של ישראל, ועליהם מוטל הדבר

להעלותן. וזהו שאמר משה שמע ישראל אתה (דייקא) עובר היום את הירדן, הטעם לבא לרשת גוים גדולים ועצומים (בנצוצות הקדושים שבהן) ממך, משורשך. וזהו שאמר ערים גדולים ובצורות "בשמים" ממש, בשורש הקדושה, וצריך אתה להעלותן. ועל זה אמר המדרש הלכה (כלומר הלכה כדברי תנא קמא ורבי טרפון) אדם מישראל השותה מים לצמאו אומר שהכל נהיה בדברו רבי טרפון אמר בורא נפשות רבות וחסרונם וכו' להחיות בהן נפש כל חי, ולהעלותן, ולכן אתה דייקא עובר שמה, להחיותן ולהושיבן על אדמתן לשורש קדושתם, כאמור: עוד במדרש, כל הנסים שעשה הקב"ה לישראל לא עשה אלא על המים כו', אמר להם משה הוו יודעין שכל הנסים שעשה לכם הקב"ה לא עשה אלא על המים, אף כשתעברו את הירדן לרשת את הארץ עתיד הוא לעשות לכם נסים במי הירדן. דבר אחר שמע ישראל אתה עובר וגו' [ט, א], זהו שאמר הכתוב (תהלים מד, ב) אלקים באזנינו שמענו וגו', אמר להם משה, ממה שעשה לסיחון ועוג שהיו גדולים אתם יודעים שכשתעברו הירדן מהו עושה לשלשים ואחד מלכים, הוי אתה עובר היום את הירדן (ד"ר ג, ח"ט). וכבר כתבנו על זה למעלה, ועתה נאמר קרוב לאמת בפשט דברי המדרש, והוא על פי מה שפירשו המפורשים הא דכתיב (ישעיה יב, ג) ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה, כי מדת הקב"ה איננו כמדת בשר ודם שמעשיו אינם אלא לשעה, אבל מעשה ה' אם יחדש בעולם ענין פלאי ונסי באיזה זמן, יקום לעולם מיד ולדורות, כדכתיב (קהלת ג, יד) כל אשר יעשה האלקים הוא יהיה לעולם, וזה אשר יקראו לה תשועת עולמים. וזהו שנאמר ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה, ממש, כאשר יבא אדם לארץ ציה ועיף ויצמא שם למים ויחפור באר מים חיים וילך לדרכו הרי פעל פעולה נצחית לכל העובר שמה, כן פעולת ה' תקום לעולם לישע רבים. וזהו שאמרו במדרש פרשת לך (ב"ר מ, ו) אמר הקב"ה לאברהם צא וכבוש הדרך לפני בניך, אתה מוצא כל מקום שנאמר אברהם נאמר בבניו. כי מעשה אבות סימן לבניהם אחריהם. כמבואר כל זה באורך בספר אהל יעקב במקומו (פר' לך עה"פ ויצו עליו פרעה), עיי"ש. והיינו דכתיב (תהלים קיא, ב-ג) גדולים מעשי ה' האמורים בתורה, כי הנם דרושים לכל חפציהם. הוד והדר פעלו וצדקתו עומדת לעד, כי הפעולה ההיא עומדת לעד. ועוד הארכתי בזה במקום אחר: והיינו דכתיב (שם קיד, ג) הים ראה וינוס, זה לאות על העתיד כי הירדן יסוב לאחור, כי מה שהיה הוא שיהיה. והיינו דקשיא ליה להמדרש אומרו אתה עובר "היום", ועל זה מתרץ בא וראה כל הנסים שנעשו לישראל לא נעשו אלא על המים, מזה תדעו מה שהיה הוא שיהיה, כשתעברו את הירדן עתיד

הוא לעשות לכם נסים במי הירדן. וזהו שאמר אתה עובר היום דייקא את הירדן, על ידי הנעשה היום במים, וכדכתיב הים ראה וגו' הירדן יסוב לאחור, כאמור:

ועל זה אמר דבר אחר זהו שאמר הכתוב (תהלים מד, ב ג) אלקים באזנינו שמענו, מה שאמרת למשה (שמות ג, ז ח) כי ידעתי את מכאוביו שעתידין להכאיבני במדבר ועם כל זה וארד להצילו מיד מצרים, אם כן על כרחך לא בזכות ידינו, כי אם על ידי מה שנעשה כבר בימי אברהם ושרה כי יצאו ממצרים במקנה כבד, והוא כבש הדרך לבניו. וזה שאמרו אבותינו זה משה סיפרו לנו פועל פעלת בימיהם בימי קדם, הכוונה בזה, פעולה שהיתה, כבר פעלת בימיהם בצאתם ממצרים על ידי הנעשה בימי קדם בימי אברהם ובימי יעקב אשר במקלו עבר את הירדן, כי שאבו ממעין הישועה, כמו כן אתה ידך גוים הורשת, זה סיחון ועוג, ותטעם כבר לעתיד, כן תרע לאומים ותשלחם, לל"א מלכים. אמר משה ממה שעשו לסיחון ועוג כו' תדעו שכשתעברו את הירדן מהו עושה לל"א מלכים, והוא מקרא מפורש למעלה סוף דברים (ג' כא) עיניך הרואות את כל אשר עשה ה' אלקיכם לשני המלכים האלה כן יעשה ה' לכל הממלכות וגו': וזהו שאמר אתה עובר היום, על ידי הנסיס שנעשה היום, להוריש סיחון ועוג. ולפירוש קמא אמר היום על אומרו עובר את הירדן על ידי הנסים שנעשה על המים, ולפירוש בתרא אמר היום על לבא לרשת את הארץ, על ידי שירשת ארץ סיחון ועוג תבא לרשת את הארץ. וזה וזה אמת, כי אמר היום הן לענין עובר את הירדן והן לענין לרשת את הארץ, כי מה שהיה הוא שיהיה. וזה פשוט:

עוד שם במדרש, מה ראה לומר [ט, א] שמע ישראל, למה הדבר דומה כו', כך קידש הקב"ה את ישראל בנעשה ונשמע (שמות כד, ז), אמר להם משה, אבדתם נעשה, שמרו נשמע, הוי שמע ישראל (ד"ר ג, י). יתבאר בהקדם לפרש בהפטרה (ישעיה נ, י) מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו וגו'. הביטו אל צור חצבתם וגו', למה קראו צור. כי נחם ה' ציון, מה ענין זה לזה, עיין פירוש רש"י:

והנראה לי בזה, כי הנה כבר הגיע העת והעונה אשר יאתה לו להושיענו, וכלו כל הקצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה (סנהדרין צז ע"ב), וכל מי אשר תשיג ידו ושכלו לזה צריך להוכיח את עמיתו ולהחזירו למוטב, כי בעוה"ר ענין החורבן והגלות נצמח מכח שלא הוכיחו זה את זה, כדכתיב (איכה א, ו) היו שריה כאילים וגו', ואמרו ז"ל (שבת קיט ע"ב) שלא הוכיחו זה את זה, וצריך לתקן קילקול זה ולקיים מצות הוכיח תוכיח את עמיתך (ויקרא יט, יז), אפילו אינו קטן ממך כי אם עמיתך, איש את רעהו יעזורו להחזירו למוטב. אולם יש לזה שתי מניעות ועיכובים, האחד מצד השומע, כי יחדל

מלשמוע לפי גדולתו וחשיבתו, ויאמר מי הוא זה אשר ערבה לבו להוכיח אותי. ועל זה אמרו (אבות פ"ד מ"א) איזה חכם הלומד מכל אדם, כלומר שלא יביט מי הוא האומר, כי אם אל הדברים הנאמרים, שהם דברי אלקים, כדכתיב (תהלים סח, יב) ה' יתן אומר המבשרות צבא רב. וזהו שאמר דוד (שם קיט, צט) מכל מלמדי השכלתי כי עדותיך שיחה לי, וכמו שפירש האלשי"ך (רוממות אל, תהלים שם). ב', מצד המוכיח, כי אמרו ז"ל (בבא מציעא קז ע"ב) קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים, ואם סובר שכבר קישט את עצמו אין זה כי אם רמות רוחא, ומי יאמר זכיתי לבי טהרתי מחטאתי, ואם עוד לא קישט את עצמו איך יקשט את חבירו. אבל העצה לזה, טרם יפתח פיו בשער בת רבים יהרהר בתשובה, ויקבל על עצמו לעזוב דרכו אשר לא טוב עשה, ומהיום והלאה לשמור ולעשות את כל מצות ה', וכתיב (דניאל י, יב) מן היום הראשון אשר נתת את "לבך" להבין ולהתענות, וכיון שבא לטהר יבטח בה' כי יהיה בעוזרו לגמור מחשבתו, כמאמרם (שבת קד.) הבא לטהר מסייעין אותו. ובהיות כן, בזה עצמו יוכיח את חבירו לעזוב דרכו ולקבל עליו לעשות רצונו יתברך מהיום והלאה. וזהו שאמר דוד (תהלים מ, ט"י) לעשות רצונך אלקי חפצתי ותורתך בתוך מעי, כלומר שאני חפץ לעשות רצונך בתוך מחשבתי, בשרתי צדק בקהל רב (על כן) הנה שפתי לא אכלא מהוכיח, (כי) ה' אתה ידעת מחשבתי שכן הוא: וזהו שאמר מי בכם ירא ה', הירא והחרד לדבר ה', לבל יביט אל מראהו של המוכיח, כי אם שומע בקול עבדו הוא המוכיח אשר הלך חשכים ואין נוגה לו, כלומר שמכיר ערכו ושפלותו, אבל יבטח בשם ה' וישען באלקיו, הבא לטהר מסייעין אותו. וגמר אומר להביא ראיה לקבל אמת ממי שאמרו, מאברהם אבינו שקבל דבריו של ממרא הקטן ממנו במה שנתן לו עצה על המילה, כפירוש רש"י פרשת וירא (בראשית יח, א), וזהו שאמר הביטו אל צור חצבתם, ראש הנמולים (מלשון ותקח צפורה צור (שמות ד, כה), עשה לך חרבות צורים (יהושע ה, ב)), הביטו אל אברהם אביכם ללכת בדרכיו לקבל האמת אפילו מקטן ממנו, כי (בזה) נחם ה' וגו', כי בהוכיח זה את זה ויקשיבו זה לזה יתוקן המקולקל וישיב נדחינו במהרה בימינו אמן:

ועם האמור יובן מקרא שכתוב (ירמיה י"ג (טו)) שמעו והאזינו (דברי המוכיח) אל תגבהו (שלא תאמרו שאתם גבוהים וגדולים ממנו) כי ה' דבר (בו, ולא דבר של עצמו), על דרך שאמר דוד עדותיך שיחה לי. וזהו שאמר המדרש פרשת ראה (ד"ר ד, ב) שמעו לדברי תורה, כלומר לא להמדבר, כי אם לדברי תורה היוצאים ממנו, ואל תגביה את אזניך משמוע דברי תורה, כי ה' דבר, והיכן דבר, מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה (משלי כח, ט). ירצה בזה, מסיר אזנו משמוע תורה כי הוא מביט אל תבנית המדבר,

ולא יאבה לשמוע תורה קול אלקים חיים המדבר בקולו של המוכיח, ממילא תפלתו תועבה, כי ישלם לו כמעשהו לבלי להביט אל מול התפילה אמירה נעימה המסודרת מאנשי כנסת הגדולה, כי אם אל מול המדבר, ומי זה ראוי לפי מעשיו לבא ולהתחנן לפני המלך מלכי המלכים הקב"ה, והבן. וכעין זה שמעתי ממוזלה"ה (ישמח משה, ס"פ משפטים ד"ה כל) שפירש המסורה, נעשה ונשמע (שמות כד, ז), ונשמע קולו בבואו אל הקודש (שם כח, לה), ונשמע פתגם המלך (אסתר א, כ). ענינו, כי ישראל אמרו כל אשר דבר ה' נעשה, ולהיות כי אין צדיק בארץ אשר לא יחטא, על זה אמרו ונשמע, היינו ונשמע קולו של המוכיח בבואו אל הקודש, ולא נביט אל מראהו, כי ונשמע פתגם המלך מלכי המלכים המדבר בפי המוכיח, ע"כ דבריו: וזהו שאמר משה מיד ולדורות, אבדתם נעשה שמרו נשמע, הוי "שמע" ישראל לקול המוכיח, על ידי זה אתה עובר "היום" את הירדן וגו', כדכתיב (תהלים צה, ז) "היום" אם בקולו תשמעו, היינו בקול המוכיח שהוא קולו של הקב"ה, כאמור: שמע ישראל אתה עובר היום וגו' [ט, א]. שמעו בית יעקב אתם עוברים לא נאמר, כי אם שמע ישראל אתה וגו', שם ישראל ולשון יחיד. להורות כי העיקר שיהיו ישראל באגודה אחת כאיש אחד בלב אחד, ואז ידבר עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו, כמו שאמרו חז"ל אלמלא היו ישראל באגודה אחת אין כל אומה (מלמטה) ולשון (שר המסטין למעלה) יכולה לשלוט בהם:

והענין מבואר בספר ישמח משה פרשת בשלח (ד"ה עוד במדרש) כי ליעקב אבינו נאמר ישראל יהיה שמך (בראשית לה, י), כי שרית עם אלקים ועם אנשים (שם לב, כט). וזכה לזה, לאשר היו בו כל מיני שלימות וכל מדות טובות. ואחריו נתחלק בחינתו לי"ב שבטים וששים רבוא נפשות, זה יש לו מדה טובה זו וזה יש לו מדה טובה זו, ובכללם המצא תמצא כל מיני שלימות עד שנקראו בשם ישראל ונאמר עליהם כי שרית וגו', ע"כ דבריו וש"י:

וזהו שאמר משה "שמע ישראל" אתה עובר וגו', לשון יחיד, לרשת וגו' ערים גדולות ובצורות בשמים, שיש להם שר למעלה, על כן אי אפשר להכניעם בלתי על ידי שיתאחדו ויקראו ישראל. אבל בזמן ירמיה היה פירוד לבבות, כנאמר שם סימן ט' (ג) כל אח עקוב יעקב וגו', על כן אמר שם סימן ב' (ד) "שמעו" דבר ה' בית "יעקב": וכמו כן עיקר חורבן בית שני היה בעון שנאת חנם (יומא ט ע"ב), ובהיות אהבה ואחדות ושלום בישראל יתוקן הדבר, והיינו דכתיב (ישעיה נב, ז) מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום (זה) מבשר טוב משמיע ישועה אומר לציון מלך אלהיך, לשון יחיד, כמו שנאמר במתן תורה (שמות יט, ב) ויחן שם ישראל, ופירש רש"י שם כאיש אחד בלב אחד. וזהו שאמר

הנביא (ישעיה נא, ב-ג) הביטו אל אברהם אביכם וגו' כי אחד קראתיו, (אפילו בעת) ואברכהו וארבהו, עם כל זה היה נקרא איש אחד, על ידי שלום ואחוה. וכמו כן תלכו בדרכיו להרבות שלום, כי (בזה) נחם ה' ציון: או יאמר הביטו אל אברהם אביכם וגו', על פי מה שפירש הפרשת דרכים (דרוש ה) הקטן יהיה לאלף וגו' (שם ס, כב), כי נאמר לאברהם (בראשית טו, יג) ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, ולא היו במצרים אלא רד"ו, אך ריבוי העם השלים המנין. כמו כן לעתיד הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום, אז אני ה' בעתה אחישנה, כי מה שיפרו וירבו ישלים המנין והעת, ע"כ דבריו. והנה גם לזה כשל כח הסבל עול הגלות, וצריך עוד זמן רב להשלים המנין, ואני מצאתי עוד תקנה ואוסיף על דבריו, על פי מה שאמרו (יומא כב ע"ב) כתיב (הושע ב, א) והיה מספר בני ישראל כחול הים, וכתיב (שם) אשר לא ימד ולא יספר, כאן בזמן שאין עושין והיה מספר כו', כאן בזמן שעושין אין מספר. ופירשו המפורשים כי כל אחד ואחד שקול כהרבה אנשים, כדמצינו דור המדבר היו שקולים כל אחד כאלף איש של עתה (עי' עשרה מאמרות, מאמר חקור דין ח"ב פל"ב, אם כל חי ח"ג סי' יא), ומשה כנגד כולם (מכילתא בשלח, השירה פ"א), ואם כן מי יתן ונעשה רצונו של מקום, אז ריבוי עם מה שכל אחד ואחד שקול כהרבה וסובל הגלות, זה ישלים המנין. ועל דרך שפירשתי ה' אלקיכם, שמייחד אלקותו עליכם, הרבה אתכם את עצמיכם והנכם היום בעצמיכם בלי הוספה ככוכבי השמים לרוב. אבל בזמן שה' אלקי אבותיכם, שאינו מייחד אלקותו עליכם, רק בזכות אבותיכם, אז צריך שיוסף עליכם ככם אלף פעמים, להרבות אתכם להשלים המנין, ואחר כך ויברך אתכם בברכת הגאולה כאשר דבר לכם (לעיל א, י-יא) (שוב מצאתי מעין זה בספר באר מים חיים (פר' דברים)ן. ועל דרך זה אמר הקטן יהיה לאלף, יהיה שקול לאלף, והצעיר לגוי עצום וגו', אחישנה בלי שום עיכוב:

וזהו שאמר כאן הביטו אל אברהם אביכם וגו' כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו, כפשוטו, וגם שהיה הוא בעצמו שקול כרבים, כמו שאמר לו השי"ת (בראשית יב, ב) ואעשך לגוי גדול (ופירש רש"י זה שאומרים אלקי אברהם, ופירש המזרחי (ד"ה זה שאומרים) כי אין כבודו לייחד שמו על יחיד, אלא על כרחך היה שקול כרבים), כי (בזה) נחם ה' ציון ניחם כל חרבותיה, כלומר אפילו בזמן חורבנה, כי ריבוי עם ישלים את המנין, והבן:

ואתנפל לפני ה' וגו' על כל חטאתכם אשר חטאתם לעשות הרע בעיני ה' להכעיסו [ט, יח-כ]. כי העבודה צורך גבוה, לא למען עצמו, כי אם למען להשלים מדותיו יתברך לרחם על בריותיו כי חפץ חסד הוא ולא להעניש בריותיו. ומפני זה אמרו (אבות פ"ד מ"ב)

עונש עבירה עבירה ושכר מצוה מצוה, וכמו שפירש מוזלה"ה (תהלים יח, כא) יגמליני ה' (שכר זה נחשב) כצדקי, כגוף המצוה. וכן פירש הפנים יפות שזה שאנו אומרים (תפלת שמו"ע) רפאנו ה', לא למענינו, כי אם למלא רצונך כי אל מלך רופא נאמן ורחמן אתה. ברך עלינו את השנה הזאת וגו' כי אל טוב ומטיב אתה, ורצוננו למלא רצונך להטיב לבריותך:

ועל דרך זה אנו אומרים בימים הבאים לקראתינו לשלום זכרינו לחיים וגו', לא למענינו, כי אם למענך אלקים חיים. ועל דרך זה אנו מבקשים פרנסה וכלכלה, למלא רצונו להשפיע טוב. ובהיות כן מחשבותינו אין אנו צווחין ככלבא הב הב מזונא, עיין תקוני זוהר (תקון ו, כב.), כי לא לנו, כי אם למענו יתברך. ובהיות כן, עיקר המשפט בענין פרנסה וכלכלה נוגע אליו יתברך, כי מקור הטוב רוצה להטיב. וזהו שנאמר (תהלים פא, ד ה) תקעו בחדש שופר וגו' כי חק (לישנא דמזונא ופרנסה (ביצה טז.)ן לישראל הוא משפט לאלקי יעקב, אם להשלים רצונו יתברך. וזהו שנאמר (שם עו, ט"י) משמים השמעת דין, ארץ יראה כי מי יזכה לפניו, אך ושקטה בקום למשפט אלקים, כי אותו ישפטו אם למלא רצונו, זה לעזר ולהושיע כל ענוי ארץ סלה. והארכתי בזה בדרוש לראש השנח (ייטב פנים, אבני זכרון אות יב). וזהו שאמר ואתנפל לפני ה' וגו' על הנוגע אליו יתברך, על כל חטאתכם אשר חטאתם, עיקר הדבר לעשות הרע בעיני ה' להכעיסו, כי אינו חפץ בזה כי אם לגמול טוב, כי יגורתי מפני האף והחימה הבא בשביל אשר קצף ה' וגו', היפך רצונו. וישמע ה' אלי וגו' על הנוגע אלי, ואתפלל גם בעד אהרן, זה היה טפל, כי עיקר התפלה היתה בשבילו יתברך להשלים מדותיו, כאמור:

תנחומא (עקב ח) פסל לך וגו' [י, א], זהו שאמר הכתוב (ירמיה ב, כ) כי מעולם שברתי עולך, אותו עול של מלאך המות, שנאמר (שמות לב, טז) והמכתב מכתב אלקים חרות על הלוחות, חירות ממלאך המות כו' חירות ממלכיות כו'. עוד שם, דבר אחר פסל לך, בזכותך והוא שלך כו', חייך שאני עושה אותך מלך ואתה פוסל לכל מי שתרצה ומקרב לכל מי שתרצה. בהקדם לפרש הילקוט (ישעיה רמז תיט) בשעה שאמרו ישראל (שמות כד, ז) נעשה ונשמע, אמר הקב"ה למלאך המות איך לך רשות ליגע בהן, לפי שהם בני. והענין על פי מה שכתב מוזלה"ה בספר ישמח משה פרשת תולדות (ד"ה ויאמר ראה ריח) מה שאמרו ישראל נעשה אחר כך נשמע, להורות כי עבודתן לשמה הגמור, באופן שאינם רוצים לשמוע אם יהיה להם תועלת ושכר ואחר כך יסכימו על העשיה, כי אם הכוונה לעשות צווי השי"ת יהיה מה שיהיה. וזהו שאמרו נעשה קודם השמיעה, אחר כך ונשמע לדעת מה לעשות, ע"כ דבריו. ומבואר ברעיא מהימנא (עי' צו כט.) כי העובד

מכח שכר ועונש נקרא עבד (שעובד שני אדונים, להשי"ת במעשה, ולעצמו במחשבה), מה שאין כן העובד מאהבה נקרא בן (שעושה רק למלא רצון אביו). וזה סוד (מוסף לר"ה) היום יעמיד במשפט כו' אם כבנים אם כעבדים כו'. וזהו שאמרו בשעה שאמרו ישראל נעשה ונשמע, המורה שכוונתן לשמו יתברך, בחינת בן, אמר הקב"ה למלאך המות אין לך רשות ליגע בהן לפי שהן בני דייקא, כלומר שכמו שהוציאו עצמן לחירות מבחינת עבד העובד לצורך עצמו, לבחינת בן, כמו כן יצאו ישראל לחירות ממלאך המות לבלי ליגע בהן:

וזהו שאמר הכתוב (שמות כ, ב ג) אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, מבחינת עבד, על כן לא יהיה לך, כלומר שלא יהיה במחשבתך הכוונה "לך" לעצמך להנאתך וטובתך להתפאר וכדומה, שזה נקרא אלהים אחרים על פני, ר"ל שלא תהיה עובד לשני אדונים:

וזהו שנאמר כאן אמר ה' אלי פסל לך, כלומר לפסול מישראל בחינת לך לעצמך, כי אם שיהיה לשמו יתברך, כי שני לוחות אבנים כראשונים, כלומר מה הראשונים חרות על הלוחות ואמרו חז"ל (אבות פ"ו מ"ב) אל תקרי חרות אלא חירות, כלומר חירות מבחינת עבד, ועל כן חירות ממלאך המות וממלכיות, כמו כן האחרונים. וזהו שאמר המדרש על זה כי מעולם שברתי עולך של מלאך המות כו', וזהו שנאמר פסל (בחינת) לך (ממחשבתם). דבר אחר לך בזכותך והוא שלך ונקראת על שמך, כמו שאתה עושה רק לשמו יתברך, כמו כן תלמדם לעשות רצונו בלבב שלם שלא על מנת לקבל פרס והנאה. וזהו שאמר חייך שאני עושה אותך מלך, כי מי שמהנה לזולתו בלתי קבלת הנאה ממנו נקרא מלך, שזה דרכו של מלך, כדאיתא בגמרא נדרים פרק ג' דף כ"ד (ע"א) לאו מלכא אנא דמהנינא לך ואת לא מהנית לי. ואתה פוסל לכל מי שתרצה, היינו מי שכוונתו לו לעצמו, ומקרב למי שתרצה, היינו שכוונתו רצויה לשמים:

ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' [י, יב]. ואמרו חז"ל (זוהר קרח קעט.) אל תקרא מה אלא מאה. והנה כבר פירשו מה בחינת ענוה שואל מעמך, אבל לא לחטא על ידי זה, על דרך שפירש הצדיק הק' מה"ר זושא זלה"ה כי "הלל" רשע על תאות נפשו (תהלים י, ג), בשביל תאות נפשו הוא עניו כמו הלל, לא בזה בחר ה', כי אם שיהיה בחינת מה ליראה את ה':

ובדרך זה נאמר, כי יש מי שהוא עניו אמיתי נבזה בעיניו, על ידי שיודע ומכיר ערכו שהוא איש חוטא ומכף רגל ועד ראש אין בו מתום. אם כי לא בזה ענות עני כזה, עם כל זה לא בזה בחר, כי אם בהיות ירא את ה' ללכת בדרכיו ולדבקה בו ועם כל זה יאמר

מה אני ומה חיי ומה צדקותי, כי לא כחי ועוצם חכמתי עשה זאת, כי אם הכל מאת ה' אלופו של עולם המחיה אותי, וכדכתיב (דברי הימים'א כט, יד) כי ממך הכל ומידך נתנו לך, ועל דרך שפירשו ספרי יראים גדול ה' ומהולל מאוד בעיר אלקינו (תהלים מח, ב), על ידי כח התעוררות אלקינו ב"ה, אבל מבלעדי כחו לא מצאתי בי מאומה, ולא מידי זאת לי כי אם מיד ה', זה ענוה ראויה ונכונה. וזה שאמר "מה" ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו', ואז תהיה בחינת מה. וזה אל תקרא מה אלא מאה, ירמוז שהוא בחינת מ"ה בכח האל"ף אלופו של עולם שבתוכו, הרי "מאה", והבן:

לא יתיצב איש בפניכם וגו' [יא, כה]. על פי מה שכתב הנועם מגדים פרשת האזינו (ד"ה עוד) לפרש עין לא ראתה וגו' (ישעיה סד, ג), כי כבר אמרו דהא דכתיב (שמות כ, ג) לא יהיה לך אלהים אחרים על פני ר"ל להזהר ממחשבות בלתי רצויות, פניות והתפארות, בעמדך לפני. והנה כשמוכרח להיות בתוך רבים בעת התפלה אזי ידאג איך ינצל מזה, וה' הרואה ללבב מושיע לו שידמה בעיניו כאלו הוא לבדו ואין איש אתו. וזהו שנאמר (להלן לב, יב) ה' בדד ינחנו כאלו הוא בדד, אז ואין עמו אל נכר, ע"כ דבריו:

וזה שאמר לא יתיצב איש בפניכם, בעמדכם לפני ידמה בעיניכם כאלו לא יתיצב איש אתכם, אז פחדכם ומוראכם שיש לכם מהדר גאונו יתברך יתן ה' אלקיכם על פני כל הארץ, כדכתיב (שם כח, י) וראו כל עמי הארץ כי שם הוי"ה נקרא עליך ויראו ממך: בהפטרה מי בכם ירא ה' וגו' כי נחם ה' ציון וגו' [ישעיה נ, י"א]. יש שם רמז על דורות הללו אשר בעוה"ר יצאו מה שיצאו מחללי שבת בפרהסיא ועוברים על לא תבערו אש וגו' ביום השבת וגו' (שמות לה, ג) בשתיית הפיפא או ציגארען, אוי לאזנים שכך שומעות. ואם כי כל זאת באתנו, אף על פי כן נבטח בשם ה' ובחסדו כי לא יטוש ה' את עמו ויגאלנו במהרה. וכבר היה לעולמים קליפה ופירי, ומי לנו גדול מאברהם שהיה דבוק ביחידו של עולם עד שלרוב דביקותו ותדירותו בו ית"ש נקרא אחד בשמו יתברך, כדאיתא בגמרא ובמדרש רבה וארא (ש"ר ח, א) על הפסוק (שמות ז, א) ראה נתתיך אלקי"ם לפרעה, עי"ש, וכמו כן יצא ממנו ישמעאל ובני הפלגשים הנקראים "רבים", כי הם מעלמא דפרודא, בסוד (שם ה, ה) הן "רבים" עתה עם הארץ כידוע (עץ חיים, שער יא סוף פ"ז). וכמו כן ישראל גוי אחד בארץ, ומהם נתפרדו איזה אנשים בני בליעל, והם בסוד רבים. וגם עליהן יש להמליץ כי מרוב אורך וחשכת הגלות וחדל החזון לכן נתפקרו, אמנם הדבר ברור כי לעת הגאולה כי יפקד ה' את עמו וכימי צאתנו מארץ מצרים יראנו נפלאות, אז כולם יקבצו ויבואו, אלה מפה ואלה, ויזכרו וישובו אל ה':

וזהו שאמר הנביא מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו (המוכיח) אשר הלך חשכים וגו', חשך של גליות, בראותו כי יצאו אנשים בני בליעל וידיחו זולתם, ואף על פי כן יבטח בשם ה' וישען באלקיו. ועל זה גמר לפרש מה הוא חשכת הגלות, על זה אמר כי הלא הן כלכם קדחי אש מאזרי זיקות, ר"ל בפיפא וציגאר בשבת, לכו באור אשכם כפירוש רש"י. ואף על פי כן ממליץ גם עליהם על דרך אשר הרעותי (מיכה ד, ו), כביכול אמר הקב"ה אני גרמתי להם שבראתי יצר הרע (רש"י ברכות ריש לב.), כמו כן אמר כאן מליצה כביכול מידי היתה זאת לכם מה שיצאו ונתפקרו, כי למעצבה תשכבון בארך הגלות. וזהו שאומרים בסליחות (לערב ראש השנה, המתחיל 'שלש עשרה מדות') אם סררו כפרה, זה בא מרוב עתים וימים של הגלות ועוד בן ישי לא בא בעוה"ר: ועל זה אמר לחזק לבב יראי ה', כראות כל אלה אל ירך לבבם, שמעו אלי רודפי צדק מבקשי ה', אל יפלא הדבר בעיניכם, כי הביטו אל צור וגו' הביטו אל אברהם אביכם וגו' כי "אחד" קראתיו וארכהו מטעם האמור לעיל, אף על פי כן וארבהו, יצאו ממנו אנשים רשעים סוד רבים מעלמא דפרודא. על זה אמר כי נחם ה' ציון נחם כל חורבותיה וישם מדברה כעדן, היינו אותן האנשים בני בליעל בלי עול מלכות שמים ובהפקירא ניחא להו כמדבר (על כן יכונו מדברה), וערבתה אותן שהן בחינת ערבה בלא טעם וריח, ר"ל שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים, יהיו כגן ה' בעת ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה, אז כולם ישובו אל ה', כאמור:

על פרשת ראה

מה כתיב למעלה לא יתיצב איש בפניכם פחדכם ומוראכם יתן יי' אלקיכם על פני כל הארץ וגו' כאשר דבר לכם [יא, כה], פירש רש"י, והיכן דיבר, את אימתי אשלח לפניך (שמות כג, כז). ובתריה כתיב ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה את הברכה וגו' [יא, כו-כח]. יש לדרוש סמוכין, כי יש לדקדק דהיה לו לומר לא יתיצב איש נגדכם, מה זה בפניכם. וגם אמרו על "פני" כל הארץ, היה די לומר על כל הארץ, מה זה אומרו פני. ראה אנכי נותן "לפניכם", היה ראוי לומר נותן לכם, מה זה לפניכם:

אבל יובן על פי דאיתא במדרש רבה (ד"ר ד, ד), מה כתיב למעלה (יא, כב) כי אם שמור תשמרון, אמר הקב"ה אם שמרתם דברי תורה אני משמר אתכם מן המזיקין. אמר רבי אבא בר זעירא אין בית רובע בחללו של עולם שאין בו כמה אלפים מזיקין, וכל אחד פרמא (פירוש מסוה) נתונה בפניו שלא יביט באדם ויזיק, וכשעונותיו של אדם גורמין מעביר פרמא מפניו והוא מסתכל בו ומזיקו. אמר רבי יהושע בן לוי אוקונא (דמות וצלם)

מהלכת לפני האדם והכרוזות כורזין לפניו תנו מקום לאיקונין של הקב"ה. ראה כמה שומרין משמרין אותך, אימתי, בשעה שאתה משמר דברי תורה, הרי נתתי לפניך שני דרכים ברכה וקללה וכו':

ובסוטה דף ל"ו (ע"ב) באותו שעה באתה דיוקנו של אביו ונראתה לו בחלון, וכתבו התוספות (ד"ה באותה) מדכתיב (בראשית לט, יא) ואין איש מאנשי הבית שם בבית, מכלל דאיש אחר שלא מאנשי הבית, כלומר חלוק ומופלג מתורת אנשי הבית, היה שם, וזה דמות דיוקנו של אביו, עכ"ל. וכמו כן גם אנו נאמר כאן דהכי קאמר קרא, כי אם שמור תשמרון, כפירוש המדרש, ועל זה אמר לא יתיצב איש בפניכם, ר"ל לא יתיצב דמות וצלם איש בפניכם, כי אם דמות וצלם אלקים יתיצב בפניכם, על כן פחדכם ומוראכם יתן יי' אלקיכם על פני כל הארץ, על פני דייקא, שמכח הצלם אלקים שעל פניכם יראו להסתכל בכם, כענין שנאמר (שמות לד, ל) ויראו מגשת אליו, וזהו הפרמא והמסוה הניתן על פני כל הארץ לבל יסתכלו בכם. כאשר דבר לכם, פירש רש"י את אימתי אשלח לפניך, לפניך דייקא, להפנים שלך, ועל זה אמר ראה אנכי נתן לפניכם דייקא, לערך פניכם, היום אפילו בעולם הזה, ברכה וקללה. את הברכה אשר תשמעו וגו', ואז יהיה דמות וצלם אלקים על פניכם, והקללה אם לא תשמעו אז יחסר מכם דמות וצלם אלקים. המקום יצילנו מזה:

ראה אנכי נותן וגו' [יא, כו-כח]. שמע היה לו לומר, ומה זה ראה. גם לא אמר אני, כי אם אנכי. גם להבין אומרו היום. ואפשר לרמז בזה, כי יסוד האמונה הוא מצוה ראשונה (שמות כ. ב ג) אנכי יי' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו', להבין אומרו שתי שמות יי' אלקיך, גם למה לא אמר אשר בראתי שמים וארץ, ופירשו המפורשים כי שורש מצוה זו אנכי הוי"ה (המהוה כל הויות אלקי עולם) אלקיך ביחוד, ר"ל משגיח בך ומנהיגך ואין עליך שר ומזל וטבע, שהרי הוצאתיך מארץ מצרים שהיו עובדים למזל טלה שהוא ראש לכל המזלות, מזה נראה בעליל שאתה אינך תחת מזל וטבע, כי אם תחת הנהגתי לבד, על כן לא יהיה לך אלהים אחרים וגו', וכענין שנאמר בפרשת ואתחנן (לעיל ד, יט"כ) אשר חלק ה' אלקיך אותם לכל העמים [וגו'] ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים. ולכן כתיב (ירמיה י, ב) ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה, ולא אתם. וכבר כתב הרמב"ן סוף פרשת בא (שמות יג, טז) שזה סוד מצות זכר ליציאת מצרים בכמה מצות, שמן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים נסתרים, שאין לאדם חלק בתורה עד שיאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים ואין בהם טבע ומנהגו

של עולם, אלא אם יעשה המצוה יצליחנו הבורא, ואם לאו ענוש יענש, עי"ש. וכל זה נכלל במצוה במאמר אנכי יי' אלקיך אשר הוצאתיך, כאמור:

והנה, אמרו חז"ל (פסחים קטז ע"ב) בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים. ר"ל, אם כי כעת בעינינו לא ראינו כי אם באזנינו שמענו ספרו לנו אבותינו מיציאת מצרים, מחויב האדם להאמין בו באמונה שלימה שיהיה בעיניו כאלו הוא עצמו יצא ממצרים וראה הנסים הנגלים, ואז ידע כי גם עתה הנהגתינו לא כפי הוראות היום והזמן, כי אם למעלה ממזל וטבע. וזה ענין הכתוב שלפנינו, שלא אמר שמע, כי אם "ראה אנכי", כלומר שידמה בעיניו כאלו רואה בעיניו הנאמר במצות אנכי יי' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, נותן לפניכם "היום" ברכה וקללה, ר"ל לא כפי הוראות "היום", כי אם את הברכה אשר תשמעו וגו' והקללה אם לא וגו'. ובהיות האמונה זו תקועה בלב, לא ייירא ולא יפחד משום ענין הבא ממערכת השמים ומטבע, כי אם יבטח בשם ה' וישען באלקיו שבידו לשמרו ולהצילו: ב) ראה וגו' [יא, כו-כח]. שמע היה לו לומר. ב', פתח ראה, מדבר ליחיד, ומסיים לפניכם, תשמעו, שהוא לשון רבים. ג', לא אמר תעשו, כי אם תשמעו. ד', אומרו אשר לא ידעתם, שפת יתר:

ונראה לי על פי מה שהאריך בספר אור החיים למהר"י יעבץ זלה"ה שלא לילך בדרך חקירה, כי החקירה היא רבת הספיקות, וקרובה הסכנה, כי אם להאמין מציאותו ואדנותו יתברך בדרך אמונה וקבלה. והביא ראיה מאומרו יתברך (לעיל ו, ד) שמע ישראל וגו', אלו אמר ראה היינו מפרשים החקירה השכלית, עכשיו שנאמר שמע, הוא הקבלה והאמונה, ע"כ דבריו. ומבואר שם בפרק א' בספר מעין גנים (אות ב) שעל זה נאמר (בראשית ב, יז) ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, ר"ל כי החוקר מטה הדעת לטוב ולהופכו. וזהו שנאמר (שמות יז, ז) ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין, שהחקירה כרגע בהטיית הדעת לשני הצדדים אסורה, עי"ש. ויציבא מילתא על דרך הסוד, כי בבחינת עינים בחינת ראיה היתה השבירה ונתהוה טוב ורע, ועל ידי בחינת אוזן בחינת שמיעה היה התיקון לטוב:

וזהו שאמר ראה, כלומר בבחינת ראיה השכלית, אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה, טוב ורע. את הברכה (לבד) אשר תשמעו, בחינת שמיעה. וידוע כי החקירה וראיה השכלית בל ימצא כי אם לאיש פרטי אחד מני אלף, כמו שכתב היעבץ (אור החיים פ"ה) בזה הלשון, הראיה הראשונה, הפסוק שמע הוא מצוה ראש לכל ישראל, ואיך יצוה השי"ת לכלל ישראל אנשים ונשים וטף לחקור בחקירה אשר אחד מאלף יוכשר אליו, עכ"ל. וזהו שאמר ראה, מדבר ליחיד הרואה ראיה שכלית וחוקר, אז אנכי נותן

לפניכם לשון רבים, היום ברכה וקללה, כי אם חלילה איש יחידי חוקר וטועה בשכלו להטות אשוריו מני דרך האמת אז יטה לב זולתו המרובים למשוך אחריו, כנראה בחוש היום מההולכים אחרי שרירות לבם ושכלם המוטעה. אבל את הברכה אשר תשמעו, כי השמיעה והאמונה הוא דבר כללי לכל ישראל. וזהו שאמר והקללה אם לא תשמעו כלומר בדרך שמיעה וקבלה, כי אם בחקירה, מזה יבא ללכת אחרי אלהים אחרים אשר "לא" ידעתם, כלומר במה שידעתם במסתפק, בחינת לא, בעמוד על החקירה היש ה' בקרבנו אם אין. מה שאין כן על ידי שמיעה אינו יודע כלל מבחינת "לא", כי אם מבחינת יש, בלא ספק כלל. בין והתבונן:

וזהו שנאמר להלן (יב, יג) השמר לך פן תעלה עלתיך בכל מקום אשר תראה, היינו בראיה שכלית, כמו שפירש רש"י אשר יעלה בלבך, אבל אתה מקריב על פי נביא כגון אליהו בהר הכרמל, כמו שאמרו חז"ל על זה (יבמות צ ע"ב) הכל לפי שעה "שמע" לו, בחינת שמיעה, והבן:

ג] ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה את הברכה אשר תשמעו [וגו'] והקללה וגו' [יא, כו-כח]. יש לדקדק, א', מה שפתח ראה, לשון יחיד, וסיים לפניכם, תשמעו, שהוא לשון רבים. ב', מה שדקדק ואמר "היום". ג', אומרו אשר תשמעו, ולא אמר אם תשמעו. ד', מה הכוונה במאמר זה, וכי היה מזהיר לעבוד מכח שכר ועונש, הלא לאו משנת חסידים היא, כדאיתא באבות (פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשים על מנת לקבל פרס. וכן קשה אגמרא בבא בתרא ע"ח (ע"ב) מה דכתיב (במדבר כא, כז) על כן יאמרו המושלים אלו המושלים ביצרם, באו חשבון באו ונחשוב חשבונו של עולם הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כו', ואם אתה עושה כן תבנה בעולם הזה ותכונן לעולם הבא. וכי המושלים ביצרם עובדים את השי"ת מכח שכר ועונש: והנראה לי בזה על פי המבואר בספרים אהא דכתיב (ויקרא כו, ג-ד) אם בחקתי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם וגו', דשם גם כן קשה וכי מזהיר לעשות על מנת לקבל פרס. ותו, למה אמר בלשון רבים. וגם למה לא נזכר יעודי עולם הבא. ותירצו על פי מה דאיתא בפרק קמא דקדושין (מ ע"ב) לפי שהעולם נידון אחר רובו, על כן יראה האדם את עצמו ואת כל העולם כאלו חציו זכאי וחציו חייב, עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות, עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חוב. ואם כן היינו טעמא דלא כתבה התורה בלשון יחיד, דאז היה מקום לומר דמותר על מנת לקבל פרס לעצמו, ובאמת אין זה עבודה תמה אם כוונתו להנאת עצמו, לזה כתבה התורה בלשון רבים, והכוונה בזה דבשביל שכר ועונש של רבים ודאי הוא נכון וראוי לעשות למען לא

יכריע את העולם לכף חוב, כי אם לכף זכות להיות להם טוב עולם הזה, כי מקור הטוב רוצה להטיב לעולמו ולהצילם מכל רע, כי זה עצמו הוא מצוה להציל נפשות מישראל, כדכתיב (ויקרא יט, טז) לא תעמוד על דם רעיך, וכל שכן שלא להיות גורם לו להרגו, וכל שכן לרבים ולכל העולם. וכל זה בענין שכר ועונש עולם הזה דנידון אחר רובו, אבל בענין שכר ועונש עולם הבא שכל אחד נידון לעצמו לפי מעשיו, ומי שטרח בערב שבת יאכל בשבת (עבודה זרה ג.), אם יכתוב יעודי עולם הבא יטעה לומר שמותר להנאת עצמו, על כן העלימה תורה מעולם הבא, ולא כתבה כי אם שכר עולם הזה, ע"כ דבריהם ביתר ביאור (ועיין מה שכתב העיקרים פרק ארבעים מאמר ד'):

והן דברי הגמרא. כי הבלתי מושלים ביצרם עושים מכח חשבון שכר ועונש של עצמם, אבל המושלים ביצרם אומרים באו ונחשוב חשבונו של עולם דייקא, מה שהעולם נדון אחר רובו והוא מוכרע על ידי מעשה כל אחד ואחד לכף זכות או לכף חוב. ואם אתה עושה כן תבנה בעולם הזה ותכונן לעולם הבא, ירצה בזה, כי זה אחת ממצות ה' גמילות חסדים לחוס על חברו, וכל שכן על רבים לתומכם ולסעדם להצילם מרע ולהכריעם לכף זכות להביא טובה לעולם. ועל כיוצא בזה אמרו (פאה פ"א מ"א) אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, ופירש הרמב"ם (שם ד"ה וענין) בעבור שנהג מנהג טוב בין בני אדם ימצא טוב בעולם הזה, ועל שעשה רצון קונו בזה ימצא טוב בעולם הבא, עי"ש:

וזהו שאמר כאן ראה (התבונן אתה היחיד) אנכי נותן לפניכם (דייקא, לשון רבים) היום (בעולם הזה) ברכה וקללה, ואיני מזכיר עולם הבא, מזה תשפוט את הברכה אשר (בזה עצמו) תשמעו אל מצות ה' אלקיכם, כלומר שתכוון מה שרבים מקבלים ברכה על ידי מעשיך זה עצמו בכלל מצות ה' ורצונו יתברך לזכות רבים לכף זכות, ומפני זה איני נותן ברכה וקללה בלשון יחיד ולא מזכיר עולם הבא, כי אם כן היה משמע שמותר להנאת עצמו, אבל ממה שאני אומר שכר ועונש עולם הזה ובלשון רבים, תבין שהכוונה יהיה גם בזה לקיים מצות ה', כאמור. וזה נכון:

ועל פי האמור יש לפרש הנאמר פרשת שופטים (להלן יט, ב-ה) שלש ערים תבדיל לך וגו' תכין לך הדרך ושלשת את גבול ארצך וגו' וזה דבר הרוצח וגו', על דרך שאמרו חז"ל (עי' נועם אלימלך, ס"פ שופטים) תכין לך הדרך בעולם הזה, ושלשת, שליש במקרא וכו' (קידושין ל.). ואני אומר כי עוד דברים בגו, כי הנה אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, וצריך לשוב בתשובה לתקן מעשיו, וידוע (שערי תשובה, שער א סי"ט) כי עיקר התשובה עומד על שלשה דברים, חרטה וידוי ועזיבת החטא. וזהו שנאמר שלש

"ערים", לשון התעוררות, שלש מיני התעוררות הן השלשה דברים הנזכרים, תבדיל לך וגו' ושלשת את גבול ארצך וגו' בחוט המשולש האמור, והיה לנוס שמה כל רוצח הוא החוטא, שהוא הורג את עצמו ואת אחרים על ידי שמכריעין לכף חוב. וזה (השלשה דברים האמורים) דבר הרוצח אשר ינוס שמה וחי, ולא תהא עיקר כוונתו למען עצמו, כי אם למען אשר (על ידי חטא) יכה את רעהו בבלי דעת והוא לא שונא לו וגו' ומצא את רעהו ומת, (על כן) הוא ינוס אל אחת הערים (מלשון התעוררות) האלה וחי הוא ורעהו, והבן. ועיין מה שכתבתי מזה בפרשת תשא (אות ז) ד) או יאמר ראה אנכי נותן לפניכם וגו' [יא, כו-כח]. להבין אומרו "היום". ב', למה בברכה אמר "אשר" תשמעו, ובקללה "אם" תשמעו. ג', מה שהקשו כולם בפרשת בחקתי למה לא נזכר בתורה יעודי עולם הבא, רק יעודי עולם הזה: והנראה לי על פי מה שכתבתי שם על המדרש (ויק"ר לה, א) הדא הוא דכתיב (תהלים קיט, נט) חשבתי דרכי ואשיבה רגלי וגו', לפי מה שכתב הפרשת דרכים (דרוש ד) על מאמרם (במ"ר כ, כ) על הפסוק (במדבר כג, כא) לא הביט און ביעקב, אינו מסתכל בעבירות שלהם אלא במצות, שנאמר ה' אלקיו עמו, הענין, כי מצינו (ש"ר ג, ד) שנגאלו ישראל בזכות שעתידין לקבל התורה, שנאמר (שמות ג, יב) בהוציאך וגו' תעבדון את האלקים, וזה סותר מאמרם (שם, ב) ראה ראיתי וגו' כי ידעתי את מכאוביו שעתידין להכאיבני במדבר ואף על פי כן וארד להצילו (שמות ג, ז ח), וכן מצינו בישמעאל (ש"ר שם) אמר הקב"ה איני דן את האדם אלא לפי מעשיו של אותו שעה ולא על שם העתיד, ועל כרחך צריך לומר שזה מחסדו יתברך שמצרף הטוב העתיד ובשבילו מטיב מקודם, ולא את הרע העתיד, ע"כ דבריו, עיין שם מה שכתבתי באורך. וכן מבואר בזוהר ריש פרשת חיי (קכא ע"ב), עי"ש:

וזה שאמר ראה אנכי נותן לפניכם היום (בעולם הזה) ברכה וקללה (ואינני אומר שכר עולם הבא, הטעם) את הברכה "אשר" תשמעו וגו' (לעתיד) והקללה "אם" לא תשמעו וגו' וסרתם [וגו'] ללכת וגו', כי העונש אחר עשות העבירה דוקא, וזה לא יתכן כי אם בשכר עולם הזה אפשר להקדים השכר קודם למעשה, אבל בשכר עולם הבא היום לעשותם ומחר לקבל שכרן (עירובין כב.). וזהו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים כא, ב-ד) ה' בעזך ישמח מלך וגו' כי תקדמנו ברכת טוב, קודם המעשה. וזה שאמר (שם עב, א ב) משפטיך למלך תן, אמר על עצמו, לו מגיע במשפט ושורת הדין כי כבר עשה משפט וצדקה לעמו, וצדקתך (לפנים משורת הדין) לבן מלך, הוא שלמה, על שם העתיד כי ידין עמך בצדק ועניך במשפט בזמן שימלוך לעתיד, והבן:

ה) או יאמר ראה אנכי נותן לפניכם היום וגו' [יא, כו]. כי כתיב למעלה (י, יב) ועתה ישראל מה יי' אלקיך שואל מעמך, לא אמר בקש, כי אם שואל. יש לפרש לשון שאלה והלואה, על פי הידוע מאמרם (ב"ר כא, ו) אין ועתה אלא תשובה, ופירשו בספרן של צדיקים כי כשהאדם חושב שהעבר אין והעתיד מי יודע מה יולד, אם כן אין לו אלא רגע זו של עתה בלבד, ובחשבו כך עושה תשובה באותו רגע וירא את ה'. וזהו שאמר "ועתה" ישראל וגו' כי אם ליראה, ע"כ דבריהם, והבן. ואם האדם עושה תשובה, באותו רגע הקב"ה מקבלו, אם שהוא יודע העתיד, הרי מצינו (ראש השנה טז ע"ב) בהקב"ה שאינו דן את האדם אלא לפי מעשיו של אותו שעה, כדכתיב (בראשית כא, יז) כי שמע אלקים אל קול הנער באשר הוא שם, אם שידע שעתיד להמית את בני ישראל בצמא. וכן מצינו ביציאת מצרים (שמות ג, ז) ראה ראיתי את עני עמי וגו' כי ידעתי את מכאוביו, ופירש המדרש (ש"ר ג, ב) הגם שיודע אני שעתידין להכאיבני במדבר כו'. והרי זה כאלו שאל מדה זו מאת האדם שאינו יודע העתיד, והקב"ה אף שיודע העתיד עשה עצמו כביכול כאלו אינו יודע, ודן אותו לפי מחשבתו לטוב באותו שעה. וזהו שאמר הכתוב "ועתה" ישראל, בחינה זו של ועתה, הוא מה שה' אלקיך שואל מעמך, לשון שאלה, ולכן לא אמר בקש, והבן:

וזהו שאמר כאן ראה אנכי (כלומר, אם שאנכי יודע העתיד, עם כל זה) נותן לפניכם היום, לפי ערך היום, ברכה וקללה את הברכה אשר תשמעו וגו' והקללה אם לא תשמעו, אם שאני יודע מה שיהיה האדם בסופו, אפילו הכי איני דנו אלא לפי מעשיו של היום, והבן:

ו) עוד יתכן לפרש ראה אנכי נותן לפניכם חיום [יא, כו-כח]. כי דברה תורה נגד כת הפוקרים ההולכים אחר שרירות לבם, ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם, וילכו בחוקותיהם כתבניתם וכמראיתם ללשוניהם בארצותם לגויהם, לשמוע קול הלועזים בלשון לאומים ובילדי נכרים ישפיקו, לשמוע קול כנורות ונבלים שירי עגבים כאשר במושבותם, באמרם כי לא כימים הראשונים הימים האלה, הנה העת והעונה לעשות הכל כמנהג המדינה והכל לפי שעה שמוע קול רינה. אוי להם העוזבים את אלקיהם וילכו אחרי ההבל ויהבלו, כי הבל יפצה פיהם, כי אנחנו מאמינים כי התורה למעלה מהזמן, אלפים שנה קדמה לעולם, ואיך יפול חקי תורה תחת הזמן, והרי הזמן משועבד להתורה לענין עיבור חדשים ושנים, כדכתיב (ויקרא כג, ב) אשר תקראו אותם, ואמרו חז"ל (ראש השנה כה.) אתם אפילו שוגגים ואפילו מזידין. ובמדרש פרשת בא (ש"ר טו, כ) על הפסוק (שמות יב, ב) החדש הזה לכם, מה שהם גוזרים הקב"ה מסכים עמהם, שנאמר (תהלים נז, ג) אקרא וגו' לאל גומר עלי. וקטנה בת שלש שנה שנבעלה, אם עיברו

בית דין השנה בתוליה חוזרים, כדאיתא בירושלמי (כתובות פ"א ה"ב), והכי קיימא לן שיפורא גרם (עי' נדה לח.), הרי הזמן משועבד לתורה, ובשביל זה יש שכר לעושי רצונו ועונש לעוברי רצונו, מה שאין כן לפי דברי הפוקרים שהזמן מכריח ומנהיג העולם בטלה שכר ועונש, חס מלהזכיר:

וזהו שאמר ראה, התבונן, אנכי נותן לפניכם היום, כלומר הזמן, שהוא משועבד לחקי התורה, לכך ברכה וקללה את הברכה אשר תשמעו וגו' והקללה אם לא תשמעו וגו'. וזהו שאמרו חכמים (שבת לא.) ששואלין לאדם קבעת עתים לתורה, כלומר האמנת כי העתים הנם קבועים ומשועבדים לתורה, ולא התורה לפי העתים, והבן: ז) עוד יתבאר ראה אנכי נותן וגו' את הברכה אשר תשמעו [יא, כו"כז]. וקושית המפורשים, הא הוי מעשה קודם לתנאי. ותו, דלעיל (ויקרא כו, ג ד) כתיב אם בחקתי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם, הרי תנאי קודם למעשה, וכאן המעשה קודם: ונראה לי דלא קשה מידי, דבדבורו של יוצר בראשית שאמר זכור ושמור בדיבור אחד וכו' (ראש השנה כז.), אם כן לא שייך ביה זה קודם לזה, ושניהם כאחד יוצא מפיו יתברך מה שאין האוזן יכול לשמוע. ולכן לפעמים מקדים התנאי ולפעמים המעשה, להורות ששניהם כאחד נאמרו בדיבור אחד, וכדמצינו לענין שמים וארץ שלפעמים שמים קדמו ולפעמים ארץ, להורות שנבראו כאחד, כדאיתא בגמרא חגיגה (יב.) ובמדרש בראשית (ב"ר א, טו), הוא הדין כאן. וזהו שאמר ראה אנכי דייקא נותן לפניכם וגו', לכך את הברכה אשר תשמעו, ועם כל זה לא הוי מעשה קודם לתנאי, כאמור: ועם זה יובן המדרש (ד"ר ד, ב) ראה וגו', זהו שאמר הכתוב (ירמיה יג, טו) שמעו והאזינו ואל תגבהו את הטובה מלבא בעולם, כי ה' דבר, כלומר ראה אנכי הוא דיבורו של ה' ולא כאלו אמר משה מפי עצמו, והיכן דבר, כלומר מנא לן זה, על זה אמר (ישעיה א, יט כ) אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו וגו'. הרי תנאי קודם למעשה, היפך ממה שנאמר את הברכה אשר תשמעו, אלא על כרחך מפני כי ה' דבר אין קפידא, כי נאמרו שניהם המעשה והתנאי יחד כאחד, כאמור. ועיין מה שכתבתי בזה בספר ייטב פנים במאמר מתן תורה (אות יג) ובמאמר שוב אשיב (אות לג): ח) עוד יתכן ראה אנכי נותן לפניכם היום וגו' [יא, כו-כח]. על פי דכתיב סוף פרשת ואתחנן (לעיל ז, יא) היום לעשותם, ופירשתי (פר' עקב דבור ראשון) שגם לענין העשיה יהיה בעיניך בכל יום כחדשים כאלו לא עשהו עד עתה מעולם, שאז חביב בעיניו יותר ויותר. וכמו כן זה לעומת זה אמרו ז"ל (קידושין ל ע"ב) בכל יום יצרו של אדם מתחדש עליו, ר"ל לעשות התאוה אצלו כדבר חדש, אם כי כבר רב שבע ממנה, עם כל זה מחדש הדבר על האדם, כמו שפירש היערות דבש (ח"א דרוש ה): וזה שאמר

ראה אנכי נותן לפניכם (ר"ל, הבחירה לפניכם) על ענין היום שפירשו (ספרי ואתחנן לג) בכל יום יהיו בעיניך כחדשים, בזה יש ברכה וקללה. ומפרש, את הברכה אשר תשמעו וגו' אשר אנכי מצוה אתכם היום כאלו הם כחדשים, והקללה אם לא תשמעו וגו' וסרתם מן הדרך אשר אנכי מצוה אתכם היום, ר"ל כי הדרך אשר אנכי מצוה ליקח בחינת היום שיהיו כחדשים לענין מצות ומעשים טובים, אמנם אם לא תשמעו וסרתם מן הדרך אשר אנכי מצוה ליקח בחינת היום שיהיו כחדשים ללכת אחרי אלהים אחרים בבחינת אשר לא ידעתם תמול שלשום, אם כי כבר רב שבעת ממנו עם כל זה יהיו בעיניך כאלו לא ידעתיו:

ועל דרך זה יש לפרש הא דכתיב פרשת ואתחנן (לעיל ו, כד כה) ויצונו ה' וגו' לטוב לנו כל הימים לחיותינו כהיום הזה, ר"ל כאלו נצטוינו היום הזה, וכאלו עשינו המצוה "היום" ולא עשינו מעולם המצוה הזאת כי אם היום הזה, ואז וצדק"ה תהי"ה לנ"ו כ"י נשמר לעשות וגו' המצוה הזאת שיהיה בעינינו כחדשים, שענין זה נחשב בעיניו יתברך לצדקה. ועל דרך זה כתיב (תהלים פא, ד) תקעו בחדש, שמזה רמז למנהג לתקוע שופר בכל חדש אלול (רמ"א או"ח סי' תקפ"א ס"א) וידוע מה שפירשו חכמינו הצדיקים ז"ל בחדש בבחינה חדשה מדי שנה בשנה, בכסה הוא בלב, שאינו נודע רק לחוקר לב, ליום חגנו. על כן הצירוף הוי"ה של חודש אלול הוא יוצא מפסוק וצדק"ה תהי"ה לנ"ו כ"י וגו', לרמז שיהיה תקיעת שופר באלול בעיניו כחדשים, והבן:

ט) עוד יתבאר ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וגו' [יז, כו כז]. לשון ראה לכאורה אינו מדוקדק, ויותר צודק אי היה אומר שמע. וגם אומרו נותן, דהוה ליה למימר אנכי אומר. וגם להבין אומרו לפניכם, ואומרו היום:

ונראה לי על פי מה שכתב התוספות יום טוב פרק קמא דאבות (מ"ג ד"ה אל) על מאמרם אל תהיו כעבדים המשמשים על מנת לקבל פרס, שאין רצונו לומר שעבודה על מנת לקבל פרס אסורה, שמכל מקום עובד ה' הוא, ומפני כן לא נמנעה התורה להודיע שכר ועונש, אלא שאם יעבוד לתקות שכר ומניעת היזק אינו במעלה כמו העובד מאהבה שאין לו בעבודתו הנאה כלל, ע"כ דבריו, עי"ש. ולכאורה יש להבין מפני מה נקרא עובד ה' אם עובד על מנת לקבל פרס, הרי כוונתו הוא לצורך עצמו, ואת עצמו הוא עובד להשמר מעונש או לקבל שכר. ויראה, כי עיקר העבודה בזה הוא האמונה שמאמין בשכר ועונש, וכבר אמרו (מכות כד.) בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר (חבקוק ב, ד) וצדיק באמונתו יחיה. ואמנם זהו עתה אשר אותותיו לא ראינו עין בעין, כי אם לשמע אזן שמענו מאשר סיפרו לנו אבותינו, אבל בימי משה רבינו אשר בצאתנו מארץ מצרים

עד בואנו אל הארץ אשר ראינו עין בעין שכר ועונש, שכרן של ישראל ועונשן של מצרים ואומות העולם, אם כן העבודה על מנת לקבל פרס לא היה חשובה עבודה כלל, ואם כן צריך להבין לענין מאי הודיעה התורה שכר ועונש. ונראה לי כי הכוונה בזה היה, כי לעשות רצון בוראו ב"ה במה שאין בו הנאת הגוף לכוון לשמו יתברך הוא בנקל, אבל במצות שיש בהן הנאת הגוף, כמו עונג שבתות וימים טובים וכדומה, לבלי להתכוון כלל להנאתו רק לשם ה', זה אחד מעבודות הקשות. ואם כן אם לא הודיעם שכר ועונש לא היה העבודה חשובה כל כך במה שכוונו לשם ה', לזה הודיעם התורה שכר ועונש, למען יהיה בכל המצות הנאת עצמם, והם לא יתכוונו להנאתם רק לשם ה':

וזהו שאמר ראה, ראיה חושית כי אנכי נותן ממש לפניכם היום ברכה וקללה, ר"ל שכר ועונש, על כן תדעו כי את הברכה אשר אני מודיעכם הכוונה בזה אשר תשמעו אל מצות ה', לא מאהבת שכר ועונש, כי אצליכם אין זה עבודה כלל, כי אם תכוונו רק לשמוע בקולו. והבן זה:

י) או יאמר ראה אנכי [יא, כו-כח]. והדקדוקים רבו, א', למה ליה היום. ב', כפל ברכה וקללה את הברכה וגו', דהיה סגי לומר אנכי נותן לפניכם ברכה אשר תשמעו וגו'. ג', דהיה לו למימר אם תשמעו, כדאמר בקללה אם לא תשמעו. ד', מצות ה' אלהיכם, שתי שמות למה. ה', קושית המפורשים למה לא נכתב בתורה יעודי עולם הבא: ועיין באלשיך (יא, כז ד"ה ועל הרביעית), ותורף דבריו הצריך לדברינו שאמר אשר תשמעו בין אם יתנהג אתכם בבחינת הוי"ה המורה על רחמים, בין בבחינת אלהיכם, עי"ש בארוכה. ובכן אבא אל הביאור על פי מה דאיתא בפרק קמא דראש השנה (ד.) אהא דכורש החמיץ כו', דמסיק כאן בישראל וכאן באומות העולם, פירש רש"י ישראל שלבו לשמים וכשמריעין לו בחייו אינו קורא תגר, שרי בשביל שיחיה בני כו', מה שאין כן באומות העולם. ועיין שם בתוספות (ד"ה בשביל) ופסחים פרק קמא בתוספות (ח ע"ב ד"ה שיזכה) ובתוספות יום טוב באבות (פ"א מ"ג ד"ה אל) אמתניתין שהביא תוספות, עי"ש. ובזה נראה לי לתרץ מה שהקשו שלא נכתב בתורה שכר עולם הבא, דיש לומר דודאי השכל נותן שאין הקב"ה מקפח שכר בין בעולם הזה ובין בעולם הבא, אך מה שאמרה התורה שכר עולם הזה בא להודיע דישראל שרי על מנת לקבל פרס, על דרך שאמרו (פסחים נ ע"ב) לעולם יעסוק וכו' אפילו שלא לשמה כו', דקא סלקא דעתא דאסור כמו באומות העולם משום שקורא תגר, קא משמע לן דבישראל שרי, משום שהוא אינו קורא תגר אפילו אם ח"ו מריעין לו:

והנה, ענין קריאת תגר שייך בעובד על מנת לקבל פרס בעולם הזה, שאם לא תבא שאלתו יש לחוש שיקרא תגר, אבל בשכר עולם הבא ליכא האי חששא כלל, דמי יביאנו לראות במה שיהיה אחריו, ושם עלמא דקשוט, והבן. אם כן מלתא דפשיטא דשרי, לכך לא איצטרך להודיע רק שכר עולם הזה. וזה אומרו ראה אנכי נותן לפניכם היום, ר"ל בעולם הזה, ברכה וקללה. ושמא תאמר הלא באומות העולם אסור, על זה אמר אתם שאני, אשר תשמעו, ר"ל בדרך הודעה שאתם בודאי תשמעו בין כך ובין כך, כפירוש האלשיך על אומרו ה' אלהיכם, לכך אתם רשאים. וזהו שאמר לפניכם, ר"ל ולא לפני עובדי כוכבים, שהם אינם רשאים, משום שקורא תגר. וכל זה בשכר עולם הזה, לכך דקדק לומר היום, ר"ל דאלו שכר עולם הבא בלאו הכי לא שייך חששא של קריאת תגר, כנזכר לעיל, וליכא רבותא, אבל היום דייקא ברכה וקללה. ועל זה הקשה את הברכה, איך יתכן, הלא יש חששא הנ"ל, על זה מתרץ אשר תשמעו בודאי אל מצות (בין) ה' (ובין) אלהיכם, כאמור. אבל בקללה אין צריך לתירוץ הנ"ל, דלא שייך ענין קורא תגר אם לא תבא, לזה לא אמר אשר, והבן:

ובזה יתבאר המדרש רבה (ד"ר ד, א) הלכה כו' אין מפסיקין בקללות משום שנאמר (משלי ג, יא) מוסר ה' בני אל תמאס וגו' (והיינו כדברי האלשיך אשר תשמעו אל מצות ה' אלהיכם), ורבנן אמרי את סבור לרעתכם נתתי לכם ברכות וקללות, ר"ל דמורה דמבלעדי שכר לא רצו לקיים התורה ואם כן בעובד רק משום שכר הוי החמיץ כדאשכחן בכורש, על זה אמר לא נתתי לכם אלא לטובתכם, ר"ל שאדרבה שמה שכתבה התורה שכר עולם הזה מורה על גודל טובתכם ומעלתכם, שבלא שכר גם כן אתם מקיימים התורה ובין כך ובין כך אינכם קוראים תגר, ועל כן שרי אפילו על מנת לקבל פרס בעולם הזה שזה אסור באומות העולם. ומנין, ממה שקרינו בענין אנכי נותן לפניכם היום ברכה, אפילו בעולם הזה, ומטעם שפירשתי אשר תשמעו בין כך ובין כך, אם כן מורה על מעלתכם, וגם מוכח שלא תקוצו בתוכחתו ומוסר ה' אל תמאסו. ונתבאר כל המדרש יפה:

יא) יתבאר ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה [יא, כו כז]. לכאורה לפניכם שפת יתר, או היה לו לומר לכם. ובמדרש רבה (ד"ר ד, ג) אמר רבי אלעזר משאמר הקב"ה הדבר הזה בסיני, באותו שעה מפי עליון לא תצא הרעות והטוב (איכה ג. לח), אלא מאליו בא הרעה על עושי רע, והטובה על עושי טוב. ולכאורה היה לו לומר מאותו שעה, אבל אומרו באותו שעה מפי עליון לא תצא כו' אינו מובן, שהרי אמר ברכה וקללה. עוד שם, דבר אחר, ולא עוד שנתתי לכם שני דרכים (ר"ל הנאמר להלן סוף נצבים (ל, יט) החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה), אלא שנכנסתי לפנים משורת הדין ואמרתי

לכם (שם) ובחרת בחיים, עכ"ל. ויש להבין מה ענין זה לכאן: והנראה לי על פי מה שכתב הרי"ף בחדושי אגדות (עין יעקב, ברכות סי' י ד"ה אי) לפרש (משלי כג, א) כי תשב ללחום את מושל (הוא יצר הרע הרוצה למשול עליך) בין תבין את אשר לפניך, כלומר בין תבין שני בינות, אשר לפניך קודם לך מאין באת כו', ואשר לפניך שאתה הולך אליו היינו לאן אתה הולך וגו', ע"כ דבריו. ואני מוסיף ואומר שגם באשר לפניך בראשיתך ואחריתך יש שתי בינות, והוא על פי מה שכתב בעקידה שער ס"ד שיש תימה נפלא על מאמרם (אבות פ"ג מ"א) דע מאין באת מטפה סרוחה כו', כי אדרבה בזכרו התחלתו הפחותה יתיר עצמו לדברים פחותים וגרועים, והרי איוב לא פטר עצמו אלא באלו הטענות, אמר (יד, א-ג) אדם ילוד אשה וגו' (הוא מאין באת כו') כציץ יצא וימל (הוא לאן אתה הולך) אף על זה פקחת עיניך וגו'. אבל כוונתם במאמר הזה הוא שידע ממוצא הדבר כי ההעדר בהחומר אשר בהתחלתו שבא מטפה סרוחה הוא כרוך בעקבו שהולך למקום עפר כו', והוא לבדו מחויב ההפסד, אמנם הצורה שהיא עיקר ההויה, היא שכלית, חלק אלהי ממעל ממקור החיים, על כן היא נשארת קיים לעד, והיא עתידה ליתן דין וחשבון כו', עי"ש הדברים באורך. נמצא מהתחלת החומר שבא מטפה כו' על כן הוא כלה ונפסד בסופו, מזה יבין וישכיל כי הנשמה שבאה ממקור החיים היא חיה וקיים לעד בשומרו ברית אלהיו. וזה שאמר בין תבין, שתי בינות בענין אשר לפניך, קודם לך ולאחריך, הן בהפסד הגוף והן בענין הנשמה שנשארת חיה:

וזה עצמו שאמר להלן החיים (מצד הנשמה) והמות (מצד הגוף) נתתי לפניך, כלומר נתתי לך להבין ולהשכיל מאשר לפניך מאין באת ולאן אתה הולך, והוא עצמו הברכה מצד הנשמה, והקללה מצד הגוף, כי אם תגביר הצורה על החומר להשתעבד לשמוע לקול ה' אז גם הגוף ישאר בחיים לעמוד בתחיית המתים, ואם יגביר החומר על הצורה הרי מצינו פושעי ישראל בגופן שגופן כלה ונשמתן נשרפת כו', כדאיתא בראש השנה דף י"ז (ע"א), עי"ש:

וזהו שאמר כאן ראה אנכי נותן (לכם להשכיל אשר) לפניכם היום, היינו מאין באתם ולאן אתם הולכים, בזה עצמו יש ברכה וקללה. את הברכה אשר תשמעו כי אז תשארו חיים וקיימים, והקללה אם וגו', כי יכלו ח"ו באפס תקוה. וזהו שאמר המדרש משאמר דבר זה בסיני באותו שעה מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, כלומר שלא אמר ברכה וקללה, אלא שאמר אנכי נותן לפניכם שבזה המאמר לפניכם יש ברכה וקללה כמו שנתבאר, ועל זה אמר שנתתי לכם שני דרכים, היינו או להסתכל בפחיתות הגוף שההעדר כרוך בעקבו וסופו לעפר והוא הקללה, או בפעולת הנשמה שתחלתה ממקור

החיים וסופה להשאר חיה וקיים והוא הברכה, ונכנסתי כו' ואמרתי ובחרת בחיים, היינו בחלק הנשמה מקור החיים, והוא הברכה. והבן זה:

יב) ראה אנכי לפניכם היום וגו' [יא, כו-כח]. יש לדקדק, דפתח ביחיד, וגמר אומר לפניכם. ב', אומרו היום. ג', את הברכה אשר תשמעו, דהיה לו לומר אם תשמעו. ובמדרש (ד"ר ד, ג) ולא עוד שנתתי לכם שני דרכים אלא שאמרתי לכם (להלן ל, יט) ובחרת בחיים, צריך ביאור מה בעי בזה. ובמדרש בחקתי (ויק"ר לה, א), אם בחקתי תלכו וגו' (ויקרא כו, ג), זהו שאמר הכתוב (תהלים קיט, נט) חשבתי דרכי ואשיבה וגו', אמר דוד חשבתי מתן שכרן של מצות והפסדן של עבירות, ואשיבה רגלי אל עדותיך. והוא משולל הבנה:

והנראה לי בהקדם לתרץ קושית התוספות בנזיר דף כ"ג (ע"ב ד"ה שמתוך) אהא דאמרו (שם) לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה, ובברכות דף י"ז (ע"א) אמרינן העושה שלא לשמה נח לו שלא נברא. ותירצו דאיירי בלומד לקנטר. והוא דחוק, דהא הכא והכא שלא לשמה קאמר, ומאן יימר דכוונתו לקנטר, אימא בשביל שיקרא רבי או שיהיה עשיר וכדומה:

ולי נראה בזה בסיעתא דשמיא בהקדים הא דאיתא בראש השנה (ד.) דכורש החמיץ דאמר (עזרא ו, י) די להון מהקרבין ניחוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי, ופריך ודעביד הכי לאו שפיר עביד והא תניא האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני או בשביל שאזכה לעולם הבא הרי זה צדיק גמור, ופירש רש"י אם רגיל בכך, ומשני כאן בישראל כאן באומות העולם, ועיין רש"י (ד"ה כאן בישראל). ובתוספות (ד"ה בשביל) הקשו הא איתא באבות (פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשים על מנת לקבל פרס. ותירוצם דחוק. ולי נראה על פי מה שתירץ מוזלה"ה קושית אומות העולם (עבודה זרה ב ע"ב) כלום כפית עלינו הר כגיגית כשם שכפית על ישראל, והוא על פי מה שכתב הרמב"ם סוף פרק ב' מהלכות גרושין (ה כ) אהא דכופין אותו עד שיאמר רוצה אני (יבמות קו.), כי בישראל שורשו טוב אלא שיצרו מונעו, ובהסיר המונע אנן סהדי שרוצה באמת מעומק הלב, עי"ש. וזהו בישראל בני אברהם יצחק ויעקב זרע קודש, אבל באומות העולם כפיה שלהם אינה כרצון, ואינו מועיל, ע"כ דבריו, עיין בספר ישמח משה (ריש) פרשת במדבר (ד"ה והנ"ל). ולפי זה נראה לי דעל מנת שיחיה בני אסור, ולהכי לא קאמר הנותן בשביל שיחיה בני, אלא האומר, והענין איירי במי שרוצה ליתן סלע לצדקה אלא שהוא בטבעו כילי ויצרו מונעו, ולזה אומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני כדי להסיר המונע, ושוב הוא מחויב ליתן (ועל דרך המשל שפי' בו תתן אמת

ליעקב חסד לאברהם (מיכה ז, כ)), וכשנותן נותן באמת לשם ה' לקיים מצות צדקה בלי שום פניה ומחשבה כלל, לכך אם רגיל בכך הוא צדיק גמור. אך אם נותן בשביל שיחיה בנו לאו שפיר קעביד, כי הרי הוא עושה לצורך עצמו. ולזה דקדקו ואמרו באבות אל תהיו כעבדים המשמשים על מנת לקבל פרס, משמשין דייקא, ר"ל שלא להיות כאותן שאפילו בשעת שימוש ועבודה עושה על מנת לקבל פרס, הס מלהזכיר, אבל כאן אינו אלא אומר בשביל שיחיה בני, ולא עושה בשביל זה, כי בשעת מעשה הנתינה כוונתו רק לקיים מצות צדקה לשם ה', וכדאמרן. וזה ברור. וכל זה בישראל כי שורשן טוב, אבל באומות העולם אם אומר בשביל שיחיה בני הוא נותן גם כן על דרך זה, לכך לאו שפיר קעביד. והיינו דאמרו כאן בישראל כאן באומות העולם, והבן:

וזהו שאמרו לעולם יעסוק כו' אפילו שלא לשמה, לא אמרו ילמוד, כי בשעת הלימוד צריך להיות לשמה על מנת לעשות. אלא בשעה שעוסק בענין הלימוד, שרוצה ליללך ללמוד ויצרו מונעו, על זה אומר שיעסוק בתחלתו אפילו שלא לשמה להסיר המונע, כי מתוך שלא לשמה בודאי יבא בשעת לימוד לעשות לשמה, כי אז כבר הוסר המונע. ובברכות דקאמר העושה שלא לשמה, שאפילו בשעת העשיה כוונתו שלא לשם שמים, אז נח לו שלא נברא כו', ודו"ק. ומסולק קושית התוספות על נכון, ולפי גירסתנו בברכות העושה, ולא כגירסת התוספות (נזיר שם ד"ה וכאן) העוסק:

ועל דרך זה עצמו אמרה תורה שכר ועונש. כי בראשית כניסת האדם אל דרך התורה והמצות והוא עומד ומשתאה איזה דרך יבחר לעצמו, אם כי הנפש משתוקקת לתורה ועבודה, עם כל זה הגוף ויצרו מונעו. לנגד זה כתבה התורה שכר ועונש הגשמי להשקיט נהמת הגוף (ולכך לא נאמר יעודי עולם הבא, כי הנפש אינה צריכה לזה, כי בלאו הכי היא משתוקקת ונכסף לעבוד את ה', ולגוף אין לו ביעודי עולם הבא שום השגה), כמוזכר זה בספרים, וכדי לבחור לו דרך החיים והתורה והמצות, ואז כשילמוד ויעבוד ויסר המונע בודאי יתכוון רק לשם שמים ולא על מנת לקבל פרס. וזהו שאמר המדרש אם בחקתי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם וגו', וקשיא ליה וכי הותר על מנת לקבל פרס, על זה מתרץ שזה אמר דוד חשבתי דרכי, ר"ל בתחלה טרם כניסה לעבודה חשבתי מתן שכרן של מצות והפסידן של עבירות, אבל אחר כך ואשיבה רגלי (מזה, ר"ל משכר ועונש) אל עדותיך דייקא, ר"ל רק בשביל שהתורה צותה לעשות, ולא על מנת לקבל פרס, והבן:

וזהו שאמר כאן ראה אנכי נותן לפניכם, ר"ל ולא לפני האומות (כמו שדרשו (גיטין פח ע"ב) בואלה המשפטים וגו' (שמות כא, א):

היום ברכה וקללה. והטעם אמר את הברכה אשר תשמעו, ר"ל שמובטח אני שבשעת עבודה ושמיעה עצמה שעת עשיה ודאי תהיה כוונתכם רק לקיים מצות ה' אלהיכם, ולא תכוונו על שכר ועונש, מה שאין כן באומות, והבן. ומה שאמרתי שכר ועונש היינו רק על שעת הבחירה להסיר המונע, וזהו שאמר המדרש אלא שאמרתי לכם שכר ועונש למען ובחרת בחיים, ר"ל בשעת הבחירה תבחר בדרך התורה בשביל חיים, אבל לא בשעת מעשה, כי אז צריך להיות לשם ה' ית"ש להיות נחת רוח לפניו שאמר ונעשה רצונו. ועל זה סובב הולך כל הפחדים הנאמרים בסליחות ערב ראש השנה לעורר העם בתשובה מיראת עונש וכדומה, הכל על התחלת התעוררות, אבל בבא ימי המשפט צריך לעורר לבבו מפחד ה' ומהדר גאונו יתעלה ומרוממותו יתברך:

במדרש, ראה אנכי וגו' [יא, כו], מה כתיב למעלה (ז, כב) כי אם שמר תשמרון את כל המצוה, זו קריאת שמע. דבר אחר זו שבת, ששקולה ככל המצות (ד"ר ד, ד), ע"כ. וצריך הבנה:

ונראה לי דקשיא ליה הא שכר מצוה בהאי עלמא ליכא (קידושין לט ע"ב), וגם מה זה דאמר (יא, כז) אשר תשמעו, ולא אמר אם. ולתרץ זה נאמר על פי מה שפירשתי כבר (פר' ויקהל ד"ה ובזה נראה) הגמרא (שבת קיח ע"ב) כל המענג את השבת נותנים לו משאלות לבו, שיהיה לאחדים עם הגמרא (שם ע"א) נותנים לו נחלה בלי מצרים, והיינו על פי המדרש אין ישראל ניזונין אלא בזכות אמונה, וכתבו המפורשים הטעם על זה, שעל זה מגיע שכר עולם הזה, דהוי שכרו על ידי עצמו, ועובר על בל תלין, מה שאין כן בשאר מצות ששמענו על פי משה, הוי על ידי שליח ואינו עובר על בל תלין (שו"ע חו"מ סי' שלט ס"ז). והיינו דכתיב (קהלת ד, ט) טובים השנים (ששמענו) מן האחד אשר (כי) יש להם שכר טוב בעמלם, כידוע מספרים הק'. ושבת עיקר האמונה, כי ששת ימים עשה ה' כו' (שמות כ, יא), וגם זכר ליציאת מצרים כדכתיב (לעיל ה' טו) כי עבד היית וגו', ולכך על שבת מגיע שכר עולם הזה, וכמו שכתבו דורשי רשומות (שער הפסוקים, ר"פ תצא) שב"ת ראשי תיבות ב'יומו ת'תן ש'כרו (להלן כד, טו). והיינו בתבעו דוקא, דבלא תבעו אינו עובר עליו (שו"ע שם ס"י), וזהו שאמרו כל המענג את השבת נותנים לו "משאלות" לבו דייקא. ושמא תאמר אם כן אם ירצה שכרו בעולם הזה מה יהיה לו לעולם הבא, ולזה אמרו נותנים לו נחלה בלי מצרים, אם כן יש לו שכר בזה ובבא. ומפיק ליה מדכתיב (ישעיה נח, יד) אז תתענג וגו' והרכבתיך על במתי ארץ, היינו שכר עולם הזה, והאכלתיך נחלת יעקב אביך היינו לעולם הבא. והטעם לכל זה, כי פי ה' דבר, אם כן מגיע גם שכר עולם הזה, כי שבת הוא יסוד האמונה אשר מצוה זו שמענו מפי השי"ת:

ובזה הונח לי מה שאמרו (שבת קיח ע"ב) אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהם כל אומה ולשון, דכתיב (שמות טז, כז) יצאו מן העם ללקוט, וכתיב בתריה (יז, ח) ויבא עמלק. והקשה המהרש"א (חדושי אגדות שם ד"ה וכתיב) הלא בקרא (יז, ז) מבואר שענין ביאת עמלק היה על נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו וגו'. ולפי מה שכתבתי נכון הדבר על פי דאיתא בקדושין סוף פרק קמא (שם) אהא דאמר רבי יעקב שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, דרבי יעקב מעשה חזי באחד שאמר לו אביו עלה לבירה כו' ובחזירתו נפל ומת, ופריך דלמא מהרהר בעבודה זרה הוי, ומשני איהו הכי קאמר, אי סלקא דעתך שכר מצוה בהאי עלמא איכא, אמאי לא אגין מצוה עליו דלא ליתי לידי הרהור, ע"כ (ועיין מה שכתב מוזלה"ה (ישמח משה) ריש פרשת שלח, עי"ש). ואם כן לפי מה שביארנו דבשבת שכרו בהאי עלמא, אם כן אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה היה מגין דלא ליתי לידי הרהור לומר היש ה' בקרבנו, אלא ודאי מפני שלא שמרו שבת ראשונה כראוי, והבן:

ובזה אני מבין מה שאמרו בסוף מכות (כד.) בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר (חבקוק ב, ד) וצדיק באמונתו יחיה. כי אם הוא מאמין, ממילא יגיע לו שכר עולם הזה, ממילא יגין עליו שלא לבא אפילו לידי הרהור עבירה, וכל שכן עבירה ממש, ובהיותו סור מרע ממילא נקל לו להיות ולקיים עשה טוב כידוע: וכמו כן הוא במצות שבת, דאם שומר שבת כראוי שוב מגין עליו להצילו מרע, ושוב נקל לו לעשות טוב. והיינו שאמרו (ש"ר כה, יב) השומר שבת כאלו קיים כל התורה כולה, כי כל אחד ואחד מישראל רצונו לקיים כל התורה, אלא שיצרו מונעו, אולם בשומרו שבת מגין ומצילו מיצר הרע ושוב בידו לקיים הכל, וקיימא לן כל מה שביד אדם לעשות כאלו כבר עשוי, וכל העומד לפדות או לזרוק כפדוי וכזרוק דמי (בבא קמא עו ע"ב), לכך בשומרו שבת הרי הוא כאלו כבר קיים כל התורה כולה: וזה שאמר למעלה (יא, יג-יד) והיה אם שמוע וגו' ונתתי מטר ארצכם וגו', שלא תקשה הא שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, על זה בא לתרץ ואמר כי אם שמור תשמרון, דלכאורה הלשון כפל, אלא דהכי פירושו, כי אם שמור, ר"ל אם תרצה לשמור מצות התורה, איעצך תשמרון את כל המצוה, היינו קריאת שמע ושבת, כדאיתא במדרש פרשה דילן (ד"ר הנ"ל), ששכרן בעולם הזה, ואז נקל לשמור שאר התורה כאמור, ומבלעדי אלו אי אפשר לקיים כל התורה, כמו שנתבאר לעיל. ואם כן כששומר כל התורה על כרחך מפני שהאמין בה' ושמר שבת כהלכתו, ואם כן בדין שיטול שכרו בעולם הזה על שתי מצות אלו, דעל מצות אלו יש די והותר לעולם הזה והבא, ותו לא קשה קושיא הנ"ל:

וזהו שאמר הכתוב כאן ראה "אנכי" נותן לפניכם היום וגו', היום ירמוז על שבת, דכתיב ביה (שמות טז, כה) ג' פעמים היום, אכלוהו [היום] וגו', ששכרו בעולם הזה. את הברכה, ר"ל עיקר ברכה ושכרו של שבת הוא אשר תשמעו אל מצות ה' אלהיכם, ר"ל שמגין ומציל מיצר הרע ומביא לשמירת יתר המצות. ולעולם שכר עולם הזה הוא על שבת, והן הן דברי המדרש, ומה שנאמר לעיל והיה אם שמוע וגו' ונתתי, הוא משום ששמר את המצות, על כרחך ששמר שבת וקריאת שמע, והבן:

או יאמר על הפסוקים הנ"ל על פי הנראה לי לפרש המדרש אין ישראל ניזונין אלא בזכות האמונה, ונראה לי ביאור הדברים על פי שפירשתי אמתניתין (אבות פ"ד מ"ב) בן עזאי אמר הוי רץ למצוה קלה כבחמורה ובורח מן העבירה שמצוה גוררת מצוה וכו' ששכר מצוה כו', ולכאורה הוא כפל לשון. אבל הענין על פי המוסר של השל"ה (בעשרה מאמרות, מאמר י אות ב) כשבא יצר הרע לפתות שלא יקיים מצות עשה או יעבור אלא תעשה, ישיב ממה נפשך, אם מאמין שהשי"ת רואה ויודע מחשבותיו ותנועותיו איך יעשה הרעה הגדולה הזאת לנגד עיניו, ואם ח"ו אינו מאמין הרי הוא כופר. ובזה פירש השל"ה "חטאנו לפניך", עי"ש (והובא בספר זכירה בתחלתו). נמצא אם עושה מצוה, על כרחך הוא מאמין, ולפי זה מלבד המצוה יש בידו מצות אמונה. וכמו כן בעבירה להיפך על כרחך ח"ו אז שוכח אמונתו, וכתיב (לעיל ו, יב) השמר לך פן תשכח וגו'. ולפי זה אין חילוק בין קלה לחמורה, כי אם כי היא קלה באיכותה, הלא בעשות אותה מקיים מצות אמונה, שזהו יסוד כל התורה כולה, ולמצוה זו אין ערוך אליה. וזה שאמר הוי רץ למצוה קלה כבחמורה ובורח כו' שמצוה גוררת מצוה, ר"ל האמונה, והעבירה גוררת עבירה היינו השכחה והכפירה ח"ו. ועוד סגולה אחרת ששכר מצוה כו', כפירוש הברטנורה שמן השמים מזמינים ביד העושה מצוה אחת שיעשה אחרת. וכן שכר עבירה יתפרש על פי מה שכתב הרמב"ם במשניות סוף ברכות על (תהלים קיט, קכו) עת לעשות לה' הפרו תורתך, יאמר, כשיבא העת להנקם מהם יזדמנו סבות לבני אדם להפר התורה כדי שיבא עליהם העונש, עי"ש דבריו. ובזה אין צריך לדברי התוספות יום טוב שם באבות (ד"ה ושכר), עי"ש, ואתי שפיר משמעות לשון הברטנורה וכן שכר עבירה כו', משמע דשוין המה, עי"ש ותבין. נמצא כי האמונה מלבד שהיא מצוה בפני עצמה, עוד היא הכנה לכל המצות שבתורה, כי מבלעדה לא יתכן לקיים מצות שבתורה. ודוקא שכר גוף המצוה בהאי עלמא ליכא, אבל שכר הכנה איכא, ולכך אין ישראל ניזונין בעולם הזה אלא בזכות האמונה, שהוא הכנה ליתר המצות, ושכר (האמונה) [המצוה] עצמה קיים לעולם הבא:

וזהו שנאמר כאן ראה וגו' היום בעולם הזה ברכה וגו'. ושלא תקשה שכר מצוה בהאי עלמא ליכא (קידושין לט ע"ב), על זה אמר אשר תשמעו אל מצות ה' אלקיכם, דלכאורה תיבת "אל" למה לי, אבל הכוונה שתשמעו אל גוף מצות ה' אלקיכם, ר"ל האמונה שה' הוא אלקיכם, וקבלת עול מלכותו עליכם, שזולת זה לא יתכן לשום מצוה בעולם, אם כן האמונה הוא הכנה, ועל זה אני נותן שכר עולם הזה. ועל זה אמר אם לא תשמעו וגו' על דרך זה, אז וסרתם מן הדרך, כי עבירה גוררת עבירה, והיום אומר לו עשה כך ומחר אומר לו עשה כך עד בואו לגדר ללכת אחרי אלהים אחרים, היינו היצר הרע הנקרא (שבת קה ע"ב) אל זר, אשר לא ידעתם, שעושים חטאים בלתי נודעים אצלו כלל, על דרך (תהלים מט, ו ע"פ תנחומא עקב א) עון עקבי יסובני. על כן מאוד חזקו אמצו מצות אמונת אלקי עולם, כי זהו העיקר. והשי"ת יטע בלבבינו אהבתו ויראתו כל הימים:

ונתתה את הברכה [יא, כט]. תרגומו ית מברכיא. והוא על דרך שאמר דוד (תהלים קט, ד) ואני תפלה, ועיין ברמב"ן על הפסוק (בראשית כה, כח) כי ציד בפיו, והבן: לא תעשון כן לה' אלקיכם וגו' לשכנו תדרשו ובאת שמה [יב, ד ה]. פתח לשון רבים, וסיים לשון יחיד. ואפשר לפי מה שפירש רש"י שלא תעשו כמעשיהם ויגרמו עונותיכם לבית המקדש שיחרב, ויבואר, כי כתיב (דברי הימים א יז, כא) ומי כעמך ישראל גוי אחד, כי הם משורש של האחדות, ומהאי טעמא כתיב ביעקב (שמות א, ה) שבעים נפש, לשון יחיד. אבל אומות העולם הם מעלמא דפרודא, וכדכתיב בעשו (בראשית לו, ו) נפשות ביתו, לשון רבים (ויק"ר ד, ו):

וידוע כי בית שני נחרב בעון שנאת חנם ופירוד לבבות (יומא ט ע"ב), ואלמלא היו ישראל אגודים באגודה אחת לא שלטה בהן כל אומה ולשון, וצריך לתקן המעוות שיהיה שלום ואחדות בישראל, וזה שאמר (ישעיה נב, ז) מה נאוו [וגו'] רגלי מבשר משמיע שלום וגו' משמיע ישועה, כמו שכתבתי לעיל פרשת עקב (ד"ה וכמו). וזהו שאמר שלא תעשו כמעשיהם, להפרד זה מזה, שזה גורם חורבן הבית, כי אם להתאחד יחד כאחד, אז "ובאת" שמה, כדכתיב (שמות יט, ב) ויחן, פירש רש"י כאיש אחד בלב אחד: והבאתם שמה עולותיכם וגו' ואכלתם שם לפני ה' אלקיכם ושמחתם וגו' [יב, ו ז]. כי נודע שהאדם צריך לעבוד את בוראו בכל עת ובכל רגע, גם בעת אכילה ושתיה יכין לבו לדבק בה', וכדכתיב (יחזקאל מא, כב) זה השלחן אשר לפני ה'. וזה אחת מעבודות הקשות, אולם בעת היותינו במקום המקדש, מכח קדושת המקום וקדושת הכהנים אשר להם ניתן חזה ושוק ותרומה וללוים מעשר, אשר הם החונים לפני המקדש יומם ולילה, השיגה כח שכלם לאכול לפני ה' על דרך (שמות כד, יא) ויחזו את האלקים (בעת) ויאכלו וישתו,

ומיגו דזכו לנפשיהו זכו לאחרינא, היינו להמביאים מתנות קדשיהם, אשר גם הם יאכלו לפני ה'. והמופת לזה, אחר אכלו ושתותו להנאת עצמו, שמחה מה זו עושה כאן, אמנם אם אוכל ושותה לשם שמים לפני השי"ת ודבוק בו יתברך, הנה אכילתו מצוה ועבודה, והוא בכלל פקודי ה' המשמחי לב, על כן אחר אכילתו הוא שמח וטוב לב, שש ושמח במה שעבד את בוראו, וכמו שפירשתי (פר' עקב ד"ה וזהו) והיה (לשון שמחה) עקב תשמעון (לעיל ז, יב), עיי"ש. וזהו שאמר והבאתם שמה וגו' ואכלתם שם דייקא לפני ה' אלקיכם ושמחתם. וזהו שנאמר להלן (יד, כב-כג) עשר תעשר וגו' ואכלת לפני ה' אלקיך במקום אשר יבחר וגו' למען תלמד ליראה את ה' אלקיך כל הימים, אפילו בעת אכילה ושתיה:

וצדיקים באותו דבר שחוטאים בו מתרצים (עי' תנחומא בשלח כד), אם חטא באכילה ושתיה, תשובת המשקל לסגף עצמו, וכבר אמרו (תענית יא ע"ב) בר בי רב דיתיב בתעניתא כו'. והעצה לזה, אשר בשעת אכילה יהיה לבו דבוק בה', כואב ונאנח על העבר אשר פגם בענין אכילה ושתיה, ויהיה שלחנו מכפר עליו, כמאמרם (ברכות נה.) פתח במזבח וסיים בשלחן, לומר בזמן שבית המקדש היה קיים היה המזבח מכפר ועכשיו שלחנו של אדם מכפר (כלומר שערום בדעת כאדם). וכבר אמרו דורשי רשומות (שער הפסוקים, פר' משפטים עמ' קמט עה"פ שמות כא, יג) א'נה ל'ידו ו'שמתי ל'ך ראשי תיבות אלו"ל, מקום אשר ינוס שמה, הוא התעניתים וסיגופים. ואני הוספתי לפרש וכי יזיד איש על רעהו (הוא יצר הרע) להרגו בערמה, בחכמה והשכל ודעת, מעם מזבחי הוא השלחן הדומה למזבח, תקחנו ליצר הרע למות, ואתה תלך לחיים טובים: והשכל גוזר כי בודאי הקב"ה מקבל יותר תענוג ונחת רוח בעת שהאדם אוכל לשובע נפשו ובזה עובד אותו יתברך, ממה שמסגף עצמו, כי אנחנו נקראים בנים למקום, וחפץ בטובותינו וחיותינו ובריאותינו ובריאות נפשינו. וזהו שנאמר בפרשת ואתחנן (לעיל ו, כד כה) ויצונו ה' וגו' ליראה את ה' אלקינו (לא דוקא לסגף עצמו, כי אם) לטוב לנו וגו' לחיותינו, שיהיה טוב לנו ונחיה עצמינו בלחם ומזון כהיום הזה, וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות את כל המצוה הזאת ליראה אותו לטוב לנו ולחיותינו באותו שעה לפני ה' אלקינו. ועל כן צירוף של חדש אלול הוא יוצא ממקרא קודש זה וצדק'ה תהי'ה לנ'ו כ'י, כנודע (משנת חסידים, מס' אלול פ"א מ"א), כי כן דרך של בני העליה בעלי שכל לאכול לשובע נפשם במחשבות קדושות וטהורות לפני ה', ובזה מתקנים העבר, כמו שנאמר ליראה את ה' אלקינו לטוב לנו וגו' לחיותינו וגו' וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות, היינו לתקן: ועל דרך הפשוט ירמוז הצירוף למה שנוהגין באלול לעשות משמורות, והעיקר לפשפש אז

במעשיו, וכמו שפירש רבינו הק' מה"ר צבי הירש זלה"ה מזידטשוב (סור מרע, עמ' ג ד"ה שמינית) והיה לנו הלילה משמר (נחמיה ד, טז), לשון משמרת ומסננת, למבדק בחושבנא. וזהו וצדקה תהיה לנו כי נשמר (ר"ל, נעשה משמורות, וגם משמרת ומסננת, ונבדק עצמינו) לעשות את כל המצוה הזאת, לא להנאותינו, כי אם לפני ה' אלקינו כאשר צונו, והבן:

לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום וגו' [יב, ח-י]. היה מרגלא בפי מוזלה"ה לפרש, כי הבטיחנו יתברך כאשר נשוב אליו יגאלנו, ושורש התשובה הוא החרטה והוידוי ועזיבת החטא (שערי תשובה, שער א סי"ט), והנה החרטה וכן וידוי מצוי בימים הנוראים, רק עזיבת החטא הוא קושי המציאות, כי אחר עבור ימים הנוראים ישוב למעשיו הראשונים, וזהו שאמר הכתוב (ירמיה לא, טו-טז) מנעי קולך מבכי [וגו'] כי יש שכר לפעולתך, ושמא תאמר אם כן מדוע עדיין לא בא בן ישי, על זה אמר ושבו בנים לגבולם, כי אחרי הימים האלה שבים למעשיהם וגבולם. וזהו שאמר לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום וגו', כי העיקר הוא עזיבת החטא, וראיה לדבר כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה וגו', ע"כ דבריו, הלא הוא כתוב בספר ישמח משה (פר' ראה ד"ה לא תעשון) באורך, עיי"ש:

והנה שפתי לא אכלא, כי אחר שאמר דבר זה בשבת קודש בסעודה שלישית צוה על אבא מארי הגאון הצדיק מוה' אלעזר ניסן זלה"ה בהיותו שם לומר לפניו דברי תורה, ואמר אבא מארי זלה"ה פירוש הפסוק בפרשה זו (יב, כח) שמור ושמעת וגו' למען ייטב לך ולבניך אחריך וגו', דקשה וכי הותר על מנת לקבל פרס, וכמו כן קשה לעיל פרשת ואתחנן (ד, א) שמע אל החוקים וגו' אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו וגו'. אלא הענין, שמשה היה מלמד להם דבר חדש, שגם זה עבודה צורך גבוה היא להשלים רצונו יתברך החפץ החיים להחיות לישראל, כי מקור הטוב רוצה להטיב (וכמו שפירש מוזלה"ה (שם ר"פ במדבר ד"ה והנ"ל) הגמרא פרק קמא דראש השנה (ד.) אהא דכורש החמיץ דאמר (עזרא ו, י) די להון מהקרבין ניחוחין וגו' ומצלין לחיי מלכא ובנוהי, ופריך הא תניא האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני הרי זה צדיק גמור, ומשני כאן בישראל כאן באומות העולם, כלומר בישראל זה רצונו יתברך שיחיה בנו ואם כן זה עצמו עבודה להשלים רצונו יתברך, כאן באומות העולם כדכתיב (לעיל ז, י) ומשלם לשונאיו אל פניו). וזהו שאמר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו. וזהו שאמר כאן שמור ושמעת וגו' למען ייטב לך וגו' (ואין זה על מנת לקבל פרס) כי (בזה עצמו שייטיב

לך) תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלקיך, שזה רצונו יתברך, כמאמרם (אבות פ"ד מ"ב) שכר מצוה הוא עצמה מצוה, ע"כ תורף דברי אבי זלה"ה כפי העולה בזכרוני:
אחר כך צוה עלי לאמר לפניהם דברי תורה (ואמר לי הטעם, כי אמרו חז"ל (בבא מציעא פה. ועי' כתובות סב ע"ב) כל מי שבנו ובן בנו תלמידי חכמים אין התורה פוסקת מזרעו, והחוט המשולש לא במהרה ינתק (קהלת ד, יב), כדכתיב (ישעיה נט, כא) ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך, אז אמר ה' מעתה ועד עולם. ואמרו חז"ל (עי' בגמ' כתובות שם ובתוד"ה החוט) דהיינו ברואין זה את זה, ופירש הוא דהיינו מכירין על ידי ששומעין דברי תורה זה מזה). אז עניתי ואמרתי מה שעלה בלבי לפרש שני הכתובים הבאים כאחד כדברים האלה, והוא כי ידוע (הקדמת הזוהר, יא ע"ב) דאית יראה תתאה יראת עונש, ויראה עלאה שירא מרוממותו יתעלה. וההבדל הוא, כי מי שעובד רק מכח יראת העונש ואהבת השכר הרי זה עובד את עצמו, ועל כן אמרו (אבות פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשים על מנת לקבל פרס, דאין זה עבודה אמיתית, מה שאין כן אם עובד מיראת רוממותו יתעלה וכוונתו זכה בלתי לעשות נחת רוח לשמו יתברך, זה עובד עבודה אמיתית: והמבחן לזה להכיר ערכו וכוונתו אם היא זכה וצלולה בלתי לה' לבדו או כוונתו לצורך עצמו, הוא כי בהיות כוונתו זכה וצלולה בעבודתו אמת, יקום על מעמדו ולא יפול ממנו, כי שפת אמת תכון לעד (משלי יב, יט), מה שאין כן אם כוונתו לעצמו להעשיר בעולם הזה או לשם שכר בעולם הבא או מיראת העונש, אז איננו במעמד אחד, כי אם פעם יצא כברק חצו ופעם יפול הנופל ממנו והתבוננת על מקומו ואיננו, כי על זה נאמר (שם) ועד ארגיעה לשון שקר. וזהו שאמר הכתוב (שם כג, ד-ה) אל תיגע להעשיר, שלא תאמר אקרא בשביל שאהיה עשיר בעולם הזה או בעולם הבא, ושמא תאמר כי לפעמים אין אדם מבין על עצמו עומק מחשבתו מה הוא אם זכה או לא, על זה אמר מבינתך (של עצמך) חדל (מעבודה על מנת להעשיר), כי הסימן לזה התעיף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים וגו', כלומר שאינו דבר המתקיים, זה לאות כי אינה עבודה זכה ואמיתית:
עוד הבדל מבואר בספרים, כי מי שיראתו ועבודתו מכח שכר ועונש ואיננה רצונית כי אם הכרחית, אינו מורישה לבניו אחריו, כי עבודה כזו לא יורק מכלי אל כלי, מה שאין כן עבודה רצונית מיראת רוממותו יתברך ומאהבתו אותו יתברך, האב זוכה לבניו ולדורותיו אחריו ברית עולם. וזהו שאמר הכתוב (לעיל ה, כו) מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי דייקא, לא יראת עונש כי אם יראה מרוממותו יתברך, אז תהיה יראתם כל הימים אשר המה חיים, וגם למען ייטב להם ולבניהם לעולם, כי ינחילו יראתם אל

בניהם לדור דורות. וזה שנאמר (משלי כ, ז) מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו, ע"כ דבריהם. (וכבר כתבתי בזה בפרשת נח (ד"ה או יאמר)ן. וזהו שאמר הכתוב (תהלים יט, י) יראת ה' טהורה (דייקא) עומדת לעד, לדורות. וזהו שנאמר (שם קיא, י) ראשית חכמה יראת ה' (דייקא) שכל טוב וגו' תהלתו (כי יראה זו) עומדת לעד, כאמור (וזה נראה לי פירוש הכתוב (ישעיה מ, ג-ח) פנו דרך ה' ממחשבות בלתי רצויות, ישרו בערבה מסילה (בלבבכם) לאלקינו וגו', כלומר לשם אלקינו, ולא על מנת לקבל פרס, מטעם כל הבשר חציר, וכל חסדו דייקא, דעביד לגרמיה כציץ השדה. יבש חציר נבל ציץ וגו', כלומר שאינו דבר המתקיים, ודבר אלקינו מה שהוא לשם אלקינו יקום לעולם, לו ולזרעו אחריו עד עולם): עוד הבדל יש, כי העושה לשמה עבודתו פרחת לעילא, מה שאין כן שלא לשמה לא פרחת לעילא. ודבר זה למדנו ממה שאמרו חז"ל (פסחים נ ע"ב) כתיב (תהלים קח, ה) מעל שמים חסדך, וכתיב (שם נז, יא) עד שמים חסדך, כאן בעושים לשמה כאן בעושים שלא לשמה. כוונתם, בעושים לשמה פרחת לעילא ועושה תיקונים ויחודים בעולם העליון, מעל שמים חסדך. אבל בעושים שלא לשמה לא פרחת לעילא, עד שמים חסדך, שכרו בעולם הזה, וכדכתיב (משלי ג, טז) אורך ימים (בעולם שכולו ארוך (הקדמת רבינו בחיי) בימינה (לשמה), בשמאלה (שלא לשמה (רש"י שבת סג. ד"ה למשמאילין)) עושר וכבוד, בעולם הזה:

וזהו שאמר לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה, שנשאר כאן (ולא פרחת לעילא) היום דייקא, אבל למחר איננו במקומו כי אינו מתקיים, איש כל הישר בעיניו דייקא, להנאת עצמו, היינו אהבת שכר ויראת העונש וכדומה. והמופת לזה כי לא באתם עד עתה אל המנוחה לנוח מאויב הפנימי היצר הרע, ואל הנחלה וגו' להנחיל לבניכם אחריכם יראתכם. ועברתם וגו' וישבתם בארץ וגו', אוירא דארץ ישראל מחכים (בבא בתרא קנח ע"ב) ביראת ה' היא חכמה (איוב כח, כח), אז והניח לכם וגו'. וזהו שאמר שמור ושמעת וגו', על אופן למען ייטב לך ולבניך אחריך, והוא כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלקיך, כלומר שלא תעשה בשביל שישר בעיניך להנאתך, כי אם בשביל שהוא טוב וישר בעיני ה' אלקיך וכו', כמאמרם (עי' רמב"ס תשובה פ"י ה"ב) אהב האמת באשר הוא אמת, אז ייטב לך ולבניך אחריך, כאמור, והבן. ותהלה לאל הוטב בעיניהם:

או יאמר שמור ושמעת [וגו'] למען ייטב לך [יב, כח]. דקשה וכי מותר על מנת לקבל פרס. ויבואר על דרך דאיתא בזוהר הק' נעשה מדברי תורה, ונשמע מדברי סופרים. ואיתא בספר שבט מישראל על תהלים (א ע"ב פב) דעל מצות שהם מדברי סופרים, שהוסיפו חכמים יותר מהחיוב, יש שכר עולם הזה, ומותר על מנת לקבל פרס. וזהו

שאמר שמור ושמעת לדברי סופרים את כל הדברים האלה (שאמרו חכמים), אשר אנכי מצוך (לשמוע), מלא תסור (להלן יז, יא), כדאיתא פרק ב' דשבת (כג.), למען ייטב לך ולבניך וגו', כי תעשה הטוב והישר, לפנים משורת הדין (ע"פ בבא מציעא טז ע"ב), יותר מהחיוב, והבן:

הכה "תכה" וגו' לפי חרב [יג, טו]. פירש רש"י, אם אינך יכול להמיתם במיתה הכתובה בהם כו', כלומר בשם תכ"ה הכתוב כאן, שבו הרג משה את המצרי (שער מאמרי רז"ל, שבת עמ' י), אז המיתם באחרת, שמעתי. ונכון:

בנים אתם וגו' ולא תשימו קרחה. (כי רק) בין "עיניכם" למת [יד, א-ג], אבל באמת צדיקים עודם חיים וקיימים, כי עם קדוש אתה ונוי, מה קדוש לעולם קיים כו' (סנהדרין צב.). ולא מיבעיא מכח הנשמה, כי אם גם הגוף, כי לא תאכל כל תועבה. עיין בזוהר ויחי דף רמ"ה ע"ב:

ועל דרך דרוש יאמר בהקדם כי צירוף של חדש אלול יוצא מפסוק (לעיל ו, כה) וצדק"ה תהי"ה לנ"ו כ"י נשמר לעשות, ויש להבין ענין פסוק זה לאלול. ונראה לי כי שלשים יום קודם שואלין ודורשין מענינים של יום הבא, כנודע (עי' פסחים ו.), על כן מראש חדש אלול נוהגין להרבות בתפלה ותחנונים, יעוין בריש הלכות ראש השנה מה שכתב המחבר (או"ח סי' תקפא ס"א). והנה, בקשתנו בימים הבאים זכרנו לחיים וגו' וכתבנו בספר החיים למענך וגו', כתבנו בספר פרנסה וכלכלה, ולפי פשוטן אנו מבקשים צורכי עצמינו למענינו, וכבר מבואר בתיקונים (תקון ו, כב.) צווחין כו' הב לנו חיי הב לנו מזונא. אבל כבר ענינו ואמרנו לזה (פר' עקב ד"ה ועל דרך) כי אין הכוונה למענינו, כי אם למענו יתברך שהוא חפץ בחיים, ומקור הטוב רוצה להטיב ולהשפיע בני חיי ומזונא ופרנסה, ואנו מבקשים על זה כדי למלאות רצונו יתברך, ולמען נוכל לעבדו יתברך ולעשות מצות ומעשים טובים צדקה וגמילות חסדים. וזהו שאומרים זכרינו לחיים בשביל שאתה מלך חפץ בחיים, וכתבנו וגו' למענך וגו'. וכבר אמרו (כתובות נ.) עושה צדקה בכל עת (תהלים קו, ג), זה הזן ומפרנס אשתו ובניו. והיינו כיון שזן ומפרנס אותם ומדריכם בדרך ישרה על התורה והעבודה, נחשב צדקה אם שנראה שעושה לעצמו, כיון שהכוונה לשמו יתברך. וזהו שנאמר וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות וגו', כלומר גם מה שאנו מבקשים או עושים לנו לצורך עצמינו נחשב לצדקה וזכות, לאשר הכוונה כי נשמר לעשות את כל המצוה וגו'. ולזה ענין זה לאלול הקדמה ומליצה על בקשתינו בימים הבאים: ועל דרך זה אמרנו (ייטב פנים אבני זכרון אות כג) שזה שאמר הכתוב (שם מב, ד) היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה, כלומר מה שאני מרבה בדמעות יומם

ולילה בשביל הלחם, הוא באמור אלי, כלומר בשביל שאומרים אומות העולם אלי כל היום איה אלקיך, כי הלא כל האומות שלוים ושקטים, ועמך ישראל וכו'. וזהו שאומרים בזמירות (לשבת, המתחיל 'ברוך ה' יום יום') ברוך הוא אלקינו אשר טוב גמלנו כרחמיו וכרוב חסדיו הגדיל לנו, כלומר שהגדיל והחשיב מה שאנו מבקשים לנו (שלא למענינו הכוונה, כי אם) אלה וכאלה יוסיף עמנו להגדיל שמו הגדול וכו', כלומר שעל ידי זה יתגדל שמו בעולם:

וזה מה שאמרו בגמרא ראש השנה פרק קמא (ד.) בישראל האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בנו הרי זה צדיק גמור, אבל באומות העולם לא, עיי"ש, ופירש רש"י בישראל שלבו לשמים ואם מריעין לו בחייו אינו קורא תגר כו', אבל באומות העולם אם אין מטיבין לו קורא תגר, ולכאורה מה שכתב רש"י שלבו לשמים שפת יתר, דהיה סגי לו שאינו קורא תגר. אבל נראה לי כוונתו בזה כי שמעתי ממוזלה"ה (ישמח משה, ר"פ במדבר ד"ה והנ"ל) שפירש, כאן בישראל מותר לומר בשביל שיחיה בנו, שזה עצמו למענו יתברך, שחפץ בכך, ולמען כשיחיה הבן יעבוד אותו ית"ש, מה שאין כן באומות העולם אין כוונתו רק למען עצמו, והבן, ע"כ דבריו. ואני אומר דפירוש זה עם פירוש רש"י אחד הוא. דישראל שאין כוונתו בשביל שיחיה בנו לעצמו, רק בשביל רצונו יתברך, לכך אם מריעין לו כו' ולא נתמלא רצון עצמו הרי רואה בזה רצונו יתברך, מקבל באהבה ואינו קורא תגר, שתולה בעונו. אבל אומות העולם שמבקש למלאות רצון עצמו, ואם לא נתמלא בקשתו ורצונו קורא תגר. וזה עצמו שפירש רש"י ישראל שלבו לשמים, כלומר באומרו בשביל שיחיה בנו כוונתו לשמים כדי למלא רצון הבורא יתברך, ממילא אם מריעין לו אינו קורא תגר, מה שאין כן אומות העולם שכוונתו לא לשמים כי אם לעצמו, קורא תגר. וזה פירוש נחמד ברש"י: וזהו שאומרים בראש השנה (תפלת מוסף) היום יעמיד במשפט וכו' אם כבנים, שכוונתם למלא רצון אביהם, אם כעבדים שכוונתם לעצמם לקבל פרס, אם כבנים רחמנו וכו', ואם כעבדים עם כל זה עינינו וכו':

וזהו שאמרה התורה בנים אתם וגו', העידה עלינו שבכל מעשינו ובקשתינו אנו קרוים בנים, שכוונתנו לא לעצמינו כי אם למלא רצונו יתברך, על כן לא תתגודדו ולא תשימו קרחה וגו', ואיתא בילקוט (ראה רמז תתצא) שלא תצערו עצמיכם על מת, פירוש, כיון שזה רצונו יתברך. ועל זה אמר כי עם קדוש אתה, מופרש מעצמו לה' אלקיך, למענו יתברך. "ובך", כלומר אפילו מה שנראה שהוא בך, התולה בצורכי עצמך, בחר ה' להיות לו וגו' מכל העמים, כי בישראל מותר על מנת שיחיה בנו, מה שאין כן באומות העולם, והטעם, בשביל שישראל אינו קורא תגר, שאם רואה שכך רצונו מקבל באהבה:

ושפתי לא אכלא כי שמעתי מאבא מארי הגאון הצדיק מוה' אלעזר ניסן זלה"ה שפירש על דרך זה המדרש, ההימיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודי בלוא יועיל (ירמיה ב, יא), פסוק זה מיכאל שר של ישראל אמרו. והוא משולל הבנה. אבל הכי פירוש הקרא על דרך מליצה, ההימיר גוי אלהים והמה לא אלהים, כלומר בעוד שלא ראה בו ענין אלקות המועיל לו לפי שטותו וסכלותו, אבל ועמי המיר כבודי, שאומרים שזה כבודו יתברך, בלוא יועיל, גם במה שאינו מועיל, ואינו קורא תגר גם במה שאינו מועיל, אלא מקבל באהבה, כי רצונו זה כבודו, ע"כ דבריו והבן: עוד יתבאר בנים אתם לה' אלקיכם לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת כי עם קדוש אתה לה' אלקיך [יד, א"ב]. על פי שאמרו חכמים (אבות פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, ר"ל אלא תהיה עבודתכם מאהבה, בחינת בן, ויהי מורא שמים עליכם, כלומר, לא יראת העונש כעבד, כי אם יראה אמיתית כבן הירא את אביו. וזהו שאומרים בראש השנה (תפלת מוסף) היום יעמיד במשפט וכו' אם כבנים אם כעבדים וכו', וכמבואר ברעיא מהימנא (צו כט.). וכבר פירשו בספרים הק' (ישעיה נא, יב-יג) מי את ותיראי מאנוש ימות וגו', כלומר מי את אם תירא מכח שאנוש ימות, היינו עובד מחשש עונש מיתה, ותשכח ה' עושיך וגו', ר"ל ראוי לירא מאתו יראה אמיתית מרוממותו יתעלה:

וזהו שאמר כאן בנים אתם בנים דייקא לה' אלקיכם, עובדים מאהבה ומיראה אמיתית. לא תתגודדו, פירש המדרש (ילקוט ראה רמז תתצא) לא תצערו עצמיכם. ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת, ר"ל כי העובד מיראת העונש הרי כלי המעשה עושים מעשה המצוה, אבל בהמחשבה שבראשו ומוחו איננו עושה לשם ה', כי אם בעבור עצמו שלא יענש בעונש מיתה וכדומה, או שיקבל שכר, נמצא הראש והמוח מקורח מאותה עבודה, וזהו שאמר ולא תשימו קרחה בין עיניכם, הוא מקום המוח שבראש. למת, ר"ל בשביל חשש מת, והכוונה שלא תהיה עבודתו רק מכח שלא ימות. כי עם קדוש אתה, ר"ל מופרש ומובדל ממך. לה' אלקיך, דייקא, ר"ל בלתי לשמו לבדו, ולא בשביל עצמך. וזהו שאמר המדרש ילקוט (שם רמז תתצ) זהו שאמר הכתוב (תהלים ב, ז) אספרה אל חק ה' אמר אלי בני אתה, אתה מוצא בשעה שהיו ישראל במדבר היו מעוטפים בענני הכבוד ובעמוד האש, והיו אומות העולם נבהלין מי הן אלו, שנאמר (שיר השירים ג, ו) מי זאת עולה מן המדבר וכו', והקב"ה משיבן מקוטרת מור ולבונה וגו', יש להן זכות אבות, מקוטרת מור זה אברהם (מדת החסד עובד מאהבה), ולבונה זה יצחק (מדתו יראה), מכל אבקת רוכל זה יעקב (ר"ל, כדאיתא בזוהר בשלח דף מ"ו ע"ב, אמר רבי אבא וה'

הולך לפניהם יומם בעמוד ענן דא אברהם, ולילה בעמוד אש (שמות יג, כא) דא יצחק, אי הכי יעקב אן הוא, אלא במלה קדמאה אתמר ותמן שארי, שנאמר וה', עכ"ל). והיינו בשביל שהולכים בדרכי אבות בחסד גבורה תפארת. וזה שסיים ואמר כי עם קדוש אתה וגו', פירש רש"י קדושת עצמך "מאבותיך", ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה, כלומר בחינת סג"ל, חסד גבורה תפארת (תקוני זוהר, תקון סט, קד ע"ב), מדת אהבה ויראה והתכללות, והבן:

ובך בחר ה' וגו' מכל העמים אשר על פני האדמה [יד, ב]. לכאורה סיפא דקרא הוא שפת יתר, מי לא ידע כי כל העמים הם על פני האדמה:

ואפשר לפרש דהך סיפא קאי אירישא דקרא, והוא על דרך דכתיב (לעיל ז, ז) לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם כי אתם המעט מכל העמים, ואמרו חז"ל (חולין פט.) בשביל שאתם ממעטים עצמיכם, נתתי גדולה לאברהם אמר (בראשית יח, כז) ואנכי עפר ואפר וכו'. וזהו שאמר ובך בחר ה' וגו' מכל העמים, מטעם אשר (אתם) על פני האדמה, ר"ל אם היותכם בחינת בנים אפילו הכי חשובים אתם בעיניכם רק כעפר שהוא על פני האדמה. וזהו שאמר המדרש ילקוט (ראה רמז תתצ) זהו שאמר דוד (תהלים ב, ז) אספרה אל חק ה' אמר אלי בני אתה. ר"ל, איני יודע טעם למה קורא אותי בני, אך אספרה בתורת חק:

וכעין זה שמעתי משמיה דגברא רבא לפרש טוב תורה עם דרך ארץ (אבות פ"ב מ"ב), ר"ל שיהיה כמו הארץ, שאף על פי שממנה כל טוב והכל צריכים אליה כי היא המגדלת תבואה שבשדות וצמחים ואילנות ופירותיהן, ועם כל זה הכל דורסין עליה. וזהו שאומרים (תפלת שמו"ע) ונפשי כעפר לכל תהיה. וזהו שאמרו טוב תורה עם דרך ארץ, ר"ל עם דרכה של ארץ, ע"כ דבריו:

וזהו שנאמר גבי יעקב (בראשית כח, יד) והיה זרעך כעפר הארץ, שתהיו בחינת עפר לכל, הגם ופרצת ימה וקדמה וגו' והכל יצטרכו אליך ויבואו ויקדמו פניך, עם כל זה תהא נדרס לכל. וזה כעפר הארץ, שמצמיחה כל טוב והיא נדרסת לכל, והבן: וכי ירבה ממך הדרך [יד, כד כה]. על דרך (כתובות סז ע"ב) זוודאי קלילא ואורחא רחיקא. כי לא תוכל שאתו. מלשון (בראשית ד, ז) אם תיטיב שאת. כי ירחק ממך המקום וגו'. המדרגה (מלשון (שבת טז ע"ב) מחלוקת במקומה עומדת), על ידי חטאת האדם. זאת העצה ונתתה בכסף. כמאמרם (דניאל ד, כד) וחטאך בצדקה פרוק. ואז וצרת הכסף בידך. ברשותך, כמאמר מונבז (בבא בתרא יא.) אני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו:

או יאמר וצרת הכסף בידך [יד, כה]. כי הצדקה מהפכת מדת הדין לרחמים, סוד (שער הפסוקים, פר' וישב עמ' פח) ה'כסף (בראשית מז, יד), ה' חסדים. וכבר כתב רבינו בעטרת צבי בזוהר ויחי דף רמ"ד (ע"ב) סוד הפסוק (תהלים כה, יז) "צרות" לבבי הרחיבו, כי אחורים דהוי"ה פשוט גימטריא ע"ב ואחורים דמלואי ד' הויות קפ"ד קס"ו ק"ל קד"ם, מספרם צרו"ת, אחורי שמות הנ"ל, שמהם הרחבת הלב וישועה, בסוד שמשו"ן, הוא יחל להושיע וגו' (שופטים יג, ה), עי"ש. וזה "וצרת הכסף" בידך והלכת אל המקום אשר יבחר וגו', על דרך (סוכה נב ע"ב) אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נימוח, והבן. וזה סוד הנאמר במשלי ד' פסוק וא"ו אל תעזבה וגו' "ותצרך", ר"ל מ"צרות" יהפך לטוב לצירוף "ותצר", והבן: כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך וגו' לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך באביון כי פתוח תפתח וגו' [טו, ז ה]. יש לפרש, כי יש מי שמבקשים ממנו צדקה לעניים, ומענה בפיו שקרוביו עניים ועיניהם נשואות אליו. אבל אין זה מענה נכונה, כי בשביל שנותן לקרוביו אינו נפטר מלתת גם לזולתם באם ידו משגת לתת לזה ולזה. וזהו שאמר כי יהיה בך אביון מאחד אחיך, היינו מקרוביך, וגם באחד שעריך, בעריך שאינו קרובך, ועל זה אמר לא תאמץ וגו' ולא תקפוץ את ידך מתת לעניים מאחיך האביון, כלומר מכח שאחיך אביון ואתה צריך ליתן לו, כי פתוח (לאחרים) תפתח את ידך לו, לקרובך:

לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון כי פתוח תפתח את ידך לו והעבט תעביטבו די מחסרו אשר יחסר לו [טו, ז ח]. והנה, על מאחיך האביון פירש רש"י אם לא תתן לו סופך להיות אחיו של אביון, ולכאורה יש להבין הא היכא רמיזא בקרא. ותו, היה לרש"י לומר אם לא תתן לו סופך להיות אביון, מה זה סופך להיות אחיו של אביון: ואמר חתני הרב ר' יוקל נ"י על פי מה שאמרו בשבת פרק שואל דף קנ"א (ע"ב) לעולם יבקש אדם רחמים שלא יבא לידי כך וכו', שנאמר (טו, י) כי בגלל הדבר הזה, גלגל הוא שחוזר בעולם. וידוע (זוהר בהעלותך קנג ע"ב) צדקה סגולה לעשירות, כדכתיב (משלייא,כד) יש מפזר ונוסף עוד. וידיעת ההפכים בשוה. וזה שהזהירה תורה לא תקפוץ את ידך מאחיך האביון, מחמת כי כעת אתה העשיר ואחיך האביון, כלומר הוא מתייחס אחריך שהוא אחיך. ועל זה פירש רש"י, אם לא תתן לו סופך להיות אחיו של אביון, כלומר שאז יחזור הגלגל, והוא יהא עשיר ואתה אביון, ותתייחס אחריו לקרוא אחיו של מי שהוא עתה אביון שאז יהא עשיר. וזה עצמו שאמרה תורה אם לא תתן לו, סופך כי פתוח תפתח את ידך לו, כלומר שתפשוט ידך לקבל ממנו צדקה, והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו, ר"ל שאתה תמלא די מחסרו וגו', שלא יחסר לו

מאומה כי אם יתעשר, ואם כן אז תקרא אתה אחיו, ע"כ דבריו ודפח"ח: ולי נראה לפרש מקראי קודש אלו, כי אמרו חז"ל (סנהדרין צב.) כל מי שיש בו דעה מתעשר, שנאמר (משלי כד, ד) ובדעת חדרים ימלאו. ויש להבין הלא החוש מכחיש זה, כי יש הרבה בני דעה והם עניים ואביונים, ומקרא מלא (קהלת ט, יא) לא לחכמים (עושר ולא) [לחם וגם לא] לנבונים (לחם) [עושר], וכבר הקשה כך זקיני מהרש"א בחדושי אגדות (שם ד"ה כל אדם). ונראה לי על פי מה שאמרו במשנה (אבות פ"ד מ"א) איזה עשיר השמח בחלקו, ומקרא כתיב (תהלים לד, יא) כפירים רשו ורעבו ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב, ופירשו המפורשים ודורשי ה' לא יחסרו, ר"ל שלא יחסר להם שום דבר, כי כל טוב, שאומרים על כל שזה טוב להם, ואינם תאבים לשום דבר בעולם הזה זולת לעבודת השי"ת. וזהו שאמרו כל מי שיש בו דעה מתעשר, ר"ל אפילו בהיותו עני אינו אביון התאב לדבר, כי שמח בחלקו ומסתפק במיעוטו, ובזה נקרא עשיר. וקרא מדייק ואמר לא לחכמים (עושר) [לחם], היינו שאין להם עשירות, (ולא) [וגם לא] לנבונים (לחם) [עושר], אבל בכל זאת הם בעצמותם שמחים בחלקם ונקראים עשירים, והבן זה:

וזהו שאמר כי יהיה בך אביון, לא עני במעות לבד ושמח בחלקו, כי אם גם אביון תאב לכל, ואתה עשיר בממון ושמח בחלקך, נמצא בזה לבד שתתן לו לא יועיל, כי אם יהיה לו מעט יבקש יותר ויותר, כמאמרם (קה"ר א, לב) יש לו מנה מבקש מאתים, ועודו תאב לכל. ועצה לזה אמרה תורה לא תאמץ את לבבך, ר"ל לבבך הטוב שאתה מסתפק במועט ושמח בחלקך לא תאמץ ממנו, ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון מלתת לו דבר הניתן מיד ליד, כי פתוח תפתח את ידך לו, כמשמעו, והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו, ר"ל שתשאל לו מלבבך מדת הסתפקות, היינו די מחסרו שזה אשר יחסר לו, שאין לו מדת הסתפקות, על כן אתה תשאל לו מדה זו. ועל כן אמר העבט תעביטנו, לשון שאלה, דמדה זו הדרה בעינא. והבן כי זה פירוש יקר: בהפטרה הטו אזניכם וגו' ואכרתה לכם ברית עולם חסדי דוד הנאמנים הן עד לאומים נתתיו נגיד ומצוה לאומים הן גוי לא תדע תקרא וגוי לא ידעוך אליך ירוצו למען יי' אלקיך ולקדוש ישראל כי פארך [ישעיה נה, ג-ה]. אמרתי לפרש על דרך צחות ללמוד מדת ענוה ושפלות, על דרך שפירשתי מה שאמר דוד (תהלים ב, ז) אספרה אל חק ה' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך, כי לכאורה יפלא בעינינו כי זה ענין גאות להלל את עצמו כי ה' אמר אליו בני אתה, והלא הוא אמר (שם כב, ז) ואנכי תולעת ולא איש חרפת אדם, ואיך יתקיימו שניהם. אבל התירוץ על זה בשני פנים, א', שאמר שבאמת אינו יודע מפני מה ה' אמר אליו בני אתה, כי אינו כדאי לזה לפי מה שיודע שפלות ערכו, ואין זה אלא דרך חק בלי טעם.

ב', כי האדם נידון רק לפי מעשיו של אותו יום ואותה שעה כידוע, ומי שאמר לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שאני צדיק גמור מקודשת מספק שמא הרהר תשובה בלבו ובאותו רגע צדיק היה, וכן המקדש את האשה על מנת שאני רשע אף על פי שנמצא צדיק מקודשת חיישינן שמא כו' (קידושין מט ע"ב). וכמו כן יוכל להיות שה' אמר בני אתה לפי מעשיו של אותו יום, שאז היה מהרהר בתשובה ואז נעשה בבחינת בן, אבל על יום שלפניו ושלאחריו אינו ראיה, כי אולי אחר זה אשתני לגריעותא ח"ו על ידי הרהור וכדומה, ואין אדם מבין על עצמו. ועובדא ידענא כי צדיק אחד אמר כך בפירוש, אפילו אם יאמר לי השי"ת שאני צדיק אני מאמין לו שכך הוא, אבל רק על אותה רגע שאמר אז הייתי צדיק לפניו, אבל על רגע שאחר זה יוכל להיות שנשתנה. ועיין מה שכתבתי בזה בפרשת תולדות (ד"ה ואני) על הפסוק (בראשית כו, כח) ויאמרו ראו ראינו וגו'. וזהו שאמר דוד בעצמו אספרה אל חק (בבחינת חק בלא טעם את אשר) ה' אמר לו בני אתה, ולא אתגאה מזה. ועוד, אני היום דייקא ילדתיך, ואין ראיה מזה לא על יום שלפניו ולא על יום שלאחריו, ואין מקום להתגאות ולהתנאות בזה, על כן עודני בשפלותי:

וכעין זה פירשתי (פר' תזריע ד"ה בהקדם) משה ואהרן בכהניו וגו' שמרו עדותיו וחק נתן למו (תהלים צט, ו"ז), ר"ל עם כי באמת שמרו עדותיו ובדין היה שיטלו שכרם להיות קוראים אל ה' והוא יענם, עם כל זה וחק נתן למו, ר"ל שמה שנתן להם ה' היה נראה להם שהוא בבחינת חק ומתנת חנם, כי היו בבחינת (שמות טז, ז) ונחנו מה כנודע:

וזהו שאמר הכתוב הטו אזניכם וגו' ואכרתה לכם וגו' "חסדי" דוד הנאמנים, ר"ל שמה שקבל מאתי היה בעיניו רק בבחינת חסד חנם מאתי. הן עד לאומים נתתיו נגיד ומצוה לאומים, וכל זה היה בעיניו מכח חק בלי טעם, כי אם חסד חנם, כמו כן תתקיים מה שהבטחתי לך באופן הן גוי לא תדע תקרא, ר"ל שידמה בעיניך שלא תדע ערכו אולי הם גדולים ממך, וגוי לא ידעוך אליך ירוצו, ר"ל בשביל שלא ידעוך ולא יכירך לכך אליך ירוצו (כי הם סוברים שאתה גדול מהם). אבל לא בכחך הגדול ובזכותך, כי אם למען יי' אלקיך ולקדוש ישראל כי פארך, בפאר וכבוד לחבבך בעיניהם. ואם כך ידמה בעיניך, אז תהא נגיד ומצוה, כמאמרם (עירובין יג ע"ב) כל המשפיל עצמו הקב"ה מגביהו, והבן:

על פרשת שופטים

שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלהיך נותן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק [טז, יח]. יש לדקדק, א', אומרו אשר ה' אלהיך נותן לך, שפת יתר, מי לא ידע כי הוא יתברך הנותן לנו את הארץ. ב', לשבטיך פירש רש"י מוסב על תתן לך לשבטיך

בכל שעריך, והוא דחוק, עיין רמב"ן. ג', משפט צדק למה לי, היה די באומרו ושפטו את העם, וכבר הוזהרו השופטים על זה, כדכתיב (ויקרא יט, טו) בצדק תשפוט (את) עמיתך, עיין רש"י עמד על זה. ד', להבין הנאמר להלן (יז, יד טו) ואמרת אשימה עלי מלך וגו' שום תשים עליך, כפל לשון שום תשים וגו', וידוע שאלת המפורשים מדוע חרה אפו של שמואל באמרם (ח, ו) תנה לנו מלך לשפטנו. ה', כאן כתיב אשימה "עלי", שום תשים "עליך", והם אמרו (שם, ה) (תנה) [שימה] "לנו". ו', קושית הבעל עקידה (שער צה) מדוע מתחלה הרע בעיני ה' ובעיני שמואל, ולבסוף כשהגיד להם משפט המלוכה, ויאמרו לא כי אם מלך יהיה עלינו (שם, יט), נרצה להם, וה' הסכים על ידו, ויאמר וגו' והמלכת וגו' (שם, כב). ז', להבין אומרם במגלת רות (א, א) ויהי בימי שפוט השופטים, דהיה די לומר ויהי בימי השופטים, וכבר עמד על זה המדרש (רות רבה פתיחתא א) ואמר אוי לדור ששפטו את שופטיהם, אבל אין זה פשוטו של מקרא. ח', מה בעי רש"י (שם) שפירש לפני מלוך מלך שאול כו'. ט', המדרש (ילקוט רות רמז תקצט), וילך איש, ביקש מדת הרחמים להסתירו, יצא בת קול ואמרה ושם האיש אלימלך. י', המדרש (רות רבה ב, ה) ושם האיש אלימלך, רבי יהושע בן קרחה היה דורש שמות, שהיה אומר אלי תבא מלכותי. וצריך ביאור: והנראה לי בהקדם לפרש מאמר דוד המלך ע"ה (תהלים צט, ד) ועוז מלך משפט אהב אתה כוננת מישרים משפט וצדקה ביעקב אתה עשית, כי הנה בהקדמה של האבני מילואים חלק ב' (ד"ה והנה ע"ז) הביא בשם מורו האבני מילואים פירוש הכתוב (שם עב, א) משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך, כי המלוכה הבאה בירושה מתחלקת ממלוכה הבלתי מורשה, כי המלוכה המורשה כל עמו קנוים לו קנין עולם, והוא קודם לסידורם המדיני, ומחוקק להם חוקים ומשפטים כאשר לפי שכלו, לכן גם המשפט ניתן בידו לעשות כרצונו לפנים משורת הדין. לא כן המלך הנבחר ברצון העם, סידורם המדיני קודם לו, והוא נתון תחת המשפט, ואין בידו כח לשנותו ולכנוס לפנים משורת הדין המסודר לו. וזהו שאמר משפטיך למלך תן, הוא הנבחר מדעת העם, וצדקתך, לפנים משורת הדין, לבן מלך, להיותו יורש עצר, בידו לעשות צדקה וחסד, ע"כ דבריו ז"ל: אמנם אנכי לא כן עמדי לפי מאמרם ז"ל שלשה הקב"ה מכריז עליהן, מלך כו, (עי' ברכות נה.), ואמרו אפילו ריש גרגיתא משמיא אוקמיה (שם נח.), כדכתיב (דברי הימים'א כט, יא) לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש, ואם כן אם ה' הוא הממליך מלך על עמו, מי ישיבנו ויסירנו ממלכותו וממשלתו, אם ה' יעץ מי יפר, הלא עצת ה' היא תקום. ולכן אם אפילו איננו בן מלך כי אם נבחר מדעת העם, עם כל זה מאת ה' היה הדבר כי הוא יהיה לראש פנה, וכחפצו עשה יעשה כל מעשיו

לשם שמים אפילו צדקה וחסד לפנים משורת הדין המסודר לו, ואין פוצה פה כנגדו, כי תפול עליהם אימתו ופחדו (ופירוש משפטיך למלך תן וגו' מבואר אצלינו בדרך אחר בפרשת ראה (דבור ראשון)ן. וזה שאמר דוד המלך ע"ה, אם אמנם ועוז מלך (מלוכה הבלתי מורשה) משפט (שורת הדין) אהב, אתה כוננת (לעשות) מישרים (לפנים משורת הדין) "משפט וצדקה" ביעקב, (והטעם אמר) אתה עשית, כלומר אתה עשית מלך, ואין להפחד מפני בני אדם:

וזהו שאמרה התורה ואמרת אשימה "עלי" מלך, שיהיה הוא מושל עלי, שום (מה שכבר היה שימה מלמעלה) תשים עליך מלמטה מלך, כי משמים אוקמיה להמליכו עליך, ולכך תהיה אימתו עליך, כמו שדרשו חז"ל (כתובות יז.), ובהיות כן בידו לעשות משפט וצדקה אפילו לפנים משורת הדין המסודר. ואמנם ישראל אמרו (תנה) [שימה] "לנו" דייקא, כלומר לדעתנו (כמו שפירש רש"י (במדבר יג, ב) שלח לך, לדעתך), מלך לשפטנו דייקא, ולא לפנים משורת הדין המסודר, על זה חרה אפו של שמואל ואמר (שמואל א יב, יז) רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני ה' לשאול "לכם" מלך, במה ששאלתם לכם לדעתיכם. ולבסוף כשהגיד להם משפט המלוכה שהוא יותר משורת הדין המסודר, ואמרו לא כי אם מלך יהיה "עלינו", אז נרצה להם:. וזה שאמר ויהי בימי שפוט השופטים, שפוט דייקא, כלומר ששפטו במשפט ולא בצדק. ועל זה אמר המדרש ששפטו את שופטיהם, לשפוט כפי שורת הדין ולא לפנים משורת הדין, על כן ויהי רעב בארץ. ושלא תקשה הלא היה להם לדעת כי חרה אפו של שמואל בימי שאול על שאמרו לשפטנו, כי המלך בידו לעשות לפנים משורת הדין, לכן פירש רש"י לפני מלוך מלך שאול, שהיו מתפרנסים על ידי שופטים, ולא ידעו מזה, והיו סוברים כי השופטים הנם בידם. ועל זה אמר וילך איש וגו' ביקש מדת הרחמים להסתירו, כלומר להמליץ עליו כי לאשר לא בא לו המלוכה והממשלה כי אם ברצון העם הוכרח לעשות כרצונם, יצא בת קול ואמרה ושם האיש אלימלך, שהיה אומר אלי תבא מלכותי דייקא, כי שלו הוא, שהוא ראוי לכך ואין בלעדו, אם כן לא היה לו לפחוד מהם לעשות כרצונם להתנהג על פי המשפט, כי אם עשות צדקה וחסד:

וזהו שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך, ושלא תסבור כי אתה ממנה אותן ולא ינהגו העם בצדק כי אם במשפט כרצונך, על כן אמר אשר ה' אלהיך נותן לך, כלומר ממנה לך השופטים, כי כל מי שנתמנה מאת ה' אלהיך הוא, לשבטיך, לפי ערך של שבטיך, על דרך שפירשו דור דור ודורשיו דור ודור ושופטיו (במ"ר כג, ה) כי השופט לפי ערך הדור, על כן ושפטו את העם משפט (שורת הדין, גם) צדק, לפנים משורת הדין.

וזהו שאמר ישעיה (יא, א-ד) ויצא חוטר מגזע ישי וגו' ונחה עליו רוח ה' וגו' רוח עצה וגבורה וגו', יאמר כי משיח יהיה לו שתי מדרגות יחד, כי הוא יהיה מלך בירושה מגזע ישי, וגם הוקם מאת ה', על כן ושפט "בצדק" דלים והוכיח "במישור" לענוי ארץ במהרה בימינו אמן (ועיין מה שכתבתי בענין זה פרשת וישב על הפסוק (בראשית לז, ח) ויאמרו לו אחיו המלך תמלוך עלינו: ב) או יאמר שופטים ושוטרים תתן לך וגו' [טז, יח]. "לך" לכאורה אך למותר. גם אומרו לשבטיך אינו מובן, עיין רש"י ורמב"ן. גם אומרו את העם, אך למותר, דהיה די לומר ושפטו משפט צדק:

אבל הכוונה בזה לדעתי למה שכתב באהל יעקב (ריש) פרשת משפטים (ד"ה והנה) לפרש כי יהיה להם דבר בא אלי (שמות יח, טז), ולא אמר באים, כי הנה משפטים הבאים לבית דין יתחלקו לשני סוגים, יש כי יבאו שני בעלי דין לדין על איזה דבר, זה אומר שלי הוא וזה אומר שלי הוא, או זה אומר מנה לי בידך וזה אומר לא היו דברים מעולם. ויש כי יתווכחו להיפך, זה אומר כי דבר זה של חבירי ולא שלי, כענין שספרו במדרש רבה ויקרא פרשה כ"ז (אות א) בימי אלכסנדר מוקדן אתו תרי גברי קדם מלכא, חד אמר ביתא חרובא זבינית מהאי גברא וגריפתא ואשכחתיה ביה סימא ודידיה הוא, כי סימא לא זבינת, ואחרינא אמר כמה דאת מסתפי מעונש גזל כך מסתפינא אנא, כד זבינית לך כל דאית ביה זבינית לך, עי"ש. וההבדל בין שני סוגי המשפטים האלו הוא, כי המשפט הראשון סבתו הוא העולה שכל אחד רוצה לצאת זכאי בהשפטו ולחייב את חבירו, וכמו כן הצד שכנגדו חפץ בהצדקו ובהתחייב את חברו. לא כן השני, סבתו הצדק והיושר, כי מרוב צדקתו של הבעל דין ושנאתו הבצע ימשוך כל אחד את ידו מהדבר המוטל בספק פן יפגע בממון שאינו שלו, וחפץ לזכות את רעהו בהשפטו. וזהו שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך וגו' צדק צדק תרדוף, כלומר שלא יהיה עיקר רצונך רק עבור זה אשר הרב יורה אותך היושר והצדק, לא שתבקש עולת חברך. וזה (משלי ח, כ) באורח צדקה אהלך (על כן אני בא) (באורח) [בתוך] נתיבות משפט. והמופת לזה, אם יהיה המשפט מסבת העולה אז מוכרח שיבאו שני הבעלי דין לבית דין להטעים כל אחד טענותיו אולי יזכה, לא כן הרודפים אחר הצדק אז די אם יבא אחד לבדו לבית דין לשאול פי הרב אם יקרה לפניו מהמוטל בספק אם הוא שלו או של חברו, כי אינו חפץ להצדיק את עצמו, כי אם לדעת האמת והיושר. וזהו שאמר משה כי יהיה להם דבר בא (אחד לבדו) אלי וגו' והודעתי את חוקי האלהים וגו', ע"כ דבריו הנעימים:

וזהו שאמר שופטים ושוטרים תתן לך לבדך, מבלעדי עומד לנגדך לתבוע אותך, כלומר שתבא לשאול אשר ה' אלהיך נותן (אוצר בביתך, אם הוא) לך או לשבטיך. ולא

יהיה מגמתך להצדיק אותך, כי אם נהפוך הוא שיהיה מגמתך ושפטו את העם (אשר מבלעדיך) משפט צדק, כי אולי שלהם הוא, ואין אתה חפץ בממון שאינו שלך, כמעשה המדרש הנ"ל, והבן:

ג) יאמר שופטים ושוטרים תתן לך וגו' [טז, יח-כ]. כי יש מי שירא מעונש עולם הזה שלא יענש בממון עניות ודלות או מעונש בנים או על ידי יסורים ומיתה ח"ו, ויש מי שירא מעונש גיהנם ועולם הבא וכדומה. אבל העיקר הוא לבלי להתכוון לתועלת עצמו, רק לעשות מאהבה, לאהוב האמת והצדק בשביל שהוא אמת וצדק, וכמבואר ברמב"ם סוף הלכות תשובה (פ"י ה"ב). ואמרו חכמים (פסחים נ ע"ב) לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה:

וזהו שאמר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך, בכל בחינות שאתה משער בנפשך, וכמו שפירש הזוהר (וירא קג ע"ב) נודע בשערים בעלה (משלי לא, כג), כל חד לפום שיעורין דיליה. אשר יי' אלקיך נותן לך, לפי שכלך ובחינתך, לשבטיך לפי בחינתם. וסוף הדבר ושפטו את העם אלו האברים משפט צדק, צדק (בשביל שהוא) צדק תרדוף, ואני מצוה לך כן למען תחיה וירשת וגו', אבל כוונתך לא תהא על מנת לקבל פרס, כי אם למען האמת והצדק:

ד) או יאמר שופטים ושוטרים תתן לך ככל שעריך [טז, יח]. ירמוז על פי שאמרו חז"ל (ברכות ו ע"ב) מי שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים, כלומר שאינו צריך להוכיח בפה, כי אם מכח יראת שמים שבו, ישכילו ויבינו כאלו יריע אף יצריח, והארכתי בזה בריש פרשת מטות (אות ו). וזהו שנאמר (ישעיה נח, א) כשופר הרם קולך (היינו קול פשוט, גנוחי ויליל מלבך בלא ביטוי שפתים, ומזה) והגד לעמי פשעם, שכל אחד ואחד יודע נגעי לבבו, כי מכח קול אנחתך שמלב השוברת גופו של אדם, יבינו עשות כמוך להתחרט על העבר:

וזהו שאמר שופטים ושוטרים (הרודים במקל) תתן לך בכל שעריך, היינו במשוער בלבך (וכמו (בראשית כו, יב) מאה שערים, תרגומו בדשערוהי), והכוונה על דרך (משלי יז, י) תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה, ועל ידי זה ושפטו וגו' משפט צדק, שלא יצטרכו לישא על שפתם שום חטא להזכיר חוב, כי אם ילמדו זכות: ה) שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלהיך נתן לך לשבטיך ושפטו וגו' [טז, יה]. יש לדקדק, לך למה לי. ב', בכל שעריך, פירש רש"י בכל עיר ועיר, ולי אפשר לפרש שער ממש, כמו (לעיל ו, ט) מזוזות ביתך ובשעריך. ג', לשבטיך, הרי כיון דכתיב נתן לך, הכל בכלל, ומפני כך נלחץ רש"י לפרש דהאי לשבטיך מוסב על תתן לך. ועיין מזרחי:

ונראה לי על פי המבואר מדברי חובת הלבבות שער הבחינה (פ"ג) ובספר באר מים חיים (ריש) פרשת לך (אות ב) כי עיקר האדם הוא הנשמה, והגוף אינו נקרא כי אם לבוש ובשר האדם, אם כן כל עסקי הגוף אינם מיוחסים אל עצם האדם, כי אם כנשכר בשדה אחרים הוא הגוף למען להחיות הנשמה, אבל עסקי הנשמה בתורה ובמצות ומעשים טובים הם שלו ממש. וזהו שאמר הכתוב (במדבר ה, י) ואיש את קדשיו עסקי הקודש לו יהיו, חשובים שלו, ע"כ דבריו:

והנה, יש שני מיני משפטים ודברי ריבות בין איש לרעהו. (א) בדבר של ממון עסקי הגוף, שזה נחשב לאינו שלו כאמור. (ב) בדברים הנוגעים אל הנשמה, על דרך משל הדין המבואר בתשובת כנסת יחזקאל סימן י"ז בענין אשכנזי דר בבית ספרדי, והספרדי מוחה באשכנזי מלהדליק [נר חנוכה] בביתו כי רוצה לעמוד במנהגו. וכן בתשובת חתם סופר חלק ו' סימן א' בענין קהל אשכנזים וספרדים, עי"ש מה שהעלו להלכה. וכן שבתו אצלי בשבת קדש זה אנשים ממקום אחר שרוצים לבנות בית הכנסת, שהיתה מריבה ביניהם בענין נוסח התפלה בבית הכנסת אם יתפללו בנוסח אשכנזי או בנוסח ספרד, ואמרתי אני חוות דעתי בזה. והרי זה דבר הנוגע לנשמה אל האדם עצמו הנקרא שלו:

ועתה אני אומר דליכא מידי דלא רמיזא באורייתא, והוא על פי מה שכתוב בסוף הקדמה של פרי עץ חיים (פתיחה לשער התפלה) וז"ל, בשרשי המנהגים שיש חלוקים בין אשכנזים ובין ספרדים קטאלונים ואיטאליים וכיוצא בהם, שיש בהם מנהגים קדמונים שלהם בסידורי התפלה וכו', והיה אומר מורי זלה"ה שיש י"ב שערים ברקיע נגד י"ב שבטים, וכל אחד עולה תפלתו דרך שער אחד, והם השערים הנזכרים בשלהי ספר יחזקאל (מח, לא-לד), ואמר שבודאי לא היו השערים ודרכי השערים שוין, כי אם כל אחד משונה מחברו, לכן גם התפלות משונות. לכן כל אחד ואחד ראוי להחזיק כמנהג תפלתו, כי מי יודע אם הוא משבט ההוא ואין תפלתו עולה אלא על ידי שער ההוא, עכ"ל. וזהו שאמר שופטים ושוטרים תתן לך, ר"ל אפילו בעסקי הנשמה, שזה לך ממש, בכל שעריך, ר"ל נידון שעריך, היינו י"ב שערי התפלה אשר ה' אלהיך נתן לך לשבטיך, לפי ערך י"ב שבטים, ועתה מריבים זה עם זה בענין התפלה שנגד שער שבט שלו, על זה אמר ושפטו את העם משפט צדק:

וזה הנאמר גם להלן (יז, ח-יא) כי יפלא ממך דבר למשפט וגו' דברי ריבות בשעריך, ר"ל בענין התפלה, שהוא תולה בשער המיוחד לכל אחד ואחד, או בענין בית הכנסת שעליו נאמר (בראשית כח, יז) וזה שער השמים. או יאמר בשעריך בענין נר חנוכה, שמצותה

על פתח הבית כיצד ידליק, כמעשה דכנסת יחזקאל. ועל כל ענינים כאלו וקמת ועלית וגו' לא תסור וגו':

ושפטו את העם משפט צדק [טז, יח]. על דרך שאומרים בונתנה תוקף (מוסף לימים נוראים) ויכון בחסד כסאך בחינת מלכות, ותשב עליו באמת, קו האמצעי הנקרא אמת (זוהר משפטים קטז.). וזהו שאמר ושפטו את העם משפט צדק, משפט איהו רחמים (הקדמת תקוני זוהר, יז ע"ב), תפארת, צדק מלכותא קדישא (שם), יחוד הוי"ה אדנ"י:

והנה, האריז"ל (לקוטי תורה, זכריה) פירש, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד, ט), כי לעתיד יתעלה הוא"ו ליו"ד. והנה יהי"ה אדנ"י עולה יפ"ה, ושמעתי מפי צדיקים שזה שאומרים הזיווג (של שני השמות) יעלה יפ"ה. וזה שאמר צדק צדק תרדוף, ופירש רש"י הלך אחר בית דין יפה, למען תחיה וגו', כי יחוד משפט וצדק הוא קו החיים, אבל צדק לבדו רגליה יורדת כו', כמבואר בזוהר ואתחנן (רסא ע"ב) על הפסוק (לעיל ה' כד) קרב אתה ושמע, עי"ש ותבין: כי יפלא ממך דבר למשפט [יז, ח-י]. היינו דבר הצריך למשפט של מעלה, היינו מצות תשובה, שנצרך טרם בא המשפט השופט. בין דם לדם וגו' בשביל דברי ריבות בשעריך. היינו ריב ומלחמת היצר אשר בשעריך ובקרבך, וכמאמרם ז"ל קשה מריבה בתוך ביתו של אדם, היינו בפנימיותו, יותר ממלחמות גוג ומגוג, שנאמר (תהלים ג, א ב) בברחו מפני אבשלום בנו ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי, כלומר עלי הדבר תלוי, כי אויבי איש אנשי ביתו, פנימיותו, יצריו ממעלליו הפנימים הם המעמידים עליו שונאיו ואויביו החיצונים, ואין הדבר תולה אלא בעצמו, כמאמר הכתוב (משלי טז, ז) ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, ואלו במלחמות גוג ומגוג כתיב (תהלים ב, א) למה רגשו גוים וגו'. כוונתם לסיפא דקרא יתיצבו על ה', כי לה' המלחמה, על דרך שפירש האלשיך (מראות הצובאות ישעיה נד, טו) הן גור יגור, מה שנאסף עליך, היא אפס מאותי, אבל מי גר אתך הוא היצר הרע הגר אתך בקרבך, עליך יפול, שאתה לבד תמשל בו. וקמת. יבואר על פי מה שכתב הרמב"ם פרק ג' מהלכות תשובה (ה"ד) שתקיעת שופר רמז יש בו כלומר עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחזרו בתשובה, וכבר כתב המגן אברהם סימן נ"ח (סק"ז) לתרץ קושית הכסף משנה (קריאת שמע פ"א הי"ג) דקימה לא מקרי רק כשעומד ממטתו ומן שינתו, וזה שאמר פה וקמת ועלית, כלומר ממטתך ומשינתך ותרדימתך של כל השנה, ועלית אל המקום אשר יבחר וגו', הוא בית הכנסת ובית המדרש, וכמו שאמרו חז"ל (סוכה נב ע"ב) אם פגע בך כו' משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נימוח. ועוד זאת תעשה ובאת אל הכהנים (הצדיקים) הלוים (הדבוקים בה') ואל השופט אשר יהיה בימים ההם (שופט

שבימיך) ודרשת והגידו לך את דבר המשפט, דבר הצריך למשפט, ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך וגו' ושמרת לעשות ככל אשר יורוך:

על פי שנים עדים או שלשה עדים וגו' [יז, ו]. ואמרו חז"ל (מכות ה ע"ב) אם מתקיימת העדות בשנים למה פרט הכתוב שלשה, להקיש שלשה לשנים. וכתב הרמב"ן (כאן) ועל דרך הפשוט אמר הגאון רב סעדיה שנים עדים, או שלשה מקבלי עדות השנים. והשיגו הרמב"ן, חדא, אין בכתוב קבלת עדות, רק עדים. ב', כמדומה שטעה הגאון, כי עדות דיני נפשות לא נתקבל רק בעשרים ושלשה. והנה קושיא הב' תירץ הפני יהושע בפרק קמא דמכות (שם ד"ה במשנה ע"פ) דוקא במשא ומתן [של הפסק דין] וגמר דין דכתיב (במדבר לה, כד-כה) ושפטו העדה [וגו'] והצילו העדה, אז בעינן עשרים ושלשה, עדה שופטת עדה מצלת, אבל קבלת עדות סגי אף בשלשה אפילו בדיני נפשות. ומוזלה"ה בשו"ת השיב משה סימן סמ"ך (דרך הראשון נתיב טז) השיב עליו מפרק קמא דסנהדרין (ח.) גבי מוציא שם רע אם בא לתבוע דיני נפשות בעשרים ושלשה, עיין שם מבואר להדיא דגם לקבלת עדות בעינן עשרים ושלשה כהרמב"ן, והעלה דרב סעדיה גאון סובר דזהו מדרבנן, דאם יקבלו עדות בשלשה ויצטרכו אחר כך להוסיף הרי זילזול להבית דין של שלשה, כמו שכתבו התוספות שם (ד"ה מוציא), אבל מדאורייתא סגי קבלת עדות בשלשה. ואמנם קושיא קמייתא מגופיה דקרא קשיא: והנראה לי בזה לפרש הפסוק הדק היטב לפי דברי ה"ר סעדיה גאון, דבלאו הכי יש לדקדק בקרא עצמו, דכאן דאיירי בדיני נפשות כתיב על פי שנים עדים או שלשה עדים, הרי בשלשה לא כתיב על פי, ולהלן (יט, טו) דאיירי בממון (עיין פירוש רש"י שם ובתוספות מכות דף וא"ו (ע"א ד"ה אמר רבי)ן כתיב על פי שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר. ולתרץ זה נראה לי על פי מה דאיתא בבבא בתרא פרק יש נוחלין דף קי"ד (ע"א) שלשה שנכנסו לבקר את החולה, רצו כותבין רצו עושין דין, והני מילי בראו ביום, אבל בלילה אין עד נעשה דיין. ודעת הרשב"ם (קיג ע"ב ד"ה ג' שנכנסו) דבראו ביום דנעשה דיין הני מילי בלא נתכוון להעיד, אבל בנתכוון להעיד הוה ליה עד ואין עד נעשה דיין, והתוספות (קיד. ד"ה אבל) והרא"ש (פ"ח סי' ב ג) חלקו עליו, דאפילו בנתכוון להעיד נמי נעשה דיין, והכי קיימא לן בחושן משפט סימן ז' (ס"ה) וסימן רנ"ג, עיין שם בטור (ס"א): והנה, מבואר בנתיבות סימן ל"ו היכי שארבעה נעשו דיינים ונמצא אחד קרוב ופסול, השלשה כשרים, דאין קרוב ופסול פוסל דיינים, ויכולים לכתוב ולעשות דין על פי ראייתם, ונאמנים אפילו מפי כתבן. ואמנם זהו דוקא בשלשה שנכנסו לבקר את החולה, שהתורה עשאן דיינים בעל כרחם של הבנים כמו שכתבו התוספות שם (קיג ע"ב ד"ה אור עה), או בקידוש

החדש (ראש השנה כה ע"ב) שיכולים להיות דיינים בלי ריצוי שום אדם, אבל בשאר דיני ממונות שצריך ריצוי בעל דין שיהיו דיינים, ואז אינם נעשים דיינים בעצמן בעל כרחו של הבעל דין, קרוב ופסול פוסל אותן וגם בעינן מפיהם ולא מפי כתבם, עי"ש בביאורים (סק"י) ובחדושים (סק"ו). ולפי זה, בדיני נפשות בראו ביום דנעשו דיינים בלא ריצוי בעל דין, אם שלשה ראו באחד שהרג את הנפש, לה"ר סעדיה גאון דקבלת עדות סגי בשלשה, הן נעשים דיינים וכאלו קבלו אז עדות, אלא שאינם יכולים לדין בעצמם דבגמר דין בעי עשרים ושלשה, יכולים אלו השלשה לשלוח קבלת עדות בכתב לסנהדרין, ודנין לזה על פי הכתב (דאפילו אם קרובי הנהרג מוחלין ואינם תובעים, על הבית דין מוטל להמית ההורג, והרמב"ן יליף ליה מדכתיב (לעיל יג, ו) ובערת הרע מקרבך, והביא ראיה ממה שאמרו בסוף חולין (קלח ע"ב קלט.) בעוף שהרג את הנפש דבעי לאתויי קמי בי דינא וקיומי ביה ובערת הרע כו', עיין בדבריו בספר המצות (סוף) שורש י"ד. ומזה מוכח דעל כל אדם מוטל להיות נטפל לדבר מצוה לבער הרע בכל אשר תשיג ידו, ואם כן אם שלשה ראו המעשה ביום, ודאי יכולים להעשות בית דין לקבלת עדות למען ישלחו עדותן בכתב. וכל שכן אם הם זקנים או חולים שאינם יכולים לילך, ודאי ראוי להם עשות כך להעשות בית דין למען ישלחו עדותן בכתב, לבער הרע מקרב ישראל). אבל בדיני ממונות דבעינן ריצוי בעל דין, ואינם נעשים דיינים מעצמן בעל כרחו של הבעל דין, ואינם אלא עדים, צריכים להגיד עדותן לפני בית דין בעל פה, דבעדות כתיב על פי, ובעינן מפיהם ולא מפי כתבם:

ולפי זה, לדברי ה"ר סעדיה גאון הפסוק מבואר כמין חומר, דהכא בדיני נפשות כתיב על פי שנים עדים שראו, על פי דייקא, ולא מפי כתבן, או שלשה (שראו ביום) עדים, כלומר אפילו נתכוונו להעיד אפילו הכי נעשים דיינים, וסגי מפי כתבן, משום הכי לא כתיב בשלשה על פי, כי בשלשה סגי מפי כתבן. והכי קאמר קרא, על פי שנים עדים או שלשה עדים אפילו נתכוונו להעיד אפילו הכי גם מפי כתבן יומת כו'. אבל להלן בדיני ממונות שצריך ריצוי הבעל דין, ולא נעשו דיינים אפילו בשלשה אם לא קבלו הבעלי דין אותן לבית דין, ממילא בעי מפיהן ולא מפי כתבן, משום הכי קאמר על פי שנים עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר, דהך איירי בלא קבלו אותן לבית דין (הן אמת לפי הדרש של הגמ' (מכות ה ע"ב) בהך קרא על פי שנים עדים או שלשה להקיש שלשה לשנים מה שנים קרוב ופסול פוסל אף שלשה כו', צריך לומר דאיירי בראו בלילה, או ביום אלא שאינם רוצים להיות דיינים, ולפי זה בודאי נמי בעינן מפיהם, ועל כרחך צריך לומר דהאי על פי דכתיב בשנים קאי נמי על שלשה. אבל רב סעדיה גאון על דרך הפשוט

מוקי ליה בראו ביום, ולפי זה קרא מדויק היטב), וזהו כפתור ופרח. ועיין מה שכתבתי בספר ייטב פנים במאמר שוב אשיב אות י"ב, כי שם עשיתי סמוכין לדברי רב סעדיה גאון מגמרא ראש השנה ריש פרק ראוהו בית דין (כה ע"ב כו.), עי"ש:

כי תבא אל הארץ וגו' ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבותי שום תשים עליך מלך וגו' [יז, יד"טו]. כבר הרעישו כל חכמי לב, אם כן מדוע מצינו בשמואל (א, ח, ה"ו) כאשר אמרו ישראל לשמואל שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים (וגו') וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך לשפטנו, ומדוע חרה אפו בם, הלא שאלו כהוגן. ובפרט שאמרו ז"ל (סנהדרין כ ע"ב) וכן פסק הרמב"ם (מלכים פ"א ה"א) שזאת אחת ממצות ה' למנות מלך. ב', הקשה בעל העקידה (שער צה) מדוע תחלה היה הדבר רע בעיניו, ואחר כך כשהגיד להם משפט המלוכה (שם, יא-יט) את בניכם וגו' ואת בנותיכם וגו' תהיו לו לעבדים וגו' וימאנו העם לשמוע בקול שמואל ויאמרו לא כי אם מלך יהיה עלינו, נאמר (שם, כא כב) וישמע שמואל את כל דברי העם וידברם באזני ה' ויאמר ה' אל שמואל שמע בקולם והמלכת וגו', הרי שבסוף נתרצה וידבר דבריהם באזני ה', ובמה אשתני למעליותא דבורם מאשר מקדם. והרבה תירוצים נאמרו ונשנו על זה, והיותר נוח לקבל הן דברי מהר"י בעקידה שאמרו שלא כהוגן שימה לנו מלך לשפטנו, כי המשפט לאלקים הוא, ר"ל להדיינים, ואין זה נוגע למלך, כי אם עיקר התמנות המלך ללחום מלחמות, וכדמצינו בתחלה נאמר שופטים ושוטרים תתן לך וגו', אחר כך שום תשים עליך מלך. וזהו שנאמר וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך "לשפטנו" דייקא, ובפרט שהוא דבר הנוגע אל כבודו כי הוא היה השופט בימים ההם כידוע. ואמנם אחר כך כאשר אמרו (ח, כ) ויצא לפנינו ונלחם [את] מלחמותינו, הרי אמרו כהוגן, אז נתרצה שמואל, ע"כ תורף דבריו הנחמדים: ואמנם לדעתי גם זה איננו שוה לי, כי אם כן קשה מדוע גם בסוף אמרו ושפטנו מלכנו. היינו שיכריחנו לקיים דבר המשפט, עי"ש (בעקידה שפי' כן), ולא תיקן בזה, כי אם כן כמו כן נוכל לפרש ראשית דבריהם מה שאמרו לשפטנו. ועל ידי הדוחק צריך לומר שבתחלה לא אמרו רק לשפטנו, ואחר כך הטיבו דבריהם במה שאמרו שני הענינים ושפטנו גם ונלחם מלחמותינו, אבל זהו דוחק גדול כמובן. ומלבד זה אתפלא עליו אשר גזר אומר כי ענין משפט אין למלך, הלא מצינו בדוד (שמואל ב ח, טו) ויהי דוד עושה משפט וגו'. ובשלמה בראשית ממלכתו (מלכים' א ג, טז) אז תבואנה שתי נשים וגו', עד כי ראו (כל העם) כי חכמת אלקים בקרבו לעשות משפט וגו'. ובתהלים (עב, א ב) משפטיך למלך תן וגו' ידין עמך בצדק ועניך במשפט. ובמלך המשיח אשר אנו מייחלים יום בואו במהרה בימינו נאמר (ישעיה יא, א-ד) ויצא

חוטר מגזע ישי וגו' ושפט בצדק דלים, הרי מצינו משפטים שהמלך שופט, ויפה אמרו לשפטנו, ולא עולתה בו:

ומלבד זה יש לדקדק בגופיה דקרא מה שנאמר ככל הגוים אשר סביבותי, מבואר דלכך רצונם לשום עליהם מלך כדי לעשות ככל הגוים וכו', וקשה ממה נפשך, אם זהו בעצמו דבר הגון וענין נחוץ למנות מלך וכפי האמת וכאשר האריך בזה העקידה עי"ש, מדוע אמר ככל הגוים, הלא בעצמו דבר נחוץ גם אם לא שמו הגוים עליהם מלך, ושפת יתר הוא. ואם נאמר כי בעצמו איננו נחוץ, רק מחמת שהגוים שמו עליהם גם הם רוצים לעשות כמתכונתם, אם כן יקשה על הגוים אשר סביבותיהם, כיון שאינו נחוץ מדוע הם שמו עליהם מלך, ואל מי יתדמו ואל מי ישוו. ג', קשה כפל הלשון שום תשים, וחז"ל (כתובות יז.) הרגישו בזה, והדרשה תדרוש, ודברי תורה כפטיש יפוצץ: ואשר חנן ה' אותי בענין זה הוא בשנקדים ונחקור דעת איזה אומה או מדינה אשר ממליכים עליהם מלך. כי יש אשר כוונתם רצויה לתכלית ולהועיל, ויש אשר כוונתם בלתי רצויה, הבל ואין בם מועיל. והוא כי יש אשר מתכוונים לטוב, למען ילחם מלחמותיהם וישמרם מכל אויב ואורב, וישגיח עליהם לנהלם על מבועי החכמה ועל דרך הישר לבלי יעשה איש כלבבו, וכדכתיב (שופטים יז, ו) בימים ההם אין מלך בישראל איש (כל) הישר בעיניו יעשה, מכלל לאו אתה שומע אם יש מלך בישראל לא כן הוא, כי המלך מוראו עליהם לבלי לעשות עול, וכמו שאמרו (אבות פ"ג מ"ב) שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו. וזה נקרא (שם מ"ה) עול מלכות, כי הם נושאים עול אימתו ומוראו עליהם, ומפחדו ומהדר גאונו יחרדו וירעדו ולא יוסיפו לעשות כדבר הרע אשר עשו מימי קדם לפני מלוך מלך:

ואמנם אופן הב' הוא שאינם רוצים לקבל עול מורא מלכות, ובהפקירא ניחא להו לעשות איש כל הישר בעיניו וכל אשר לבו יחפוץ באין מוחה ומעכב בידו, ומה שממליכים מלך הוא רק למען היות להם הדבר לכבוד ולתפארת. וביאור הדבר, כי אם המצא תמצא אומה או מדינה אשר אין להם מושל, זהו לאות ולמופת על גודל שפלותם ופחיתתם, כי נראה בעליל שמה שאין להם מושל הוא מפני שכולם פחותי ערך חסרי מדע ואין בהם איש שיהיה כדאי להאי איצטלא, ומלך אשר לא מאומתם איננו חפץ בם לגודל פחיתות ערכם. וזאת הסבה בהמליכם עליהם מלך, למען יהיה להם לשם ולתפארת כי גם הם כיתר העמים אשר יש להם מלך. שנית, אם אין להם מלך שרים ונציבים ודוכסים אם כן כל אפין שווין, לא כן אם יש להם מלך, הרי כי מלך יש לו אנשי חיל, ובתוכם שרי חמשים ושרי עשרות וכמה מיני שרים ונציבים שונים זה מזה וזה על גבי זה, וכמו כן יש

לו יועצים ושרים רבים ונכבדים מנהיגי המדינה, ולבעבור זה הם מרוצים למנות מלך להנאתם ולטובתם, למען יפקד המלך פקידים ונציבים ושרים מהם ובניהם, ועל ידי זה יתנשאו עד שמי רום וכוכביהם. אבל אין בזה תכלית האמיתי כאמור:

והנה, בראשית ממלכת המלך, אלו ואלו חפיצים בו ומתפללים בשלומו ומברכים אותו כראוי, ומקבלים אותו בשמחה וטוב לב בתוף וחליל וכל מיני כלי זמר בקולות ולפידים. ומי יודע איך כוונתם, אם לטוב באופן הא' או להיפך, אולם ברבות הימים והשנים כשבת המלך על כסא מלכותו מוכיח סופן על תחלתן איך היתה כוונתם, ומחשבתם ניכרת מתוך מעשיהן כאשר אבאר, והוא בשנזכיר מאמר חז"ל (ברכות מ.) בא וראה מדת הקב"ה אינה כמדת בשר ודם, מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק, אבל מדת הקב"ה מלא מחזיק, ריקן אינו מחזיק, שנאמר (שמות טו, כו) אם שמוע תשמע, אם שמעת בישן תשמע בחדש. ופירש בספר קול יעקב במגילת איכה (א, עה"פ זכרה ירושלים, ד"ה עוד [הא']) כי כללו בזה כל תענוגי ותאות עולם הזה, שלא יערבו לנפש האדם כי אם בעוד שהוא ריקן מהם, לא כן אחרי שנשבע והורגל בהם, (שזו) [שאז] הוא בדרך טבעי שיהיה לו לזרא ותגעל נפשו בהם (ולבעבור זה אמרו (קידושין ל ע"ב) יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום, למען לא ימאס בו הוא עושה בעיני בני אדם כאלו תאוה זו חדשה היא לו, וכמו שפירש הגאון מה"ר יהונתן ביערות דבש (ח"א דרוש ה)). לא כן מדת הקב"ה, מלא מחזיק, כלומר התורה והמצות שהם מעדני הנפש והנשמה לא תגעל הנפש בהם לעולם, כי מדי תתבונן בהם תוסיף אומץ להשיג יותר ולצעוד ממעלה אל מעלה, כמאמר דוד המלך ע"ה (תהלים כז, ד) אחת שאלתי מאת ה' וגו' שבתי בבית ה' כל ימי חיי. ולכן דימו חז"ל (ברכות סא ע"ב) לומדי תורה לדגים שבים, שהם תמיד במים ועם כל זה הם משתוקקים לטיפת גשמים, ואמרו (עירובין נד ע"ב) למה נמשלה דברי תורה לדדים מה הדד הזה כל זמן שהתינוק יונק מוצא בו טעם אף דברי תורה כו'. אולם ריקן אינו מחזיק, כי טרם ידע טעמי תורה ומצות ומתיקות שלהם לא ישתוקק להם כלל, ע"כ דבריו הנחמדים: ועל דרך זה כתב בספר הפלאה בפתיחתו (אות יב) וז"ל, ובחדושי תורה ברכות כתבתי טעם אהא דאיתא שם (כא.) דמצינו ברכת התורה לפניה מן התורה, וילפינן לאחריה בקל וחומר, ובברכת המזון הוא להיפך, ופירש רש"י (ד"ה שאינו טעון) ילפינן מה זה שאינו מפורש בה וכו'. ואינו מובן, דלא מצינו כי האי גוונא, אלא אמרינן כל חד תיקום אדוכתיה. וי"ל לפי מה דאיתא התם ריש כיצד מברכין (לה.) דסברא דברכת המזון לפניה הוא קל וחומר מלאחריה, דכשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כל שכן, והטעם, דכשהוא שבע הוא נמאס בעיניו, וכדכתיב (משלי כז, ז) (ו)נפש

שבעה תבוס נופת, ואפילו הכי מברך, כל שכן לפניה כשהוא תאב לו. ובדברי תורה הוא להיפך, דכל מה שלומד יותר יתאוה יותר ותאב לו, אם כן איכא קל וחומר איפכא, מדמברך לפניה כשהוא שבע ואינו רעב ללחמה של תורה ולא תאב לו, כל שכן לאחריה, שאחר שלמד הוא רעב ותאב לו. ושפיר ילפינן מהתורה סברא זו דכשהוא שבע כו', ממה דחזינן במזון כתיב לאחריה ובתורה לפניה, על כרחך דסמכה התורה דנילוף בקל וחומר זה, ע"כ דבריו ז"ל:

ועל פי האמור נבא אל המכוון לענין שלפנינו. דברבות הימים אחרי מלוך המלך נודע בירור כוונת העם הממליכים אותו, אס לתכלית האמיתי או אך להנאתם וטובתם לכבודם, דהעם המכוונים לתכלית האמיתי כאמור למעלה, מדי יום יום יראו כי ישמרם המלך מכל צר ואורב להם ולוחם מלחמותיהם ושוקד לטובתם ויעצור בהעם לבלתי יטו אשורם מני אורחות היושר, ועל כן ברבות הימים יוסיפו יום יום אהבה על אהבתו ותשוקה על תשוקה, ובכל יום ויום הם ממליכים אותו עליהם ומקבלים עול מלכותו ומוראו כאלו היום נתמנה, כי בכל עוד אשר יאריך ימים על ממלכתו רואים כי יותר נחוץ התמנות המלך עליהם לתכלית האמיתי. אך אמנם המכוונים רק לטובתם ולכבודם ותפארתם אין זה אלא תאוה וחמדה בלתי תכלית המועיל, ועל כן אחרי המלכו עליהם וכבר השיגו תאותם, וכי נשבעו והורגלו בו שוב ימאסו בו והוא בעיניהם אך למותר, וישנו את טעמם לפני המלך, וגדולה השנאה מן האהבה אשר אהבו אותו מימי קדם, כמו שהוא בכל תאוות וחמודי עולם הזה כאמור למעלה. ולא מיבעיא אותם שאין המלך ממנה מהם לשרים ונציבים, ותוחלתם נכזבה, ודאי כי ימאסו בו, אלא אף גם למי שהוא ממנה מהם שרים ונציבים והוא לכבוד ותפארת, הרי אחרי שישביעו גם יתענגו באותו כבוד שוב ימאסו בו, וכאשר עינינו רואות שכל מי אשר יבקש שררה או ממשלה, אם אין כוונתו לאיזה תכלית האמיתי להועיל על ידי זה לזולתו, אחרי אשר לבש בגדי אותו כבוד שוב יפשטם מעליו כי יבזה בעיניו ימאס בו. ואם כן כיון שכל התמנות ואהבת המלך היה תלוי באותו דבר, ממילא בביטול הסבה יבוטל המסובב: ועל פי זה נבין מה שמצינו בפרשת וישלח (בראשית לו, לא) ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל, ויש להבין הלא הם לא נצטוו על זה כלל, ומדוע באמת המליכו עליהם חי"ת מלכים לפני בני ישראל. שנית, דעינינו רואות בספר מלכים, זולת דוד ושלמה אשר נמשכו מלכותם, וגם דוד הלא נודע מה היה בעת נטו אחרי אבשלום, ומשלמה אין ראיה כי בו נאמר (דברי הימים א כט, כג) וישב שלמה על כסא ה' ואמרו חז"ל (מגילה יא ע"ב) שמלך על העליונים ותחתונים, אמנם המלכים אשר אחריהם לא

מלכו כי אם שנים מועטים ואחר כך המליכו אחר תחתיו, ובמלכי אומות העולם לא מצינו כן, וצריך התבוננות למה זה נשתנו מכל אומה ולשון:

אבל הענין בשנזכיר חסרוננו, והוא מה שאמרו חז"ל (ביצה כה ע"ב) מפני מה ניתנה תורה לישראל מפני שהן עזין שבאומות, ומקרא מפורש בתורתינו פרשת תשא (שמות לד, ט) כי עם קשה עורף הוא, והחוש יעיד כי טבע עמנו לבל יטו שכמם לסבול עול שררות וממשלה עליהם, והרי מצינו בשבטי ישורון כשסיפר להם יוסף את חלומו (פרשת וישב (בראשית לז, ז"ח)ן והנה תסבינה אלומותיכם ותשתחוין לאלומתי ויאמרו לו אחיו המלוך תמלך עלינו וגו'. ומי לנו גדול ממשה בכל נפלאותיו אשר עשה לעיני כל ישראל, ואף על פי כן קמו עדת קרח באמרם (במדבר טז, ג) רב לכם וגו' ומדוע תתנשאו וגו', ונאמר עוד (שם, יג) כי תשתרר עלינו גם השתרר. לא כן טבע אומות העולם, שאינם עזים, והם נכנעים לקבל עול מורא מלכות עליהם, על כן הם המליכו מלך עליהם תחלה כמה דורות ומאליהם בלי צווי כלל. אבל עמנו בני ישראל, לבעבור טבען שממאנים לקבל עול ממשלת איש מאת זולתם, לכן לא המליכו עליהם עד שנצטוו ובאו לארץ, ואחר כך עברו שנים מרובים מימות יהושע עד ימי שמואל, וגם זה לא ברצון כולם, כמבואר ברש"י שמואל (.א) סימן י"א (יד) על הפסוק לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה, עי"ש. וגם בהמליכם לא היה מעומק הלב לקבל עול מלכות עליהם, על כן לא נמשכה מלכותם, וכמו שביארנו:

והנה, המאמר ככל הגוים יש לפרש בתרי אנפי, הא', שלא תאמר הלא ישראל הם עזין וטבען לבלי לקבל עול מלכות עליהם, על כן אמר ככל הגוים, ר"ל שנהיה נכנעים לקבל עול מלכות עלינו כשאר האומות. השני, שאינם רוצים לקבל עול, אלא לכבוד ולתפארת, וזה מאמרם ככל הגוים, ר"ל בשלמא אם לא היה ליתר האומות מלך עליהם גם אנחנו לא המלכנו עלינו, כי אין רצונם לישא עול עליהם, אך מפני שיש לכל הגוים מלך, למה נגרע, הלא הדבר לנו לחרפה ולקלון מטעמים האמורים למעלה, על כן כמו שיש להם מלך כן אנחנו נמליך מלך לטובותינו להיות לנו לשם ולתפארת: אך לעמוד על בירור הדבר המכוון באומרו ככל הגוים, הוא בשנדקדק דבקרא כתיב ואמרת אשימה "עלי" מלך [וגו'] שום תשים "עליך" מלך, ובשמואל נאמר שימה "לנו" מלך [וגו'] וירע בעיני שמואל כאשר אמרו תנה "לנו" מלך, אחר כך כתיב (שם ח, ט) והגדת להם משפט המלך אשר ימלוך עליהם, אחר כך כתיב (שם, יט) לא כי אם מלך יהיה "עלינו", אחר כך כתיב (שם יב, א) ואמליך "עליכם" מלך, ושם נאמר (שם, יז) וראו כי רעתכם רבה אשר עשיתם וגו' "לכם" מלך, הרי שינו את לשונם בתחלה ממאמר "עלינו" למאמר

"לנו", אחר כך שינו למאמר "עלינו", והלא דבר הוא. אבל הענין, כי באומרם עלי או עלינו הכוונה שרצונם לקבל עליהם עול מוראה של מלכות, ומזה יובן שמה שאמרו ככל הגוים היינו כמו שהם נושאים עול מלכות כמו כן נשא גם אנחנו עלינו. אבל באמרם לנו הכוונה להנאתנו ולטובתנו (ועל דרך שפירש רש"י (בראשית יב, א) לך לך, להנאתך ולטובתך), והיינו להיות לנו לכבוד ולתפארת כמבואר לעיל, אבל לא לישא עול מוראו עלינו להשתרר עלינו, כי אם לעשות ככל הישר בעינינו כמקדם, ומזה יובן אומרם ככל הגוים היינו מפני שיש להם מלך כמו כן יהיה "לנו" למען היות לנו לכבוד ולתפארת, שלא יגרע ערכינו מהם, וכמו שנתבאר:

ובזה יבואר הכל על נכון. כי בקרא כתיב ואמרת אשימה "עלי" מלך, "עלי" דייקא, היינו לישא עול מוראו עלי, ככל הגוים הנושאים עליהם עול מלכות. שום תשים עליך מלך, כפל הלשון ובלשון הוה, כי אם כה תאמר שתרצה לישא עולו עליך, אז לא פעם אחת תמליכוהו, כי מדי יום יום תמליכהו עליך מחדש, כיון שכוונתך לתכלית האמיתי וכמו שנתבאר לעיל. אבל גבי שמואל באומרם שימה "לנו" מלך, להנאתנו ולטובתנו, ולא לתכלית המועיל לישא עולו, ומה שאמרו ככל הגוים היינו לכבוד ולתפארת, לזה וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו "לנו" דייקא, ולא אמרו "עלינו", ונראה בעליל שמכוונים רק לתפארת, ובזמן מועט ימאסו והיה כלא היה, אם כן הוא אך למותר. אך היה עולה על דעתו אולי אינם יודעים מעול מלכות כלל, וכאשר אמר לו השי"ת והגדת להם משפט המלך אשר ימלוך "עליהם" דייקא, והגד להם את בניכם וגו' ואת בנותיכם יקח וגו', אז ויאמרו לא כאשר אמרנו בתחלה "לנו", כי אם מלך יהיה "עלינו" דייקא, לישא עול מלכותו עלינו. ושלא תאמר הלא טבע עמנו הוא היפך זה כמו שנתבאר לעיל, אנחנו מבטיחים לך והיינו גם אנחנו ככל הגוים וגו', ר"ל כמו שהם נושאים עול מלכות עליהם כמו כן נהיה גם אנחנו נכנעים תחת המלך לשמוע בקולו. אז ראה שמואל ששואלים כהוגן, על כן וידברם באזני ה', ועל כן אמר שמואל ואמליך "עליכם" מלך. ואחר כך הוכיחם כי תחלה אמרו שלא כהוגן, וזה ראו כי רעתכם רבה כו' לשאול "לכם" מלך, לכם דייקא, אבל כשאמרו "עלינו" הטיבו אשר דברו, וכמו שביארנו. ובזה מתורץ הכל על נכון באר היטב:

ועל פי האמור יש לנעוץ סוף התורה לתחלתה. כי ידוע שמשה היה מלך על ישראל, וכמו שנאמר (להלן לג, ה) ויהי בישורון מלך ואמרו ז"ל (ש"ר ב, ו) זה משה, והנה בודאי בראשית ממלכתו היה יקר ונכבד ואהוב בעיניהם, ושלא נסבור כי אחרי כן ח"ו נגרע מחשיבתו בעיניהם, הס וחס וחלילה מלהזכיר, כי הלא משה רבינו ע"ה ידוע ומבואר

בתורה גודל נפלאותיו אשר עשה משה לעיני ישראל חדשים לבקרים מדי יום יום, על כן היה בעיניהם כאשר בתחלה. וזהו שנאמר (שם לד, יב) [ו]לכל היד החזקה וגו' אשר עשה משה לעיני כל ישראל, בראשית, כלומר מחמת גודל הנפלאות והיד החזקה אשר עשה לעיניהם יום יום, על כן קם בעיניהם באהבתו ובחשיבתו כאשר בתחלה ובראשית, והבן:
עוד יש ליישב שאלת הקדמונים מדוע כעס שמואל על מה שבקשו מלך, כי עוד יש לדקדק, דכאן כתיב כי תבא וגו' ואמרת אשימה עלי מלך וגו' שום תשים, כל זה בלשון יחיד, ושם נאמר (שמואל א ה, ד ה) ויתקבצו כל זקני ישראל "ויבאו" וגו' "ויאמרו" וגו' שימה "לנו" מלך, לשון רבים:
אבל ביאור הדבר בשנבין מאמר שלמה המלך ע"ה מלכים (יא) ג' (ז-ט) ועתה ה' אלקי אתה המלכת את עבדך וגו' ועבדך בתוך עמך וגו' עם רב (בכמות) אשר לא ימנה ולא יספר מרוב באיכות, כי כל אחד שקול כנגד רבים, ומהאי טעמא בעושים רצונו יתברך אין להם מספר (יומא כב ע"ב), על כן אבקש ונתת לעבדך לב שומע לשפוט וגו' כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה, כלומר הגדולים ורמים ממני, על דרך שפירש רש"י פרשת דברים (א, י) על הפסוק ה' אלקיכם הרבה אתכם, הרים אתכם על דייניכם. או יאמר על פי דכתיב (איוב טו, לד) עדת חנף גלמוד, ופירשו המפורשים כי הן בעסקי עולם הזה הן בעסקי עולם הבא כגון במצוה הנעשה ברבים, הדבר המוסכם בעצת רבים הוא מקובל ונעשה ונגמר יותר מהמוסכם מאיש פרטי, אבל זה אינו רק באם הנאספים החוקרים על הדבר לעשותו אין כוונתם אל הזולת, רק כולם בלב אחד ובעצה אחת לתכלית הדבר המבוקש, מה שאין כן באם המה בהסכמתם כל אחד ואחד יכוון כוונה המיוחדת לפי ענינו וטובתו ותועלת עצמותו, הרי זה כאלו הם מפוזר ומפורד. וזהו שאמר עדת חנף גלמוד, אפילו עדה גדולה הרי זה כאיש פרטי וגלמוד, ע"כ דבריהם (הובא בדברינו ריש פרשת וישב (ד"ה נראה)ן. וזהו שנאמר (להלן לג, ה) ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם לעלות בהסכמה להמליכו, אבל בתנאי יחד שבטי ישראל, בלב אחד כאיש אחד. אבל אם הם רבתי עם (איכה א, א) בדיעות שונות (איכ"ר א, ד), לא יבוצע הדבר. וזהו שאמר אתה דייקא המלכת את עבדך, ולא מידם היתה זאת, כי הלא ועבדך בתוך עמך וגו', עם רב, לא בגדר אחדות, אשר לא ימנה ולא יספר מרוב רצוניות ודיעות שונות לא ראי זה כראי זה, על כן אבקש ונתת לעבדך וגו' כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה, להלוך נגד רוחו ורצונו של כל אחד ואחד, והבן: וזה שאמר כי תבא אל הארץ וגו' ואמרת אשימה, לשון יחיד בלב אחד (כפירוש רש"י על (שמות יט, ב) ויחן שם ישראל), אז שום תשים עליך מלך, כפל, שיהיה השימה שימה ממש, קשר של

קיימא. אבל שם נאמר ויתקבצו וגו' ויבאו וגו' ויאמרו וגו' שימה "לנו" מלך, לשון רבים, בבחינת עדת חנף, כי כל אחד פנה לדרכו ורצונו, על כן וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה "לנו" מלך לשון רבים, על כן ויאמר ה' וגו' שמע בקול העם לכל אשר "יאמרו" דייקא כי אותי מאסו ממלך עליהם, כי הוא יתברך יחיד ומיוחד, ושונא הפיזור והפירוד. וזהו שנאמר ודעו וראו כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני ה' החוקר לב לשאול לכם דייקא מלך:

וזהו שנאמר למעלה שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר יי' אלקיך נותן "לך" וגו', בזכותך, שאתה בלב אחד כאיש אחד. צדק צדק תרדוף, פירש רש"י הלך אחר בית דין יפה, כלומר שזה יהיה כוונתך, ולא אל הזולת, למען תחיה, היפך מה שאמרו (אבות פ"ד מכ"א) הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מהעולם. וירשת את הארץ, כפירוש רש"י, כי בשביל שנאת חנם גלינו מארצנו (יומא ט ע"ב), והתיקון לזה השלום והאחדות, כמו שנאמר (ישעיה נב, ז) משמיע שלום (וגו') מבשר טוב וגו' אומר לציון מלך אלקיך דייקא, והבן:

רק לא ירבה לו סוסים וגו' לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד [יז, טז]. יתבאר על פי מה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים פו, ד) שמח נפש עבדך, ופירשו המפורשים כי האדם צריך שיהיה מסתפק במועט בענין עולם הזה ושמח בחלקו, אבל בעניני עולם הבא בתורה ומצות צריך לבקש תמיד יותר ויותר מלימודו והרגל שלו, למען לעלות מעלה מעלה יותר יום יום, לקנא קנאת סופרים במי שגדול ממנו בחכמה ובמעשים טובים. והוא שני הפכים, הסתפקות והתנשאות. וזהו שאמר שמח נפש עבדך להיות שמח בחלקו ומסתפק, ואשר אני מבקש ממך, על זה אמר כי אליך ה' לעבודתך נפשי אשא בהתנשאות, ולהיות שהם שני הפכים אני מבקש עזר וסעד, ע"כ דבריהם. והיינו דכתיב (שם קד, לג) אזמרה לאלקי בעודי, בבחינת עוד שלי תמיד יותר ויותר:

וזהו שאמר פה לא ירבה לו סוסים וגו' לא תוסיפון לשוב בדרך הזה בחינת עוד, להרבות סוס, כי אם ליקח בחינת עוד להרבות עבודתו יתברך יותר ויותר, כמאמר אזמרה לאלקי בעודי, והבן:

וכתב לו וגו' התורה הזאת וגו' והיתה עמו וקרא בו [יז, יח'יט]. יש לדקדק, "בה" היה לו לומר, כדאמר הזאת, והיתה. אבל נראה לי על פי דאיתא בשבת פרק האורג דף ק"ה ע"ב ופרק ואלו מגלחין (מועד קטן כה.) העומד כו' חייב לקרוע הא למה זה דומה לרואה ספר תורה שנשרף, ופירש רש"י (שבת שם ד"ה לס"ת שנשרף) שאין לך ריק בישראל שאין בו תורה ומצות. ויש להסביר יותר על פי דכתיב (משלי ג, ג) כתבם על לוח לבך,

נמצא התורה חקוקה על לב האדם. או על פי מה שכתב רמב"ן פרשת תולדות על הפסוק (בראשית כה, כח) כי ציד בפיו, כי העוסק בדבר תדירי יכונה הוא עצמו בזה, כמו (תהלים קט, ד) ואני תפלה, עיי"ש. נמצא הדבוק בתורה תמיד, יכונה בשם ספר תורה. וזהו שאמר והיתה עמו עד בואו למדריגה וקרא בו בעצמו בלבו מה שכתוב בתורה, והבן: וקרא בו כל ימי חייו [יז, יט]. עיין פירוש נאה לזה בהקדמת חתם סופר (לשו"ת יו"ד, סוף פתוחי חותם ד"ה ע"כ). ולי נראה על דרך מה שאמרו במגילה (ד.) חייב אדם לקרות המגילה בלילה ולשנותה ביום, ומפרש בגמרא כגון דאמרי אינשי אעבר פרשתא דא ואתנייה, הרי פעם ראשונה נקרא קריאה ופעם שני שונה אותה וכופלה. וזהו שאמר וקרא בו דייקא בחינת קריאה כמו פעם ראשונה כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה', וזו דבר שאין לו סוף, כי בכל פעם צריך להיות בחינה חדשה, וכמו שאמרו בכל יום יהיו בעיניך כחדשים (רש"י דברים כו, טז):

או יאמר וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה' אלקיו לשמור וגו' לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל [יז, יט'כ]. יש לפרש על פי מה שכתב בספר מאור עינים בליקוטים (עמ' רעא ד"ה צריך) לפרש הא דאיתא בפסחים (נ ע"ב) לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, הענין, כי התורה הוא אין סוף, ונמצא בחינת לשמה הוא גם כן אין סוף, כי כל מה שמוסיף והולך ממדרגה למדרגה נתרבו המוחין ומשיג יותר אמיתית פנימיות התורה הנקרא לשמה, ונקרא בחינה שתחתיו שלמד מקודם שלא לשמה, וכן לעולם. וזהו שאמרו לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה, דאיך אמר לעולם הא אחר זה בא לשמה אם כן אינו לעולם, אלא לומר שלא יעמוד במדרגה אחת, רק שילך ממדרגה למדרגה באופן שידמה לו בחינה הקודמת שהיה שלא לשמה, עכ"ל:

והנה, קריאה זה מקרא, ולימוד זה משנה וגמרא. וקיימא לן דעל מקרא מותר ליקח שכר, ועל משנה וגמרא אסור ליטול שכר, כמבואר בגמרא נדרים דף ל"ז (ע"א) וביורה דעה סימן רכ"א (ס"ב) וסימן רמ"ה (ס"ו). וזהו שאמר וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה, הכוונה, שכל ימי חייו ידמה לו שהוא "קורא" בתורה בחינת קריאה בשביל קבלת שכר, דהיינו שלא לשמה, למען (מהיום והלאה) ילמד בחינת לימוד משנה וגמרא ליראה את יי' אלקיו, כלומר בחינת לשמה כדי שיביאנו לידי יראה, וכמו שאמרנו שכל ימי חייו ידמה בעיניו שעודנו לומד שלא לשמה, בחינת קריאה, למען יבא ויגיע ללימוד לשמה:

או יאמר וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה וגו' [יז, יט'כ], בהמשך הפסוקים שאחריו. כי הנה כתיב (לעיל ו, ה) ואהבת את יי' אלקיך, ואמרו חז"ל (ספרי ואתתנן לב) אהבהו על הבריות, כי זה דרך אוהב את המלך להתאמץ בכל עוז להכניס בני אדם תחת עול מלכותו ללמדם לירא מפניו ולשמור ולעשות רצונו. וזה מדתו של אברהם אבינו שנקרא (ישעיה מא, ח) אברהם אוהבי, שהכניס רבים תחת כנפי השכינה, וכדכתיב (בראשית יח, יט) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' וגו' למען הביא ה' על אברהם וגו'. ולכאורה נראה שזה עבודה פחותה על מנת לקבל פרס: אבל הענין מבואר בספרים הק' כי אברהם בעצמותו עבד מאהבה ויראת רוממותו יתעלה, ולפי מדרגתו היה גבוה מכל עם מרוב דבקותו בה' אלקיו, ולא היה באפשרי לו לקרב הרחוקים ופחותי ערך אל עבודתו יתברך בלתי על ידי שהשפיל עצמו ממדרגתו למדרגה פחותה לפי ערכו שהיה מעורר לבבם לעבודת ה' מכח אהבת שכר ויראת עונ.ש, אחר זה העלה אותם מעלה מעלה ללמדם אהבה ויראת רוממותו יתעלה, וכמו שכתב הרמב"ם סוף הלכות תשובה פרק י' הלכה ה' אמרו חכמים (פסחים נ ע"ב) לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה שמתוך וכו', לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים ועמי הארץ אין מלמדין אותם אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרבה דעתם וישיגוהו וידעוהו ויעבדו מאהבה, עכ"ל. וזהו שאמר הכתוב כי ידעתיו למען (משפיל עצמו מבחינתו הרמה) אשר יצוה את בניו וגו' ושמרו דרך ה' וגו' [למען הביא וגו'], דהיינו בשביל קבלת פרס, והפכו יראת העונש. וזה עצמו מה שאמרו ז"ל לעולם, כלומר בשביל העולם, לקרבן לעבודתו יתברך שמו, יעסוק אדם בתורה ומצות אפילו שלא לשמה, לחנכן בזה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ר"ל שמתוך שמלמדין בשביל שכר ועונש הנקרא שלא לשמה, בזה עצמו הוא בא לשמה שכוונתו בזה לשם ה' (ולא מלבי אני אומר פירוש זה, אלא שכך הביא המאור עינים שם (ישמח לב, מס' פסחים סד"ה אמר ר"י) פירוש מאמרם ז"ל בשם רבו ז"ל, אך בשינוי קצת, עיי"ש): וזהו שאמר הכתוב כאן והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, ר"ל שעם היותו בעצמותו לומד לשמה, עם כל זה כל ימי חייו יהא גם בבחינת קורא מקרא בשביל לקבל שכר, וכנזכר לעיל, למען ילמד, קרי ביה ילמד, ר"ל לזולתו, ליראה את ה', וכמו שדרשו רבותינו בחגיגה (ג.) למען ישמעו ולמען ילמדו (להלן לא, יב) קרי ביה ילמדו. ועל זה אמר לבלתי רום לבבו מאחיו, שלא יהא לבבו העובד מאהבה רום מאחיו ולא יוכל לקרבם, ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל, כלומר שלא יסור מן המצוה בחינת שכר ועונש המכונה ימין ושמאל, למען יאריך ימים על ממלכתו וגו', שעל ידי שמלמד לבניו אחריו ולאחרים יאריך ימים, וכמו

שפירש החתם סופר (שו"ת) בפתיחה לחלק יורה דעה (ד"ה וזה נראה עה"פ להלן כח, ט-יא) יקימך ה' לו לעם קדוש וגו' וראו וגו', ואם כן כבר חתמו ימיך כי קנית שלמות נפשך הראוי, וימי הזקנה לכאורה אך למותר, ועם כל זה והותירך ה' לטובה בפרי בטנך ר"ל שיותירך לטובה בעולם הזה בשביל פרי בטנך ללמדם דרך ה':

למען ילמד ליראה וגו' לבלתי רום לבבו מאחיו [יז. יט'כ]. דיש להבין וכי למי שאינו מלך מותר לו לרום לבבו. ועוד, מאחיו למה לי:

והנראה לי על פי מאמרם (אבות פ"ב מ"ד) אל תפרוש מהציבור ואל תאמן בעצמך. נראה לי לפרש על דרך אומרם (נדה ל ע"ב) שמשביעין את האדם אפילו כל העולם אומרים עליך שצדיק אתה היה בעיניך כרשע, וכבר פירשו מאמרם אוי לו לאדם שהעולם מטעין בו, לא אמרו טועין בו, כי מה לו לעשות, אך למי אוי, למי שהעולם מטעין בו, היינו מכניסין טעות בלבו שיסבור שהוא כמו שמחזיקין אותו. וזהו שאמרו אל תפרוש, שלא תהיה בעיני עצמך פרוש מדרכי עולם, מן הציבור, מכח שהציבור מחזיקין אותך בכך, ואל תאמין בעצמך כו', אם שהם מאמינים בך:

וזהו שאמר כאן למען ילמד ליראה וגו' לבלתי רום לבבו מאחיו, היינו שלא יתגאה בלבו מכח מה שאחיו מנשאים אותו למלוך עליהם, כי אם הוא ידע האמת בלבו בחינתו ומדרגתו, על דרך שאמר משה (שמות טז, ז) ונחנו מה, והבן:

ואפשר זהו שנאמר בפרשת לך (בראשית יד, יז) ויצא וגו' אחרי שובו מהכות וגו' ואת המלכים וגו' אל עמק שוה הוא עמק המלך, ואמרו חז"ל (במ"ר טו, יד) שהשוו כל האומות והמליכו את אברהם עליהם. ולדרכנו יאמר, ויצא וגו', כי גם אחרי שובו מהכות וגו', אל עמק שוה, היה אברהם בבחינת ההשתוות כמאז כן עתה, עפר ואפר, הוא עמק המלך, שלכן המליכהו בעמק, לומר שאם שהוא מלך עודנו בעמק וענוה כאשר מקדם, והבן:

למען ילמד ליראה וגו' [יז, יט'כ]. והסבה לזה לבלתי רום לבבו מאחיו. כדכתיב (משלי כב, ד) עקב ענוה יראת ה', ואמרו חז"ל (ירושלמי שבת פ"א ה"ג) מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה עקב כו'. ולבלתי סור מן המצוה בעשותה בחינת ימין ושמאל. אהבה ימין, יראה שמאל (תקוני זוהר, תקון י, כה ע"ב), כי אם שיעשנה בדחילו ורחימו. למען יאריך ימים. בי כתיב (שם י, כז) יראת ה' תוסיף ימים (וכל שכן אהבה). ביאור הענין, כי צריך לעבוד את ה' בכל עת ובכל רגע לבלי לעזוב רגע קטנה מבלי מצות ומעשים טובים, וכמו ששמעתי לפרש ברגע קטן עזבתיך (ישעיה נד, ז), ר"ל כי כל רגע ורגע צריך להחשב בעיני האדם לדעת מה מעשהו ועבודתו באותו רגע, כי כבר

אמרו (עבודה זרה י ע"ב) יש קונה עולמו בשעה אחת, וכמו כן בהרגע אחת קטנה אם מהרהר בתשובה ובעבודתו יתברך, וזהו שאמר ברגע קטן, בשביל שהרגע היה קטן אצלך, עזבתיך, ע"כ דבריהם. וזהו שאמר יראת ה' תוסיף ימים, כי הרגע והשעה חשוב גדול אצלו לעבוד בה את ה' בכל עת ובכל שעה ובכל רגע, ושנות רשעים תקצרנה, כי המה מבלים ימיהם בהבל וריק, לכן תקצרנה כמובן:

וזהו שאמר למען ילמד ליראה וגו' למען יאריך ימים, שיאריך את הימים לעבוד אותו יתברך בכל רגע ובכל נשימה ונשימה, כדכתיב (תהלים קנ, ו) כל הנשמה תהלל וגו', ואמרו ז"ל (ב"ר יד, ט) על כל נשימה ונשימה תהלל. על ממלכתו, בשביל ממלכתו, כי מי שהוא במעלה יותר מחבירו צריך שיעבוד את השי"ת ביותר ויותר מרעהו, וכמו שכתב החובת הלבבות (שער עבודת האלקים פ"ו). הוא ובניו בקרב ישראל, לכלול את עצמו עם כל ישראל, וכמו שאנו אומרים בכל מצוה בשם כל ישראל, והבן: לעמד לשרת בשם ה' הוא ובניו כל הימים [יח, ה]. יובן על פי מה שכתבו הספרים מי שעבודתו מכח שכר ועונש הרי איננה רצונית כי אם הכרחית, ולכך אינו מזכה לבניו אחריו. אבל העובד מיראת רוממותו יתברך ומאהבה לעשות נחת רוח לשמו יתברך, אם כן עבודתו רצונית, ומוריש כח זה לדורותיו אחריו, וזהו שנאמר (לעיל ה, כו) מי יתן והיה לבבם זה ליראה אותי דייקא למען ייטב להם ולבניהם לעולם, הובא למעלה פרשת ראה (ד"ה עוד [הא']).

וזהו שאמר לעמוד לשרת בשם הוי"ה דייקא, אז הוא ובניו כל הימים, והבן:

או יאמר לעמד לשרת בשם ה' הוא ובניו כל הימים [יח, ה]. כי ידוע כי שם הוי"ה יש לו י"ב צירופים (הקדמת תקוני זוהר, ט ע"ב) נגד י"ב חדשי השנה, וכל חדש מתנהג על פי צירוף אחד אם לחסד אם לדין, וכל חדש וכמו כן כל שעה יש לו צירוף אחר, וצריך לעבוד את ה' בבחינת הצירוף של אותו זמן. ובזה פירש בספר בני יששכר (ניסן מאמר א אות ג) ואתחנן אל ה' בעת ההוא (לעיל ג, כג), הכוונה לאותו הוי"ה שהיה מאיר בעת ההוא, ע"כ דבריו. וזהו שאמר לעמד לשרת בשם הוי"ה וגו' כל הימים, כפי הצירוף של כל הימים, והבן זה:

וכי יבא הלוי וגו' ושרת בשם ה' אלקיו ככל אחיו הלוים העומדים שם לפני ה' [יח, ו ז]. אפשר לרמז בהקדם מה שפירשתי ייראו מה' כל הארץ וגו' כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד (תהלים לג, ח ט), על פי מה שפירש הבינה לעתים כי עמך הסליחה למען תורא (שם קל, ד), דלולי הסליחה לא שייך יראה, כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. והנה מוזלה"ה פירש מאמרם (ברכות לד ע"ב) במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד, על פי מה שאמרו בגמרא (עי' חגיגה ה ע"ב)

בבתי בראי שם הוד והדר עוז וחדוה (דברי הימים"א טז, כז), אבל בבתי גואי המשל ופחד עמו (איוב כה, ב), וכתב היערות דבש חלק ב' דרוש א' דהתורה בחינת בתי גואי, ושם שרפים עומדים ממעל לו (ישעיה ו, ב), ולכך קודם ימי רבן גמליאל הוצרכו לעמוד וללמוד ברתת וזיעה (מגילה כא.). וזהו שאמרו בגמרא (ברכות כב.) כתיב (לעיל ד, ט) והודעתם לבניך, וכתיב (שם, י) יום אשר "עמדת" דייקא בבחינת עמידה לפני ה' אלקיך דייקא, מה להלן באימה כו', ששם בחינת בתי גואי. וזהו שאמרו במקום שבעלי תשובה עומדים דייקא, כי מה לו לשמחה והוא באימה ופחד ואין לו מקום בבתי בראי, על כן הקב"ה חותר חתירה להכניסו בבתי גואי ששם בחינת עמידה, צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד, כי הם עובדים את ה' בשמחה, בחינת בתי בראי, ולא עביד קודשא בריך הוא ניסא למגנא להכניסם בבתי גואי, ע"כ דברי מוזלה"ה (ישמח משה) בפרשת יתרו (ד"ה הדרך הרביעי): והנה, ידוע מאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קיט, יט) (כי) גר אנכי בארץ, וכמו שפירשו (ויקרא כה, כג) כי גרים (אתם בעולם הזה) ותושבים אתם עמדי דייקא בעולם העליון, ושמעתי מפי דודי הגאון הק' מה"ר אריה ליבוש זצוק"ל אבד"ק ווישניצא שזהו שאמרו (עירובין ט.) יציבא בארעא, מי שנדמה לו שהוא תושב בעולם הזה, גיורא בשמי שמיא, הוא גר בעולם העליון, ע"כ דבריו:

עוד נקדים מאמרם (מדרש ילמדנו אות א,) בראשית ברא אלקים (בראשית א, א), בתחלה עלה במחשבה לברא במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים בדין עמד ושיתף מדת הרחמים למדת הדין, שנאמר (שם ב, ד) ביום עשות ה' אלקי"ם וגו'. והיינו כפי ראשית המחשבה, לגודל דקותה היתה הנהגתה על פי מדת הדין, על כן בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג, ו) בבחינת דיבור ואמירה רכה בחינת רחמים. וזה שאמרו ברוך "שאמר" והיה העולם, פירוש שהיה העולם בבחינת אמירה, כי ברוך מרחם על הבריות שעל ידי זה ההנהגה במדת הרחמים למען יתקיים העולם. וביאור הדבר, כי מבלעדי קבלת תשובה אין קיום לעולם, כי אי אפשר לו לאדם שלא יחטא, וכפי שורת הדין ח"ו אחת דתו להמית, אך כי הקב"ה ברחמיו חותר חתירה ומקבל בתשובה ועל ידי זה יש קיום לעולם. וזהו שנאמר (תהלים לג, ה-ט) אוהב צדקה ומשפט חסד ה' מלאה הארץ (כי) בדבר ה' דייקא שמים נעשו וגו', על כן ייראו מה' כל הארץ ממנו יגורו כל יושבי תבל, אותן שהן תושבים בעולם הזה. ושמא תאמר איך שייך יראה הא אי אפשר שלא יחטא, על זה השיב כי הוא "אמר" ויהי העולם, שנעשה באמירה, על כן הוא צוה ויעמוד, כלומר השב מחטאו, בבתי גואי, ושם מקבלם בתשובה, ואם כן אפשר לתקן, ושייך יראה:

וזהו שאמר וכי יבא הלוי הרוצה להתחבר ולדבק להמקום ב"ה, מאחד שעריך וגו', הוא העולם הזה שהוא שער לעולם הבא (על דרך (אבות פ"ד מט"ז) התקן עצמך בפרוזדור כו'), אשר הוא גר שם, ולא תושב, ובא בכל אות נפשו במסירת נפשו אל המקום אשר יבחר ה', ושרת בשם ה' אלקיו ככל אחיו הלוים הבעלי תשובה הדבוקים בה', העומדים שם בבתי גואי בחינת עמידה לפני ה', והבן:

או יאמר וכי יבא הלוי [יח, ו"ז]. על דרך רמז הוא הדבוק בה' (גם) מאחד שעריך. מהמיוחד שבשעריך, היינו שער ברית קודש (וכדכתיב למעלה (טז. יח) שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך, ופירש השל"ה (פר' שופטים, ריש פרק דרך חיים תוכחת מוסר) דהיינו בשבעה שערים שבראש, שני עינים שתי אזנים שתי נקבי האף והפה, מלבד שער הברית, שכל זה צריך שמירה, עיי"ש). מכל ישראל. ששמירת ברית הקודש הוא כללות של איש ישראל כנודע (זוהר יתרו צב.). אשר הוא (הקב"ה כביכול) נר "שם". ששורה הוי"ה מלגו ושם שד"י מלבר (תקוני זוהר, תקון כב, כו.), ושניהם עולים ש"ם (שער הכוונות, ענין כונת קריאת שמע דרוש ה עמ' קלז) (ועל זה רמז (שמות טו, כה) "שם" שם לו חק ומשפט, מילה פריעה (זוהר בשלח ס ע"ב), שעל ידי מילה ופריעה שם לו שני שמות הללו העולים ש"ם. וזהו שאמר הכתוב (להלן כו, ה) ויהי "שם" לגוי גדול, ואמרו חז"ל (ספרי תבוא שא) שהיו ישראל מצוינים "שם" דייקא). ובא בכל אות נפשו. בכל תאות נפשו. אל המקום (המדרגה) אשר יבחר ה'. שלא יעשה שום דבר כי אם מה שבו בחר ה'. ושרת ב"שם" יי' אלקיו ככל אחיו הלוים. הדבקים בה'. העומדים שם לפני ח'. על דרך שפירש רש"י פרשת לך על הפסוק (בראשית יז, יז) ויפול אברהם על פניו, ממורא השכינה, שכל זמן שלא מל לא היה בו כח לעמוד, עכ"ל. אבל אחר המילה נאמר (שם יט, כז) וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר "עמד" שם את פני ה'. וזהו שאמר כאן העומדים שם בהיותם לפני ה'. ועיין מה שכתבתי בזה ריש פרשת אתם נצבים (ד"ה והנה [הא'], ואילך):

על פי שני עדים וגו' יקום דבר [יט, טו]. מכאן חדשו התוספות דעד הצריך שבועה אין ממש בעדותו, והוא בפרק ב' דקדושין דף מ"ג (ע"ב) בסוגיא דשליח נעשה עד, דקאמרה הגמרא והשתא דתקון רבנן שבועת היסת כו', והקשו התוספות (ד"ה והשתא) ואם תאמר ולמה לא יהיו נאמנים לאחר שנשבעו כו', ואומר ר"י משום דרחמנא אמר על פי שני עדים [וגו'] יקום דבר, משמע הנאמנים בדיבור בלבד, אבל עדים הטעונים לישבע אין ממש בעדותם. ולכאורה מכח קושיא זו אין זה מוכרח, דבלאו הכי יש לתרץ על פי מה שכתב בספר המקנה (ד"ה בתוס' ד"ה לעולם) בשם אחיו הגאון זצ"ל לתרץ קושית היש

מקשין על הר"י לקמן (בתוס' שם), דעד כאן לא קאי הר"י דבשני עדים לא אמרינן מגו דאין אדם יודע מה שבלב חבירו אלא התם, דמה יועיל האחד לבדו באומרו שהיה אנוס מחמת נפשות, דעד אחד לאו כלום הוא, אבל הכא שאנו אומרים שמוכרח להעיד לפטור מממון, לזה שפיר יש לומר מגו דאהדרינהו, ואף אם חברו לא יאמר כן אין חבירו יכול לחייבו לא ממון ולא שבועה, כדין השותף שאינו נאמן בעדותו על שותפו, ע"כ דבריו: והנה, בחושן משפט סימן ל"ד סעיף כ"ז דעת המחבר דהנשבע להכחיש העד, העד ואותו שנשבע לו מצטרפין עליו לפוסלו, והוא הדין אם נשבע לשנים, הם מעידים לפוסלו. וכן כתבו תוספות בפרק חזקת הבתים (בבא בתרא לד. ד"ה הוי), עיין שם ובש"ך (סק"ל). אס כן לפי זה נראה דלאחר שתקנו שבועת היסת תו לא שייך מגו דאהדרינהו, דבשנים לא אמרינן מגו, מה אמרת דהאחד יכול לומר אהדרינהו וחבירו אינו יכול לחייבו כלום כדין השותף, הא תינח קודם שתיקנו היסת, אבל אחר שתיקנו היסת וכל אחד מחויב לישבע כשיאמר אהדרינהו, שוב ירא שמא חבירו יודה על האמת ולא יאמר כן, וכשהוא ישבע דאהדרינהו ללוה יצטרף חבירו עם הלוה ויפסלנו לעדות ולשבועה, ואין לך נוגע גדול מזה. לכך אינם נאמנים, דדמי למאי דקאמר ר"י דלא אמרינן מגו בשנים:

ונראה דבזה מדויק לשון הרי"ף ז"ל (קידושין יח. בדפי הרי"ף) שכתב דהשתא דתיקנו היסת לא מקבלין עדותן דנוגעין בעדות הן, וכן כתב הרז"ה בספר המאור (שם יז ע"ב) מאחר דתיקנו רבנן היסת אזיל ליה מיגו דאמרן, והוי להו נוגעין, עיי"ש. ולכאורה לפי התוספות הא דאינם נאמנים לאחר שנשבעו לא משום נגיעה, דאינן נוגעין כלל, אלא משום דעד הצריך שבועה אינו עד. ולפי מה שכתבתי אתי שפיר, דלאחר שנשבעו הם נוגעים ממש מטעם שכתבתי (מיהו לפי מה שכתב הש"ך סימן קכ"א ס"ק נ' בלאו הכי אתי שפיר הא דכתב לשון נוגעין בעדותן הן, עיי"ש ותבין): ועל כרחך צריך לומר דהתוספות לטעמייהו אזלי, שכתבו סוף הדיבור דלפטור מממון בטוחים [הם] זה על זה ואמרינן מגו, משום הכי הוכרח הר"י לחדש דעד הצריך שבועה אינו עד:

ובזה נפתחו שערי בינה להבין מה שאחרו המוקדם, וכתבו יש מקשים איך נאמנים במגו דאהדרינהו, דזה קשה על הגמרא תחלה קודם דקאמר והשתא כו', גם מה שכתבו ומקשה התם ר"י ומתרץ הר"י. ולפי מה שכתבתי אתי שפיר, דעל הגמרא לא מצי להקשות מהר"י כלל, דודאי יש לחלק כדבריו של הגאון הנ"ל, אלא דקושית היש מקשין הוא לפי מה שכתבו התוספות ואם תאמר ולמה לא יהיו נאמנים לאחר שנשבעו כו' ואומר ר"י דעד הצריך שבועה אינו עד כו', על זה מקשין להר"י לטעמיה בלאו הכי לאחר שנשבעו אינם נאמנים במגו, דהוה ליה מגו דבי תרי, שכל אחד ירא מחבירו שלא

יפסלנו, וליתא לדברי הגאון הנ"ל בתר דתיקנו היסת, אם כן לא היה צריך לתרץ דעד הצריך שבועה לא הוי עד אלא דלאחר שנשבעו תו הוה ליה מגו בשנים דלא אמרינן, על זה תירצו דהכא שאני דלפטור מממון בטוחים זה על זה שיאמרו דבר אחד, ושפיר יש להם מגו אפילו אחר שנשבעו, על כן הוכרח הר"י לתרץ משום דעד הצריך שבועה אינו עד, דלהכי אין נאמנים. ואתי שפיר, ודבריהם מזוקקים היטב:

ונראה דזהו שדקדקו בלשונם אם כן הכא אמאי נאמנים במגו דאהדרינהו ללוה כו', והוא דלכאורה היה מקום לומר דהר"י הוכרח לתירוציה דלעיל, דאי נימא עד שנשבע הוי עד אכתי יאומן כל אחד לאחר שנשבע במגו דנאנסו, דאז אף אם חבירו יאמר שלא נאנסו לא יוכל לפוסלו לבדו דהא הלוה אינו יודע אם נאנסו אם לא, ותו לא הוה מגו דבי תרי. מיהו כבר כתבו המפורשים בתוספות ד"ה לעולם דאינם נאמנים לומר אהדרינהו למלוה במגו דנאנסו, דלא שכיח, וטענה דהשתא לאו העזה, שהמלוה לא האמינו, ולזה הוצרכו תוספות לומר לעיל שנאמינם לומר אהדרינהו למלוה במגו דאהדרינהו ללוה, דאז היה להם מיגו דנאנסו. ועוד י"ל דבלאו הכי בטענת נאנסו היה צריך שבועה דאורייתא, ולא הוי מגו, עיין בספר המקנה (שם) באורך, ואם כן הדר הוה ליה מגו דבי תרי, דכשאמר אהדרינהו ללוה יוכל חבירו לפוסלו אחר השבועה, וזה שכתבו אמאי נאמנים במגו דאהדרינהו, ודו"ק היטב: כי יקום עד חמס באיש לענות בו סרה ועמדו שני האנשים [יט, טז-יט]. פירש רש"י, אלו העדים. אשר להם הריב, אלו הבעלי דין. והוא מגמרא שבועות דף למ"ד (ע"א). ושם איתא עוד, תנו רבנן ועמדו שני האנשים מצוה על בעלי דין שיעמדו, פירש רש"י (ד"ה מצוה) דהא קרא בבעלי דין נמי איירי, דכתיב אשר להם הריב: יש לפרש כל זה על דרך רמז מוסר בהקדם המבואר בספרים הק' קושיא גדולה על עוברי עבירה, ממה נפשך, אם באותו שעה מאמין שהשי"ת עומד עליו ורואהו, איך לא יבוש ולא יכלם מעשות כדבר הרע הזה לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, ואיך אימתו לא תבעתוהו. ואם ח"ו אינו מאמין שהשי"ת רואהו, זה קשה מן הראשונה, כי אם כן הוא אז כופר בעיקר האמונה ח"ו, ומי זה האיש אשר בשם ישראל יכונה שלא ימסור נפשו במיתות משונות שלא יכפור בעיקר. והן דברי הרמב"ם (מורה נבוכים ה"ג פנ"ב) הובא בהג"ה זקיני הרמ"א (שו"ע או"ח סי' א ס"א), שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים טז, ח) הוא כלל גדול כו' עיי"ש. ואין תירוץ לקושיא זו כי אם מה שאמרו חז"ל (סוטה ג.) אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנס בו רוח שטות, ועל שוטה אין קושיא, שבאמת על ידי הרוח שטות שוכח מכל זה ואינו משים על לבו שהשי"ת רואהו והוא מעניש לעוברי מצותיו, אם כן הרי הוא בכלל שוגג יחשב. וזהו שאמר הכתוב (במדבר טו, כו) ונסלח

לכל עדת בני ישראל וגו' כי לכל העם בשגגה. והובאו דברים אלו בספר ישמח משה למוזלה"ה (ר"פ נצבים ד"ה עוד). וזהו שאמר הנביא (הושע יד, ב-ג) שובה ישראל וגו' כי כשלת בעונך, ומקשי במסכת יומא (פו ע"ב) האי עון מזיד הוא וקרי ליה כושל, ולפי מה שנתבאר ניחא, דבאמת אינו אלא שוגג ומכשול, כי נעשה בלא דעת. וזהו שאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה' לתרץ עצמיכם, אמרו אליו כל תשא עון, כלומר שתשא כל בחינת עון, שאינו עון כלל כי אם חטא שוגג: ובזה פירשתי מה שאמר הכתוב (ירמיה נ, כ) ובעת ההיא וגו' יבוקש את עון ישראל ואיננו, כלומר שאינו במציאות כלל, ואת חטאת יהודה שהיה חטא הנעשה מכח שכחה, אבל ולא תמצאינה כי אסלח וגו':

וזהו שאמר כי יקום עד, ידוע כל מקום שנאמר עד הרי כאן שנים (סנהדרין ל.), ומי הם, על זה אמר "חמס", הוא ס"מ ונוקביה דיליה העולים ומסטינים, ח' רומז לנוקבא, חיה רעה, כמבואר בזוהר פינחס רנ"א ע"ב גער "חית" קנה (תהלים סח, לא) דא חיה דאתאחיד בה עשו, קנה דא דכורא כו', ושמו ס"מ, ולמפרע מ"ס, והיינו "חמס". באיש לענות בו סרה, כלומר שאומרים שבעת העבירה סר מאת ה' וכפר בעיקר, וכדכתיב (לעיל יא, טז) וסרתם ועבדתם אלהים אחרים וגו', דאלו היה מאמין איך היה עושה העבירה, אלא ודאי שהוא כופר ח"ו (ושוב ראיתי באבן עזרא שפירש סרה כמו עבודה זרה, ונהנתי). ועמדו שני האנשים, אלו העדים, היינו ס"מ ונוקביה, שנכללה בדכורא, לכך קראן אנשים. ולדעת מי שאומר דאיירי נמי בבעלי דין, יאמר ועמדו שני האנשים היינו הגוף ונשמה, כמאמרם ז"ל (סנהדרין צא ע"ב) שהקב"ה זורק הנשמה לתוך הגוף ודן שניהם כאחד. אשר להם הריב, יבואר למאי דאיתא בגמרא שבת דף קמ"ז (ע"ב) ברבי אלעזר בן ערך איעקר מיניה תלמודא, בעא למקרי החדש הזה לכם (שמות יב, ב) וקרי החרש היה לבם, ופירשו המקובלים כי הקליפה ששמו "ריב" גרם לו לשכוח, במקום ד'ז'כ' קרא ר'י'ב', הובא בילקוט (ראובני) פרשת בא במקומו (ד"ה יש קליפה), עיי"ש. ומזה אני אומר שהרוח שטות הוא קליפת ריב"ש שר השכחה, והיינו ועמדו שני האנשים, העדים הנ"ל, אשר להם ה"ריב" המשכח. ואי קאי על בעלי דין, זה שאומרים להליץ על עצמם שלא כפרו ח"ו, רק שהמזיק "ריב" גרם להם ששכחו לבלי להשים אל לבם שה' רואהו. וזהו שאמר אשר להם ה"ריב", שר השכחה. לפני ה', החוקר לב ויודע שכך היה. לפני הכהנים והשופטים וגו', הן בית דין שלמעלה. ודרשו השופטים היטב והנה עד שקר העד וגו', כי לא כפרו בעיקר, כי אם מכח שכחה, על כן ועשיתם לו כאשר זמם וגו':

וזהו שנאמר להלן פרשת תצא (כה, א) כי יהיה "ריב" (שר של שכחה) בין אנשים, כלומר מחמת שלפרקים "ריב" שר המשכח גורם לאדם לשכוח את ה', על כן ונגשו אל המשפט ושפטום. והצדיקו את הצדיק, היינו מי שלא עשה רק מחמת שקליפת "ריב" גרם לו לשכוח, והרשיעו את הרשע, היינו מי שיודע רבונו ומכוון למרוד בו במזיד גמור:

ובזה יש לפרש מה דכתיב בסוף הפרשה (כא, ה) ונגשו הכהנים וגו' ועל פיהם יהיה כל ריב וגו', פירש הראב"ע, ועל פיהם יהיה עונש כל ריב. ולדרכנו נאמר, כי כבר כתיב למעלה (יח, ג-ה) ונתן לכהן וגו' כי בו בחר יי' אלקיך מכל שבטיך לעמוד לשרת בשם ה' הוא ובניו כל הימים, יאמר, כי בו בחר ה' להיותו מופנה מכל עסקי משא ומתן, לעמוד לשרת בשם ה' כל הימים, כלומר למען ישים שם ה' נגדו תמיד כל הימים, על דרך שויתי ה' לנגדי תמיד, והם המזהירים את ישראל והמזכירים אותם את ה', ובידם להסר מהם שר המשכח והנגע אשר תהיה באדם. וזהו שאמר ועל פיהם יהיה (הסרת) כל ריב וכל נגע, ומזוהמתם הם המטהרים, והבן:

כי תצא למלחמה על אויבך [כ, א-ג]. כבר פירשו המפורשים, אויבך הוא היצר הרע. וראית סוס ורכב עם רב ממך, הם נגעי בני אדם, שנולדו ממך בחטאתך. לא תירא מהם כי ה' אלקיך עמך המעלך מארץ מצרים, בירא עמיקתא, עיין בדבריהם: ובדרכם אלך לפרש להלן, והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן ודבר אל העם ואמר אליהם וגו', דיש להבין, פתח בדיבור לשון קשה, וסיים ואמר אמירה רכה. אבל יובן, כי אנחנו אומרים בסליחות (ליום א', המתחיל 'במוצאי מנוחה') זוחלים ורועדים מיום בואך וגו', ולכאורה זה סותר לדברי הירושלמי (ראש השנה פ"א ה"ג) הובא ברא"ש סוף ראש השנה, ישראל לובשים לבנים כו' ואוכלים ושותים ושמחים בראש השנה לפי שיודעים שהקב"ה עושה להם נסים ומטה דינם לכף זכות. אבל שניהם צדקו יחדיו, כי קודם ראש השנה ימי אלול בסוף השנה, יראה ורעד יבא בו באדם, ומאימת יום הדין נפשו תבהל, אבל ביום המשפט עצמו אז יבטח בשם ה' וישען באלקיו כי יוציא לאור משפטו, ולא להראות ח"ו שום עצב, שלא לעורר הדין ח"ו, כי אם ישמחו ויעלצו. וזהו שאמר והיה כקרבכם אל המלחמה, פירש רש"י סמוך לצאתכם מן הספר ומן הגבול כו', היינו ספר וגבול השנה, בימי אלול, אז ונגש הכהן הוא המוכיח ומזהיר שמלמד לעם ה' דרכי ה', ודבר (קשות) אל העם להיות זוחלים ורועדים וישובו אל ה'. אבל בראש השנה עצמו אז ואמר אליהם אמירה רכה שמע ישראל, כפירוש רש"י אפילו אין לכם רק זכות קריאת שמע די, על כן אתם קרבים היום וגו', בראש השנה הנקרא היום (כדכתיב (איוב א, ו) ויהי היום, ואיתא בזוהר (בא לב ע"ב) דא ראש השנה), אל ירך לבבכם וגו':

ואפשר לרמז באומרו שמע ישראל אתם קרבים היום, כי ידוע כי עיקר קבלת עול מלכות שמים בקריאת שמע למסור נפשו על קדושת שמו יתברך, ואז אתחשיב ליה כאלו אתפטר מעלמא, וכדכתיב (תהלים מד, כג) כי עליך הורגנו כל היום וגו'. ומבואר בזוהר במדבר (קכא.) וז"ל, אית חובין דלא מתכפרין עד דאתפטר בר נש מעלמא, הדא הוא דכתיב (ישעיה כב, יד) אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון, והאי יהיב גרמיה למיתה כו', כדין קודשא בריך הוא מרחם עליה ומכפר חוביה, עיין שם שכתב כן לענין נפילת אפים, וממילא הוא הדין לענין קריאת שמע. ומפני זה צריך האדם בראש השנה בקריאת שמע ובשעת תקיעת שופר לקבל עליו מסירת נפש למסור נפשו על קדושת שמו יתברך, ובזכות עקידתו של יצחק יחשב לו כאלו הקריב את נפשו לשמו יתברך, וזה שאמרו חז"ל (ראש השנה טז.) תקעו לפני בשופר של איל ומעלה אני עליכם כאלו עקדתם עצמיכם לפני. וזה כוונת המדרש פרשת אמור (ויק"ר כט, יב) בראש השנה כתיב (במדבר כט, ב) ועשיתם (אשה) [עולה לריח ניחוח] לה', אמר הקב"ה לישראל מעלה אני עליכם כאלו היום נעשיתם לפני, כאלו היום בראתי אתכם בריה חדשה. כלומר, בבחינת יצחק, שפרחה נשמתו אל האיל והוא נעשה בריה חדשה, כמבואר בכתבי האר"י ז"ל (שער הפסוקים, פר' וירא עמ' נו). וזהו שאמר ואמר אליהם שמע ישראל, ופירש רש"י אפילו אין לכם רק זכות קריאת שמע, כי אתם קרבים היום, בראש השנה אתם נעשים קרבן ממש, זה הוא למלחמה על אויביכם, על כן אל ירך לבבכם וגו'. ובדרוש לראש השנה (ייטב פנים, אבני זכרון אות ט) הארכתי בזה:

או יאמר ונגש הכהן ודבר אל העם [כ, ב ג]. פירש רש"י, בלשון הקודש. ואטר (אל העם) [אליהם] שמע ישראל, על פי דאיתא במדרש רבה (ד"ר א, ב) אלה הדברים אשר דבר משה וגו' (לעיל א, א), זהו שאמר הכתוב (משלי כח, כג) מוכיח אדם אחרי, מה אחרי, אמר הקב"ה כביכול משה הוכיחני אחר ישראל והוכיח לישראל אחרי, לישראל אמר (שמות לב, ל) אתם חטאתם וגו', להקב"ה אמר (שם, יא) למה ה' יחרה אפך בעמך, עי"ש. ביאור הדברים, על דרך שפירש הנועם אלימלך (פר' וישלח ד"ה או יאמר וישלח [הא'] עה"פ בראשית לב, ה) כה תאמרון לאדוני לעשו, הלמ"ד של לעשו למה לי. עם לבן גרתי, פירש רש"י ולא נעשיתי שר וחשוב, דבר אחר ותרי"ג מצות שמרתי, דהוא תמוה, הכי בשביל זה ימצא חן בעיני עשו. אבל הענין, דדרך הצדיק בדברו עם בני אדם, ישכיל לדבר דבר על אופניו שיהיה דברים נשמעים במשמעותן כפשוטן, וגם שיהיו תוכן רצוף תפלה ותחנונים להמקום ב"ה, והכוונה בזה להסתיר תפלתו ולהלבישה למען לא יבינו המסטינים ולא יסטינו. וזהו שאמר כה תאמרון לאדוני, הוא אדון הכל יתברך, וגם

כפשוטן לעשו, כה אמר עבדך יעקב עם לבן גרתי, לעשו כמשמעו לא נעשיתי שר וחשוב, דבר אחר להקב"ה תרי"ג מצות שמרתי, ע"כ דבריו. וכמו כן צריך המוכיח המעורר לבב בני אדם לשוב אל ה', על כן צריך להזכיר החטא והעון לדעת על מה לעשות תשובה, וישכיל פיהו באופן אשר בקרב לבבו ימליץ בעדם ותורת חסד יהיה על לשונו באותו שעה ממש להתחנן לפניו יתברך על עמו למחול להם. וזהו שנאמר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל דייקא, אבל לה' דבר עליהם דברי מליצות, כמבואר בדברינו במקומו (פר' דברים ד"ה עוד במדרש): והנה, הכהן דבר אל העם דברי תוכחה ומוסר, וזהו שאמר ילך "וישוב" לביתו, בתשובה, וכמבואר בספרים הקדושים. וזה שאמר ונגש הכהן, אין הגשה אלא תפלה, כדכתיב (ישעיה כט, יג) יען [כי] נגש העם הזה. והכוונה, בשעה שידבר דבורים קשים דברי מוסר אז יתפלל בעדם, ודבר אל העם לשון קשה תוכחת מוסר, ואמר אליהם אמירה רכה, והוא שמע ישראל, הכוונה הפשוטה אליהם לשמוע אל דברי תוכחה שלו, וכדאיתא במדרש יתרו (ש"ר כז, ט) שמעו ותחי נפשכם (ישעיה נה, ג), רמ"ח אברים באדם והאוזן אחד מהם, וכל הגוף מלוכלך בעבירות והאוזן שומעת וכל הגוף מקבל חיים, לכך אמר (ירמיה ב, ד) שמעו דבר ה', והיינו לשמוע מה שדבר. ובקרב לבבו יהיה כוונתו לה' אמירה רכה שמע ישראל שאפילו אין לישראל אלא זכות קריאת שמע כדאי הם להושיע אותם. ולכך הקפיד לומר ודבר אליהם בלשון הקודש, למען יהיה משתמע לתרי אפי, מה שאינו כן אם יהיה בשאר לשונות, והבן זה: כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום [כ, י-יג]. יש לפרש על דרך המוסר בהקדם לפרש תפלתנו (תפלת שחרית) הוא יפתח לבנו בתורתו וישים בלבנו אהבתו ויראתו, וקשה, הא הכל בידי שמים חוץ כו' (ברכות לג ע"ב). וגם לפרש הפסוק (הושע ו, א) לכו ונשובה אל ה' כו'. גם מאמרנו (תפלת תחנון) ואתה צדיק על כל הבא עלינו וגו'. כי אמרו חז"ל אהא דכתיב (מיכה ד, ו) אשר הרעותי, אמר הקב"ה כביכול אני גרמתי להם שבראתי יצר הרע (עי' רש"י ברכות ריש לב.). אולם נגד זה אמרו בפרק קמא דקדושין (ל ע"ב) משל לאדם שהכה בנו מכה גדולה והניח רטיה על גבי מכתו כו', כך אמר הקב"ה בראתי יצר הרע, בראתי תורה תבלין, אם אתם עוסקים בתורה אינכם נמסרים בידו. עוד שם, אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נימוח. וזהו שנאמר ואתה צדיק על כל הבא עלינו, ואם כי אתה גרמת לנו לחטוא, על זה אמר, כי אמת עשית, הוא התורה הנקראת אמת (עי' עבודה זרה ד ע"ב), בראת, על כן ואנחנו הרשענו, כי היה בידינו להתיש כחו על ידי התורה. וזהו שאמר דוד (תהלים נא, ד-ח) הרב כבסני מעוני וגו' כי פשעי אני אדע וגו', דהיה די לומר פשעי אדע, אלא כי פשעי אני

הגורם ולא אתה, זה אדע, אך למען תצדק בדברך תזכה (אותי) בשפטך, תאמר הן בעוון חוללתי, כדכתיב (בראשית ד, ז) לפתח חטאת רובץ, ובחטא יחמתני אמי. אבל הלא הן אמת הוא התורה חפצת בטוחות ובסתום חכמה תודיעני, ואם כן היה בידי להתיש כחו ולגבור עליו. וזהו שאמר לכו ונשובה אל ה', אם אמנם כי הוא טרף במה שברא יצר הרע, הלא וירפאנו בדברי תורה. וכמו כן יך, שברא מכה הוא היצר הרע, ויחבשנו ברטיה התורה:

והנה, האלגזי פירש מכל משמר נצור לבך כו' (משלי ד, כג), על פי שאמרו (ב"ר לד, י) צדיקים לבם ברשותם, רשעים הם מסורים ביד לבם, והלב במאסר ברשותו של יצר הרע. וזהו שאמר מכל משמר (מאסר) נצור לבך, שלא יהיה נאסר ברשותו של יצר הרע, כי ממנו (מהלב) תוצאות חיים, וכדכתיב (שם כ, ה) מים עמוקים עצה בלב איש, ופירש החובת הלבבות (בהקדמה) כמו שיש מים עמוקים בלב הארץ כמו כן יש עצה וחפץ ורצון בלב הישראלי לדבק בה', ואיש תבונה ידלנה ויוציאנה, ע"כ דבריו. ואמנם אם כבר חלילה נתפש הלב במאסר, יש מקום לפותחו ולהוציאו על ידי התורה המתיש כחו של יצר הרע, וכמו שאמרו חז"ל (איכ"ר פתיחתא ב) המאור שבה מחזירו למוטב. והנה ידוע (הקדמת הזוהר, יא ע"ב) כי אית יראה תתאה ואית יראה עלאה הבאה מכח אהבתו, כמו שכתוב בספר הישר לרבינו תם שער ב' כי מן האהבה תהיה היראה, וכל מי שיאהב האדם ייראנו, ואפשר שיירא האדם ממי שלא יאהבנו, ועל כן אומר כי היראה בכלל האהבה כו', עכ"ל. ותשכיל ותבין מאמרם ז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, היינו יראה שאינו בא מכח אהבה, משמע כי אהבה היא בידי שמים. וכן מבואר בספרן של צדיקים דרכו של איש, היינו אהבה הבא מבחינת זעיר (שער הפסוקים, משלי עמ' רסח), לחזור אחר אשה (קידושין ב ע"ב) יראת ה':

וזהו שאומרים וחיי עולם נטע בתוכנו, תוכיות הלב, הוא יפתח לבנו מן המאסר בתורתו, על ידי התורה, אחר כך וישם בלבנו אהבתו ויראתו דייקא, שלא מכח שכר ועונש, כי אם לאהבה שמכחה בא יראה, "אהבתו ויראתו", והבן:

ועל פי הדברים האלו מבואר המדרש פרשת תולדות (ב"ר סו, א) ויתן לך האלהים מטל השמים (בראשית כז, כח), כתיב (איוב כט, יט) שרשי פתוח אלי מים וטל ילין בקצירי כו', מה טעם שרשי פתוח אלי מים, אמר יעקב בשביל שהייתי עוסק בתורה שנמשלה למים זכיתי להתברך בטל. ביאור הדברים, שרשי הוא הלב, שורש כל החיות שבאברים, פתוח מהמאסר אלי מים, הוא התורה, על ידי זה טל, הוא אתערותא דלעילא המכונה בשם טל (כמו שפירש היערות דבש (ח"א ריש דרוש א) מאמרם (תענית ד.) שישראל

אמרו (הושע ו, ג) יבוא כגשם לנו באתערותא דלתתא כמו גשם שאין טפה יורדת מלמעלה עד שעולה כנגדה טפיים מלמטה (זוהר פינחס רמז ע"ב), והקב"ה אמר (הושע יד, ו) אהיה כטל, הבא מלמעלה), הוא בחינת אהבה הבא מלמעלה, ילין בקצירי, ומזה נצמח יראה מכח אהבה. וזהו שאמר יעקב על ידי שהייתי עוסק בתורה זכיתי להתברך בטל, שנאמר ויתן לך האלהים מטל השמים, בחינת אהבה הבא משמים, זעיר, ומשמני הארין, יראה הבא מארץ העליונה, והבן:

והנה, איתא במדרש (קה"ר ט, כד) על הפסוק (קהלת ט, יד-טו) עיר קטנה זה הגוף, ואנשים בה מעט אלו האברים, ובא אליה מלך גדול וסבב אותה וגו' זה יצר הרע, ומצא בה איש מסכן וחכם זה יצר טוב, ומלט את העיר בחכמתו דייקא, חכמת התורה: וזהו שאמר כאן כי תקרב אל עיר (זה הגוף) להלחם עליה, וקראת אליה לשלום, לעסוק בתורה הנקראת שלום, דכתיב (משלי ג, יז) וכל נתיבותיה שלום, וכדאיתא בברכות פרק קמא (דף ח' (ע"א ורש"י ד"ה פדה בשלום)ן. והיה אם שלום תענך (לעסוק בתורה, אז) ופתחה לך (הלב מהמאסר, וממילא) והיה כל העם וגו' (האברים) לך למס (צירוף סמ"ל, ראשי תיבות ס"ם ונוקביה יהפך ויהיו למ"ס) ועבדוך, כי הלב ראשית האברים, וכולא בתר רישא גרירא, על כן רחמנא לבא בעי (זוהר תצא רפא ע"ב). ובהיות כן אינך צריך לתעניתים וסיגופים, ובר בי רב דיתיב בתעניתא כו' (תענית יא ע"ב). אבל ואם לא תשלים עמך וגו' אז וצרת עליה להרעיבה ולהצמיאה, ונתנה ה' אלהיך בידיך:

או יאמר כי תקרב אל עיר וגו' [כ, י-יב]. על פי מה שכתב התוספות יום טוב פרק קמא דאבות (מ"ג ד"ה אל) במתניתין אל תהיו כעבדים המשמשים על מנת לקבל פרס, שאין רצונו לומר שהעבודה על מנת לקבל פרס אסורה, שהרי לא אמר אל תהיו עובדים כו', אבל אמר אל תהיו כעבדים כו', הורה דודאי המשמשים על מנת לקבל פרס עבדים הם, אבל אמר אל תהיו כמותם, אלא גדולים מהם ועובדים מאהבה, עי"ש. וכן אמרו חז"ל (פסחים נ ע"ב) לעולם יעסוק בתורה ומצות אפילו שלא לשמן שמתוך כו'. וזה שכתוב כי תקרב אל עיר וגו', זה הגוף כדאיתא במדרש קהלת (קה"ר ט, כד) על הפסוק (קהלת ט, יד) עיר קטנה וגו', עי"ש, וקראת אליה לשלום, כלומר בשביל שלום, שיהיה שלום בגופו וממונו בזה, ושלום בבא, כי שלום הוא כלי המחזיק ברכה כנודע (עוקצין פ"ג מי"ב), דהיינו לעבוד בשביל אהבת שכר ויראת עונש. והיה אם שלום תענך ופתחה לך לפתיחה והתחלה, אז והיה כל העם וגו' אלו האברים יהיו לך למס ועבדוך, למלא רצונך לעבוד לשמה, כמאמרם שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ואם לא תשלים וגו', אז וצרת עליה וגו':

ואמנם זה הוא בהמוני עם, אבל הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו לבלי להתחיל כלל שלא לשמה, כי אם בעודם מהתחלה ועד סוף כוונתם שלא על מנת לקבל פרס, כי אם מאהבה לשם ה' לעשות לו יתברך נחת רוח. וזהו נקרא בחינת עמידה, בחינת זכר המשפיע. מה שאין כן העובד על מנת לקבל פרס יכונה בחינת אשה, המקבלת, כי כוונתו על מנת לקבל פרס, בסוד (חלה פ"ב מ"ג) אשה יושבת, וזכר עומד. וזהו שנאמר למעלה (יח, ג) ונתן לכהן וגו' ראשית דגנך וגו' תתן לו, ושלא תאמר אולי יהיה כוונתו לשרת בשביל זה על מנת לקבל פרס מישראל, על זה העיד הכתוב ואמר כי בו בחר ה' וגו' לעמוד (בחינת זכר העומד) לשרת בשם ה' דייקא, בשביל שמו יתברך, הוא (וביתו) [ובניו] כל הימים מתחלתו ועד סופו, ולא תחלה שלא לשמה, כאמור: ועם זה יש לפרש בהפטרה (ישעיה נב, יא-יב) סורו וגו' כי לא בחפזון תצאו וגו'. והענין, על דרך הבורח ממקום דביש ליה בהאי מתא בשביל עלילה וכדומה, אינו מבקש תיכף מקום אשר יוטב בעיניו לתכלית האמת, כי אין הזמן גורם לזה, כי אם לעת כזאת ישב באשר ימצא עד אשר ידע כי הוא חפשי, ואז יבקש לו מנוח כפי הטוב לתכלית הנכון. וכמו כן מי שהוא במאסר היצר הרע וצריך לברוח מפניו, וידוע (סוטה כא.) כי תורה ומצות הם המגינים עליו להציל נפשו, ואז יעסוק בתורה ומצות אפילו שלא לשמה למען יברח מהרע, ואחר כך ברבות הימים המאור שבה מחזירו למוטב להוליכו למקום החפץ לעשות לשמה, שזה תכלית האמתי. וזה שכתוב סורו וגו' טמא אל תגעו וגו' אפילו בנגיעה בעלמא במחשבה בלתי רצויה, הברו נושאי כלי ה' הן המצות ומעשים טובים שיהיה בבר לבב, כי לא בחפזון תצאו וגו' מן הרע, כמו בורח שאינו מבקש תיכף תכלית הנכון, כי הולך לפניכם ה' ומאספכם אלהי ישראל. ירצה בזה, כי כבר אמר החכם הצילני מפיזור נפש, ופירשו חכמים כי מי שעובד שלא לשמה כי אם על מנת לקבל פרס יש לו פיזור הרצון, שרוצה בממון וכבוד וחמודי עולם הזה או עולם הבא בעבודתו, וזה רצונות הרבה, מה שאין כן העובד מאהבה אין לו רק רצון אחד פשוט למלאות רצונו ית"ש. וזהו שאמר כי הולך לפניכם (במחשבתכם) ה' ומאספכם אל רצון אחד האמתי, אלהי ישראל, לעבוד בלתי למענו יתברך, לבטל רצונכם מפני רצונו, והבן:

ועל דרך רמז יאמר כי תקרב אל עיר וגו', על דרך המבואר באדרא זוטא (זוהר ח"ג) בפרשת האזינו דף רצ"ה (ע"ב), בגזירת עירין (דניאל ד, יד), מהו עיר, כמה דאת אמר (שמואל'א כח, טז) ויהי ערך, דמתערין דינין מארי דבבו לאינון דלא אתרחימו לעילא, ועכ"ד בתרי גווני ברחמי ודינא, ועל דא אקרון (דניאל ד, י) עיר וקדיש, דינא ורחמי, עכ"ל. והענין, כי שרשי דינים של מלכות הם פ"ר דינים, ה' גבורות מנצפ"ך, עולה עי"ר,

וסודם מל"ך מל"ך ימל"ך גימטריא פ"ר. והמתקתן על ידי שלשה הויות העולים ע"ח, וסוד מזל"א, הארת הדיקנא, והוא עולה לח"ם (שער המצות, פר' עקב עמ' צו), ונעשית מלכות, ה' מלך ה' מלך ה' ימלך, ואז יתבטלו כל הדינים היונקים ממלכות. ועיין בדברי רבינו הקדוש בעטרת צבי בפרשת בשלח (נב ע"ב ד"ה אמנם גם) בענין קריעת ים סוף, עי"ש:

וזה שאמר כי תקרב אל "עיר" (פ"ר דינים) "להלחם" עליה, להמתיקן על ידי ג' הויות העולים לח"ם, וקראת אליה לשלום, זווגי המדות חסד וגבורה בסוד יחוד הוי"ה אדנ"י, א' פעמים יו"ד, ד' פעמים ה', נו"ן פעמים וא"ו, י' פעמים ה', עולה ש"פ, מנין שלו"ם עם אותיותיו. וירמוז לסוד שופר, התכללות אשא מיא רוחא (זוהר וירא קיד.), כי שורש מצות שופר להמתיק פ"ר דינים, בסוד ש"ו עולה דב"ש, ממתיק פ"ר, כנודע בכוונת תקיעת שופר (ח"ג סט ע"ב). גם יש לומר כי ש"פ העולה שלו"ם עם אותיותיו ממתיק אלהים בריבוע עם אותיותיו והכולל העולה ר"ו, והיינו "שופר", והבן. וכבר אמרו (ראש השנה כט ע"ב) תקיעת שופר חכמה, כי על ידי שופר נתעורר בחינת חכמה, ונפתח מקור הרחמים, בסוד שקורין למילדת חכמה. וידוע (תקוני זוהר, תקון ע, קכט ע"ב) כי נקודת חכמה הוא פתח, בסוד (משלי לא, כו) פיה פתחה בחכמה. וזהו שאמר והיה אם שלום תענך "ופתחה" לך דייקא, בבחינת פיה "פתחה" בחכמה, אז והיה כל העם וגו' המעוררים הדינים יהיו לך למס ועבדוך. ואם לא תשלים עמך "וצרת" עליה, להמתיק הדינים של אלהים במילוי ההי"ן עם הכולל העולה צו"ר, על ידי שם הוי"ה בהכאה העולה צו"ר, כמה דאת אמר (תהלים עח, כ) הן הכה צור ויזובו מים, וכתיב (שם קיד, ה) ההופכי הצור אגם מים, כמו שמבואר בזוהר בשלח דף ס"ד (ע"א) ובדברי רבינו בעטרת צבי, עי"ש ותבין: או ירמוז "וצרת" למה שכתוב בעטרת צבי פרשת ויחי בזוהר דף רמ"ד ע"ב על הפסוק (שם כה, יז) "צרות" לבבי הרחיבו, דמרמז על אחורי השמות, המבואר שם שמספרם צרו"ת, הם הרחיבו לבבי בפנימיות, מספר שמשו"ן, והוא יחל להושיע וגו' (שופטים יג, ה), ומספר המל"ך י'ענן"ו ביו"ם קראנ"ו (תהלים כ, י), בסוד (שופטים ה, לא) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, כי הדינים נמתקים בשורשם, עי"ש ותבין. וזהו שאמר "וצרת" עליה, להמתיק הדינים במספר השמות מנין וצר"ת, כאמור, והבן: ועוד ואמרו ידינו לא שפכו וגו' ועינינו לא ראו [כא, ז ח]. נראה לפרש, כי מה שנאמר כפר לעמך ישראל פירש הראב"ע על ששגגו ולא שמרו הדרכים, ומהר"י אברבנאל (ס"פ שופטים) פירש כי מסתמא עשו הדומה לזה, כי לולי שהיו חוטאים בענין הדומה לזה לא בא תקלה זה בגבולם. ועל כן כתיב (כא, ב-ז) ויצאו זקניך וגו' וענו ואמרו וגו', כי

חטא העם ופשעם ראוי לייחס למנהיגיהם, על אשר לא פקחו עיניהם לראות ולהזהיר את העם לבל יחטאו, וגם לשמור הדרכים. והנה כבר כתבתי בריש פרשת ויגש (ד"ה ויוצא) כי נגד המקטריגים יכסה פשעיו לתרץ עצמו באיזה טענה, אבל בינו לבין קונו צריך להודות ולהתודות כזאת וכזאת עשיתי, וזהו שאמר דוד (תהלים נא, ו"ז) לך לבדך (אני מודה) חטאתי וגו', למען תצדק בדברך וגו' יש לי תירוץ הן בעוון חוללתי וגו', עי"ש: וידוע (רש"י גיטין פג. ד"ה נענה) כי אין עניה אלא לשון הרמת קול, ואמירה הוא בחשאי ובלב, כמבואר בזוהר כמה פעמים (ויחי רלד:

וארא כה ע"ב) וברמב"ן ריש פרשת בראשית (א, ג). וזהו שנאמר וענו בקול רם, ואמרו בחשאי ובלב, ועל זה מפרש בקול רם ידינו לא שפכו את הדם הזה, ובחשאי ואמרו (וידוי שחטאו כי) ועינינו לא ראו להשגיח על העם ולהזהירם מחטא בכיוצא בו או לשמור הדרכים, על כן כפר לעמך וגו', והבן:

על פרשת תצא

כי תצא למלחמה וגו' ונתנו וגו' [כא, י]. וימסרנו היה לו לומר, מה זה לשון נתינה. ונראה לי על פי ששמעתי ממוזלה"ה (תפלה למשה קיט, קסב אות ב) שפירש מאמרם (מגילה ו ע"ב) יגעתי ומצאתי תאמין, דשני אלו סותרים אהדדי, דמציאה בא בהסח הדעת ולא ביגיעה. אבל הענין, דאם האדם מיגע עצמו בתורה בעיון רב, אם שלפעמים יעלה חרס בידו, שוב אחרי זה יבין וישכיל המצאה נפלאה, והוא מתת אלקים בקרבו. וזהו שאמרו יגעתי ואחר זה מצאתי, בהסח הדעת, תאמין, ע"כ דבריו. וכן הענין נגד יצר הרע, אמר הכתוב כי תצא למלחמה על אויביך, אם שתעלה חרס בידך, שוב אחר שתעשה את שלך אז ונתנו יי' אלקיך בידך, בבחינת נתינה ומתנה, כדכתיב (תהלים לז, לב-לג) צופה וגו' ה' לא יעזבנו, והבן:

או יאמר ונתנו [כא, י]. דכתיב למעלה בפרשת ראה (טו, י) נתון תתן וגו' כי בגלל הדבר הזה, ואמרו חז"ל (שבת קנא ע"ב) שהוא גלגל החוזר בעולם, ואפשר לומר כי נתן הוא למפרע גם כן נתן (והוא"ו רק במקום נקודת חולם), וכתבו המפורשים לרמז שמה שתתן יחזור להיות נתון לך או לזרעך. ובזה נראה לי דזה שאמר כי בגלל הדבר הזה יברכך, היינו בגלל הדיבור הזה של נתן (כמו שדרשו (שבועות מט.) על וזה דבר השמיטה), שהדיבור הוא כגלגל החוזר מכאן לכאן, לרמז שיחזירו ויתנו לך. וזהו שנאמר כאן כי תצא למלחמה וגו' אז ונתנו, שהוא למפרע גם כן ונתנו, כמו כן ימסרנו בידך להטותו מהיפך להיפך מרע לטוב, והיינו ושבית שביו, והבן: כי תצא למלחמה על אויביך ונתנו

יי' אלקיך בידך ושבית שביו [כא, י]. יש להבין אומרו ונתנו יי' אלקיך, מקרא שאינו צריך, מה קא משמע לן, מי לא ידע כי לא בכחו יגבר איש כי אם יי' אלקיך נתנו בידו. ב', היה די לכתוב ונתנו יי' אלקיך ושבית וגו', ומה זה בידך. ג', ואם אמר בידך סגי, ושבית למה לי: ונראה לי דרך דרוש על פי דאיתא בזוהר ברעיא מהימנא משפטים דף קי"ז ב' ואוקמוה מארי מתניתין צדיק יצר טוב שופטו, רשע יצר הרע שופטו, בינוני זה וזה שופטו. מאן דאיהו מאילנא דחיי לית ליה יצר הרע, ודא צדיק גמור [ודא] צדיק וטוב לו. צדיק ורע לו מסטרא דעץ הדעת טוב ורע, ואמאי אתקרי צדיק בתר דרע לו דאיהו יצר הרע, אלא בגין דטוב צדיק שליט עליה אתקרי צדיק ורע לו, [ד]ההוא רע תחות רשותיה כעבד תחות רביה, ע"כ דבריו. נראה ביאור הדברים, דקשיא ליה, כיון דכח הרע עודנו עומד במקומו, הגם שכובשו ותופס בו הרי לא תפסו כולו להפכו לטוב כדמצינו באברהם שנאמר (נחמיה ט, ה) ומצאת את "לבבו" נאמן לפניך (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה), ואף גם לא תפסו כולו לגרשו מלבו כדמצינו בדוד (תהלים קט, כב) ולבי חלל בקרבי (ירושלמי שם), כי עוד בו נטיה לרע וכח הרע בקרבו ואיך נקרא צדיק. אבל התירוץ לזה על פי דקיימא לן בחושן משפט סימן קצ"ה סעיף ד' לענין קנין, אף על פי שלא תפס המקנה כל הכלי אלא מקצתו ונשאר קצתו ביד הקונה, קנה בו, והוא שיאחז ממנה שיעור כלי שהוא שלש אצבעות, ואם אחז פחות משלש אצבעות צריך שיאחז בענין שיהיה יכול לנתק כל הכלי ולהביאו אצלו. וכתב שם הש"ך (סק"ו) בתירוץ השני, אף דבמציאה לא מהני בכי האי גוונא לקנותו כולו, כדלקמן סימן רס"ט סעיף ה', במכירה דדעת אחרת מקנה אותו מהני כשיכול לנתקו ולהביאו אצלו לקנות כל הכלי כשאוחז מקצתו, עי"ש. ומזה נקח לענין שלפנינו, אם האדם תופס אפילו רק מעט מיצר הרע, קנהו כולו כאלו תופסו כולו, שהרי הבחירה חפשית ובידו וברשותו לנתקו ולהביאו אצלו להפכו לטוב, כמו שאמרו כל אדם אם ירצה להיות אפילו כמשה רבינו ע"ה יכול להיות (רמב"ם תשובה פ"ה ה"ב). וזה שתירץ הרעיא מהימנא אלא בגין דטוב צדיק שליט עליה אקרי צדיק ורע לו, והטעם, שהרי ההוא רע תחות רשותיה כעבד תחות רביה, כלומר אם כן הרי יכול למשול בו ולהביאו אצלו כולו, ועל כן קנהו:

והנה, חז"ל אמרו (סוכה נב ע"ב) יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ואלמלא הקב"ה עוזרו לא היה יכול לו, דכתיב (תהלים לז, לב-לג) צופה וגו' ה' לא יעזבנו בידו. והיינו במי שהוא צדיק ורע לו, שהרע עודנו טמון בקרבו ומתגבר עליו בכל יום ויום עד שהקב"ה עוזרו ומוסרו בידו, אבל מי שהוא צדיק וטוב לו כבר גבר על יצרו בעזר הקב"ה, ושוב אין מי שיתגבר עליו, וזה פשוט. וזה ענין הכתוב שלפנינו, ור"ל אפילו אם אתה

בבחינת צדיק ורע לו, דהיינו שכבשת יצרך, עוד אתה בגדר כי תצא למלחמה על אויביך, שתצטרך לצאת עוד למלחמה על יצר הרע שבקרבך, עם כל זה ונתנו יי' אלקיך, היינו בעת שכבשתו ותפסת בו מסרו הקב"ה במה שעזרך. ושמא תאמר הלא עודנו במקומו ולא תפסתי רק מעט ממנו ולא קניתיו, על זה אמר בידך ושבית שביו, הרי בידך ורשותך שתשבנו ותקחנו תחת ידך כולו, וכיון שנתנו יי' אלקיך הרי דעת אחרת מקנה לך, ובזה קונה כולו:

כי תצא למלחמה על אויביך [כא, י]. זה יצר הרע. ונתנו יי' אלקיך בידך. כי ברשות האדם להטות ידיו וכלי המעשה לכל אשר יחפוץ. אבל העיקר ושבית שביו. הוא הלב הנשבה לבין הזרים, כמו שאמרו חז"ל (ב"ר לד, י) רשעים מסורים ביד לבם, ואין הלב ברשותם, על דרך שפירש האלגזי מכל משמר (מאסר) נצור לבך (משלי ד, כג), הובא למעלה פרשת שופטים (ד"ה והנה [הב']):

או יאמר על פי שפירש הרמ"ע בעשרה מאמרות כי האדם יראה לעינים וגו' (שמואל"א טז, ז), כי אמרו (ויק"ר כ, ב) [תפוח] עקבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה, הכוונה, שהיה כולו מלא השגה שכלית, אפילו העקב יותר מהחמה, כי היה מלובש כתנות "אור" באל"ף, ואחר החטא נעשה "עור" בעי"ן (זוהר בראשית לו ע"ב), ואין שום אבר משיג ענין שכלי זולת הלב. וזהו שאמר כי האדם (הראשון) יראה לעינים, כדכתיב (שם, ו) ותרא וגו', על כן ה' יראה, קרי ביה יראה רק ללבב. ובזה פירש מוזלה"ה (ישמח משה פר' עקב עה"פ ועתה ישראל, הדרך הרביעי) הנאמר לעתיד (ישעיה יא, ט) ומלאה הארץ (הוא הגוף) דעה את ה' (כמו שפירש הגמרא (סנהדרין צא ע"ב) ואל הארץ זה הגוף לדין כו' (תהלים נ, ד)):

ונמצינו למדין כי האברים שאינם משיגים השגה שכלית, מפני שנשבו בין הזרים בחטא האדם. וזהו שנאמר (כא, י) כי תצא וגו' ונתנו ה' (ימסרנו ה', אז) אלקיך בידך, שגם הידים וכלי המעשה ישיגו גדולתו יתברך, ובזה ושבית שביו, האברים שנשבו, להושיבן על מקומן הראשון:

עוד יתבאר כי עיקר עבודת האדם לברר הטוב מן הרע, ולהעלות משם נצוצות הקדושים ונשמות קדושות שהם מבחינת ענפי הקדושה הנחלקין לג' קוין, חב"ד חג"ת נה"י, ובחינת מלכות הכלה הכלולה מהכל, ושורש העלאת נצוצות הקדושים בכח שם מ"ב הנחלק לג' ידות, י"ד הגדול"ה י"ד החזק"ה י"ד הרמ"ה, ג' פעמים י"ד עולה מ"ב (עץ חיים, שער מו פ"ז). ושורש שם זה נכלל בסופו, שק"ו צי"ת, העולה רשו"ת. ולדעתי זה שרמזו רז"ל (אבות פ"ג מט"ו) הכל צפוי, פירוש טמיר ומכוסה (מלשון (שמות לח, יז)

וציפוי ראשיהם), וה"רשות" נתונה (להעלותן), ובטוב העולם נידון (מלשון (מוסף ליום א' דר"ה) תשיב לנדן ברק השנון), כלומר כי העולם הוא נרתיק לבחינת הטוב, והכל לפי רוב המעשה, הוא הבירור, והבן:

וזהו שנאמר כי תצא למלחמה וגו' ונתנו ה' אלקיך "בידך" דייקא, על ידי שם מ"ב, ג' ידות, ושבית שביו, הנצוצות הקדושים שהם מבחינת ג' קוין, ג' פעמים ק"ו עולה שביו"ו, מנין ילידי ביתו של אברהם שלש מאות ושמנה עשר (בראשית יד, יד), הרומז לזה, כמבואר בספרים (מגלה עמוקות, ר"פ לך). וזהו שכתב רש"י במלחמות "הרשות" הכתוב מדבר, והבן. או יאמר, ושבית מה שפגמת בי"ב חדשי שנה בי"ב צירופי הוי"ה וי"ב צירופי אדנ"י, שב"י ראשי תיבות י"ב ש'מות:

או יאמר כי תצא למלחמה וגו' ושבית שביו וגו' [כא, י]. לכאורה אומרו ושבית שביו מיותר, כי היה די באומרו ונתנו יי' אלקיך בידך וראית בשביה וגו': ויבואר, כי הנה עיקר מלחמה הוא מלחמת הרשות, מלחמת היצר הרע, כמו שפירשו המפורשים הא דפירש רש"י במלחמת הרשות הכתוב מדבר היינו מלחמת היצר, שהרשות נתונה לכל אדם לטוב או להפכו והבחירה חפשית. וביותר בימים הקדושים הממהרים לבא, שאנו הולכים למלחמה ללחום מלחמת ה' ולהמליכו על כל העולם כולו, שזהו עיקר בקשתנו ותמלוך אתה ה' לבדך, וגם ותגלה ותראה מלכותו עלינו מהרה ולהוציא השכינה כביכול מהגלות, כי כל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם, כמאמר חז"ל (מגילה כט.) גלו למצרים שכינה עמהם, ומקרא מפורש (שמואל ב' ז' (כג)) אשר פדית וגו' גוים ואלקיו, וכדאיתא במדרש רבה פרשת בא (ש"ר טו, יב), החדש הזה לכם (שמות יב, ב), לי ולכם. וכבר אמרו (סנהדרין צז ע"ב) כלו כל הקיצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה, וזהו שאמר הכתוב פרשת שופטים (לעיל כ, א) כי תצא למלחמה על אויבך וראית סוס ורכב וגו', מרכבת המשנה דסטרא אחרא וחיילותיו, לא תירא מהם כי ה' אלקיך עמך בגלות, המעלך מארץ מצרים ששם נאמר (בראשית מו, ד) אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, ובודאי אל ירפך ואל יעזבך, כי אם יהיה בעזרך ויושיעך למען שמו לכבוש המלחמה:

וטעמא רבה אית ביה, כי כן הוא על פי חוקי התורה במצות פריקה וטעינה, כתיב עזוב תעזוב עמו (שמות כג, ה), הקם תקם עמו (להלן כב, ד), ופירש רש"י (להלן שם) עם בעליו, אבל אם הלך וישב לו מנגד ואמר לו אם רצונך לטעון או לפרוק טעון או פרוק, פטור. וכבר נודע כי הקב"ה שומר חוקי התורה, כדכתיב (ויקרא כב, ט) ושמרו את משמרתי, מה שאנכי שומר, כדאיתא בירושלמי (ראש השנה פ"א ה"ג), אם כן אם האדם

טוען או פורק אז כביכול מחויב לצאת עמו לטעון עול מלכותו עלינו ולפרוק מעלינו ומעליו עול הגלות והשעבוד. מה שאין כן אם האדם אינו טוען עליו עול מלכותו יתברך, אז כביכול הוא יושב לו מנגד:

וזהו שאמר כי תצא למלחמה על אויביך, אז תהיה בטוח כי ונתנו ה' אלקיך בידך, כי ושבית שביו של ה' אלקיך, לפדות גוי ואלקים כביכול, אם כן הוא צריך לצאת לעזרתך למסרו בידך על פי התורה, כאמור:

כי תהיין לאיש שתי נשים וגו' לא יוכל לבכר וגו' [כא, טו טז]. פרשה זו יפה נדרשת ריש פרשת ויחי (מד"ה ונקדים), עי"ש:

כי יהיה לאיש בן סורר ומורה וגו' [כא, יח]. בסנהדרין ריש פרק בן סורר (ע ע"ב) אכל בשר עוף אינו נעשה בן סורר, והא תנן אכל נבילות ושקצים ורמשים אינו נעשה כו', אבל טהורים נעשה, כי תנן להשלים. פירש רש"י, שאפילו אכל תרטימר בשר חסר כזית והשלימן מבשר עוף טמא פטור, דאינו שומע בקולו של מקום. ונשאלתי מאחד מהתלמידים למה נקט רש"י חסר כזית, הא אפילו חסר כל שהו, דקיימא לן (יומא עג ע"ב) חצי שיעור אסור מהתורה. ואפילו למה שכתבו התוספות שבועות דף כ"ב ע"ב ד"ה אהתירא, בחצי שיעור דאין בו לאו או עשה אלא איסור גרידא, אכתי מי גרע מאיסור דרבנן דאי עבר עליו הוי בכלל אינו שומע בקולו של מקום כמבואר שם. ולפי מה שרצה הראש יוסף לומר דחצי שיעור גרע מאיסור דרבנן דהוא בכלל לא תסור ניחא. אלא דשדי ביה נרגא, ואם כן אכתי צריך עיון, ע"כ דבריו:

והשבתי דרש"י מילתא פסיקא נקט כזית, משום דמסתמא אי אכל תרטימר בשר פחות מעט או פחות כזית כבר הוא שבע הרבה, ותו מה שאכל אחר זה הוה ליה אכילה גסה דלא שמיה אכילה, כדמצינו (פ ע"ב) לענין תרומה אי אכלו אכילה גסה פטור מחומש, דכתיב (ויקרא כב, יד) כי יאכל ודרשינן פרט למזיק, ופירש רש"י את האוכל ואת עצמו, ועיין רמב"ם פרק י' מתרומות (ה"ה), ואם כן הוה ליה שלא כדרך אכילה, דאיכא למאן דאמר נהי שאין לוקין אבל איסורא מדאורייתא איכא, ואיכא למאן דאמר דאסור רק מדרבנן, וכן העלה המשנה למלך פרק ה' מהלכות יסודי התורה (ה"ח ד"ה וראיתי להתוס' בפ"ק דע"ז) דבאכילה גסה פטור ואסור מיהו מדרבנן, והיינו למאן דאמר שלא כדרך אכילה אינו אלא מדרבנן, עי"ש. ולפי זה יש לומר דהיינו בכזית, אבל אי אכל אכילה גסה חצי שיעור, אפילו אי נימא דבכזית איכא איסור תורה, בחצי זית באכילה גסה ודאי דאיסור תורה לית ביה, דלא שייך ביה חזי לאצטרופי, דאפילו בכזית ליכא מלקות. ודבר זה מבואר באחרונים. ממילא יש לומר אפילו איסור דרבנן נמי ליכא, דעד

כאן לא מצינו דחצי שיעור אסור מדרבנן לריש לקיש (יומא שם) אף על גב דסובר דאינו אסור מהתורה, היינו באכלו כדרך אכילתן, דביה איירי רבי יוחנן חצי שיעור אסור מהתורה, ואהא אמר ריש לקיש דמדרבנן, אבל באוכל חצי שיעור באכילה גסה המזיק לעצמו, דמלתא דלא שכיחא הוא, לא אסרו חכמים, וכל שכן אי נימא דבכזית גופיה דרבנן אף על גב דלא שכיחא, פשיטא דבחצי שיעור אפילו איסור דרבנן לית ביה, משום הכי שפיר פירש רש"י כזית:

ובהכי ניחא לי דברי התוספות בעבודה זרה דף י"ב (ע"ב ד"ה אלא) שכתבו לענין בת תיוהא דאסור למאן דאמר ריחא מילתא (שם סו ע"ב), התם ליכא הנאה, דאדרבה מזיקו, והא דאסור משום דחשיב ליה כשתיה, ואפילו אם תמצי לומר דשתיה גסה מותר [באיסור הנאה], הכא כיון כו', עי"ש. והמשנה למלך (שם) תמה על זה, הא איסורא דרבנן מיהו אית ביה. ומה שתירץ דהתוספות לשיטתן שכתבו בקצת מקומות (פסחים כח. ד"ה ותנן ע"ב שם ריש כט ע"ב:

עבודה זרה מג ע"ב ד"ה אמרו) דשלא כדרך הנאתן שרי לגמרי, עי"ש, אי אפשר לאומרו, שהרי שם באותו דיבור כתבו להדיא דאסור. אלא כוונתם דבת תיוהא אפילו ריחא מילתא, אינו אלא משהו, כמבואר סברא זו בפוסקים בסוגיא דבפסחים (כה ע"ב) ורי"ף (חולין לב. בדפי הרי"ף) ור"ן (שם סד"ה ואיכא) פרק גיד הנשה, ואם כן כיון דמזיק, אינו ענין לאסור בחצי שיעור. וזהו שכתבו אפילו אם תמצי לומר דשתיה גסה מותר, היינו שתיה גסה בחצי שיעור, דומיא דריחא דבת תיוהא, דזה מותר משום דאיכא תרתי, חצי שיעור ואכילה גסה, דליכא לאוסרו, ועל זה הוכרחו לומר כיון דאם היה שותה לא היה מזיקו יש לאוסרו. וזה ברור ונכון: ומצאתה לא תוכל להתעלם [כב, ג]. בגמרא ריש בבא מציעא (ב.) שנים אוחזין בטלית זה אומר אני מצאתיה כו' זה אומר כולה שלי כו', ופריך ליתני אני מצאתיה ואנא ידענא דכולה שלי, ומשני הוה אמינא מה מצאתיה ראיתיה. ומי מצית אמרת הכי והא אמר רבנאי ומצאתה דאתאי לידיה משמע, ומשני ומצאתה דקרא דאתא לידיה משמע, ומיהו תנא לישנא דעלמא נקט וכו', תנא כולה שלי, דבראיה בעלמא לא קני. והקשו התוספות (ד"ה דבראיה) מהא דאמרינן לקמן דף קי"ח (ע"א) הבטה בהפקר קונה, ותירצו דהיינו שעשה מעשה כל דהו, עי"ש. אבל לשון הגמרא לא משמע הכי, אלא הבטה בלבד קונה בהפקר, והדרא קושיא לדוכתה:

ונראה לי לתרץ, דהכי איתא לקמן, אמר רבה הבטה בהפקר תנאי היא כו', דתנא קמא סבר הבטה בהפקר קני ורבי יוסי סבר לא קני. אמר רבא דכולי עלמא הבטה בהפקר קני [כו'], איכא דאמרי רבא אמר דכולי עלמא הבטה בהפקר לא קני [כו']. ויש להבין

במה פליגי רבה ורבא, דלרבה פליגי ביה תנא קמא ורבי יוסי, לתנא קמא הבטה בהפקר קני ולרבי יוסי אינו קונה, ורבא אמר ללישנא קמא לכולי עלמא קניא, וללישנא בתרא לכולי עלמא לא קניא:

והנראה לי בזה למאי דאיתא בקדושין פרק קמא דף כ"ה (ע"ב) בהמה גסה נקנית במסירה דברי רבי מאיר ורבי אליעזר כו'. ופירש רש"י דוקא במסירה, אבל במשיכה לא מקניא. והקשו התוספות (ד"ה בהמה [הב']) דבגמרא (שם) בעי, פיל לרבי שמעון במה יקנה, תבעי נמי בהמה גסה במציאה ובנכסי הגר במה יקנה לרבי מאיר ורבי אליעזר דאי אפשר במסירה דמאן מסר ליה, ונלחצו לומר כיון דאי אפשר במסירה נקנית במשיכה, עי"ש. ומהרי"ט (שם ד"ה בהמה) דוחה זה, ומחלק דבמקח וממכר בעינן זכיה אלימתא להוציאו מרשות חבירו, משום הכי בעינן מסירה ולא סגי במשיכה, אבל במציאה ונכסי הגר סגי בקנין גרוע כמו משיכה, כדאיתא בפרק המניח (בבא קמא) דף כ"ט (ע"ב) דמשני רב אשי כשהפך הגלל פחות משלשה, וכתבו התוספות (ד"ה אלא אמר) מכאן אין לדקדק דלא בעינן [הגבהה] שלשה טפחים, דשאני הכא דאפילו הבטה בהפקר קני, ע"כ דבריהם:

ולי נראה דאליבא דרש"י לטעמיה יפה תירץ המהרי"ט, דרש"י סובר בפרק השולח (גיטין) דף ל"ח (ע"א ד"ה בחזקה) דיאוש הוי הפקר, ובדף ט"ל ע"ב (ד"ה נתייאשתי) גבי נתיאשתי כו', יאוש לשון הפקר הוא. וכן כתב הפני יהושע (שם ריש לח.) דדעת רש"י יאוש מטעם הפקר, עי"ש. נמצא במציאה והפקר יצא מרשות הבעלים. אבל התוספות לא ניחא להו לתרוצי הכי, דאזלי לטעמייהו שכתבו בבבא קמא פרק מרובה דף ס"ו ע"א (ד"ה כיון) דיאוש אינו כהפקר כו'. ומפרש הנתיבות בסימן רס"ב (סק"ג) החילוק ביניהם למאי דקיימא לן בנדרים דף מ"ג דהפקר לא בעינן אתיא ליד זוכה, אבל ביאוש לא יצא מרשות הבעלים עד דאתי ליד זוכה, ונתייאשתי מפלוני עבדי שיוצא לחירות היינו מפני שהעבד זוכה בעצמו. וכן כתב בסימן ק"ה (סק"ב) דמהאי טעמא כתב הנמוקי יוסף (בבא מציעא ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ראה) דחצר לא מהני לזכות במציאה מכח שליחות, דליכא שליחות של בעל הממון, דבעל אבידה הוא בעליו קודם דאתיא ליד זוכה, עי"ש. ואם כן נהי דבנכסי הגר והפקר שפיר יש לומר כסברת מהרי"ט, אבל במציאה לאחר יאוש דבעי לאפוקי מרשות בעליו, והוה ליה כמקח וממכר, ולמה מהני בבהמה גסה משיכה. לכך הוצרכו לחלק בסברתם:

והנה, שם בנדרים דף מ"ג (ע"א) מבואר דרבי יוחנן סובר דרבנן ורבי יוסי דמתניתין דהתם פליגי בהא, דרבנן סברי הפקר לא בעינן אתיא ליד זוכה, ורבי יוסי סובר הפקר

כמתנה, עד דאתיא ליד זוכה. ורבא אמר דגם רבי יוסי מודה דהפקר אינו כמתנה ולא בעינן אתיא ליד זוכה, אלא טעמא דרבי יוסי גזירה משום מתנת בית חורון. ולהלכה קיימא לן (עי' חו"מ סי' רעג ס"ד) דבהפקר לא בעינן אתיא ליד זוכה. ולפי זה ניחא, דרבה אזיל בשיטת רבי יוחנן, לכך סובר דתנא קמא ורבי יוסי לטעמייהו, דתנא קמא סובר הפקר אינו כמתנה ומיד יצא מרשותו, משום הכי הבטה בהפקר קונה, דסגי בקנין גרוע. ורבי יוסי לטעמיה דסובר דהפקר כמתנה ובעינן לאפוקי מרשות בעליו, משום הכי הבטה בהפקר אינו קונה, דלא סגי ביה קנין גרוע. ורבא לטעמיה דסובר דגם רבי יוסי מודה דהפקר אינו כמתנה ומיד יצא מרשות בעליו, משום הכי אמר דלכולי עלמא הבטה בהפקר קני, והיינו משום דסובר דעל כל פנים קנין גרוע הוא. אבל ללישנא בתרא אמר רבא דכולי עלמא הבטה בהפקר לא קניא, דאפילו קנין גרוע לא הוי, ואינו קונה אף בהפקר שיצא מרשות בעליו. ולפי זה מה דאמר דרבא ללישנא קמא לכולי עלמא הבטה בהפקר קונה, למאי דהיה סובר דהוי קנין גרוע, היינו דוקא בהפקר דסובר דלכולי עלמא יצא מרשות הבעלים, אבל הכא בשנים אוחזין בטלית דקאמר אני מצאתיה, דאיירי במציאה לאחר יאוש, דבעי לאפוקי מבעליו, לכולי עלמא ראיה והבטה אינו קונה, דלאפוקי מרשות זולתו בעינן קנין גמור לכולי עלמא. וזה נכון:

ובחידושי לגיטין (מ.) הארכתי בענין חילוק שבין יאוש להפקר בהא דאיתא התם דף מ"ם ע"א אמר אמימר המפקיר עבדו אותו העבד אין לו תקנה כו', איכא דאמרי אמר אמימר המפקיר עבדו ומת אותו העבד אין לו תקנה. וכתבו התוספות ד"ה אותו העבד אין לו תקנה, פירוש, לא בבת חורין ולא בשפחה, כדפירש בקונטרס לעיל (לט ע"ב ד"ה אין לו תקנה). ואינו נראה, מדאמר לעיל (לח.) עבד שברח מבית האסורין כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, ומה קא משמע לן, פשיטא דכופין כו'. ושם (מ. ד"ה צריך) אמאי דאמר צריך גט שחרור ואין לו תקנה, הקשו תימה דתקשי ליה מאידך דרבי יוחנן דאמר לעיל עבד שברח מבית האסורין כופין כו' ועושה אותו בן חורין. תו הקשה הפני יהושע (ד"ה גמרא אמר) אטו מי פליג אמימר אהא דאמר רבי (לט ע"ב) נתייאשתי מפלוני עבדי אין לו תקנה אלא בשטר, משמע דבשטר אית ליה תקנה: ולתרץ קושיות הללו אמרתי על פי מה שהקדמתי בשם הנתיבות דהפקר יצא מרשותו תיכף, וביאוש בעינן אתיא ליד זוכה, ונתייאשתי מפלוני עבדי שיצא לחירות היינו טעמא מפני שהעבד זוכה בעצמו. עוד אקדים דעת הרי"ף (ה. בדפי הרי"ף) ורמב"ם (עבדים פ"ו ה"א) ורש"י לעיל דף ט' (ע"ב ד"ה לא יתנו לאחר מיתה) דהאומר תן גט זה לעבדי אינו יכול לחזור בו מטעם דזכות הוא לו, מכל מקום אכתי לא הוי משוחרר עד דמטי גיטא לידיה, והביאו

להלכה המחבר ביורה דעה סימן רס"ז (סעיף עו). והביא הרי"ף ראיה דאשכחן זכיה לחצאין, מהא דהולך מנה לפלוני דזכה בו וחייב באחריותו (שם יד.). והתוספות (ט ע"ב ד"ה לא) והרא"ש (שם פ"א סי' יג) חולקים על זה, דאין זכיה לחצאין, דהתם שאני דלזכות נעשה שליח ולא לחוב להתחייב באחריות, מה שאין כן הכא ליכא למימר הכי, עי"ש. ושם (ט ע"ב ד"ה ומה שהקשו) כתבתי ששמעתי מפי חתנו של החוות דעת לתרץ דהכא נמי אמרינן דלזכות זוכה לו ולא לחוב, על פי מה שכתבו התוספות לעיל דף י"ג (ע"א) ד"ה עבדא, דמודו רבנן דנכרי בהפקירא ניחא ליה, אלא גבי עבד לית להו, לפי שהוא משועבד, גדול הוא לו זכות של שיחרור משל הפקירא. ולפי זה אמרינן לענין שלא יחזור וישתעבד בו הוי זכות לעבד, אבל לענין לאסרו בשפחה לא ניחא ליה, כיון דאינו משתעבד תו בהפקירא ניחא ליה בשפחה, על כן כל כמה דלא מטי גיטא לידיה לא הוי משוחרר, ע"כ דבריו וש"י: ואומר אני, הא דפליגי על זה התוספות והרא"ש, היינו דאינהו סברי כמו שכתוב בשיטה מקובצת פרק קמא דכתובות (יא. ד"ה עוד כתב הרשב"א) בשם כת הקדמונים, דוקא גוי בהפקירא ניחא ליה, אבל עבד זכות גמור הוא לו, דאנן סהדי דניחא ליה טפי למיפק לחירות (להתחייב במצות) ולהיות מותר בבת חורין ולאסור בשפחה, מלהוי עבדא ולישתרי בשפחה, ע"כ דבריו, עי"ש. ולכן שפיר קאמרי דאין זכיה לחצאין. אבל באופן שעל ידי זכיה בעצמו יהיה אסור בשפחה ובת חורין, ואין לו תקנה, אז ודאי לא ניחא ליה בהא, כי אם לזכות רק לענין שלא ישתעבדו בו, ויש זכיה לחצאין לזכות ולא לחוב:

ולפי זה ניחא, דללישנא קמא דאמימר יש חילוק בין הפקר ליאוש, והוא, דבהפקר לא בעינן אתיא ליד זוכה, משום הכי במפקיר קאמר גופיה לא קניא ליה שיצא גופו מרשות בעלים, אף על גב שאינו רוצה לזכות בעצמו, משום הכי אין לו תקנה ואסור בשפחה ובת חורין. אבל ביאוש שלא יצא מרשות בעלים עד דאתיא ליד זוכה, היינו לשמואל דלא בעינן גט שחרור, או לדידן דבעינן גט שחרור ויש לו תקנה בשיחרור אפילו אם יזכה בעצמו בגופו, שפיר ניחא ליה לזכות בעצמו. אבל לאמימר דסובר דהיכי שכבר יצא גופו מרשות בעליו אין לו תקנה בשיחרור, ואסור בשפחה ובת חורין, אם כן ודאי היכי דליכא הפקר כי אם יאוש דבעינן אתיא ליד זוכה, לא ניחא ליה לעבד לזכות בעצמו, רק לענין שלא להשתעבד בו, אבל לא לענין גופו, דניחא ליה שיהיה הגוף עודנו של רבו למען יהיה מותר בשפחה ויהיה לו תקנה להשתחרר, אבל אם יזכה בו לגמרי גם לגופו אין זה זכות אלא חוב גמור, דאז אסור בשפחה ובת חורין ואין לו תקנה. ומשום הכי בהא דרבי (לט ע"ב) ורבי יוחנן (לה.) דאיירי ביאוש, שפיר יש לו תקנה בשיחרור

ומותר בשפחה, ואיצטריך רבי יוחנן לאשמעינן דכופין. וכל זה ללישנא קמא דאמימר, אבל ללישנא בתרא דיש לו תקנה לא מצריכינן לחלק בין הפקר ליאוש, ומשום הכי פירש רש"י לעיל בנתייאשתי, יאוש לשון הפקר, ואסור בשפחה ובת חורין, והיינו משום דקיימא לן כלישנא בתרא דמפקיר יש תקנה, ויאוש כהפקר לרש"י דלא בעינן אתיא ליד זוכה. ולדידן למה שהעלה הנתיבות דיאוש אינו כהפקר, אלא זוכה בעצמו, נמי ניחא, דכיון דיש לו תקנה להשתחרר וכופין אותו לשחררו, פשיטא דזכות גמור הוא וזוכה בעצמו:

כי יקרא קן צפור לפניך בדרך וגו' [כב, ו'ז]. במדרש (ד"ר ו, ג) זהו שאמר הכתוב (משלי א, ט) כי לוית חן הם לראשך כו', לכל מקום שתלך המצות מלוות אותך. כי תבנה בית חדש, ועשית מעקה וגו'. דלת, וכתבתם על מזוזות כו'. אמר הקב"ה, אפילו אתה מהלך בדרך, המצות מלוות אותך, שנאמר כי יקרא כו'. יש להבין מה בעי בזה. וגם לפי זה היה די לומר כי לוית הם לראשך, חן למה לי:

ונראה לי ביאור הענין על פי מה שכתבתי למעלה (פרשת וישלח על הפסוק (בראשית לב, כה) ויאבק איש עמו) לפרש הא דכתיב (יהושע א, ז ח) רק חזק ואמץ וגו' לא ימוש ספר התורה וגו' ואז תשכיל, כי איתא בפרק כיצד מברכין (ברכות לה ע"ב) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, יכול דברים ככתבן, תלמוד לומר (לעיל יא, יד) ואספת דגנך, הנהג בהן מנהג דרך ארץ. הנה דקדק לומר "הנהג בהן" מנהג דרך ארץ, הכוונה בזה למה שכתוב באורח חיים סימן רל"א שכל מה שהאדם עושה יכוון בהם לעבודת הבורא ב"ה, ואפילו דברים של רשות כגון אכילה ושתיה ושיחה וקימה וישיבה והילוך, והוא מה שאמרו חז"ל (אבות פ"ב מי"ב) כל מעשיך יהיו לשם שמים, כי בכל דרך יש מצות התלויות בו, ויהיה עיקר כוונתו למען יקיים מצות הנלוה אליו באותו מעשה. וכשמחשב ומהרהר לקיים מצות התלויות בו אז מחשבתו דבוק בה' ובתורתו, וכמו שנאמר (משלי ג, ו) בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך, ופירש מוזלה"ה (ישמח משה, משלי שם) שאז יהיו כל אורחותיך מיושרים לעבודתו ית"ש, כי כל צורכי עולם הזה כולם הן עבודה כשעוסק בהם על פי דרך התורה. וזהו שאמרו הנהג בהן, בדיני התורה, מנהג דרך ארץ, ובזה תקיים והגית בו יומם ולילה, הגיון בלב. וזהו שאמרו לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה יכול דברים כמשמען, להגות בפה, כדכתיב (תהלים לז, ל) (ופיו) [פי צדיק] יהגה חכמה, תלמוד לומר ואספת דגנך, הנהג בהן בדיני התורה מנהג דרך ארץ, ואז תקיים והגית בו (בלב) יומם ולילה:

וזהו שנאמר חזק ואמץ וגו' אל תסור ממנו ימין ושמאל, גם בעסקך בעניני עולם הזה הטפל לימין, למען תשכיל בכל אשר תלך, אפילו בעסקך בעניני עולם הזה לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, ובשעה שאתה עוסק בענין עולם הזה, משא ומתן וחרישה וקצירה ובלכתך בדרך, אז והגית בו (בלב) יומם ולילה לקיים מצות הנלוות לאותו מעשה ומקום, והיינו למען תשמר לעשות (ולקיים) ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל, כלומר שלזה צריך השכלה והתחכמות במועצות ודעת להיות ידים ורגלים עסקניות בגשמיות ומחשבה תהיה דבוקה בה' ובתורתו. וזהו שנאמר (שם קיט, א"ב) אשרי תמימי דרך, שהם תמימים אפילו בדרך, ההולכים בתורת ה', בשביל לקיים תורת ה', אולי יקרה דבר מצוה לקראתו ויקיימנו. ואם כי אינו יכול לעסוק בתורה בפה ובלשון, על זה אמר אשרי נוצרי עדותיו בכל לב ידרשוהו, עיי"ש שהארכתי בענין זה:

האמנם צריך עוד תנאי לזה, שיהיו דברי תורה חביבים בעיניו, אילת אהבים ויעלת חן (עירובין נד ע"ב ע"פ משלי ה, יט), למען לא יטרדוהו שום דבר להפסיק מחשבתו מדברי התורה והמצות, וכמו שכתב מוזלה"ה (ישמח משה) פרשת תרומה (ד"ה ועוד י"ל) על דרך שאמרו (מגילה כא ע"ב) אף דתרי קלא לא משתמעי מכל מקום בהלל ובמגילה אפילו עשרה קורין כאחד יצא, כיון דחביבי יהיב דעתיה וישמע. וזהו שנאמר (לעיל ו, ו"ז) והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום, ופירשו שיהיה כל כך חביב כאלו היום נתנו (ספרי ואתחנן לג), אז יהיו על לבבך תמיד, וממילא ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך. וזהו שנאמר (תהלים קיט, קיא קיב) נחלתי עדותיך לעולם (בלי הפסק רגע) כי ששון לבי המה, אבל אם נטיתי לבי לעשות חוקיך, שאינו חביב עלי, רק שכופה לבו, אז לעולם עקב, בסוף אחר שפונה מעסקיו, ולא בשעת העסק, יעו"ש דבריו כי נעמו. ואפשר שזה אמר הכתוב, בלכתך בדרך תהרהר כי (אולי) יקרא קן צפור לפניך בדרך, שלח תשלח:

וזה שאמר המדרש, כי לוית המצות מלוות אותך, בתנאי אם חן הם לראשך וענקים לגרגרותך, אז לא יטרדוך העסק, כי אם תכוון לקיים מצות התלויות בו. כי תבנה בית, תכוון בבנינו לקיים ועשית מעקה, וכן כל מה שסופר ומונה במדרש. והיינו המצות מלוות אותך אפילו בלכתך בדרך, שנאמר כי יקרא וגו' יהיה לפניך במחשבתך בדרך, ולא יסורו מלבבך כל ימי חייך, אז תצליח את דרכך:

ועם האמור נבין המדרש (תנחומא בחקותי ג) וילקוט משלי (רמז תתק"ל) שאל רבי שמואל בר נחמני את רבי יונתן בן אלעזר שהיה עומד בשוק, אמר לו שנה לי פרק אחד, אמר לו לך לבית התלמוד ואשנה אותך, אמר לו לא למדתנו (משלי א, כ) חכמות בחוץ

תרונה, אמר לו בחוצה של תורה. ברחובות, במקום שמרחיבים אותה, בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, תתן קולה. ויש להבין לרבי שמואל בר נחמני מה דעתיה. ולפי מה שכתבתי ניחא, כי הוא פירש הדברים אשר גם בעסקו בחוץ וברחובות יהיה על פי חוקי התורה, ואם כן כלומד באותו שעה יחשב, דמהאי טעמא לא הוי עסק משא ומתן הפסק לענין ברכת התורה כשחוזר ללימודו, כמו שכתבו הפוסקים, והיינו בחוץ תרונה וברחובות:

ויש להוסיף תבלין, כי יש עוד מדרגה למעלה מהאמור, שיהיה עוסק בעניני עולם הזה ומחשבתו תהיה דבוקה בה' ובתורתו ומשוטטת בעולם העליון, כי עולם הזה הוא דוגמא שלמעלה, וביד האדם לכוון במעשה עניני עולם הזה לייחד יחודים וזווגים בעולם העליון בכל מעשה ותנועה, כמבואר בספרים הק'. וזהו שאמר חכמות בחוץ (בעולם הזה) תרונה, ברחובות, במקום שמרחיבין אותה, היינו עולם העליון, תתן קולה, אז גם בהיותו בעיר אמריה תאמר. ולכן אמר לו רבי שמואל בר נחמני לרבי יונתן בן אלעזר בהיותו עומד בשוק שנה לי פרק אחד, לייחד שמים וארץ כאחד, היינו עולם הזה ועולם העליון. אלא שרבי יונתן בן אלעזר לרוב ענותנותו אמר לו לך לבית התלמוד כו', והבן:

וזהו שנאמר (ויקרא כו, ג"ד) אם בחקתי תלכו וגו', שגם בעת הליכה בחוץ וברחובות בעסקי עולם הזה תהיו דבוקים בה' ובחקתיו, ונתתי גשמיכם וגו'. וזהו שאמר המדרש (ויק"ר לה, א) על זה, זהו שאמר הכתוב (תהלים קיט, נט) חשבתי דרכי ואשיבה רגלי (להוליכם) אל עדותיך, כאמור. ולכן א'ם ב'חקתי ת'לכו, ראשי תיבות ב'עיר א'מריה ת'אמר:

שלח תשלח את האם כו' [כב, ז]. מדרש רבה (ד"ר ו, ה) אמר הקב"ה הואיל ונתעסק בכבודו ובתיקונו של עולם כדאי (ראוי הוא) שתנצל. דבר אחר אמר רבי חייא, ומה ציפור שאין לה זכות אבות ולא ברית ולא שבועה בניה מכפרים עליה, בני אברהם יצחק ויעקב שיש להם זכות אבות, על אחת כמה וכמה שאם סרח אחד מהם שהוא מכפר עליהם לעתיד לבא. והוא משולל הבנה, ובפרט מה שאמר שמכפר עליו לעתיד לבא, הלא מעביר אשמותינו בכל שנה ושנה ביום הכיפורים, ומקרא מלא הוא (ויקרא טז. ל) כי ביום הזה יכפר וגו'. עוד איתא במדרש (שם, ז) אם קיימת מצוה זו אתה ממהר להביא מלך המשיח שנאמר בו שילוח. דבר אחר, אם קיימת מצוה זו את ממהר את אליהו הנביא שיבא כו'. ויש להבין הענין, איך על ידי מצוה זו ממהר ביאת המשיח ואליהו הנביא:

והנראה לי בזה, דאיתא במדרש רבה סוף בראשית (כט, ה) מצינו לאחרונים בזכות ראשונים, מנין לראשונים בזכות אחרונים, שנאמר (בראשית ו, ח ט) ונח מצא חן בעיני ה', באיזה זכות, בזכות תולדותיו, שנאמר אלה תולדות נח. ונראה לי לפרש בתרי אנפי: אופן האי, על פי דאיתא בש"ס ברכות דף יו"ד (ע"א) אהא דכתיב גבי חזקיהו (מלכים"ב כ, א) ויבא אליו ישעיהו וגו' ויאמר אליו כה אמר ה' וגו' כי מת אתה (בעולם הזה) ולא תחיה (לעולם הבא), אמר ליה מה כולי האי, אמר ליה משום דלא עסקת בפריה ורביה. וקשה, שהרי חזקיהו לא שאל מפני מה מגיע לו עונש, שהיה יודע דלא עביד קודשא בריך הוא דינא בלא דינא, דודאי אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, אלא שעיקר שאלתו היתה מה כולי האי עונש נצחי בעולם הזה ובעולם הבא, ואם כן על זה לא השיב לו תשובה נכונה, וכי בשביל שלא קיים מצות פריה ורביה יהיה עונש כולי האי, אתמהה. ושמעתי ממוזלה"ה (ישמח משה, פר' אחרי ד"ה עוד ביאור) לפרש הדבר על פי מה שכתב מהר"י אלבו בעקרים מאמר רביעי פרק ל"ו ל"ז ל"ח, שהאריך לבאר כי לפי שורת הדין היה ראוי שיהיה השכר זמני לפי ערך העובד, והעונש נצחי לפי ערך הנעבד ית"ש בעל בלתי תכלית, רק מכח חסדו יתברך ישוב השכר נצחי והעונש זמני, עיי"ש טעמו ונימוקו. וכבר אמרו חז"ל (מדרש ילמדנו אות א) בתחלה עלה במחשבה לברוא העולם במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים בדין עמד ושיתף מדת הרחמים, והקדים מדת הרחמים למדת הדין, שנאמר (בראשית ב, ד) ביום עשות הוי"ה אלקים. נמצא, מנהג עולמו בחסד ובריותיו ברחמים בשביל שיהיה קיום לעולם. והיינו למי שעוסק בפריה ורביה וחש לקיום העולם, אבל למי שאינו עוסק בפריה ורביה, הרי אינו חש שיהיה ממנו קיום העולם, הקב"ה משלם לו כמדתו להתנהג עמו במדת הדין כפי מה שהיה במחשבה לבלי לחוש לקיום העולם, ממילא מגיע לו עונש נצחי כפי שורת הדין. ואם כן יפה השיב ישעיה מענה נכונה, בשביל דלא עסקת בפריה ורביה מגיע עונש כולי האי נצחי, כאמור, ע"כ דברי פה קדוש, וש"י:

ומזה נתבאר, למי שעוסק בפריה ורביה למען יתקיים העולם, הקב"ה מתנהג עמו במדת הרחמים כמדתו לקיום העולם. והנה איתא במדרש פרשת נח (ב"ר ל, ב) אלה תולדות נח, כתיב (איוב כד, יח) קל הוא על פני מים וגו', גזירה שנגזרה על דור המבול שיאבדו במים כו', כל כך למה, לא יפנה דרך כרמים, שלא היתה כוונתן אלא למטעת כרמים (היינו להעמיד תולדות רק בשביל זנות), אבל נח לא היתה כוונתו אלא להפרות ולהרבות בעולם ולהעמיד בנים, שנאמר אלה תולדות נח, עיי"ש ביפה תואר ובנזר הקודש. וכיון שהוא עסק בפריה ורביה להעמיד תולדות, לכך הקב"ה שילם לו כמדתו להתנהג עמו

במדת הרחמים. וזהו שאמרו ונח מצא חן בעיני הוי"ה, רחמים, בזכות אלה תולדות נח, כלומר בזכות שנתכוון להעמיד תולדות, כאמור: והנה, דעת המדרש שלפנינו כי מצות שלח תשלח את האם הוא מצד מדת רחמנות על האם, כמבואר למעלה (ד"ר ו, א) (וכפי מה שכתב הרמב"ם במורה חלק ג' פרק מ"ח, אלא שהוקשה לו ממה שאמרו חז"ל (ברכות לג ע"ב) האומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותו. ועיין רמב"ן על התורה (כב, ו) מיישב הדבר לנכון, שהוא ללמד אותנו מדת רחמנות, עיי"ש באורך). ומעתה נאמר כי דעת המדרש שמה שצותה התורה לרחם על האם הוא בשביל שנתעסקה בכבודו ובתיקונו של העולם כדי לקיים המין, אם כן ראוי למדוד לה כמדתה לרחם עליה ולהצילה, וזהו שאמרו בשביל שנתעסק בכבודו ותיקונו של עולם (לקיים המין) כדאי שתנצל:

ודעת רבי חייא בטעמו לעורר עלינו רחמים, והוא, כי נראה לי לפרש עוד באופן אחר המדרש הנ"ל מנין לראשונים בזכות אחרונים כו', על פי מה דאיתא במדרש שמות (ש"ר ג, ד) שאמר משה לפני הקב"ה באיזה זכות אוציאם ממצרים, ואמר לו הקב"ה בזכות שעתידים לקבל התורה, שנאמר (שמות ג, יב) בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים כו'. ויותר מזה מצינו במדרש (ב"ר סג, ב) אברהם ניצול מכבשן האש בזכות יעקב (שהיתה מטתו שלימה), שנאמר (ישעיה כט, כב) כה אמר ה' אל בית יעקב (היינו תולדותיו) אשר פדה את אברהם, כמבואר ביפה תואר ובנזר הקודש פרשת תולדות (שם). הגם שמצינו (ש"ר ג, ב) בישמעאל שאמרו מלאכי השרת מי שעתיד להמית את בניך בצמא אתה מעלה לו הבאר, ואמר להם הקב"ה כיון שבאותו שעה כשר היה איני דן את האדם רק לפי מעשיו של אותו שעה, שנאמר (בראשית כא, יז) כי שמע אלקים אל קול הנער באשר הוא שם, כבר תירץ הפרשת דרכים דרך מצרים דרוש ד' כי רעה העתידה אינו מצטרף, אבל זכות העתיד מצטרף להנצל תיכף על שם הטוב העתיד. ובזה מפרש (במדבר כג, כא כב) לא הביט און ביעקב וגו' ה' אלקיו עמו וגו', ואיתא במדרש (תנחומא בלק יד) אינו מסתכל בעונותיהן של ישראל (העתידין), אבל מסתכל במצות, העתידין לבא ממנו או מתולדותיו. וראיה לזה, אל מוציאם ממצרים, עיי"ש בארוכה. וזהו שאמרו מנין לראשונים בזכות אחרונים, כלומר בזכות דייקא, שהזכות מצטרף ולא החוב, שנאמר ונח מצא חן וגו', באיזה זכות, בזכות תולדותיו, שנאמר אלה תולדות נח נח איש צדיק תמים היה בדורותיו, כלומר בהצטרף זכות דורותיו העתידין לעמוד ממנו, כי ויולד נח וגו' את שם את חם ואת יפת, הרי שנצטרף זכות שם שעתיד אברהם אבינו ועדת (מ)ישראל לעמוד ממנו, ולא חובתם של חם ויפת ותולדותיהן כיוצא בהן: וזהו שאמרו

רז"ל טעם על מצות שילוח הקן, לעורר זכות על ישראל, ומה אם צפור שאין לה זכות אבות רק בניה מכפרין עליה, היינו בשביל שהעמידה בנים ומזה יהיה קיום המין, הרי האם ניצלת בזכות תולדותיה העתידים לצאת ממנה, בני אברהם יצחק ויעקב שיש לנו זכות אבות וגם זכות עצמנו מן העבר והעתיד וזכות תולדותינו ודורותינו העתידין לעבוד את בוראנו ית"ש, על אחת כמה וכמה שאם סרח אחד מהן שהוא מכפר עליו לעתיד לבא, כלומר בשביל זכות שהוא עתיד לבא (וכמו שמפרש השל"ה (פר' בשלח, פרק תורה אור אות ג) עתידין ישראל שיאמרו שירה לעתיד לבא (ש"ר כג, ה), היינו בשביל האמונה בנסים העתידים לבא). וזהו שאומרים (תפלת ערבית) והסר שטן מלפנינו, היינו מכח זכות אבותינו שהיו לפנינו, ומאחרינו היינו בזכות דורותינו שיהיו אחרינו:

ומזה נקח מוסר השכל לגדל את בנינו ובני בנינו על התורה ועבודה, אשר בשבילם נחיה וננצל ממות לחיים ומשעבוד לגאולה, כי כבר אמרו חז"ל (סנהדרין צח.) על הפסוק (ישעיה ס, כב) בעתה אחישנה, זכו אחישנה כו', ואם כן אף אם אנחנו אינם כדאים להגאל בזכותינו, ראוי להצטרף אלינו זכות דורותינו העתידים, ובימין צדקם נושע ונגאל במהרה אפילו קודם עת הקץ:

וזהו שאמר המדרש אם קיימת מצוה זו של שילוח הקן אתה "ממהר" להביא מלך המשיח, שנאמר (שם לב, כ) אשריכם זורעי (הזרעים והתולדות הם בנינו ובני בנינו) על כל מים, זו התורה שנקרא מים, כמו שאמרו חז"ל (בבא קמא יז.) אין מים אלא תורה, ובזה תהיו משלחי רגל השור והחמור. דבר אחר, אם קיימת מצוה זו אתה ממהר להביא אליהו הנביא, שנאמר (מלאכי ג, כג כד) הנה אנכי שולה לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא, כלומר אפילו קודם עת בא יום ה', היינו לפני זמנו, והשיב לב אבות על בנים, כלומר בשביל בנים העתידים, כאמור:

ומן האמור נראה לי לפרש בהפטרה (ישעיה נד, ח-י) ובחסד עולם רחמתיך וגו' כי מי נח זאת לי וגו' כי ההרים ימושו וגו', למאי מדמה זה למי נח. ולדברינו יתבאר והכי קאמר, ובחסד עולם דייקא רחמתיך, כלומר במדת החסד הבא מכח העתיד הנצחי, כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבר מי נח עוד וגו', בשביל הקרבנות שהקריב נח, שהוא עצמו מה שניצול היה בזכות בניו, כאמור לעיל, כן נשבעתי מקצוף עליך וגו', בשביל העתיד שעתידין ישראל הם או על כל פנים בניהם להטיב מעשיהם עת כי תגלה ותראה מלכותו עלינו. ועל זה אמר, אפילו כי ההרים (זכות אבות) ימושו, והגבעות (זכות האמהות) תמוטינה, וחסדי מאתך דייקא, היינו החסד שאני מצרף זכות העתיד לבא ממך ומבניך, ולא חוב העתיד, לא ימוש (כמבואר בפרשת דרכים שם שזה מחסדו יתברך לפנים

משורת הדין להסתכל בטוב לצרפו ולא ברע, עי"ש). וברית שלומי לא תמוט, כי שלום בין איש לרעהו בא רק על שם העתיד, שעתידין לאהוב זה את זה ולהטיב זה עם זה, כמו שפירשתי (פר' וארא סוף דבור ראשון) הא דכתיב (שם סו, יב) הנני נוטה אליה כנהר שלום, והוא על פי הגמרא פרק קמא דכתובות (י ע"ב) אלמנה דכתיבא באורייתא על שם דעתידין רבנן דמתקני לה מנה, ומי כתב קרא לעתיד, אין, דכתיב (בראשית ב, יד) ושם הנהר השלישי חדקל הוא ההולך קדמת אשור, ומי הוה, אלא דעתיד כו'. וזהו שאמר הנני נוטה אליה כנהר, שנכתב מקומו על שם העתיד, כמו כן שלום, על שם העתיד שתטיב מעשיך. על כן אמר מרחמך (דייקא) ה', בזכותך וזכות צאצאי מעיך:

וידוע כי אם אנו מתנהגים בחסד וברחמים אז הקב"ה גם כן נוהג עמנו במדה זו, וכמו שאמרו חז"ל (שבת קנא ע"ב) כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים. וזהו שאמר המדרש ילקוט ישעיה נ"ד (רמז תעז) אם ראית זכות אבות ואמהות שנתמוטטה, לך הדבק בגמילות חסדים, שנאמר כי ההרים ימושו וגו' וחסדי מאתך לא ימוש. היינו החסד שמצרף העתיד הטוב מאתך, והיינו בזמן שאתה אוחז במדת החסד, שאז מודד לך כמדתך לנהג עולמו בחסד, וכאמור. והן דברי אדוננו דוד (תהלים קג, ז) יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו, ואיתא במדרש (ש"ר ב, א) שהודיע דרך הקץ למשה, ופירש הפרשת דרכים (שם) היינו שהודיע דרך הקץ בשביל שעתידין לקבל התורה, וזה חזי לאצטרופי, ולא מה שעתידין להרע. וכל זה מחסדו יתברך, עי"ש. וזה שאמר על זה (שם, ח) רחום וחנון ה' ארך אפים ורב חסד וגו', וגמר ואמר (שם, יז יח) וחסד ה' מעולם בשביל העבר זכות אבות, ועד עולם (העתיד להיות), על יראיו וצדקתו לבני בנים לשומרי בריתו וגו', כלומר גם בשביל בני בנים העתידין לבא להטיב להיות שומרי בריתו וגו', והבן:

שלח תשלח [כב, ז]. במדרש (ד"ר ו, ז) אם שלחת מצות הקן את זוכה לשלח עבד עברי, דכתיב (לעיל טו, יג יד) וכי תשלחנו חפשי מעמך וגו'. יש להבין אמאי לא מייתי קרא המוקדם דכתיב (שם, יב) ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך, ונקט קרא השני וכי תשלחנו חפשי מעמך דכתיב ביה לא תשלחנו ריקם העניק תעניק לו, ולא דבר ריק הוא (ואפשר האי "וכי" טעות סופר, וכוונתו על קרא המוקדם, אבל לא ראיתי מי שיגיה ויאמר טעות הוא). עוד שם, דבר אחר, אם קיימת מצוה זו את ממהר להביא מלך המשיח דכתיב ביה (ישעיה לב, כ) משלחי רגל השור והחמור, רגל שור זה משיח בן יוסף, חמור זה משיח בן דוד, עני ורוכב על החמור, כמבואר שם בר"מ אלשי"ך במקומו (מראות

הצובאות ישעיה שם). דבר אחר, אם קיימת כו' את ממהר אליהו הנביא שיבא, שנאמר (מלאכי ג, כג כד) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו' והשיב וגו':

ונראה, דהנה בזוהר (חדש) במדרש רות (כט ע"ב) מבואר וז"ל, האי עופא כד פרח מגוזליה ואשתלח מעל בנהא, מצפצפה ואזלא ולא ידעה לאן אתר אזלא כו', ההוא דממנא על עופא אתער לגבי קודשא בריך הוא, וקודשא בריך הוא אתער על בנוי, כדין קלא נפקא קמיה ואמרה (משלי כז, ח) כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו, כדין איהו אתער רחמים על כל אינון דאזלי מנדדי מאתר לאתר, ואתער רחמים כו'. משמע דענין שילוח הקן הוא לעורר רחמים על העולם לזונן ולפרנסן, דומיא דמפרנס האם המשולחת במקום שהיא. ובודאי דא ודא אמת, שטבע מצוה זו לעורר רחמים על ישראל במקום שהן, גם למהר גאולתנו וביאת המשיח ואליהו הנביא, ועיין בספר טעמי מצות לרדב"ז (מצודת דוד) מצוה ר"ה ר"ו:

והענין יובן על פי מה שכתבתי בפרשת חיי (ד"ה או יאמר) לפרש המסורה ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (בראשית כד, סג), והיה לפנות ערב ירחץ במים (להלן כג, יב), על פי המבואר בספרים כי לפעמים הקב"ה מעורר לבבם של ישראל לתשובה על ידי יסורים ועונש, ולפעמים על ידי מה שמרבה להטיב להם ועל ידי זה ישים האדם אל לבו להתחרט על חטאיו נגד מלך מלכי המלכים הקב"ה העושה עמו חסד ומרבה להטיב לו. וזהו שנאמר (תהלים קיח. יז יח) לא אמות כי אחיה וגו', יסר יסרני יה במה שלמות לא נתנני. וידוע (סנהדרין צז ע"ב) כי כלו כל הקיצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה, ולזה אנו מבקשים שיעורר לבבינו לתשובה על ידי שישפיע עלינו שפע פרנסה. וזהו שנאמר (תהלים יח, יז) ישלח ממרום יקחני ימשני ממים רבים, מכח השפעה טובה המכונה בשם מים. וזהו שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה (בשביל חורבן בית המקדש, שעליו נאמר (ירמיה כו, יח) ציון שדה תחרש) לפנות ערב, הגלות המכונה ערב (פסחים ב ע"ב), והיה לפנות ערב לעת פנות הגלות ירחץ במים, כלומר ירחץ ה' את צואת בנות ציון על ידי מים, השפעת חסד, לשוב בתשובה על ידי זה, ואז יבא משיח במהרה ויגאלנו. ואם כן דברי המדרש והזוהר שניהם צדקו יחדיו, שעל ידי מצות שילוח הקן נתעורר רחמים וחסד המכונה מים (זוהר בראשית כד ע"ב) על ישראל, להטות על ידי זה לבבם לשוב אליו בתשובה שלימה ברצון טוב, וענין התשובה ממהר מצות שילוח עבד עברי וביאת המשיח ואליה הנביא, כאמור:

ועתה נאמר כי על פי חקת התורה ראוי ונכון שהקב"ה ישפיע לנו כל טוב קודם ביאת המשיח ועל ידי זה יתעורר לבבינו לתשובה, והוא, כי מצינו אחת ממצות התורה בענין

שילוח עבד עברי לחפשי, כתיב וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם העניק תעניק לו וגו', והקב"ה שומר ומקיים מצות התורה, כדכתיב (ויקרא כב, ט) ושמרו את משמרתי, מה שאנכי שומר, כדאיתא בירושלמי (ראש השנה פ"א ח"ג). והראיה לכל זה, ממה שכתבו המפורשים בטעם ביזת מצרים שצוה ה' (שמות יא, ב) שאלו ממצרים כלי כסף וגו', שענין זה מכח מצות הענקה להעניק את העבד בעת ישלחנו לחפשי, ומה שהיה בעת גאולת מצרים, הוא שיהיה לעתיד להעניק אותנו מכל טוב בטרם צאתנו, ולא ישלחנו ריקם:

והן דברי המדרש בדקדוק גדול, שבא לומר אם קיימת מצות שילוח הקן, המעורר רחמים וחסדים, את זוכה לשלח עבד עברי בהענקה, דכתיב וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם העניק תעניק לו, והכוונה בזה, שאת זוכה לעורר למעלה תיכף בעוד הגלות לקיים מצוה זו לשלוח את בני ישראל לחפשי ולהעניק אותם בהשפעת טוב וחסד ורחמים. וכן את זוכה לעורר על ידי זה לבבם בתשובה ברצון מרוב טוב ולמהר ביאת המשיח, שכך כתיב אשריכם זורעי על כל מים, היינו השפעת טוב וחסד ורחמים, בעת משלחי רגל השור והחמור, היינו ביאת המשיח, כמו שכתבתי בשם האלשי"ך. וכן את ממהר שיבא אליהו הנביא קודם הגאולה לשמח לב בני ישראל בכל טוב, והוא שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' וגו', לפני דוקא, קודם ביאת המשיח, והשיב לב אבות על בנים ללכת בעקבותיהם בדרך הטוב והישר, ולב בנים הטובים והישרים על אבותם כמו כן, שילכו בדרך הטוב והישר. ועצת רשעים הקמים עלינו להרוס יסודי התורה ועשיותיה תופר, ולא תעשנה ידיהם תושיה, המה יאבדו ואתה תעמוד, ודברך אמת וקיים לעד. יהי רצון שתהא האמת נאדרת מיד ולדורות עטרת תפארת:

ויש להוסיף נופך דבפסוק עצמו מרומז שעל ידי מצות שילוח הקן מעורר י"ג מדות של רחמים, שמפני זה כפל שלח תשלח, להורות של"ח עולה י"ג הויות, שתעורר אם תשלח וגו', ומזה יליף בגזירה שוה למקום שנאמר שלח, והבן:

לא תלבש שעטנז וגו' גדילים תעשה לך [כב, יא"יב]. רז"ל (יבמות ג ע"ב ד.) דרשו סמוכין דעשה דציצית דוחה את לא תעשה דשעטנז. ואפשר זאת תורת המסורה, גדילים תעשה וגו', ואידך (מלכים א ז, יז) גדילים מעשה שרשרות. כלומר, סמוך ומחובר למעלה, והבן. מפי אחד מבני החבורה:

ועל דרך המוסר אפשר לי לומר, דכתיב (משלי לא, יג-טו) דרשה צמר ופשתים וגו', יש לי לפרש כי מבואר (תנחומא בראשית ט) טעם איסור שעטנז כי מצינו (בראשית ד, ג)

קין הביא מפרי האדמה מנחה משל פשתן הגרוע, כי לא היה ברצון, כי אם בהכרח. אבל הבל הביא ברצון גמור ובלבב שלם, ולכך הביא מבכורות צאנו ומחלביהן, אמר הקב"ה אל יתערב קרבנו של קין בשל הבל, לכך אסור ללבוש צמר ופשתים יחדיו. וזהו שאמר, דרשה (טעם איסור) צמר ופשתים, ועל ידי זה ותעש בחפץ (ברצון) כפיה. וכבר כתב החובת הלבבות (שער הבטחון פ"ד, החלק הששי) הכלל, כי על המעשה יש שכר בעולם הזה, ועל המחשבה הצפונה בלב השכר צפון לעולם הבא, ובזה פירשתי (פר' וירא ד"ה וכל) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, דבר המסור ללב, פעלת לחוסים בך (על) נגד בני אדם, היינו על המעשה שהוא נגד בני אדם ולעיניהם. וזהו שאמר, כיון שתעש בחפץ וברצון כפיה, לכך היתה כאניות סוחר, ממרחק היינו עולם הבא, תביא לחמה, וגם ותקם בעוד לילה, בעולם הזה הדומה ללילה, ותתן טרף לביתה וגו': וזהו שנאמר לא תלבש שעטנז וגו', אז גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך (לבוש וחלוקא דרבנן) אשר תכסה בה, בעולם הבא:

ויתד תהיה לך על אזנך [כג, יד טו]. בפרק קמא דכתובות (ה.) דרש בר קפרא, אל תקרי אזנך, אלא אזניך, שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון, יניח אצבעו באזניו, ומהאי טעמא אצבעותיו של אדם משופות כיתדות, עי"ש. ויש להבין למה מוכרח לומר אזניך:

אבל הענין, כי עיקר כלי זיין של ישראל לא חרב ולא חנית, כי אם הקול קול יעקב תורה ותפילה, וכדכתיב (בראשית מח, כב) אשר לקחתי בחרבי ובקשתי, ותרגומו בצלותי ובבעותי. ואמנם צריך לזה תנאי ומעשה, והוא על דרך שפירשו (אבות פ"ב מ"א) דע מה למעלה (בעולם העליון), ממך, כי בך הדבר תלוי. עין רואה, אם אתה שומר עיניך ועפעפיך ישורו בדברי תורה ועיניך פתוחות לחוס על נפשות עניים ואביונים, אז כביכול מתעורר עינא פקיחא דלעילא להטיב לבריותיו. וכמו כן אוזן שומעת, אם אזניך שומעים דברי תורה, מתעורר אוזן העליון שתהיה אזניו קשובות לקול תחנוננו. ובהדיא כתיב (משלי כח, ט) מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה, ולא נשמע קולו. ואמנם מה יעשה האדם אם ישמע דבר שאינו מדברי תורה, וכל שכן אם אומרים לפניו דבר שאינו הגון, על זה נתנו חכמים עצה להביט ולשמוע אל פנימיות הענין מקור ושורש הדבר הגבה למעלה, מאיזה מקום ומאיזה מדה הוא נובע, ויפשוט גשמיות הדבר וממנו יקח רמיזא דחכמתא לשית עצות בנפשו כדת מה לעשות לעבוד את ה' מכח אותן דברים הנשמעין לאזניו, כי בכל דבר יש כח אלקי. ובזה פירש בספר אור המאיר (ר"פ דברים) אשמעה מה ידבר האל ה' (תהלים פה, ט). וזהו שנאמר (שם מ, ז) אזנים כרית לי, כלומר שכרית לי בתוך האוזן, לשמוע פנימית הדבר, עיין שם באורך:

וזהו שאמר אל תקרי אזנך, כפירוש רש"י כלי זיינך, אלא אזניך. אם אתה שומר ומקשט אזניך לשמוע לדברי תורה ולא בלעדם, אז יהיה לך התורה והתפלה כלי זיינך, כי יהיה אזניו יתברך קשובות לקול תחנוניך. וזהו שאמר אם ישמע דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו, לא כמשמעו לבל ישמע, כי אם הכוונה לדרכנו יניח אצבעו המשופע כיתד תוך אזניו לחפור בהן בפנימיות האוזן לשמוע לקול פנימית הדברים, כי ממנו תוצאות חיים. וזה שאמר הכתוב ויתד תהיה לך על אזנך, קרי ביה אזניך, והיה בשבתך חוץ (לשמוע דברים בלתי הגונים), וחפרתה בה (חפירה בתוך האוזן), ושבת (הדברים לשורשן) וכסית את צאתך מדבקותיך, כלומר תעשה לו כסוי ולבוש דקדושה, כי ה' אלקיך מתהלך בקרב (בפנימיות) מחנך וגו':

והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך [כג, טו]. יש לפרש למאי דאיתא בפרק קמא דתענית (ה ע"ב) ויהי כאשר זקן שמואל (שמואל א ח, א), והא בן חמשים ושתים שנה היה, אלא זקנה קפצה עליו [כו']. אמר הקב"ה היכי אעביד, לימות שמואל, אדזוטר קא מרננו אבתריה כו'. ופירש בספר שם משמואל (פר' ויצא ד"ה בפסוק וידר) שיהיו מרננים על שנותיו שהיה לו לחיות עוד, ויאמרו זהו בקדושיו לא יאמין (איוב טו, טו) הוי, כלומר שהיה עתיד לחטוא ח"ו, ולכך סלקו קודם זמנו, ע"כ דבריו. וזהו שאמר והיה מחניך קדוש ולא יראה בך (בימים העתידים) ערות דבר (כי אם יראה על העתיד, אז) ושב (רוחך אליו) מאחריך, מימים של אחריך, והבן:

השב תשיב לו את העבוט וגו' ולך תהיה צדקה לפני יי' אלקיך [כד, יג]. במדרש רבה (פרשת בא (ש"ר טו, כג) על הפסוק (שמות יב, ב) החדש הזה לכם) הצדקה שלכם, שנאמר ולך תהיה צדקה. וכתב היפה תואר אסמכתא בעלמא הוא, דהא לך איצטרך לגופיה שהשבת העבוט תחשב לו לצדקה, ועל דרך דרש דרשו לך תהיה צדקה לאפוקי אומות העולם, שלא ניתנה להם מצוה זו, כדכתיב (משלי יד, לד) וחסד לאומים חטאת: ולי נראה לומר בכוונת המדרש למה שאמרו חז"ל פרק קמא דבבא בתרא (יא.) שאמר מונבז המלך שביזבז אוצרותיו, אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה, אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו, שנאמר (תהלים פט, טו) צדק ומשפט מכון כסאך, אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי, שנאמר ולך תהיה צדקה. הכוונה, שמה שנותן צדקה זה נחשב שלך, כי הוא גנוז לפני ה' אלהיך ואין יד אחרים שולטת בו. וזה שאמר המדרש הצדקה שלכם שנאמר ולך תהיה צדקה, והבן:

עוד יש לפרש, כי הנה יש מי שפירש לך ה' הצדקה (דניאל ט, ז), על דרך משלך יתנו לך. ואמנם הנועם מגדים (ס"פ צו ד"ה עוד בסיום) כתב כי מצינו (פסחים ו ע"ב) שני דברים

אינן ברשותו של אדם ועשאן הכתוב כאלו הן ברשותו, וכן מצינו בגיטין נ"ה (ע"ב) אוקמיה ברשותיה כדי לחייב כרת (ומהאי טעמא בחטאת גזולה שלא נודעה לרבים מכפרת, כפי האמור שם ברשב"א (סוף נה.)), ואם כן יש קל וחומר, ומה התם אינו שלו הוי כשלו, כל שכן הכא. וגם מדה טובה מרובה (סוטה יא.), דודאי נחשב שלו, ע"כ דבריו. וכמו כן יש ללמוד דבר זה מדכתיב (כד, יג) ולך תהיה צדקה, ואמרו חז"ל (פסחים לא ע"ב) אם אינו קונה משכון צדקה מנין, מכאן לבעל חוב שקונה משכון. הרי דהמשכון באמת לא היה שלו, אלא שהתורה הקנה אותו להתחייב באונסין, ושוב נחשב שלו לענין דהוי כנותן צדקה:

וזהו שאמר המדרש הצדקה שלכם, כלומר מה שאתם נותנים, משלכם הוא, שנאמר ולך תהיה צדקה, וכמו שהמשכון הקנה לו התורה להיות שלו, כל שכן מה שיש לו שהוא שלו. ומהאי טעמא עצמו לא ניתנה מצות צדקה אלא לישראל ולא לעכו"ם, דקיימא לן גזל עכו"ם שרי, ועכו"ם אין לו חזקת ממון, כמבואר בשיטה מקובצת סוף פרק קמא דכתובות (סוף טו ע"ב ד"ה והרשב"א), וכיון שמה שיש לו אינו שלו, לאו דידיה קא יהיב, על כן חסד לאומים חטאת (משלי יד, לד). וכמו כן הרחמים שלכם, אם כי מאתו הוא מדה זו בלבנו, שנאמר (לעיל יג, יח) ונתן "לך" רחמים להיות שלך, על כן ורחמך וגו'. ואם כן פירוש שלי ושל היפה תואר שניהן צדקו יחדו, ומגופיה דקרא נפקא:

ולך תהיה צדקה כו' [כד, יג]. ירמוז למה שאמרו במדרש בהר (ויק"ר לד, ט) העני עומד על הפתח והקב"ה על ימינו, שנאמר (תהלים קט, לא) כי יעמוד לימין אביון, אם נתת לו, מי שעומד על ימינו הוא נותן לך שכר. ופירשו הקדמונים, משום דלכאורה היה מקום לומר דאין במעשה הצדקה תשלום גמול, כדאיתא במדרש (שם, ב) על הפסוק (ויקרא כה, לט) וכי ימוך אחיך, הדא הוא דכתיב (משלי יט, יז) מלוה ה' חונן דל, כתיב (תהלים קלו, כה) נותן לחם לכל בשר, ובא זה וחטף המצוה, אמר הקב"ה עלי לשלם שכרו. ופירש הבינה לעתים (דרוש סח) דסלקא דעתא דהוה ליה כפורע חובו של חברו, משום הכי קא משמע לן עלי לשלם לו. והטעם, דקיימא לן הפורע חובו של חברו בפני חברו חייב (מהרשד"ם אה"ע סי' לו), והנותן צדקה הוא בפני הקב"ה, כי יעמוד לימין אביון. וזהו שנאמר (תהלים יז, טו) אני בצדק אחזה פניך, על כן אשבעה בהקיץ תמונתך לעתיד לבא, ע"כ דבריו. וזהו שנאמר ולך תהיה צדקה, שישלמנו לך, לאשר הוא לפני ה' אלהיך (ועיין מה שכתבתי בזה פרשת ויצא במראה הסלם (מד"ה עוד)):

כי יהיה ריב בין אנשים ונגשו וגו' כדי רשעתו [כה, א-ג]. במסורה (הובא בבעל הטורים) תרין, דין, ואידך (ויקרא כה, כו) והשיגה ידו ומצא כדי גאולתו. ולמעלה פרשת שופטים

(יט, טז-יז) כתיב כי יקום עד חמס באיש לענות בו סרה ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה', ואידך (משלי יז, יד) ולפני התגלע הריב נטוש: יש לפרש על דרך המוסר כי ירמוז למאמר(ם) חז"ל פרק חלק (סנהדרין צא.) גוף אומר נשמה חטאה וכו', ונשמה אומרת גוף חטא שמיום שאני פירשתי ממנו הריני פורחת כצפור כו', משל למלך כו' הרכיב חיגר על גבי הסומא וכו', אף הקב"ה זורק הנשמה תוך הגוף ודן שניהם כאחד, שנאמר (תהלים נ, ד) יקרא אל השמים מעל זה הנשמה, ואל הארץ לדין עמו זה הגוף. ובזה פירשו (שם קמו, ד) (אף כי) תצא רוחו (של אדם) ישוב לאדמתו (הוא הגוף, אף על פי כן) ביום ההוא אבדו עשתנותיו לפטור את עצמו מהדין. וזהו שנאמר (יט, טז-יט) כי יקום (בעולם העליון) עד חמס (הוא העולה ומסטין) באיש לענות בו סרה, שסר מן דרך התורה, והגוף ונשמה מריבין זה את זה, כל אחד אומר לא בי העון כי אתה גרמת, על כן ועמדו שני האנשים (הגוף והנשמה יחד) אשר להם הריב (בשל מי הרעה נעשתה) לפני ה' (לדונם יחד) לפני הכהנים והשופטים וגו', בית דין שלמעלה, על כן לפני התגלע הריב נטוש, היינו בעודך חי טרם יחשיך השמש, וכמו שאמרו חז"ל (שבת קנג.) ישוב היום שמא ימות למחר, ודרשו השופטים היטב והנה עד שקר העד וגו', ועשיתם לו וגו': ועל דרך זה פירשתי (ייטב פנים, תוכחת מוסר לי"ג מדות ויום העשור אות נד) ויאמר לו יהונתן מחר חדש וגו' (שמואל א כ, יח יט). כי נודע (עי' פרי חדש או"ח סי' תיז) אשר כל ערב ראש חדש בחדשו זמן תשובה לכל הוא, וזהו שאמר "יהונתן" (על שם (משלי ב, ו) כי ה' יתן חכמה, כמו שכתוב (שער הפסוקים, פר' חיי עמ' סא) בשם "בניהו", עי"ש) המוכיח לעם ה' בערב ראש חדש, מחר חדש ונפקדת כי יפקד (יזכר) מושבך, מה שקנית ישיבה בעולם הזה כמו תושב, וכמו שפירש דודי הגאון הקדוש מווישניצא יציבא בארעא גיורא בשמי שמיא (עירובין ט.) (הובא למעלה פרשת שופטים (ד"ה והנה)), ושלשת (בתנ"ך, מקרא משנה גמרא, גם ירמוז לשלשה עיקרי תשובה, חרטה וידוי עזיבת החטא (שערי תשובה, שער א סי"ט) תרד מאד, בהכנעה רבה לאשפלא גרמך, שזה מעיקרי תשובה, ובאת אל המקום אשר נסתרת שם ביום המעשה לומר מי רואני ומי יודיעני. גם ירמוז למה דכתיב (קהלת יב, יד) כי את כל מעשה האלהים יבא במשפט על כל נעלם וגו', ופירש הבינה לעתים (דרוש ע) כי מלבד העבירות, גם מעשה האלהים המה התורה והמצות יבא במשפט על כל נעלם, מה שהיה במחשבה טמיר ונעלם אם טוב ואם רע, אם היה למען שמו יתברך לעשות לו נחת רוח או לכבוד עצמו וכדומה, ע"כ דבריו. ובזה פירשו (קהלת ז, כ) כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא באיזה חסרון בהעלם. וזה שאומרים בראש השנה (תפלת מוסף, סדר זכרונות) כי זכר כל

היצור לפניך בא, מעשה איש ופקודתו, פירוש, מעשים טובים של האדם וחסרונותיו, מחשבות אדם ותחבולותיו, לצורך עצמו. וזהו שאמר ובאת אל המקום אשר נסתרת שם (אתה לעצמך) ביום המעשה, היינו מעשה הטוב, על הכל צריך לשוב אל ה', כי הלא וישבת אצל האבן האזל, הולכי דרך מעולם הזה לעולם הבא, ומי גבר יחיה כו', יש לך ליקח מוסר ולשוב אל ה' היום שמא וגו': וזהו שנאמר במקראי קודש שלפנינו, כי יהיה ריב בין אנשים (גוף ונשמה כאמור) ונגשו אל המשפט ושפטום, והצדיקו את הצדיק (לתת לו שכר), והרשיעו וגו' (לענשו). והיה (לשון שמחה) אם בן (יבין) הכות הרשע וגו', ר"ל אם בין יבין ענין עונש של הרשע לפניו קודם לכן, על דרך לפני התגלע הריב נטוש, אז והשיגה ידו ומצא כדי גאולתו, במספר ארבעים רומז לארבעים יום שמראש חדש אלול עד יום הכיפורים, יכנו, על דרך שאמרו (ברכות ז.) טובה מרדיות אחת בלבו של אדם ממאה מלקיות. לא יוסיף וגו' ונקלה אחיך לעיניך, כיון שנתבייש (בלבו) הרי הוא אחיך (מכות כג.), כמו שאמרו (ברכות יב ע"ב) כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו מוחלין לו מיד, והבן:

זכור את אשר עשה לך עמלק וגו' [כה, יז-יט]. מבואר בספרים (עקידה שער לח) כי בהיות ישראל במצרים היו חסרי מדע ולא ידעו את ה', והיו נוטים אחרי דעות הכוזבות שכל הנהגות העולם הם על פי טבע ומזל, על כן בימי צאתם מארץ מצרים צוה השי"ת ליקח טלה ראש המזלות לשוחטו במצות ה' ב"ה, להורות שכל הטבעים נתונים המה תחת רשות יוצרנו ב"ה. וזהו שנאמר (שמות ו, ו"ז) והוצאתי אתכם וגו' וידעתם כי אני הוי"ה. וזהו שנאמר (שם כ, ב) אנכי הוי"ה אלקיך דייקא, משגיח בך בפרטות, כי הרי תראה אשר הוצאתיך מארץ מצרים שהיו עובדים למזל טלה שהוא ראש לכל המזלות. והנה, הדעת הוא ראשית השבע מדות, כדכתיב (משלי א, ז) ראשית דעת. ונגד זה בסטרא אחרא ראשית גוים עמלק (במדבר כד, כ), דעת דסטרא אחרא, חכמות החיצוניות. על כן כתיב (לעיל ח, יד-יח) "ורם" לבבך, ר"ם בגימטריא עמל"ק, ושכחת את ה' אלקיך וגו' כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל. והנה בצאת ישראל ממצרים מגלות הדעת הכללי, ואמרו (שמות יז, ז) היש ה' בקרבנו אם אין, מיד בא עמלק והתעורר קליפת הדעת הרע לחשוב כי הכל תלוי במזל. וגם מה שאמרו היש ה' בקרבנו אם אין הוא מצדו, כי הוא השטן הוא היצר הרע הוא שרו של עשו ועמלק, נחש הקדמוני. וזהו שנאמר (בראשית ג, יג) הנחש ה"שיאני", אותיות "יש אין", כמבואר אלה הדברים היטב בספר בני יששכר (אדר מאמר ג דרוש א"ב): והנה, ביטול מחשבה זו ודעות הכוזבות כי אם לידע ולהאמין כי כל הנעשה בארץ הכל בהשגחתו יתברך למעלה מהטבע, המופת לזה למען יכירו

וידעו גם אומות העולם כי לה' המלוכה ומושל בגוים ואין בלעדו, מבואר בישמח משה (הפטרת) פרשה זו (ד"ה ונחזור [הא']) שמפרש הפסוק (תהלים פג, ז-יט) אהלי אדום וישמעאלים וגו', כי כל עם ועם מדינה ומדינה יש לו מזל מיוחד משרי שמים, ולכל כוכב יש לו מאורעות מיוחדות, מזה חרב ומזה דבר ומזה שריפות אש וכדומה. והנה נחזי אנן, בבוא פרעניות על איזה אומה יוכלו לומר שהוא על פי מזל שלהם הגורם רעה, אך זה אי אפשר שיהיו כולם במערכה רעה דהא הוא גלגל החוזר בעיגול, וכשמזל זה עומד במערכה רעה מחויב שחברו יצא במערכה טובה. ונמצא אם מגיע רעה לכמה אומות שונות זו מזו, מסתמא ימצא בהן מזלות מתנגדות, ואי אפשר לבא פרעניות על כולם בלתי אם הוא שימה מאת ה' מעל השמים ולמעלה מהמזל, ולא מתחת השמים מצד המזל. וזהו שאמר אהלי אדום וישמעאלים מואב [וגו'] הרי כמה אומות, עשה להם כמדין כו' הרי כמה פרעניות שונות זה מזה, וידעו כי אתה שמך ה' המורה על ההשגחה, כמו שמבואר שם, לבדך עליון על כל הארץ, ולא מסור הממשלה ביד המערכת השמים וכוכביהם, כי אם משפטיך וחסדך מעל השמים, ע"כ דבריו וש"י:

וזהו שאמר זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים, המורה על השגחה אלקית, אשר "קרך" בדרך וגו' לשית עצות ודעות רעות בנפשך לומר כי ההנהגה על פי מקרה וטבע ומזל מתחת השמים, והיה בהניח ה' אלקיך לך מכל אויביך מסביב בארץ וגו', שהם אומות שונות זו מזו, תמחה את זכר עמלק מתחת השמים מלתלות הכל במזל דהיינו תחת השמים, כי אם תדע כי הכל מעל השמים, לא תשכח את ה' אלקיך המשגיח בפרטיות עליך, והבן:

או יאמר זכור את אשר עשה לך עמלק וגו' ויזנב בך כל הנחשלים אחריך [כה, יז"יח] . כי כתיב למעלה (כג, טו) והיה מחניך קדוש (פן) [ולא] יראה בך ערות דבר ושב מאחריך, נראה לי לפרש, כי כתיב (ויקרא יט, ב) "קדשים" תהיו כי קדוש אני ה', פירש רש"י הוו פרושים מן העריות כו'. כי הנואף נקרא קדש והנואפת נקראת קדשה, וכדכתיב (לעיל כג, יח) לא תהיה קדשה מבנות ישראל ולא יהיה קדש מבני ישראל. וזהו שאמר קדשים תהיו, בחולם, כי קדוש אני וגו', ולא קדשים בצירי. ובזה יש לפרש הנאמר בפרשת וישב (בראשית לח, כא) וישאל את אנשי מקומה לאמר איה הקדשה וגו' ויאמרו לא היתה בזה קדשה, דהוה ליה למימר לא היה וגו', וגם אומרם "בזה" צריך ביאור, דהוה ליה לומר כאן או במקום הזה. אבל הם השיבו כהוגן, דקאי על האשה הצדיקית תמר שנתכוונה לשם שמים להקים זרע קודש, כמו דאיתא במדרש (ב"ר פה, ז), וזהו שאמרו

לא היתה בזה, כלומר בענין זה קדשה, שזה שם המופקרת לזנות, כי אם קדושה בחולם. שוב ראיתי שכן פירש האלשיך (שם):

וההבדל שבין זה לזה הוא על ידי הנקודה, כי קדש מסטרא דקדושה הנקודה למעלה על גבי האות, לרמז למה שכתוב ברעיא מהימנא אמור דף צ"ג (ע"א) בזה הלשון, לנחתא מגו קדושתא דלעילא לתתא, לקדשא כל חד גרמיה בהאי קדושה, ולמפרש פרישו דקדושתא על גביה, עכ"ל. אבל קדש מסטרא דסטרא אחרא הנקודה תחת האות, לרמז כי יורד הוא למטה, והבן. וזה סוד (ישעיה א, ד) ניאצו את קדוש ישראל בחולם ובוא"ו, נזורו אחור, שנעשה קדש שהנקודה אחריו. וזהו שנאמר כי ה' אלקיך מתהלך בקרב מחניך והיה מחניך קדש [בחולם] דייקא, (פן) [ולא] יראה בך ערות דבר ושב מאחריך, מכח שאתה קדש והנקודה אחריך:

וזהו שאמר זכור את אשר לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים, ערות הארץ שטופי זימה, אשר קרך (טמאך) בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך, אותן שנזורו אחור, שהנקודה אחריך, והבן:

זכור את אשר עשה לך עמלק [כה, יז]. פירש רש"י, אם שקרת במדות ומשקלות (דכתיב למעלה סמוך ליה) הוי דואג מגירוי האויב, שנאמר (משלי יא, א) מאזני מרמה תועבת ה', וכתיב בתריה (שם, ב) בא זדון ויבא קלון. צריך להבין מה זה מדה כנגד מדה. ולעיל בסוף בשלח (שמות יז, ג-ז) ויצמא שם העם למים וגו' ויקרא וגו' על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין, פירש רש"י, סמך פרשה זו למקרא זה, לומר תמיד אני ביניכם ומזומן לכל צרכיכם, ואתם אומרים היש ה' בקרבנו, חייכם הכלב בא כו'. ובאמת יש לתמוה איך מיהרו ושכחו מעשיו ונפלאותיו אשר הראם. תו קשה, דמקרא מבואר דבשביל שאמרו היש וגו' בא עמלק, ובגמרא שבת פרק כל כתבי (קיח ע"ב) איתא אלמלא שמרו ישראל שבת [אחת] לא שלטה בהם אומה ולשון, שנאמר (שם טז, כז) ויהי ביום השביעי יצאו וגו', וכתיב בתריה (שם יז, ח) ויבא עמלק. וכבר עמד על זה בחדושי זקיני מהרש"א ז"ל (חדושי אגדות שם ד"ה וכתיב) דהא ענין מסה ומריבה הפסיק ביניהם, עי"ש:

והנראה לי בזה בדרך דרוש, והוא על פי מה שכתב מוזלה"ה בספר ישמח משה פרשת בשלח (בפסוק ויאמרו אליהם, בהגה"ה) לפרש להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (משלי ח, כא), דיש להבין אומרו יש, וגם כפל לשונו. אבל הענין, דאוצרותיהם אמלא קאי על עולם הזה, דאוכלים הפירות בעולם הזה. והנה נודע (ירושלמי ראש השנה פ"א ה"ג) כי הקב"ה שומר תורתו, כדכתיב (ויקרא כב, ט) ושמרו את משמרתי. וכתיב (לעיל

ז, יא) היום לעשותם, ודרשו חז"ל (עירובין כב.) ולמחר לקבל שכרם, ואם כן הפירות הם אגר נטר, דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא (קידושין לט ע"ב). אך מבואר בגמרא בפרק איזהו נשך (בבא מציעא סב ע"ב) בסוגיא דיין אין לו, דבלא יצא השער אין פוסקין, אבל ביש לו לא הוי רבית, דכיון דיש לו נקנה לו תיכף וברשותו אייקר. ולפי זה הכא נמי, בשלמא אם לא היה השכר בנמצא לא היה נקנה תיכף והיו הפירות אגר נטר, מה שאין כן כיון שהוא בנמצא, תיכף נקנה להעושה מצוה, ואין כאן אגר נטר. וזהו שאמר להנחיל אוהבי יש, כלומר תיכף, לכך ואוצרותיהם אמלא בעולם הזה הפירות, ע"כ דבריו, והוא דבר חכמה וש"י:

אולם אכתי איכא לעיוני בהא מלתא לפי מה שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה פרק חלק (סנהדרין פ"י מ"א ד"ה ועתה אחל), כמו שלא ישיג הסומא עין הצבע, והחרש שמע הקולות, כמו כן לא ישיגו הגופות תענוגי הנפשיות של עולם הבא, עי"ש. ואם כן הוה ליה שכר עולם הבא כאין מינו ידוע כלל בעולם הזה, ותו אינו נקנה, כדקיימא לן בחושן משפט סימן ר"ט סעיף ב' דלא סמכא דעתיה, שאינו יודע מה יש בו. ולא תימא התם משום שמא יש בו תבן, דהא יותר מזה מבואר בסימן רמ"א סעיף ד' יש אומרים כשם שהמוכר צריך לסיים הממכר כך הנותן, כיצד, הכותב לחבירו קרקע מנכסי נתונה לך, הואיל ולא סיים לו ואינו ידוע לא קנה כלום, והוא מגמרא ריש פרק קמא דגיטין (ח ע"ב ט.) והרי"ף (שם ב ע"ב בדפי הרי"ף) והרמב"ם פרק ג' מזכיה ומתנה (ה"ה). ומבואר הטעם בסמ"ע ובדרישה (אות ו ד"ה ושוב) משום שיש בלשון קרקע כמה מינים, שדות וכרמים גנות ופרדסים, אם שכולן שוין לטובה אפילו הכי כיון שאין מינו ידוע אינו נקנה, כל שכן שכר עולם הבא דהוה ליה אין מינו ידוע בעולם הזה, ואינו נקנה אף על גב דיש לו, אם כן תו הוה ליה הפירות אגר נטר: ונראה דמשום הכי דקדק ואמר להנחיל אוהבי יש, "אוהבי" דייקא, לאותם העובדים באהבה, ששים ושמחים בעבודתם ומתענגים בנועם זיו כבודו יתברך וגדולתו גם בעולם הזה, שזה מעין עולם הבא שנהנין מזיו השכינה, וכענין שמצינו (שמות כד, יא) ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו, ותרגומו והוי חדן וגו' כאלו אכלו ושתו. וכן מצינו ביצחק שאמר (בראשית כז, לג) ואוכל מכל, ואיתא במדרש (ב"ר סז, ב) מכל טוב המתוקן לעולם הבא. הרי שהרגישו וידעו ענין רוחניות עולם הבא, וזה שאמרו (ברכות יז.) עולמך תראה בחייך. ולכן להעובדים מאהבה הוה ליה תענוג עולם הבא מינו ידוע, ונקנה להם, ובדין הם אוכלים הפירות בעולם הזה. ובזה נראה לי לפרש מה שאמר יעקב (שם לג, יא) כי חנני אלקים (מכח פירות בעולם הזה), ושלא יאמרו הא הוה ליה אגר נטר, על זה אמר וכי יש לי כל, כלומר

כל טוב המתוקן לעולם הבא, שהוא בחינת יש שהוא מושג לי, לכן הוא נקנה, ולא הוי הפירות רבית: ובזה יש להמליץ בעד בני ישראל, עת צמאו למים לא בקשו משכרן של עולם הבא, רק לאכול מפירותם בעולם הזה למלא צמאונם. אולם אי אפשר לאכול הפירות בלתי אם מתענגים גם בעולם הזה בלבבם ושכלם מנועם כבודו יתברך, דאז הוה ליה השכר בחינת יש לו ונקנה להם, וזהו שנאמר ועל נסותם את ה' (איך העונג מזיו כבודו בלבבם) לאמר היש ה' בקרבנו, אם תענוגו מושג לנו ושכר עולם הבא בבחינת יש, אם אין, כי אם הוא בבחינת "יש" ראוי לנו פירות, והבן. והקב"ה מדקדק כחוט השערה כפי הנראה מלשונם בפשוט שאינו מובן לזולתו, על כן ויבא עמלק:

האמנם מבואר בספרים כי בעד שמירת שבת יש שכר עולם הזה, ורמז לזה שב"ת ראשי תיבות ב'יומו ת'תן ש'כרו (עי' שער הפסוקים, ר"פ תצא). וזהו שאמרו אין ישראל ניזונים אלא בזכות אמונה, והוא שמירת שבת (וטעם הדבר מבואר בפרשת ויקהל (ד"ה ובזה נראה)). אם כן אם שמרו שבת לא הוצרכו לפירות, ולא צמאו למים, כי היה להם מכח שבת ששכרו בעולם הזה. וזהו שאמרו אלמלא שמרו שבת כו' לא שלטה בהן כו', כי אם לא צמאו לא באו לומר היש וגו'. וזה ענין נחמד:

והנה, עוד כתב מוזלה"ה שם לפרש על פי הדברים דלעיל הא דכתיב (משלי כה, יד) נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר. כי כתיב (ויקרא כו, ג-ד) אם בחקותי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם בעתם, והיינו רק הפירות, דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא. ולא הוי אגר נטר, מכח דיש לו יתברך, כאמור. והנה רש"י (סג. ד"ה יש לו מותר) ותוספות (סב ע"ב ד"ה אע"פ) הקשו שם באיזהו נשך מה מהני יש לו הא לא משך, ותירצו כיון דאם חוזר בו קאי במי שפרע, הוי ברשותא דלוקח, עי"ש. והנה בנידון דידן דמן הדין לא מגיע שום שכר, דמי הקדימני ואשלם (איוב מא, ג ע"פ ויק"ר כז, ב), רק שהבטיח הבורא לתת שכר בחסדו, ואין כאן שום קנין רק דיבורו יתברך, וידוע (סנהדרין צ.) דכל דרכיו מדה כנגד מדה, נמצא אם האדם מקיים מוצא שפתיו אם כן על ידי זה לבד הוי ברשותו, מה שאין כן אם אינו מקיים מוצא שפתיו אם כן לא הוי ברשותו וממילא דהוי הפירות אגר נטר. ולכן כשמתהלל במתת שקר ואינו מקיים מוצא שפתיו, גשם אין, דהרי אין לו פירות בעולם הזה, ע"כ דבריו: וכבר כתבתי למעלה בפרשת קדושים בכל אזהרת משקלות ומדות, איפת צדק והין צדק יהיה לך (ויקרא יט, לו), ודרשו חז"ל בבבא מציעא פרק הזהב דף מ"ט (ע"א) שיהיה הן שלך צדק ולאו שלך צדק, ואביי מוקי ליה שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב. הרי המשקר בדיבורו עובר על לאו דמדות ומשקלות, כי צריך לשקול דבריו בפלס מאזנים. ואם כן אם משקר בדיבורו שוב אין מגיע לו פירות,

ויצמאו וירעבו, ופן יאמרו היש וגו'. וזהו שאמר סמוך לאזהרת מדות זכור את אשר עשה לך עמלק, עת צמאו למים ואמרו היש וגו'. וזהו שאמר מאזני מרמה (אפילו בדיבור) תועבת ה', ועל ידי זה בא זדון וגו', על כן צריך שישמור פיו ולשונו, ודובר אמת בלבבו:

על פרשת תבוא

והיה כי תבוא אל הארץ וגו' וירשתה וישבת בה [כו, א]. יתבאר על פי מה שכתב בספר קול יעקב (איכה א, עה"פ זכרה ירושלים, ד"ה ומעתה) כי טובת ארץ ישראל לגוף מצד מתיקות פירותיה, ולנפש מעדן כמאמר חז"ל (בבא בתרא קנח ע"ב) אוירא דארץ ישראל מחכים, ובה משכן החכמה ורוח הקודש ונבואה, מה שאין כן בשאר ארצות. ובאורך הזמן ניכר יתרון למי העיקר בעיניו מעדני הנפש ממעדני הגוף, כי מי שהעיקר בעיניו מחמדי עולם הזה ופירותיה, ברבות הימים אחרי שבעו והורגלו מהם תתמעט עריבתה בעיניו, כי הוא בבחינת כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק (ברכות מ.) (כמבואר לעיל פרשת שופטים (ד"ה והנה)), לא כן הצדיקים שכל תשוקתם לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו ולהתעדן מזיו הרוחני, אשר בזה מלא מחזיק, הנה כל אשר יאריכו ימיו עליה יוסיף להרגיש נעימות וזיו קדושת ארץ ישראל. וזהו שנאמר (כו, ג) הגדתי היום וגו' כי באתי אל הארץ, כלומר יערב עלי נועם הארץ כאלו היום באתי, ע"כ דבריו. וזהו שאמר והיה (לשון שמחה) כי תבוא אל הארץ וגו', שידמה בעיניך כי תבא גם אחר וירשתה וישבת בה, והבן:

או יאמר והיה כי תבוא וגו' וירשתה וישבת בה [כו, א]. בהקדם פסוקי מקראי קודש ישעיה ס"ו (י-יב) שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה וגו', דיש להבין אומרו "אתה", וגם המתאבלים עליה לשון הוה, אטו ישמחו בעת החורבן, הלא השמחה תהיה בעת הגאולה, ואם כן היה ראוי לומר כל שהתאבלו עליה, לשון עבר. וכבר פירשתי למעלה פרשת חיי (ד"ה ואני) על פי דברי רבינו הקדוש מה"ר יעקב יצחק מלובלין שצריך לומר חצות בבכיה ובשמחה, כי שכינה כנגדו, ובזה פירש מוזלה"ה קומי רוני בלילה וגו' (רנה שם משותף, בכיה ושמחה, כי הוא) נוכח פני ה' (איכה ב, יט). וזהו שאמר שישו "אתה" (עמה) משוש כל המתאבלים עליה, כלומר בשעת האבל שישו כי אתה ועמה אתם, עיי"ש:

ועתה נאמר ונוסיף עוד נותן טעם לשבח כי יהיה לבו שמח ושש גם בעת האבל על חורבן בית המקדש, והוא על פי מה שכתב בספר קול יעקב איכה (א, ד"ה וזהו על נהרות) לפרש עד אנה תסתיר את פניך ממני וגו' (תהלים יג, ב"ג), כי נפש הישראלי מחויב

שתהיה עיקר תשוקתה הגדולה לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, כמאמר דוד המלך ע"ה (שם כז, ד) אחת שאלתי מאת ה' וגו' שבתי בבית ה' וגו', וכמאמר המדרש (שהש"ר א, כד) על הפסוק ויתאבלו (פרשת תשא (שמות לג, ד)ן מכאן אתה למד שהיו להוטים אחר השכינה, וכבר ביאר הרמב"ם בספר המורה (ח"ג פנ"א) כאשר הנפש משתוקקת אל השי"ת גם הוא משתוקק להשגיח על הנפש, כי ההשגחה סבת הדביקות. והיינו (שיר השירים ו, ג) אני לדודי ודודי לי. ואם כן תוכל להרגיש בנפשך הסתר פני השכינה ממך על ידי בחינה זאת, אם תקרא ספר כתוב עליו קינות יהגה מצרות ישראל שהם רחוקים מהסתפח בנחלת ה' ואינם זוכים לעלות ולראות ברגלים פני ה' כאשר היה בימי קדם, הנה אם הקריאה הזאת לא תאדיב נפשך לשפוך כמים לבך עד אשר תשתדל בחזקה להעציבה ולהאדיבה, אז תדע כי נפשך לא מטוהרה, כמו חולי הגוף כי כל אוכל תתעב נפשו עד אשר יבקש לו סמים המעוררים תאות המאכל, כמו כן זה מופת על חולי נפשו כי לא תשתוקק אל ה', וכמו כן כביכול הוא הסתיר פניו ממך. וזהו שאמר עד אנה תסתיר את פניך, מהיכן ידעתי, על זה אמר "ממני", מעצמי אני מרגיש בזה, והמופת, עד אנה אשית עצות בנפשי (עד שיכנס) יגון בלבבי, ע"כ דבריו לענינינו. וממילא ידיעת ההפכים בשוה, מי שמתאבל עליה כי כסף תכסוף נפשו לשוב לראות בנועם זיוה, אז לאות ולמופת כי גם היא כביכול הפכה פניה אליו להשגיח עליו, והוא אתה ועמה, ומזה עצמו ישיש וישמח. וזהו שאמר שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה, והבן:

עוד נוסיף טעם גם לפרש מה שאמר בלשון הוה, גם בזה נבין דברי חכמים וחידותם שאמרו (תענית ל ע"ב) כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בנחמתה, דהיה להם לומר כל המתאבל יזכה ויראה בנחמתה דהיינו לעתיד, אבל אומרם זוכה ורואה משמע תיכף. אבל ירצו בזה לדעתי שהמתאבל צריך להאמין אמונת אומן בנחמת ציון וירושלים אמונה שלימה וחזקה כאלו כבר היה הדבר למראה עיניו, וזה בחינת ראיית השכל והלב, כדכתיב (קהלת א. טז) ולבי ראה וגו'. וזהו שאמרו כל המתאבל כו' הקב"ה נוטע בלבו אמונת אמת עד שזוכה שרואה לבו תיכף בנחמתה, ומה שיהיה כאלו כבר היה לנגד עיניו, ועל דרך שפירש השל"ה (פר' בשלח, פרק תורה אור אות ג) עתידין ישראל שיאמרו שירה לעתיד לבא (ש"ר כג, ה), כלומר שיאמרו שירה תחלה על מה שעתיד לבא אחר כך, ואם כן ישיש וישמח בעת האבל למען העתיד. וזהו שאמר שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה, בעת שאתם מתאבלים, למען תינקו ושבעתם (אתה) משד תנחומיה העתיד, למען תמוצו והתענגתם (עתה) מזיז כבודה, ממה שהכבוד זז וממשמש לבא, כי

כה אמר ה' הנני נוטה אליה כנהר שלום, ירמוז כנהר (פרת) [חדקל] הנאמר בבראשית (ב, יד) על שם העתיד (כתובות י ע"ב), והבן:

וזה שאמר והיה, לשון שמחה, שתשמח כי תבוא אל הארץ וגו', בזכות זה תזכה וירשתה וישבת בה, והבן. ועיין מה שכתבתי בזה בפרשת וארא (ד"ה ועל פי): השקיפה ממעון קדשך וגו' וברך את עמך וגו' [כו, טו]. אמרו רז"ל גדול כח מתנות עניים שמהפכת מדת הדין לרחמים, שכל השקפה לרעה וזה לטובה (עי' רש"י בראשית יח, טז). נראה לי ביאור דבריהם, כי אחר זה נכתב התוכחה, וכבר בא במגילת ספרים של צדיקים ביאור דבריהם כי הם ברכות, וכן הוא במדרש בחקותי (ויק"ר לה, א) אם זכיתם הריני הופך הקללות לברכות. והענין, כי טמיר ונעלם בהם ברכות, על דרך דאיתא בגמרא (מועד קטן ט.) שאמר רבי שמעון בן יוחאי לבריה אנשים הללו אנשים של צורה הם זיל לגבייהו דלברכוך, אמרו ליה יהא רעוא דתזרע ולא תחצד, תעיל ולא תיפוק. והן ברכות בלתי מפורשות, מעוטפים במה שנראה הפכו. והענין פירש היפה תואר בראשית רבה פרשה כ"ו (סוף) סימן ז', מפני מלאך רע שיענה אמן בעל כרחו בחשבו שהוא קללה, ובאמת הוא ברכה בפנימיות, ויתקיים לבסוף כמחשבת המברך וכוונתו לטובה, ע"כ דבריו. וזהו שאמרו גדול כח מתנות עניים שמהפכת מדת הדין לרחמים, היינו הקללות לברכות המעוטפות בם כמו לשון השקפה, וזה שהקדים הרפואה כו':

וברך "את" עמך "את" ישראל [כו, טו]. יתבאר על פי דאיתא בסוף כתובות (קיא ע"ב) אמר רבי אלעזר עמי הארצות אינם חיים לעתיד לבא כו', כי טל אורות טליך (ישעיה כו, יט), מי שיש בו אור תורה מחייהו כו'. אמר ליה רבי מצאתי להם תקנה מהתורה (לעיל ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום כו', כל המשיא בתו לתלמיד חכם ומהנהו מנכסיו כאלו מדבק בשכינה. ובזה יש לפרש מה שנאמר למעלה (יב, יט) השמר לך פן תעזוב את הלוי הוא העומד לשרת ולשמור משמרת הקודש, מלתת לו מתנותיו, כי אם לא תתן לו אז כל ימיך רק על אדמתך בעולם הזה, ולא לעולם הבא. וזהו שנאמר אחרי שמתודה ואמר ביערתי הקודש וגו' וגם נתתיו ללוי ולגר וגו', השקיפה וגו' וברך את עמך, המוני עם, את ישראל, לאשר הם דבוקים עם בני עליה המכונים ישראל:

וזהו שנאמר בהפטרה (ישעיה ס, א ב) קומי אורי כי בא אורך, ואמר על עמי הארץ קומי אורי, אור הנר נשמת אדם, אם כי בא (שקעה, כטעם (בראשית כח, יא) כי בא השמש) אורך (אור התורה, כי) וכבוד ה' עליך זרח, הם התלמידי חכמים שהקב"ה שוכן בם ומתלבש בתוכם, על דרך (שבת קיג.) רבי יוחנן קרי למאני מכבדותא. כי הנה החושך

יכסה ארץ וגו', ועליך (התלמיד חכם) יזרח ה', וכבודו, הם התלמידי חכמים שהקב"ה מתלבש בהם, עליך (עמי הארץ) יראה:

היום הזה יי' אלקיך מצוך לעשות וגו' ושמרת ועשית אותם בכל לבבך כו' [כו, טז]. במדרש תנחומא (תבוא א) זהו שאמר הכתוב (תהלים צה, ו) בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו, והלא כריעה הוא בכלל השתחויה כו' ומה תלמוד לומר נשתחוה ונכרעה נברכה כו', אלא צפה משה שבית המקדש עתיד (להבטל) [להחרב] וביכורים עתידים להפסק, עמד והתקין לישראל שיהיו מתפללים בכל יום שלש תפלות (כלומר נגד זה אמר שלשה לשונות נשתחוה כו'), לפי שחביב תפלה להקב"ה מכל מעשים טובים ומכל הקרבנות:

נראה לי בכוונת המדרש על דרך שפירש רש"י ושמרת ועשית, בת קול מברכתו וגו'. ופירשו המפורשים, דקשיא ליה הא בודאי נסמכה פרשה זו לפרשת ביכורים שיהא נמי ושמרת ועשית קאי אביכורים, ואיך יתכן אחר זה אומרו ושמרת ועשית, הא כבר עשה, לכן פירש בת קול מברכתו, עיין מזרחי. וגם המדרש קשיא ליה הסמיכות, ולכן פירש דקאי אלמעלה שאמר (כו, טו) השקיפה וגו' וברך את עמך וגו', שבעת הבאת הביכורים היה מבקש רחמים על עצמו ועל ישראל ועל האדמה כמבואר להלן (בתנחומא שם), ועל זה אמר היום הזה, היינו בכל יום (על דרך שפירש רש"י (בראשית כב, יד) ה' יראה אשר יאמר היום, בכל יום), היינו אפילו בזמן חורבן בית המקדש ובטל הבאת הביכורים, עם כל זה יי' אלקיך מצוך לעשות את החוקים האלה וגו', לבקש רחמים על עצמו ועל ישראל ועל האדמה, כמבואר במדרש (שם) על ארץ ישראל, וזה שהתקין שלש תפלות. וכן הוא במדרש (ויק"ר ל, ג) אמר (תהלים קב, יח-יט) פנה אל תפילת הערער וגו', מדבר בדורות הללו שאין לנו לא כהן ולא נביא כו' אלא תפלה, ועם כל זה הקב"ה פנה וגו' ולא בזה את תפלתם, תכתב זאת לדור אחרון כו'. ועל זה אמר ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך, כי עיקר התפלה הוא בלב. והיינו נשתחוה ונכרעה נברכה בשלש תפלות, לפני ה' עושנו, בלב, הגלוי לפני ה' החוקר לב כו'. ועל זה אמר (תנחומא שם) (עוד) אמר רבי שמעון בן לקיש תזכה לשנה הבאה כו', היינו כפירוש רש"י, כן נראה לי פשט המדרש:

ואני לעצמי נראה לי סמיכות הפרשות על פי מה שפירש רש"י היום הזה יי' אלקיך מצוך וגו', בכל יום יהיו בעיניך כחדשים כו'. נראה לי ביאור דבריו על פי המבואר בחובת הלבבות שער עבודת האלהים (פ"ג) ההפרש שבין העבודה מצד הערת התורה, שמצות התורה יש תכלית למספרן תרי"ג מצות, ובין עבודה הבאה מצד הכרת השכל, שמצות

השכל אין להם תכלית, שבכל יום יוסיף האדם דעת בהן, וכל אשר תוסיף הכרתו ויבין טובות האלהים ועוצם יכולתו יוסיף להכנע לו ולהשפל לפניו. וכבר נאמר על קצת הפרושים שהיו כל ימיהם בתשובה, מפני שהיו מחדשים בכל יום תשובה בעבור תוספת הכרתם בגדולת האלהים בכל יום, כמו שאמר דוד (תהלים יט, ג) יום ליום יביע אומר, עיי"ש. וזהו שאמר היום הזה יי' אלקיך מצוך לעשות, שיהיו בעיניך כחדשים כו', באם ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך, היינו הכרת השכל והרצון. וזה ענין דוגמת ביכורים, שמחדש בטובו בכל יום מעשיו הטובים לשבח ולמעליותא, ומביא לה' ביכורי מעשיו ומחשבותיו ורעיונותיו החדשים בהכנעה ושפלות יותר ויותר:

והנה, מוזלה"ה (תפלה למשה פד, ג אות ב) פירש מה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים פד, ג) נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה', כי בית המקדש לבא דעלמא (זוהר שלח קסא ע"ב), אמצעית העולם, ששם אבן שתיה שממנו הושתת העולם (יומא נד ע"ב), על כן הוא מעורר לב האדם, וזהו שאמר "לבי ובשרי" ירננו כו', ע"כ דבריו ז"ל. וזהו שאמר הכתוב למעלה והיה כי תבוא אל הארץ וגו', שהוא אמצעית העולם, לב הארץ, אז ולקחת מראשית כל פרי האדמה, שבכל יום תהיה מוסיף והולך ומחדש בטובך מעשי בראשית בענין התורה והעבודה והכרת השכל בגדולת הבורא, אשר תביא מארצך, אוירא דארץ ישראל מחכים (בבא בתרא קנח ע"ב), וזה עיקר הבאת בכורים לה' החוקר לב. וזהו שאמר אחר הבאת בכורים, היום הזה שאתה עומד בו, היינו בכל יום ויום, ה' אלקיך מצוך לעשות את החוקים האלה להביא ביכורים, היינו שבכל יום יהיו בעיניך כחדשים לחדש העבודה ביתר שאת בהכרת השכל, והיינו באופן ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך, במסירות נפש ממש, אז מוסיף והולך בענין העבודה להביא ביכורים בכל יום, כאמור. וזהו שאמר המדרש תנחומא זהו שאמר הכתוב באו נשתחוה ונכרעה נברכה, השתחויה וכריעה פנימיות מעומק הלב, לפני ה' עושנו, היודע מחשבות לבות בני אדם, ואז יהיו בעיניך כחדשים, והבן:

והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלקיך לשמור לעשות את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום ונתנך ה' אלקיך עליון על כל גויי הארץ וגו' יצו ה' אתך את הברכה באסמיך ובכל משלח ידיך וברכך ה' אלקיך בארץ וגו' יקימך ה' לו לעם קדוש וגו' [כח, א-ט]. להבין מה שכפל "שמוע תשמע". וגם אומרו אשר אנכי מצוך היום, שפת יתר לכאורה. גם להבין אומרו יקימך וגו', ולא אמר תהיה, ולמעלה (כו, טז-יט) נאמר היום הזה ה' אלקיך מצוך לעשות וגו' ולתתך עליון וגו' "ולהיותך" עם קדוש וגו': יתבאר על פי מה שכתב השל"ה פרשת ואתחנן (פרק תורה אור אות ב ד"ה ויאמר) איך אפשר לאדם לקיים כל

התרי"ג מצות, הרי יש הרבה שאינם באים לידי מעשה, ותירץ שעל ידי שמקבל עליו לעשותן, מחשבתו הטובה הקב"ה מצרף למעשה. ומהאי טעמא כתבו הספרים שצריך האדם מדי יום ביום לקבל עליו לקיים כל התרי"ג מצות אם יבואו לידו. והנה קיימא לן בישראל מחשבה טובה הקב"ה מצרף למעשה ולא מחשבה רעה, ובאומות העולם איפכא (ירושלמי פאה פ"א ה"א), וכמו כן בענין מחשבת עבודה זרה גם בישראל מצטרף למעשה, שנאמר (יחזקאל יד, ה) למען תפוש את בית ישראל בלבם (קידושין לט ע"ב מ.). וכתב זקני המהרש"א (הובא בנועם מגדים פר' פינחס ד"ה לאלה תחלק) הטעם, בישראל מקורו קדוש, אוקי אחזקת כשרות אילו תבוא לידו יקיימנה, ובמחשבה רעה אוקי אחזקה להיפך שבוודאי לא יעשנה. וכמו כן באומות העולם אוקי אחזקתיה, כי מקורו רע, לכך מחשבה רעה כמעשה. וכמו כן בישראל בענין עבודה זרה, כיון שאז חלף הלך לו חזקת כשרות ויצא מכלל ישראל, מחשבתו הרעה מצטרף למעשה, ולא לטובה, ע"כ דבריו ז"ל:

וזהו שאמר היום הזה, היינו בכל יום שהאדם עומד בו ה' אלקיך מצוך לעשות את החוקים וגו'. ושמא תאמר איך אפשר, על זה אמר ושמרת (הלא תעשה) ועשית אותם (העשין) בכל לבבך ובכל נפשך, כי הקבלה בלב ונפש ורצון כמעשה יחשב, באופן את ה' האמרת היום (בכל יום) להיות לך לאלקים וגו' לקבל עליך אלקותו, ולשמור חוקיו וגו' ולשמוע בקולו (שמיעה לשון קבלה בלב), וממילא וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה וגו' ולשמור כל מצותיו כולן ממש על ידי המחשבה, ולתתך עליון על כל הגוים וגו' לתהלה לשם וגו', דבישראל מחשבה טובה כמעשה, מה שאין כן באומות העולם. ואמר הטעם על זה ולהיותך עם קדוש וגו', על כן אוקי אחזקת כשרות. וזהו שנאמר להלן (כז, ט-י) הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם לה' אלקיך לקבל אלקותו, ממילא ושמעת בקול ה' אלקיך (על ידי השמיעה וקבלה בלב) ועשית, מעלה עליך כמעשה:

וזהו שאמר כאן והיה אם שמוע תשמע, כפל, (א) בקול ה' אלקיך, שתים ששמענו מפי הגבורה קבלת אלקותו יתברך. (ב) לשמור לעשות את כל מצותיו אשר אנכי (דייקא) מצוך היום, התרי"א שמפי משה. ונתנך ה' אלקיך עליון על כל גויי הארץ ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך כי תשמע בקול יי' אלקיך, דלכאורה שפת יתר הוא, אלא ר"ל כי תקבל בלב בלבד אז מחשבה כמעשה, כי מאחר שאתה מאמין באלקותו יתברך אוקי אחזקת כשרות. וזהו שאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך, בשביל המחשבה שהוא דבר הסמוי מן העין (כמו שפירשו חז"ל (תענית ח ע"ב)), ובכל משלח ידיך וגו' (בשביל

המעשה. ועל זה אמר הטעם, כי) יקימך ה' לו לעם קדוש, כלומר יקימך על חזקת קדוש, על כן המחשבה כמעשה:

או יאמר על פי מה שכתב החובת הלבבות (שער עבודת האלקים פ"ג) כי עיקר עבודה הוא הצפונה בלב הבא מהכרת השכל, שהוא כפלים ממה שנראה על האברים. עוד זאת, כי הלא המצות התורה (המעשיות) יש תכלית למספרן תרי"ג, אך מצות השכל (שבלב) כמעט שאין להם תכלית, כי בכל יום יוסיף דעת את בוראו ביתר שאת ויתר עוז מלכותו וממשלתו ויוסיף להכנע מפניו. עוד זאת, כי העבודה שהוא מהכרת השכל ומצפוני הלב בטוח הוא כי הוא תקוע בעבודתו כיתד נאמן בל ימוט לעולם, עי"ש. ובזה פירשתי מאמרם (אבות פ"ג מי"ז) כל שחכמתו מרובה ממעשיו, כלומר שחכמתו נובע מכח מעשיו, שהלב נמשך אחר המעשה, ולולי המעשה לא היה משיג בחכמתו, זה דומה לאילן כו' והרוח בא ועוקרתו. אבל מי שמעשיו מרובין (זה נובע) מחכמתו ושכלו, דומה לאילן שענפיו מועטין, כי למעשיו יש תכלית, ושרשיו מרובין, היינו חכמתו, שאין תכלית להכרת השכל, לכך אפילו כל הרוחות שבעולם אין מזיזין אותו ממקומו, כי העבודה הבאה מהשכל קיימת לעולם, לא יוכל שום מונע ומעכב לעמוד כנגדו, כי גופו ונפשו ומאודו כ-לא קמיה בעמדו לעבוד עבודתו עבודת מלך מלכי המלכים יתברך שמו לעד (ועיין מה שכתבתי בזה פרשת ויחי (מד"ה ואפשר) על הפסוק (בראשית מט, כב) בן פורת יוסף):

וזהו שאמרו חז"ל (תענית ח ע"ב) אהך קרא (כח. ח) יצו וגו', אין הברכה שורה אלא בדבר הסמוי מן העין. כי הנה הר"מ אלשי"ך כתב בפרשת ראה (לעיל יא, כז ד"ה או יאמר) את הברכה אשר תשמעו, כלומר לא השכר הוא הברכה, כי אם עיקר הברכה הוא אשר תשמעו אל מצות ה' אלקיך (לעיל יא, כז), עי"ש. וזהו שאמרו אין הברכה הזאת להיות מוסיף והולך בעבודתו יתברך שורה אלא בדבר הסמוי מן העין, היא הצפונה בלב, הנעלם מעין הרואה. וזהו שאמר והיה אם שמוע תשמע (בלב) בקול ה' אלקיך לשמור לעשות (במעשה) וגו', ובאו עליך וגו', יצו ה' אתך את הברכה באסמיך, בעבודה הצפונה בלב, הסמוי מן העין, ובכל משלח ידיך וגו', במעשה, יקימך ה' לו לעם קדוש קיים בעבודתו, כמו שאמרו (סנהדרין צב.) מה קדוש לעולם קיים כו', כאשר נשבע לך כי תשמור וגו', כלומר כאלו נשבע לך שתשמור מצותיו שאז לבך בטוח שכן יקום, כמו כן באם עבודתו בלב מכח השכל תהיה נכון ובטוח שתהיה חי וקיים בעבודתו לשמור מצותיו והלכת בדרכיו, והבן:

וזהו שנאמר להלן (כט, א-ג) ויקרא משה וגו' ולא נתן ה' לכם לב לדעת וגו', הנה הוכיחן על שאין עבודתם בלב והכרת הדעת. וזהו שאמר המדרש (ד"ר ז, ט) זהו שאמר הכתוב (משלי ב, א) בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך (צפון בלב ובשכל), אמר הקב"ה אתם צופנים לי (בלב) תורה ומצות בעולם הזה, אני צופן לכם שכר טוב לעולם הבא. כמו שכתב החובת הלבבות (שער הבטחון פ"ד, החלק הששי) שעל המעשה יש שכר בעולם הזה, ועל המחשבה הנעלם יש שכר עולם הבא עין לא ראתה, שנאמר (תהלים לא, כ) מה רב טובך אשר צפנת (לעולם הבא) ליראיך (בלב) פעלת לחוסים בך (היינו על המעשה שהוא גלוי) נגד בני אדם, והבן:

עוד יתבאר אם שמוע תשמע וגו' ונתנך ה' אלקיך עליון על כל גויי הארץ ובאו עליך וגו' [כח, א-ב]. במדרש (ד"ר ז, ג) זהו שאמר הכתוב (שיר השירים א, ג) לריח שמניך טובים וגו', מה השמן אינו יכול להתערב במשקין אחרים, אף ישראל וכו', שנאמר (ויקרא כ, כו) ואבדיל אתכם מן העמים וגו'. דבר אחר מה השמן אפילו נותנו בכמח משקין נעשה עליון כו', כך ישראל וכו'. יש להבין מה בעי בזה, וגם מה רבותיהו דישראל שאינם יכולים להתערב, והוצרך לראיה מקרא ואבדיל. עוד במדרש להלן (שם, ט), ויקרא משה אל כל ישראל (כט, א), זהו שאמר הכתוב (משלי ב, א) בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך, אמר הקב"ה אתם צופנים לי תורה ומצות בעולם הזה, אני צופן לכם שכר טוב לעולם הבא, שנאמר (תהלים לא, כ) מה רב טובך אשר צפנת כו'. יש להבין הקרא גופיה אומרו "תצפון", גם המדרש צופנים לי כו': ונראה לי ביאור הדברים על פי מה שביארתי לעיל פרשת אחרי (ד"ה וזהו) הפסוק (ויקרא שם) והייתם לי קדושים וגו' ואבדיל אתכם וגו', על דרך שפירש רש"י שם על הפסוק (כ, כה) והבדלתם, כי ענין הבדלה היינו במה שאינו אלא משהו, כמו כן מה שאמר ואבדיל כו' אין צריך לומר בענין שישראל עושים מצות ומעשים טובים ונשמרים מעבירות, כי בזה כבר מובדלים וניכרים, אלא בא להזהיר והייתם לי קדושים להתקדש בכל מעשיו ותנועותיו באכילה ושתיה ומשגל ומשא ומתן שיהיו לרצון לפני ה' תמיד. ועל דרך זה פירש אבא מארי זלה"ה (הושע ב, א) והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם, היינו בעת עסקם בעניני עולם הזה שנראים דומים בזה למעשה העמים זולתם, יאמר להם בני אל חי, כי לבם וכוונתם בכל ענין לשם ה'. וזהו שאמר והייתם לי קדושים וגו', לפרוש ממותרות, כי אם להנות די סיפוק לצורך עבודה, ובזה ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, לשמי, שזה צריך הבדלה, כי אין בין זה לזה אלא משהו, הוא הכוונה לשם ה'. וזהו שאומרים (תפלת

שחרית) לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי, היינו הן בתורה ותפלה שהוא עבודה נגלית, הן בעניני עולם הזה יהיה כוונתו בסתר לשם ה':

וזהו שאמר כאן והיה אם שמוע תשמע וגו', כלומר בגלוי ובסתר, ונתנך ה' אלקיך עליון על כל גויי הארץ ובאו עליך כל הברכות האלה (ברכת עולם הזה) והשיגוך כי תשמע (בעסקך בהן) בקול ה' אלקיך, ועל דרך שאמרו (ברכות לה ע"ב) "הנהג בהן" מנהג דרך ארץ, וכמבואר למעלה פרשת תצא (על הפסוק (כב, ו) כי יקרא (ד"ה ונראה)ן. וזהו שאמר המדרש הדא הוא דכתיב לריח שמניך טובים מה השמן אינו יכול להתערב במשקין אחרים כך ישראל אין יכולים להתערב באומות העולם, היינו אפילו בעת שעוסקים בעניני עולם הזה באכילה ושתיה ומשא ומתן, שנראה כמתערבין עמהם, עם כל זה לא ראי זה כראי זה, שנאמר ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, לשמי. וזהו שאמר דבר אחר מה השמן אפילו נתנו בכמה משקין נעשה עליון על כולם כך ישראל שנאמר ונתנך ה' אלקיך עליון על כל גויי הארץ, אפילו בשעה שאתה עוסק בהן ועמהן במשא ומתן אתה עליון עליהם, ובאו עליך כל הברכות (של עולם הזה) והשיגוך כי תשמע (בהיותך עוסק בהן) בקול ה' אלקיך, כי יהיו כל מעשיך לשם שמים. וזהו שאמר המדרש תנחומא להלן (תבוא ד) אם שמוע תשמע, כל מי ששומע בקול תורה בעולם הזה, ר"ל אפילו בעת עסקו בעניני עולם הזה הנהגתו על פי דת התורה ולשם ה', זוכה לשמוע בקול שכתוב בו (ירמיה לג, יא) קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה. כלומר אם שהוא ענין גשמי, הוא קול ששון ושמחה של מצוה, כי הוא מצוה ראשונה שבתורה:

וזהו שנאמר (כט, א-ט) ויקרא משה וגו' ויאמר אליהם וגו' לא בלו שלמותיכם וגו' לחם לא אכלתם ויין ושכר לא שתיתם, דקשה, הכי לא אכלו לחם כו', הלא בהדיא כתיב (לעיל ב, כח) אוכל בכסף תשברני וגו', ואמרו חז"ל (יומא עה ע"ב) שהיו תגרי אומות העולם מביאין להם. וכבר עמד על זה הרמב"ן ז"ל (כט, ה) ונלחץ בזה. אלא הוא הדבר אשר דברנו, שהיה משה מוכיחן ולא נתן ה' לכם לב לדעת וגו', ואולך אתכם ארבעים שנה במדבר ועם כל זה לא בלו שלמותיכם, הוא לבוש הגוף הגשמי מעליכם, כמו כן ונעלך וגו', כי הרי לחם לא אכלתם ומים לא שתיתם (בכוונה) למען תדעו כי אני ה' אלקיכם, שזה תכלית עבודת האדם, כדכתיב (דברי הימים-א כח, ט) דע את אלקי אביך וגו', כי אם אכלתם ושתיתם רק להנאתכם. וזה שגמר אומר ושמרתם את דברי הברית הזאת (דברי תורה הקרוים ברית) ועשיתם אותם למען תשכילו את כל אשר תעשון, שכל אשר תעשון יהיה בשכל וחכמה, ידים עסקניות ומחשבות חכמניות, כי ידוע תדעו אתם נצבים היום בעולם הזה כלכם לפני ה' אלקיכם בכל עת ובכל שעה, על דרך (תהלים

טז, ח) שויתי ה' לנגדי תמיד, וכמבואר במורה (ח"ג פנ"ב) ובדברי זקיני הרמ"א בהג"ה באורח חיים סימן א' (ס"א) כשישים האדם אל לבו שהמלך מלכי המלכים הקב"ה עומד עליו ורואה מעשיו מיד יגיע אליו היראה והכנעה והפחד ובושתו ממנו תמיד:

וזאת תכלית עבודת האדם, לזכור את ה' בכל עת, בשבתו בביתו בלכתו בדרך בשכבו ובקומו, על דרך שפירשו הספרים שזה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קלב, ב-ה) אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב אם אבא באוהל ביתי אם אעלה על ערש יצועי אם אתן שנת לעיני וגו' עד אמצא (בכל זה) מקום לה', לשם ה', וזה עבודה מסותרת בסתר המחשבה, וגלוי רק לפני ה' החוקר לב:

וזהו שאמר המדרש זהו שאמר הכתוב בני אם תקח אמרי, ירצה, אם תלמוד תורה, על דרך דכתיב (משלי ד, ב) כי לקח טוב, וכדכתיב להלן (לב, ב) כמטר לקחי, עיי"ש ברש"י. אבל לא סגי בהכי בלבד, כי אם ומצותי תצפון אתך, כלומר אפילו בהיותך עוסק בעניני עולם הזה תצפון מצותי להתכוון בם לשם ה'. אמר הקב"ה אתם צופנים "לי" תורה ומצות בעולם הזה, היינו בעת שאתם עוסקים בעניני עולם הזה תתנהגו על פי דת התורה והמצות הצפון בלב, אני צופן לכם שכר טוב לעולם הבא, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך (הוא דבר המסור ללב) פעלת לחוסים לך (אפילו בעת שהם) נגד בני אדם ומדברים עמהם, שזה טמיר ונעלם, צפון בלב, והבן: ועל דרך זה פירשתי כבר מאמרם ז"ל (בבא בתרא עח ע"ב) על הפסוק (במדבר כא, כז) על כן יאמרו המושלים בואו חשבון. כי כתבו המפורשים לפרש דע לפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון (אבות פ"ג מ"א), דין על העבירות, וחשבון על שהוציא זמנו לבטלה, בעת עסקו בדברי הרשות לבלי להתכוון לשם ה' הרי לא עשה מצות באותו שעה. וזהו שאמרו על כן יאמרו המושלים, ביצרם, שאינם צריכים לומר בואו "דין", כי אינם עושים עבירות, כי אם בואו "חשבון", היינו לעשות חשבון על הזמן וכנזכר לעיל. ואם אתה עושה כן תבנה בעולם הזה (גם בהיותך עוסק בעניני עולם הזה) ותכונן (ממנו) לעולם הבא, כי תראה שלא תאבד שום זמן ורגע לבטלה בלתי לשמו יתברך, כמבואר פרשת חוקת (ד"ה ונראה לי), עיי"ש:

ומזה נקח מוסר השכל להיות זוחלים ורועדים מיום הכסא כי יבא ה' למשפט את הארץ, אוי לנו מיום הדין הבא, כמה ימים ולילות עתים ושעות ורגעים הלכנו אחר ההבל תאות עולם הזה ושכחנו לישא לבבינו אל אל בשמים להתכוון לשמו יתברך. וזהו שאמר הכתוב (תהלים פא, ד-ה) תקעו בחדש שופר בכסה (בשביל המחשבה הטמיר ומכוסה) ליום חגנו כי חק (הזמן) לישראל הוא משפט לאלהי יעקב, שצריך לתת חשבון על כל רגע ורגע, והבן:

וזהו שנאמר (הושע יד, ב-ג) שובה ישראל וגו' כי כשלת בעונך (אחר כך) קחו עמכם דברים, היינו לפשפש באותן הדברים שהן עמכם, היינו עסקי עולם הזה, ושובו (אותן) אל ה' (להתכוון לשם ה'), אמרו אליו כל תשא עון, שתמחול על העון שעשינו, ויחשב לפניך כאלו עשינו מצות ומעשים טובים, והיינו וקח טוב על אותו שעה, ונשלמה פרים שפתינו, והבן:

ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך יתן ה' את אויביך וגו' נגפים לפניך וגו' יצו ה' אתך את הברכה וגו' [כח, ו-ח]. יתבאר, כי דוד המלך ע"ה אמר (תהלים כה, ז-יא) חטאות נעורי ופשעי אל תזכר כחסדך זכר לי "אתה" למען טובך ה', טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך, ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו. ופירש רש"י, כחסדך זכר לי, הראוי לזכור, מעשים טובים שלי. והוא דחוק, דמשמע דקאי על חטאת נעורים, ואינו מובן. ב', דקאמר אתה, שפת יתר, דהא אמר זכר. ג', יורה חוטאים הוה ליה למימר, ואומרו חטאים אינו מובן:

והנראה לי בכוונת הפסוקים על פי מה שאמרו חז"ל (עבודה זרה ד ע"ב ה.) לא היו ישראל ראוים לאותה מעשה כי אם להורות תשובה לרבים, וכמו כן לא היה דוד ראוי לאותה מעשה כי אם להורות תשובה ליחיד. מזה מבואר כי היו ישראל ודוד המלך ע"ה יכולים להתגבר על יצרם לפי גודל ערכם, ולא היו ראוים לחטא גדול כזה כלל, כי אם האלהים אנה לידם, והיתה סבה מאת ה' למען אחר כך ישובו בתשובה ויקובל תשובתם, למען ילמדו לזולתם כי תשובה מועיל ומקובל. וזהו שאמר חטאות נעורי ופשעי אל תזכר (כי אם) כחסדך זכר לי "אתה", כלומר ללמד זכות עלי כי אתה גרמת לי זה למען טובך ה', (כי) טוב וישר ה' שעושה לפנים משורת הדין לקבל בני אדם בתשובה, על כן יורה חטאים (עבירות) בדרך, שמורה דרך לחטוא, למען (אחר כך מי שחטא ושב בתשובה) ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים (נמוכי רוח המקבלים ממנו) דרכו וגו', כמו שהוא שב ונתקבלה תשובתו כמו כן ישובו הם. וזהו שאמר למען שמך ה' וסלחת לעוני כי רב הוא, כלומר אם היה חטא קטן היה אפשר לומר כי מידי נעשתה זאת, אבל הואיל וחטא גדול ורב הוא, ואינני ראוי לאותה מעשה, על כרחך מידך היה, להורות תשובה. וזה פירוש מספיק:

או יאמר מעין זה על פי דאיתא במדרש רבה לך (ב"ר לט, ח) דרש על אברהם, עמך נדבות ביום חילך, בעת שהכנסת לי כל החיילות והאוכלסין [כו'], ולפי שהיה אברהם מתפחד שיש בידו עון שהיה עובד עבודה זרה, אמר לו הקב"ה לך טל ילדותיך (תהלים קי, ג), מה הטל סימן ברכה לעולם אף אתה סימן ברכה לעולם, מה טל פורח אף עונותיך

פורחין. ופירש האהל יעקב (ריש) פרשת נח (ד"ה דע) כי אין תוכחת המוכיח מוצלחת כי אם כשיוכיח רעהו הדומה לו, על כן אמרו (יומא לה ע"ב) הלל מחייב עניים, רבי אלעזר בן חרסום מחייב עשירים כו', ובמדרש (תנחומא יתרו ז) אילו אחר אמר (שמות יח, יא) עתה ידעתי כי גדול ה' וגו', אלא זה יתרו שלא הניח עבודה זרה שלא עבדה, לזה נאה לומר עתה ידעתי כי גדול ה' וגו'. וזהו שנאמר (קהלת ז, ה) טוב לשמוע גערת חכם מאיש (ר"ל מאותו איש שהיה) שומע (מעודו) שיר כסילים, פירוש עצת כסילים. והנה אברהם הכניס רבים תחת כנפי השכינה, ואילו היה עובד ה' ומכירו מנעוריו לא היה מצליח מאומה בהוכיחן על פניהם מדוע לא עשיתם ככה, כי הלא נגד פניו יענו מענה מאין נודע לך, האם בחנת לדעת מהותם של העבודה זרה ועילוי יראתם. אמנם אחר שגם הוא במשך מ"ח שנה עבד עבודה זרה כמוהם, רק עתה הכיר וידע כי הבל המה מעשה תעתועים, היה ידיו רב לו להוכיחם ולהשיבם אל ה', וזאת היתה סבה לקרבם אל אמונת השי"ת. ועל כן המשפט שיהיה לאברהם שכר גם על הימים הראשונים שעבד עבודה זרה, וזהו שאמרו מה הטל סימן ברכה לעולם אף אתה סימן ברכה לעולם, כלומר לא מיבעיא שלא תענש עליהם, אבל עוד המה לך סימן ברכה, ע"כ דבריו:

וזהו שאמר דוד חטאות נעורי ופשעי אל תזכור כחסדך זכר לי "אתה" (גרמת לי אותן החטאים) למען טובך ה', (כי) טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך (כלומר, יורה לאדם שיחטא, מה שאינו ראוי לו, למען) ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו, למאוס ברע ולהיות בוחר בטוב, ואלו לא חטא לא היה מצליח בתוכחתו, נמצא היה החטא שחטאתי סבה לקרב בני אדם לתשובה, על כן מהראוי לזכור אותי לטובה, ותחשב לי לצדקה וזכות כנאמר לאברהם. וזהו שאמר דוד (תהלים נא, יא-טז) הסתר פניך מחטאי וכל עונותי מחה וגו', השיבה לי (עליהם) ששון ישעך וגו', כי על ידי שחטאתי אלמדה פושעים דרכיך וחטאים אליך ישובו, לא אמר וחוטאים אליך ישובו, אלא וחטאים, כלומר וחטאים שעשיתי המה אליך ישיבו את הפושעים, ועל כן הצילני מדמים אלהים:

ולפי שני הפירושים האלו יאמר ברוך אתה בבואך (אל הקודש) וברוך אתה בצאתך (מהקודש, בזמן שחטאת, כי) יתן ה' את אויביך הקמים עליך (הם יצרי מעללי איש, נגעי בני אדם) נגפים לפניך וגו' (ואחר כך) יצו ה' אתך (כלומר עמך) את הברכה באסמיך ובכל משלח ידך, לזולתך להוכיחן ושילמדו ממך דרכי התשובה, וכדאיתא במדרש אף אתה סימן ברכה לעולם, היינו לאנשי עולם, וכדאיתא במדרש לך (ב"ר לט, יא), והיה ברכה (בראשית יב, ב), קרי ביה בריכה, מה בריכה מטהרת טמאים אף אתה מקרב רחוקים ומטהר טמאים:

עוד יתבאר על פי מה שאמרו (נזיר כג ע"ב) גדולה עבירה לשמה, ואיתא בספרים כי סגולת עבירה לשמה להפיל שונאי ישראל (עיין מה שכתבתי מזה בארוכה בפרשת ויקרא (מד"ה עוד)ן. וזהו שנאמר ברוך אתה בבואך (אל הקודש) וברוך אתה בצאתך מן הקודש, כי תקיים בכל דרכיך דעהו (משלי ג, ו) אפילו לדבר עבירה (ברכות סג.) וכוונתך לשם ה', ועל ידי זה יתן ה' את אויביך וגו' נגפים לפניך כמשמעו, והבן: מדרש רבה פרשה זו (ד"ר ז, א) מי שעונה אמן בעולם הזה זוכה לענות אמן לעתיד לבא. דבר אחר מי שנכנס לבית הכנסת בעולס הזה זוכה לכנס לבית הכנסת לעתיד לבא, שנאמר (תהלים פד, ה) אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה. יש לפרש על פי מה ששמעתי מפי מחותני הרב הקדוש מה"ר אליעזר זלה"ה מדזוקאב לפרש מה שאומרים אמן סלה, כי אמ"ן עולה צ"א, יחוד הוי"ה אדנ"י (זוהר תרומה קעח.), ולעתיד "יהיה" ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד, ט) שיתעלה הוא"ו לבחינת יו"ד, והיינו "יהיה" (לקוטי תורה, זכריה), ואם כן יהי"ה אדנ"י עולה צ"ה, וזהו שאומרים שיהיה הזיווג עולה יפ"ה, גימטריא יהי"ה אדנ"י. והיינו "אמן" בזמן הגלות, ולעתיד עולה "סלה", ע"כ דבריו. וזהו שאמרו תחלה שיזכה לענות "אמן" לעתיד, יחוד הוי"ה אדנ"י, ועל זה אמר דבר אחר שיזכה לכנס לבית הכנסת לעתיד לבא, שנאמר אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך (יותר מאשר מקדם) "סלה", כי יהי"ה אדנ"י עולה סל"ה, והבן:

עוד שם והיה אם שמוע תשמע וגו' [כה, א], זהו שאמר הכתוב (משלי ח, לד) אשרי אדס שומע לי לשקוד על דלתותי כו', אל תעמוד על פתח החיצון, אלא הוי מתכוון לכנס דלת לפנים מדלת (ד"ר ז, ב). יש להבין הסמיכות לכאן. גם דהיה לו לומר תכנס דלת לפנים כו', מה הלשון הוי מתכוון לכנס. ובתנחומא (תבוא ג), והיה אם שמוע תשמע, זהו שאמר הכתוב (שיר השירים א, ג) לריח שמניך טובים כו' שמן תורק שמך, לשון זיין, שנאמר (בראשית יד, יד) וירק את חניכיו. ויש להבין על מה הוציאו מפשוטו:

גם לפרש הפסוק (תהלים ק, א-ב) הריעו לה' כל הארץ עבדו את ה' בשמחה וגו', ולתרץ קושית הזוהר ויקרא דף ח' (ע"ב) מאן דחטי קמיה מאריה ותב לגביה במרירו ועציבו, האיך אוקים שמחה ורננה, הא לא אשתכחו גביה, עיי"ש מה שתירץ. וכמו כן יש להבין, ביום הגדול והנורא ראש השנה ידוע כי תקיעת שופר מחריד הלב, וכדכתיב (עמוס ג, ו) אם יתקע וגו' ועם לא יחרדו, ומעורר ישנים לשוב במרירות הלב על העבר, ואיך כתיב ביה (נחמיה ח, י) אכלו משמנים וגו' כי חדות ה' היא מעוזכם. ואמנם כבר עמד העקרים פרק ל"ג מאמר ג' על חקירה זו, וז"ל, לאשר ידוע כי שלימות העבודה ראוי שתהיה ביראה המחריד הלב ומעציבו, ואיך אפשר שתהיה בשמחה עם היותם הפכים.

ותירץ כי כשיעשה האדם פעולתו כראוי יורה על שלימות כחו, וכן הנפש בהיותה יראה וחרדה מפחד ה' יורה זה על בריאותה ושלימות שכלה, וכשימצא האדם בנפשו מדרגה זו ראוי לו שיהיה שש ושמח ביראה ההוא, לפי שזה יורה על בריאותו. וזהו שנאמר (תהלים ב, יא) עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה, על ידי הרעדה, ע"כ דבריו. וכמו כן נאמר, כיון שירא וחרד מקול השופר ומאימת הדין ושב ומתחרט על העבר, זה יורה על שלימות שכלו, מעתה ראוי לו לשמוח, וזהו שאמר כי חדות ה' היא מעוזכם, מחמת מעוזכם ובריאותכם. וממילא מתורץ קושית הזוהר. וזהו שנאמר בהפטרה (ישעיה ס, ה) אז תראי ונהרת ופחד ורחב לבבך:

ועם זה נבין מה שכתוב בהגה"ת רמ"א באורח חיים סימן א' (ס"א), והוא מהמורה (ח"ג פנ"ב), שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים טז, ח) הוא כלל גדול כו', וכשישים האדם אל לבו כו' מיד יגיע אליו היראה והפחד. והרי דוד המלך ע"ה אמר (שם, ח-ט) שויתי ה' וגו' לכן שמח לבי. ולפי מה שכתבתי דא ודא אחת הוא, דעל ידי היראה שמח לבו מכח שיורה על שלימות בריאותו. אבל אכתי יש להבין, דמשמעות הקרא שויתי הוי"ה וגו' לכן שמח לבי, משמע דמכח שם הוי"ה המורה רחמים בא אהבה ושמחה, וכמו כן הראשית חכמה והשכל גוזר, ומשם אדנ"י ואלהים המורה דין בא יראה, ואיך כתב הרמ"א שויתי הוי"ה כו' ומיד בא לידי יראה. וכמו כן מקרא מפורש ויירא העם את הוי"ה (שמות יד, לא), ליראה את הוי"ה (לעיל ו, כד), אשה יראת הוי"ה כו' (משלי לא, ל), ואיך בא משם הוי"ה בחינת יראה:

אבל הענין מבואר בזוהר בשלח דף נ"א (ע"ב) ונ"ב (ע"א) בענין שם ע"ב ישר הפוך וישר, קודשא בריך הוא שלים תדיר בהאי גוונא ובהאי גוונא, אבל לא אתחזי אלא בנהירו דאפין, אינון חכימין אמרין מלכא שלים הוא, אף על גב דאנפוי נהירין, דינא אתכסיא בגוויה, בגין כך בעי לאסתמרא מיניה. אמר רבי יהודה מהכא (מלאכי ג, ו) אני הוי"ה לא שניתי, לא פליגנא (נוסח אחר לא דליגנא) לאתר אחרא, בי אתכלל כולא, הני תרי גווני כו'. עיין שם במקדש מלך (נב. ד"ה אלי) ובעטרת צבי (שם ד"ה אמנם) מה שכתבו בזה. ולי נראה ביאור הדבר, כי בכל השמות של הוי"ה יש בהעלם דין, כדכתיב (תהלים ק, ג) דעו כי הוי"ה הוא האלקים, ומבואר בספרים הק' כי הוי"ה עולה כ"ו המורה על רחמים, והמילוי של כ"ף ו"ו הנעלם עולה פ"ו מנין אלקי"ם. וכמו כן בשמות במילואן, הנה בשם ע"ב בבחינת ישר הפוך וישר אתכליל בו חסד ודין, כמו שכתב הזוהר (הנ"ל) בפירוש. וכמו כן שם ס"ג, בינה, הוי"ה בניקוד אלקים, ומינה דינין מתערין. ושם מ"ה במלואו מ"ם ה"א, עולה פ"ו. וכמו כן נוסיף ונאמר בשם ב"ן, על פי מה שכתוב בלקוטי

תורה פרשת וירא (עמ' נט) שם ב"ן הוא ב' פעמים הוי"ה, נגד זכר ונקבה, הוי"ה אחד לזכר והוי"ה אחד לנקבה, וכאשר מתחברים אלו ב' שמות נעשה הוי"ה של מילוי ההי"ן, הפשוט הוא הוי"ה, והמילוי ו"ד ה' ו' ה' עולה הוי"ה, עכ"ל, וידוע (שער הכוונות, ענין ראש השנה דרוש ז עמ' רס) כי כל מילוי הוא דין, הרי יש בשם ב"ן גם כן הוי"ה הפשוט זכר רחמים, והמילוי נוקבא דין. וזהו שאמר אני הוי"ה לא שניתי, לא פליגנא (או לא דליגנא) לאתר אחרא, כי אם "בי" (בכל הוי"ה) אתכלל תרי גווני, חסד ודין, כאמור. וזהו שאמר שויתי הוי"ה לנגדי תמיד, כי דינא אתכסיא בגויה, אם כי הוא מימיני (מתנהג עמי בבחינת חסד) בל אמוט, על כן מיד יגיע אליו היראה והפחד מכח מה דאתכסיא בגויה. ודוד שפיר אמר לכן שמח לבי מכח הוי"ה הנגלה המורה על רחמים, ושניהם צדקו יחדיו (ועיין מה שכתבתי בזה פרשת ויצא (אות י) על הפסוק (בראשית כח, יב) ויחלום וגו'):

וזהו שאמר הריעו לה' (בתרועת שופר) כל הארץ, ישראל הנקראים ארץ חפץ (מלאכי ג, יב), ועם כל זה עבדו את הוי"ה בשמחה, והגם כי השופר מחריד ומעציב, גנוחי גנח ילולי יליל, על זה אמר בואו לפניו ברננה, בבחינת רנה, שם משותף לשניהן, לזמרה וליללה, כדכתיב (איכה ב, יט) קומי רוני בלילה וגו'. ושמא תאמר איך יבואו יחד יראה ושמחה, על זה אמר דעו כי הוי"ה הוא האלקים, בו אתכליל תרי גווני, חסד ודין, והדבק במדותיו לאכללא יחד יראה ושמחה, על דרך שכתב העיקרים, וכמו שכתוב בזוהר ויקרא:

והנה, ידוע (תקוני זוהר מז"ה, קס ע"ב) כי השס"ה לא תעשה מסטרא דגבורה, ורמ"ח עשין מסטרא דחסד. ותכליתן למען על ידי קיומן יבא האדם לידי אהבה ויראה, כדכתיב (לעיל י, יב) מה יי' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' ולאהבה אותו וגו'. וזהו שאמר והיה אם שמוע תשמע בקול הוי"ה אלקי"ך לשמור לעשות וגו', שמהן בא בחינת אהבה ויראה, מכח הוי"ה שבו באתכסיא אלקים. על זה אמר המדרש זהו שאמר הכתוב אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי לשמור מזוזות פתחי, כי אמרו חז"ל (ברכות ח.) לעולם יכנס אדם לבית הכנסת שיעור שני פתחים, ומבואר בזוהר פרשת ויקרא הנ"ל (ח ע"ב) דהיינו חסד ודין, פתחין דעלמא. וזה עצמו כוונת המדרש כשאתה נכנס לבית הכנסת אל תעמוד על פתח החיצון, הוא יראה, כי אם הוי מתכוון בכוונת הלב לכנס דלת לפנים מדלת, היינו לבחינת אהבה ושמחה, שהוא הדלת הפנימי. וזה פירוש התנחומא הדא הוא דכתיב לריח שמניך טובים, לראשונים ריח מצוה נתת להם, כשעמדנו על הר סיני נתן לנו כאדם שמעירה מחביות, כלומר לזכות אותנו לבא לידי אהבה ויראה מקול יי' אלקיך. וזהו שאמר שמן תורק שמך לשון זיין, הכוונה כשמריק המלואים מהשם הוא

בחינת דין וכלי זיין, והשם גופיה רחמים, נמצא הכל כלול בו. ואם כן הפשוט והדרש של תורק בקנה אחד עולה, כאמור: וזה סוד תקיעת שופר, כלול אשא מיא רוחא (זוהר וירא קיד.), לעורר הלב לעבוד את ה' בבחינת קו האמצעי, תפארת, מדתו של יעקב איש תם יושב אהלים (בראשית כה, כז), פחד וחסד כידוע (זוהר תולדות קמו.). וזהו שנאמר (תהלים פא, ד-ה) תקעו בחדש שופר (המחריד) בכסה, בשביל מה דאתכסיא, ליום חגנו, אם כי אנפוי דמלכא נהירין, על זה אמר כי חק לישראל הוא משפט וגו'. ולכך נקרא תרועה, מלשון התחברות וריעות, לחבר יחד יראה ואהבה ושמחה. ומהאי טעמא נדמה לבחינת אור, דמשתמע לתרי אפי, אור יממא ואור אורתא (פסחים ב.), וידוע (זוהר שמות כא.) כי יממא ואורתא מרמזים לחסד וגבורה, יראה ואהבה, וזהו שנאמר (תהלים פט, טז-יז) אשרי העם יודעי תרועה, המחריד ומפחיד, הוי"ה ב"אור" פניך (דייקא) יהלכון, המפחיד מאתכסיא, ומעורר שמחה מהנגלה, בבחינת אור דמשתמע לתרי אפי, שהם מפחדים ושמחים, כי הרי בשמך יגילון כל היום, דא ראש השנה הנקרא (זוהר בא לב ע"ב) היום, והבן:

עוד יתבאר המדרש (ד"ר ז, ב) הנ"ל על דרך שכתבתי למעלה על אומרו (כח, א-ה) והיה אם שמוע תשמע וגו' לשמור לעשות, היינו במחשבה שבלב ובמעשה, ועקימת שפתיו הוי מעשה (בבא מציעא צ ע"ב), והעיקר הוא עבודה שבלב, כי מצות מעשיות אי אפשר לקיים בכל עת, אבל מצות התלויות בלב הן תמידית לחשוב ולהרהר בהן תמיד, כמבואר בהקדמת החינוך, עיי"ש. וזהו שאמר והיה אם שמוע תשמע, כפל במחשבה ובמעשה וגו', אז ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה וגו', כי גם בהיותך בחוץ על פני השדה תוכל לקיים מצות שבלב, כי יצו ה' אתך את הברכה באסמיך, בלב, הסמוי מהעין, ובכל משלח ידיך, וכמו שנתבאר לעיל, וברכך בארץ וגו' דייקא, שסגולת ארץ ישראל לעורר הלב, כמבואר להלן. וזה ענין שני פתחים, פתח הפה, ופתח הלב כמאמרנו (תפלת שחרית) יפתח לבנו כו'. וזהו שאמר המדרש אל תעמוד על הפתח החיצון, הוא פתיחת הפה, כי אם הוי מתכוון (בכוונת הלב) לכנס דלת לפנים מדלת, היינו דלת הלב. וזהו שאמרו בגמרא (ברכות ח.) יכנס שני פתחים, ופריך שני [פתחים] סלקא דעתך, כלומר מה נפקא מינה ומה מרמז, ועל זה אמרו שיעור שני פתחים, ופירשו המפורשים (עי' שו"ע או"ח סי' צ ס"כ) שישהה שיעור שני פתחים כדי שיכוון בלב. והסלקא דעתא והמסקנא עולים כאחד, והגמרא והמדרש והירושלמי (שם פ"ה ה"א) הובא ברא"ש (שם פ"א סי' ז) צדקו יחדיו:

וזהו שנאמר להלן פרשת האזינו (לב, מו-מז) שימו לבבכם לכל הדברים וגו', כלומר העיקר לעבוד בלב, כי הוא חייכם, כלומר הלב הוא חייכם וצריך לעבדו עם כל חיותו של אדם. ובדבר הזה, כלומר עבודת הלב, תאריכו ימים, כי עבודת הלב היא תמידית, ויהיו לו כל ימיו ושעותיו ורגעיו, ויהיו ימיו ארוכים (מה שאין כן על ידי מצות מעשיות, שאי אפשר בכל עת, וימיו קצרים, וכמו שכתבתי שם במקומו). וזהו שאמר על האדמה וגו', שסגולתה של ארץ ישראל להחכים ולעורר הלב (על דרך שפירש מוזלה"ה (תפלה למשה פד, ג אות ב) נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' (כי אז) "לבי ובשרי" ירננו אל אל חי כלומר עם כל חיותו, ע"כ דבריו). והטעם, כי שם משכן כבודו יתברך, צור לבבי, כי הוא חיות של כל העולמות, כמו הלב באדם. ומקרא מלא הוא (מלכים-א ט, ג) והיו עיני ולבי שם כל הימים, על כן מצא מין את מינו לב האדם ומעירו:

ובזה נראה לי לפרש הא דאיתא בגמרא ברכות דף ח' (ע"א) איכא סבי בבבל, תמה, למען ירבו ימיכם על האדמה כתיב (לעיל יא, כא), כיון דחזא דמקדמי ומחשכי לבי כנישתא אמר היינו דאהני להו. והוא תמוה, דאכתי קשה הא על האדמה כתיב. ותירץ זקיני מהרש"א (חדושי אגדות שם ד"ה הנוגעים) והעשרה מאמרות (מאמר אם כל חי ח"ב סי' ח) על פי מאמר חז"ל (מגילה כט.) עתידים בתי כנסיות ובתי מדרשות שבחוצה לארץ שיקבעו בארץ ישראל, אם כן יש להם דין ארץ ישראל, עיי"ש. וזה פירוש הכתוב (תהלים קכב, א-ג) שמחתי באומרים לי בית ה' נלך, היינו בית הכנסת ובית המדרש, כי בהיותנו שם עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים, היינו ארץ ישראל המכונה בית שער של ירושלים, (כי) ירושלים הבנויה (לעתיד) כעיר שחברה לה יחדיו, כל בתי כנסיות ובתי מדרשות לתפילה, אם כן יש להם דין ארץ ישראל:

ולדרכנו נוסיף ביאור מאמרם איכא סבי בבבל, כלומר בחינת זקן בא בימים, שעובדים את ה' בכל עת וימיהם ארוכים, תמה וכו' הא על האדמה כתיב, כיון דחזא דמקדמי ומחשכי לבי כנישתא, כלומר שהקב"ה מצוי בבית הכנסת כדכתיב (תהלים פב, א) אלקים נצב בעדת אל, כדאיתא פרק קמא דברכות (ו.), וכיון שצור לבבי שם, מוצא מין את מינו וניער הלב של האדם, ועבודת הלב תמידי בלי הפסק, לכך ימיהם ארוכים. וזהו שאמר (ברכות ח.) מה קרא דכתיב (משלי ח, לד) אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי וכתיב בתריה (שם, לה) כי מוצאי מצא חיים, ר"ל דלתותי היינו של הפה והלב. והיינו דאסמיך ליה לעולם יכנס אדם לבית הכנסת דרך שני פתחים, ומפרש שיעור שני פתחים, וכמו שפירשתי למעלה, והבן:

וזה סוד תקיעת שופר, הבל הלב, גנוחי וילולי. ובמוצאי יום הכיפורים חוזרין ותוקעין (על דרך שאמרו (בבא בתרא קסא ע"ב) מחזירין מענינו של שטר בשיטה אחרונה, וזה קיומו) ואומרים ל'שנה ה'באה ב'ירושלים, ראשי תיבות הל"ב, כלומר כי שם יתעורר הלב לעובדו באמת. כן יזכנו ה' במהרה:

ובעמדי להוכיח במוסר שלא לשיח שיחות חולין בבית הכנסת עניתי ואמרתי לפרש הגמרא לעולם יכנס כו' שיעור שני פתחים, על דרך שפירש הבינה לעתים (דרוש סו) רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם (תהלים קמט, ו), דאיתא בירושלמי (ברכות פ"א ה"ב) אמר רבי שמעון בן יוחאי אלו הוינא על טורא דסיני הוי בעינא תרי פומא, חד למלעי באורייתא וחד למילי דעלמא. וזהו שאמר הכתוב, אם שהיו צריכים שתי פיות, הנה בטוב הנהגתם חרב פיפיות בידם, פירוש ברשותם, כי החרב של הדיבור תשמש לשתי פיות, ולא יבלבלו בתערובות נקלה ונכבד, רק את הכל יעשו יפה בעתו, כי ידברו בעניני עולם הזה עדר לבדו ובדברי השלימות לבדו, ע"כ דבריו. ועל דרך זה אמר (ישעיה מא, טו) הנה שמתיך למורג חרוץ חדש בעל פיפיות (על כן) תדוש הרים וגו', והבן. וזהו שאמרו לעולם יכנס אדם דרך שני פתחים, היינו שני פתחי פיות. ופריך שני פתחים סלקא דעתך אלא אימא שיעור שני פתחים, הכוונה, עת יכנס לבית הכנסת להתפלל ישער בדעתו כאלו היה לו שתי פיות פתוחות, אחד למילי דעלמא ואחד לדברי תורה, וידמה בעיניו כאלו הניח הפה הפתוח לצורכי העולם מבחוץ, ועתה פיו פתוח רק לתפלה, ולא ישיח בו שום שיחה בטלה בעודנו עומד לפני ה', וכאלו הוא פה חדש ומיוחד לתפלה, וכמבואר בזוהר (תרומה קלא ע"ב) גודל חומר עון מאן דמשתעי בבי כנישתא כו':

ועל פי זה אמרתי דרך אסמכתא בעלמא אהא דקאמר איכא סבי בבבל כו' כיון דחזא דמקדמי ומחשכי כו', והוא על פי מה שאמרו בגמרא (שבת סז ע"ב) חמרא וחיי לפום רבנן, ושמעתי ממוזלה"ה פירוש הדבר בשם גאון ספרדי, כי על הפסוק (בראשית ב, ז) ויהי האדם לנפש חיה תרגומו לרוח ממללא, הרי נפש האדם הוא כח המדבר, ובכל דיבור שמוציא מפיו כח החיוני נתמעט, וכדכתיב (שיר השירים ה' ו) נפשי יצאה בדברו. אך זה בדברי עולם הזה, אבל בדברי תורה כתיב תורת ה' תמימה משיבת נפש (תהלים יט, ח), וטל תורה מחייהו (כתובות קיא ע"ב). והנה איתא בגמרא (סנהדרין לח.) אגברו חמרא לדרדקי כי היכי דלימרו מילין, הרי שתיית היין מעורר כח הדיבור לדבר הרבה, אשר על כן המוני עם השותים יין ועל ידי זה מדברים דברים בטלים וכדומה אם כן בזה

ח"ו יתמעט כח החיוני, מה שאין כן בתלמידי חכמים המדברים דברי תורה, להם יאתה דלימרון מילי. וזהו שאמרו חמרא וחיי, לשתות יין ולחיות, הוא לפום רבנן, ע"כ דבריו: וזהו שאמרו איכא סבי בבבל, תמה, למען ירבו ימיכם על האדמה כתיב, והטעם בזה, כי אוירא דארץ ישראל מחכים (בבא בתרא קנח ע"ב) וסייג לחכמה שתיקה (אבות פ"ג מי"ג), וזה סיבה לאריכות ימים, מה שאין כן בבבל לא יחדלו מרוב דברים, והחיות נתמעט. כיון דחזא דמקדמי ומחשכי לבי כנישתא, ששם אסור לשיח שיחת חולין כי אם תפלה ודברי תורה, אמר היינו דאהני להו. ועל זה אמר מאי קרא דכתיב לשקוד על דלתותי לשמור מזוזות פתחי, הנה כפל ושינה את לשונו, "לשקוד, לשמור", "דלתותי, פתחי". אבל ירמוז, לשקוד על דלתות של בית הכנסת, לשמור מזוזות פתחי הן הם השפתיים, שיחת חולין בבית הכנסת, וכתיב בתריה כי מוצאי מצא חיים. והיינו דאסמיך לכאן יכנס שיעור שני פתחים, כדפירשתי למעלה. על כן מי האיש החפץ חיים לא ישיח שיחת חולין בבית הכנסת, ויאריך ימיו וגו' בקרב כל ישראל: ונשארתם במתי מעט תחת אשר הייתם ככוכבי השמים לרוב וגו' [כח, סב]. על דרך המבואר בזוהר חדש (תבוא צח.) דתוכחות שבמשנה תורה הן הבטחות. ונאמר לפרש על פי מה שאמרו (יומא כב ע"ב) כתיב (הושע ב, א) והיה מספר בני ישראל כחול הים, וכתיב (שם) אשר לא ימד ולא יספר, לא קשיא, כאן בעושין רצונו של מקום אין מספר, כאן באין עושין רצונו של מקום יש מספר. ופירשו המפורשים, בעושין רצונו של מקום אין מספר כי כל אחד ואחד יכול להיות ששוקל נגד כמה וכמה, ואין אנו יודעים משקלו. אלא שהקשו דהיה להגמרא לומר להיפך, כאן באין עושין דקאי על והיה מספר, כאן בעושין לא ימד וגו':

והנראה לי בזה על פי דהסמ"ק (סי' יד) מונה מצות לא תעשה שלא להיות צדיק בעיניו, שנאמר (לעיל ט, ד) אל תאמר [וגו'] בצדקתי הביאני, וידוע כי רצונו של מקום ב"ה בעניים ושפלי רוח, דכתיב (תהלים לו, ז) אדם ובהמה תושיע, ואמרו חז"ל (חולין ה ע"ב) אלו שהם בני אדם ערומים בדעת כאדם ומשימין עצמן כבהמה. והנה איש כזה, אם הוא שקול נגד כמה, אבל בעיניו לא נחשב כי אם כאיש המוני, ויש לו מספר לפי דעתו. וזהו שאמרו והיה מספר, כאן בעושין כו', נדמה לו מענותנותו שיש לו מספר. אשר לא ימד ולא יספר, באין עושין כו', היינו המוני עם, שהם סוברים שמלאים מצות ומעשים טובים ושקולים נגד כמה, נדמה להם לדעתם שאין להם מספר ולא יספר מרוב מכח שהם רבים בעיניהם, ולאשר דרכם והלוכם ברגל גאוה שזה אין רצונו יתברך לכן נקראים אינם עושים. ועיין מה שכתבתי סוף פרשת בראשית (ד"ה ויתהלך): והנה, הבטיחנו יתברך, אף אם בראשית והתחלה ידמה לנו שאנו שקולים כהרבה, אבל בסוף נחכם ונהיה שפלי

רוח. והיינו ונשארתם, שתהיו נשארים בסוף במתי מעט, כאלו אתם שקולים מעט, תחת אשר הייתם (בעיניכם) ככוכבי השמים לרוב, שהיה נדמה לכם שאתם מצדיקי הרבים ככוכבים, והיה זה מה שנחשבתם בעיניכם כי לא שמעת בקול ה' אלקיך, לכן נדמה לכם על המעט שהוא רב, וכמו שפירש רבינו הקדוש מלובלין זלה"ה כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נשאה (הרומז לגאות) בידוע שעבדו שם עבודה זרה רח"ל (עבודה זרה מה.), אבל אלו שמעתם בקול ה' אלקיכם הייתם נחשבים בעיניכם למעט:

וזהו שנאמר בהפטרה (ישעיה ס, כב) הקטן יהיה לאלף, כלומר בחינת קטן בדעתו יהיה האדם נחשב בעצמו, אם שהוא באמת לאלף, ששקול לאלף איש, והצעיר (יהיה בעיניו צעיר מי שהוא נחשב) לגוי עצום, אז בזכות זה אני ה' בעתה אחשינה: ובגוים ההם לא תרגיע וגו' [כח, סה]. יש לדרוש לטובה ולברכה, והוא על פי מה שכתב בספר אהבת שלום, ברגע קטן עזבתיך (ישעיה נד, ז), שכל רגע ורגע צריך שיהא גדול וחשוב מאוד מאוד בעיני האדם לבל יעזבנו ריקם מבלי עבודת ה', ויש קונה עולמו בשעה או ברגע אחת. וזהו שאמר ברגע קטן, לאשר הרגע היה קטן בעיניך ועזבתו, על כן עזבתיך. וזהו שאמר ובגוים ההם, אם שתהיה בגוים "ההם", אף על פי כן לא תרגיע, לא תניח רגע אחד מבלי עבודת ה', ועל כן ולא יהיה מנוח לכף רגליך, על דרך שאמרו סוף ברכות (סד.) תלמידי חכמים אין להם מנוחה שנאמר (תהלים פד, ח) ילכו מחיל אל חיל, כמו כן לא תנוח במקום אחד, כי אם תלך ממדרגה אחת למדרגה גבוה ממנה. ואף על פי כן ונתן ה' לך וגו', יתבאר כי כבר אמרו (תענית ד.) תלמיד חכם אורייתא קא מרתחא ליה, ופירש הרב הק' ז"ל בס' זרע קודש (הובא במאור ושמש פר' ויחי ד"ה בסודם) שהוא כועס על עצמו על מה שנראה בעיניו שעוד אינו יוצא ידי חובתו במילי דשמיא, וזהו שאמרו אורייתא קא מרתחא ליה, היינו שמכעיסו על עצמו בלבו, ע"כ דבריו. וזהו שאמר ונתן ה' לך שם לב רגז, לך דייקא, לרגז על עצמך בלבך. וכליון עינים, לשון כלתה נפשי אל ה'. ודאבון נפש, לא על עניני הגוף, כי אם על עניני הנפש, שתדמה בעיניך שאינך יוצא ידי חובתך: והיו חייך וגו' [כח, סו-סז]. כי כבר פירשתי (פר' שופטים ד"ה והנראה) אל תפרוש מן הציבור וכו' (אבות פ"ב מ"ד), על דרך שאמרו (נדה ל ע"ב) אפילו כל העולם אומרים עליך צדיק אתה היה בעיניך כו', וזהו שאמרו אל תפרוש, שלא תחזיק עצמך לפרוש מכח הציבור שאמרו עליך שאתה פרוש, ואל תאמין בעצמך, כי אם היה בעיניך כו'. וידוע (ברכות יח.) כי צדיק נקרא חי, וזהו שאמר והיו חייך, כלומר צדקתך, תלואים לך מנגד, כלומר ממה שהעומד לנגדך יאמר עליך שאתה צדיק הנקרא חי, ויהיה בעיניך כאלו תלוי בספק אם אמת הדבר, ופחדת יומם ולילה אולי לא יצאת ידי חובתך, ולא

תאמין בחייך במה שאומרים עליך שאתה חי. בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בוקר ויהי כן כמו שהעולם אומרים, מפחד לבבך אשר תפחד (מפחד ה'), וממראה עיניך אשר תראה בשפלותך, והבן (ועיין מה שכתבתי בפרשת שופטים (שם) על הפסוק (לעיל יז, כ) לבלתי רום לבבו מאחיו):

או יאמר והיו חייך וגו' [כח, סו]. כי ככר אמרו (ראש השנה טז ע"ב) שלשה ספרים נפתחים כו', בינונים תלוים ועומדים עד יום הכיפורים, זכו נכתבים לחיים. וכתיב (איוב לג, כג-כד) אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף וגו' ויחננו וגו', ופירשו המפורשים, כי כתיב (תהלים צא, ז) מצדך היינו השמאלי אלף מלמדי חוב, ורבבה מימינך מלמדי זכות. וזהו שאמר אם יש עליו מלאך מליץ מלמד זכות אחד מני אלף, היינו אחד מן האלף השמאלים, או אפילו חלק אחד מאלף מאותו מלאך השמאלי מלמד זכות, אז יחננו ויאמר פדעהו, ע"כ דברי המפורשים. וזהו שאמר והיו חייך תלואים (עומדים בספק מראש השנה עד יום הכיפורים דקיימא לן בינונים תלוים ועומדים זכו נכתבים לחיים), על זה אמר לך, תזכה שיהיו חייך לך מנגד, היינו מכח צד השמאלי אם תזכה שילמד זכות עליך, והבן:

על פרשת נצבים

אתם נצבים היום כולכם וגו' [כט, ט-יב]. פירש רש"י, למה נסמכה אתם נצבים לקללות, לפי ששמעו ישראל כו' אמרו מי יוכל לעמוד באלו, התחיל משה לפייסן אתם נצבים, הרבה הכעסתם למקום והרי אתם קיימים לפניו, עיי"ש. ויש להבין טעמו של דבר למה: והנראה לי בזה שמשה פירש להם הטעם למה קיימים, בהקדם לפרש הנאמר למעלה (כט, א-ג) ויקרא משה אל כל ישראל וגו' אתם ראיתם את כל אשר עשה ה' לעיניכם בארץ מצרים וגו' ולא נתן ה' לכם לב לדעת וגו' עד היום הזה, פירש רש"י שאותו היום נתן התורה לבני לוי כו', באו כל ישראל ואמרו אף אנו עמדנו בסיני וקבלנו התורה, ושמח משה ואמר (שם כז, ט) היום הזה נהיית לעם וגו', היום הבנתי שאתם דבקים וחפצים במקום. ביאור הדבר על פי מה שאמרו חז"ל שבת דף פ"ח (ע"א), ויתיצבו בתחתית ההר (שמות יט, יז), שכפה עליהם הר כגיגית כו', מכאן מודעה רבה לאורייתא. פירש רש"י שיש להם תשובה שקבלו באונס, וכתבו התוספות (ד"ה מודעא) דמה שכרת משה ברית עם ישראל ומה שקיבלו בהר גריזים כו', אומר רבינו תם דעל פי הדיבור היה, והיה כבעל כרחם, עיי"ש. ואם כן עד אותו היום היה מקום לומר שקבלו באונס, אבל עכשיו ביום הזה שאמרו אף אנו עמדנו בסיני וקבלנו כו', גילו דעתם שהם דבקים וחפצים

דייקא ברצון גמור, ולכן שמח משה על הדבר הזה: וידוע דכתיב בפרשת שמות (ג, יא) ויאמר משה וגו' מי אנכי וגו' וכי אוציא וגו', פירש רש"י באיזה זכות אוציאם, והשיב לו ה' בהוציאך את העם ממצרים תעבדון וגו', בזכות שעתידין לקבל התורה. ובודאי אין הכוונה בזכות הקבלה בהר סיני לבד, שהרי על זה היה פתחון פה להמשטינים לומר שקבלוה באונס מכח שכפה עליהם כו', אלא על כרחך הכוונה בשביל הקבלה ברצון ובחפץ באותו היום שאמרו אף אנו עמדנו בסיני וכו' (ומה שנאמר תעבדון וגו' על ההר הזה, היינו שאז היתה התחלה של הדבר שעל כל פנים קבלוה, אבל גמר הקבלה ברצון לעין הרואה היה רק באותו יום), ובזכות זה יצאו ממצרים. ועל כל פנים מזה נשמע שהקב"ה דן את האדם לזכות לפי שעתיד להטיב מעשיו לאחר זמן מרובה, וזהו שאמר להם משה אחר הקללות לפייסם, אתם ראיתם את כל אשר עשה ה' לעיניכם בארץ מצרים וגו' ולא נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע, פירוש, למה עשה ה' כל זה, באיזה זכות, עד היום הזה, היינו היום הזה, וכמו שפירש רש"י שקבלתם התורה ברצון, שעתה יש לכם לב לדעת וכו' שיציאת מצרים והמסות הגדולות היו בשביל העתיד אחר זמן רב שתקבלו התורה ביום הזה ברצון, כמו כן אל תפחדו מהקללות, שהרבה הכעסתם והרי אתם נצבים היום כלכם וגו' (בשביל) לעברך (לעתיד) בברית יי' אלקיך וגו' למען הקים אותך היום (דייקא) לו לעם (בשביל) והוא יהיה לך לאלקים, לעתיד, והבן: או יאמר אתם נצבים [כט, ט-יד]. מה כתיב למעלה (כט, א-ה) אתם ראיתם את כל אשר עשה ה' לעיניכם בארץ מצרים וגו' ולא נתן ה' לכם לב לדעת וגו' עד היום הזה ואולך אתכם וגו' למען תדעו וגו', אתם נצבים היום כולכם וגו' למען הקים אותך היום לו לעם והוא יהיה לך לאלקים וגו' ולא אתכם לבדכם וגו': והנראה לי בזה הוא על פי מה שאמרו בפרק קמא דקידושין (מ ע"ב) כי העולם נידון אחר רובו בין לזכות או לחובה, עי"ש. ותורת חסד על לשוני להמליץ בעד ישראל לשית עצות להטות אחרי רבים לזכות ולא תהיה רבים לרעות, והוא על פי הידוע שאמר משה (ש"ר ג, ד) באיזה זכות אוציא את ישראל ממצרים, ואמר לו ה' (שמות ג, יב) בהוציאך וגו' תעבדון וגו', בזכות שעתידין לקבל את התורה. ולכאורה קשה הא כתיב בישמעאל (בראשית כא, יז) כי שמע וגו' באשר הוא שם, אמר הקב"ה איני דן את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה (ב"ר נג, יד), וגם מצינו בישראל גופייהו בהיותם במצרים כתיב (שמות ג, ז) ואת צעקתם שמעתי וגו' כי ידעתי את מכאוביו, ובמדרש (ש"ר ג, ב) אף על פי שיודע אני שעתידין להכאיבני במדבר וכו'. ותירץ הפרשת דרכים (דרוש ד) שכך מדתו של הקב"ה, מטה כלפי חסד, מצרף טוב העתיד ולא רע העתיד, והכי איתא במדרש (עי' ש"ר שם,

וע"ע זוהר חיי קכא ע"ב) בשעה שצופה שעתידין לחטוא אינו מעניש אותן, דכתיב (איוב יא, יא) וירא און ולא יתבונן. ועל פי זה מפרש הפרשת דרכים המדרש (תנחומא בלק יד עה"פ במדבר כג, כא-כב) לא הביט און ביעקב שאינו מסתכל בעבירות שבהן, אלא במצות, שנאמר יי' אלהיו עמו. וראיה לזה, אל מוציאם ממצרים, על כרחך מפני כי טוב העתיד חזי לאצטרופי, ולא הרע, ע"כ דבריו:

ולא עוד, אלא אפילו זכות דורותיו העתידים עומד לו לאדם, כדמצינו במדרש סוף בראשית (ב"ר כט, ה) מניין לראשונים בזכות אחרונים, שנאמר (בראשית ו, ח-ט) ונח מצא חן, בזכות אלה תולדות נח. וכתיב (ישעיה כט, כב) כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם, ואמרו חז"ל (שם סג, ב) יעקב פדה את אברהם, שאברהם ניצול בזכות יעקב וביתו שבטי ישורון העתידין לצאת ממנו. וכבר כתב מהר"ל מפראג (דרך חיים פ"ה מי"ז) דהיינו דכתיב (בראשית יב, א"ב) ויאמר ה' אל אברם, ולא כתב תחלה שהיה צדיק כמו שנאמר בנח (שם ו, ט) איש צדיק וגו' אחר כך (ז, א) ויאמר ה' לנח, לומר כי לא בזכות עצמו של אברהם נגלה עליו, כי אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה (אבות פ"ה מט"ז), אלא בשביל ואעשך לגוי גדול, כלומר בשביל ישראל שנאמר עליהם (לעיל ד, ז) מי גוי גדול וגו', העתידין לצאת ממנו, ע"כ דבריו. ולפי זה, דטוב העתיד של האדם ודורותיו מצטרף לזכות, ולא הרע, וממילא איכא רובא זכיות, ונצא זכאי בהשפטנו. ועיין בספר ייטב פנים במאמר אבני זכרון דרוש י"א (אות ב ע"ב לא) הארכתי בזה:

והן הדברים הנאמרים כאן, אתם ראיתם את כל אשר עשה ה' לעיניכם בארץ מצרים וגו', (אם כי) ולא נתן ה' לכם לב לדעת וגו' (פירש רש"י להכיר חסדי ה' ולדבק בו) עד היום הזה, עיין פירוש רש"י, גם ואולך אתכם ארבעים שנה וגו', על כרחך כל זה למען תדעו לעתיד, פירוש, בשביל שתדעו כי אני ה' אלהיכם, מזה תבינו כי אתם נצבים (בקומה זקופה) היום (דא ראש השנה (זוהר בא לב ע"ב)) כולכם לפני ה' אלהיכם ראשיכם וגו' כל איש ישראל וגו', אפילו אין עתה בידו זכות, למען הקים אותך היום לו לעם (בשביל) והוא יהיה לך (אחר זה) לאלהים וגו', כי תקבלו עול אלהים עליכם בימים הבאים. ולא אתכם לבדכם, כלומר לא בשביל זכות עצמכם לבד אנכי כורת את הברית הזאת וגו' (אתכם), כי את אשר ישנו פה וגו' ואת אשר איננו פה עמנו [עומד] היום, כלומר עם כל זכות העתיד שמצטרף לזכותכם: ועם זה יש לפרש מה שאמר להלן בפרשת נצבים (ל, ט-י) כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך כי תשמע בקול יי' אלקיך לשמור מצותיו וגו', ולכאורה למה לי הדמיון הזה, ומה קא משמע לן. ולפי מה שכתבתי

הכי קאמר, כי ידוע (סמ"ק סי' יד) אפילו אם הולך בדרכיו יתברך אין להיות צדיק בעיניו, כדכתיב (לעיל ט, ד) אל תאמר [וגו'] בצדקתי הביאני, ולזה אמר, אפילו אין אתה בעיניך צדיק עם כל זה ישוב ה' לשוש עליך לטוב, כלומר בשביל טוב העתיד לבוא ממך או מזרעך, כאשר שש על אבותיך לא בזכות עצמם, כי אם בשביל כי תשמע אתה בקול ה' אלהיך וגו', כלומר בשביל כללות ישראל העתידין לשמוע בקול יי' אלקיך, כמו כן ישוש עליך בשביל טוב העתיד:

עוד יתבאר אתם נצבים היום כולכם לפני ה' אלהיכם וגו' [כט, ט-יב]. בי עיקר מצות שופר של ראש השנה הוא להחריד הלב ולעורר ישנים משנתם, ויקבלו כולם עול מלכות שמים לשמור ולעשות, ומחשבה טובה הקב"ה מצרף למעשה (קידושין מ.), והטעם כתב זקיני מהרש"א (הובא בנועם מגדים דלהלן) משום דכל ישראל יש להם חזקת כשרות. אמנם הנועם מגדים (פר' פינחס ד"ה לאלה תחלק) כתב לפי מה שכתב הרמב"ם (מאכלות אסורות פי"א הכ"ה) דדוקא בארץ ישראל יש לכל אדם חזקת כשרות, אבל בחוץ לארץ אין לוקחין יין וכדומה אלא מאדם שהוחזק בכשרות, והכי קיימא לן ביורה דעה סוף סימן ס"ה (סי"ד), אם כן בחוץ לארץ מחשבה טובה אינה כמעשה, ע"כ דבריו: ואמנם אני אומר כי לא ניחא למארייהו דלימרו הכי, אלא ודאי גם בחוץ לארץ מחשבה טובה שבשעת תקיעת שופר כמעשה, דעד כאן לא כתב רבינו הרמב"ם דבחוץ לארץ אין לאדם חזקת כשרות אלא בהולך בשוקא ובבראי ולדבר עם חברו, אבל מה שמקבל עליו לטוב בבית הכנסת או בבית המדרש אז יש לו חזקת כשרות כמו בהיותנו בארץ ישראל, והטעם על פי מה שכתב מהרש"א (חדושי אגדות) פרק קמא דברכות (ח. ד"ה הנוגעים) וכן כתב הרמ"ע בעשרה מאמרות (מאמר אם כל חי ח"ב סי' ח) אהא דאיתא התם איכא סבי בבבל, תמה, למען ירבו ימיכם [וימי בניכם] על האדמה כתיב (לעיל יא, כא), כיון דחזא דמקדמי ומחשכי לבי כנישתא אמר היינו דאהני להו, טעם הדבר על פי מה שאמרו (מגילה כט.) עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבחוצה לארץ שיקבעו בארץ ישראל, אם כן יש להם דין ארץ ישראל להאריך ימים, ע"כ דבריהם. וממנו נקח שיש לו דין ארץ ישראל לענין מחשבה טובה שיצטרף למעשה. ובפרט בשעה שעומד לפני ה' החוקר לב המצוי בבית הכנסת, כדכתיב (תהלים פב, א) אלהים נצב בעדת אל (ברכות שם):

וידוע כי תקיעת שופר מעומד (עי' שו"ע או"ח סי' תקפה ס"א), וזה שאמר אתם נצבים היום, בראש השנה בשעת תקיעת שופר, וגם כמשמעו היום בכל יום, אפילו בחוץ לארץ, כולכם לפני ה' אלהיכם בבית הכנסת, על כן ראשיכם וגו' כל איש ישראל וגו' מחוטב

עציך וגו' (שאין לו בשוקא ובבראי חזקת כשרות, עם כל זה בהיותיכם עומדים לפני ה') לעברך בברית יי' אלקיך וגו', לכרות ברית אתו, יש לו חזקת כשרות (גם ירמוז לעברך ב"ברית", אלו תרי"ב מצות שמלבד מצות שופר, שמקבל עליו) למען הקים אותך היום לו לעם, בשביל שאתה מקבל עליך והוא יהיה לך לאלהים בימים הבאים, הרי זה מהני, כי שם מחשבה טובה כמעשה, והבן:

עוד יתבאר אתם נצבים היום כולכם ראשיכם וגו' כל איש ישראל טפכם נשיכם וגו' לעברך וגו' [כט, ט-יב]. יש להבין כפל לשונו, כולכם, ולבסוף כל איש ישראל. גם תחלה אמר אתם נצבים, לשון רבים, אחר כך לעברך, לשון יחיד:

והנראה לי בזה הוא על פי דאיתא בגמרא (יומא כב ע"ב), כתיב (הושע ב, א) והיה מספר בני ישראל, וכתיב (שם) אשר לא ימד ולא יספר, כאן בעושין רצונו של מקום, וכאן באין עושין. ופירשו המפורשים, באין עושים יש מספר באיכותם אפילו אם ירבו בכמות, אבל בעושים כו' אז כל אחד ואחד שקול נגד כמה וכמה, כמו שמצינו דור המדבר כל אחד היה שקול כאלף בדור של עתה (עשרה מאמרות, מאמר חקור דין ח"ב פל"ב, אם כל חי ח"ג סי' יא), ומשה רבינו שקול נגד כולם (מכילתא בשלח, השירה פ"א), לכן אין מספר, ע"כ דבריהם. והענין שאחד שקול נגד רבים נראה לי על דרך דאיתא בפרק קמא דתענית (ט.) דמי שרבים צריכים לו כרבים דמי, עיין מגן אברהם סימן קי"ט ס"ק ד'. וזהו שאמרו אשכול, איש שהכל בו (עי' סוטה מז ע"ב), כלומר שהכל תלוים בו:

וזהו שאמר אתם נצבים היום כולכם וגו' ראשיכם וגו' כל איש ישראל, כלומר איש ישראל שהוא בבחינת כל, שכולם נכללים בו, ומזה הטעם נקרא הצדיק "כל" (תקוני זוהר. תקון מד, פד.). טפכם נשיכם וגו', שאינם חשובים כל אחד כי אם כיחיד, על זה אמר לעברך וגו' למען הקים אותך (היחיד) היום לו לעם, שתהא חשוב כעם, היינו כרבים:

וזה שכפל לשונו, כי מדרך העולם בימים הקדושים בראש השנה ויום הכיפורים להתאסף אל מי שרבים צריכים לו לתורתו ולתפלתו, וכל אחד ואחד לפניו יפרוש שיחתו ובקשתו לישא בעדו רנה ותפלה לנורא עלילה, והנה מאהבתו את ישראל הנה הנם חקוקים על לוח לבו, ובבואו לפני המלך מלכי המלכים יעתיר בעדם לטוב להם למלא משאלותם לטובה, וכשהוא נצב לפני ה' גם הם נצבים על לבו. וזהו שאמר אתם נצבים היום (בראש השנה הנקרא היום (זוהר בא לב ע"ב)ן כולכם לפני יי' אלקיכם (אפילו טפכם נשיכם, על ידי) ראשיכם שבטיכם וגו' (שהם) כל איש ישראל, כללות כל איש ואיש ישראל והם נגשים ונצבים לפניו יתברך, כמו כן אתם החקוקים על לבו נצבים

כולכם וגו'. ולזה גמר אומר שאף על פי כן כל יחיד לא יסמוך על זה, כי אם טפכם נשיכם וגו' לעברך בברית, ועל דרך (אבות פ"א מי"ד) אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני, לכן צריך לבא לכלול עצמו עם הראשים והזקנים שבדור, גם לעבור בפני עצמו ולהעתיר בעד עצמו, וישוב אל ה' וירחמהו:

עוד יתבאר אתם נצבים היום. (בראש השנה הנקרא היום (זוהר בא לב ע"ב)). כולכם לפני יי' אלקיכם וגו', לעברך. (אחר עברך הימים הנוראים האלו תבא) בברית יי' אלקיך וגו' [כט, ט-יא]:

עוד יתבאר אתם נצבים [כט, ט-יב]. גם ענין הסמיכות. והוא דאיתא בראש השנה דף כ"ו (ע"ב) במשנה, שופר של ראש השנה של יעל פשוט, ובגמרא אמר רבי לוי מצוה של ראש השנה ושל יום הכיפורים בכפופין וכו', דאמר כרבי יהודה וכו', ובהא פליגי, מר סבר בראש השנה כמה דכייף אינש דעתיה טפי מעלי, ומר סבר בראש השנה כמה דפשיט אינש דעתיה טפי מעלי:

ואנן קיימא לן בראש השנה מצוה בכפופין לכתחלה, כדאיתא בשלחן ערוך אורח חיים סימן תקפ"ו (ס"א). ומיהו על כרחך בגוף הפלוגתא אי כמה דכייף דעתיה בראש השנה טפי מעלי אי כמה דפשיט כו' יש לומר אלו ואלו דברי אלקים חיים, ולדעתי זה שיסד הפייט (קדושה למוסף דר"ה, המתחיל 'ועמך תלואים') (וציון כו') [קול שופר כפוף] כפוף לב אחד, ציון (כו') [שופר] פשוט לב אחד. ועיין במפורשים. ולפי מה שכתבתי שניהם אמת, דציון של כפוף להורות כפוף כו', וציון של פשוט להורות פשוט: ובענין הכוונה שניהן צריכין, והוא דודאי בעי איש לכוף דעתיה ולעמוד בהכנעה כעבד לפני קונו ובלב נשבר ונדכה, והיינו תוך פנימיות לבבו, אבל מבחוץ לא יהא ניכר שום עצבות או מרה שחורה, כי אם יהיה בפנים שוחקות, וכמו שאמר החכם בחובת הלבבות (שער הפרישות ריש פ"ד) צהלה בפני כו', ויהיה בטוח בה' שיצא זכאי על ידי שמקבל עליו מהיום עול מלכות שמים. ועיין בירושלמי (ראש השנה פ"א ה"ג) שהביא הרא"ש סוף ראש השנה. והוא על דרך שאמרו (חגיגה ה ע"ב) כתיב (דברי הימים-א טז, כז) הוד והדר לפניו עוז וחדוה [במקומו], וכתיב (איוב כה, ב) המשל ופחד עמו, לא קשיא, כאן בבתי בראי "לפניו" עוז וחדוה, כאן בבתי גואי, ופחד "עמו" דייקא. וכמו כן כאן בבתי בראי צריך שיעמוד בפנים צהובות ושוחקות ובקומה זקופה, אבל בבתי גואי צריך שיעמוד בפחד והכנעה להחוקר לב ובוחן כליות: וזהו שנאמר ושמרתם את דברי וגו' ועשיתם אותם, עשיה לשון תיקון, למען תשכילו את כל אשר תעשון, שיהא העשיה והתיקון בהשכל וחכמה, והוא אתם נצבים (בקופה זקופה) היום (בראש השנה שנקרא היום

(זוהר בא לב ע"ב)ן כולכם וגו' לפני יי' אלקיכם וגו', "לפני" דייקא, היינו בבתי בראי, על שם העתיד למען "הקים" אותך היום לו לעם והוא יהיה וגו', אבל בבתי גואי ובפנימיות הלב צריך שתהיו בהכנעה, וכמה דכייך דעתיה עדיף, ולזה צריך דעה והשכל, והבן:

עוד יתבאר הסמיכות ושמרתם את דברי הברית וגו' אתם נצבים היום כולכם לפני ה' אלקיכם [כט, ח-יב]. על פי דאיתא בסוכה פרק החליל (נג.) חסידים ואנשי מעשה היו מרקדים באבוקות של אור בידם כו', יש מהן אמרו אשרי ילדותנו שלא ביישה זקנתנו (היינו ששמרו האות ברית קודש ולא חטאו בו בילדותם), ויש מהן אמרו אשרי זקנתנו שכפרה על ילדותנו (אלו בעלי תשובה על מה שפגמו באות ברית קודש בחטאת נעורים. ולכך מרקדים באבוקות של אור, ירמוז אב"ק ראשי תיבות א'ות ב'רית ק'ודש של אור, היפך מי שחטא והיה במחשך מעשהו), אלו ואלו אמרו אשרי מי שלא חטא, ומי שחטא ישוב וימחל לו. ועל דרך זה פירשו המפורשים (תהלים קג, יז-יח) וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו וגו' לשומרי בריתו (אלו שלא חטאו כלל) ולזוכרי פקודיו (חסרונותיו, מה שחטאו לו) לעשותם (לתקנם, כי עשיה לשון תיקון): והנה, בפרשת לך (בראשית יז, א-ג) כתיב וירא ה' אל אברם ויאמר אליו אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים וגו' ויפול אברם על פניו וגו', פירש רש"י, ממורא שכינה, שעד שלא מל לא היה בו כח לעמוד, וזה שנאמר בבלעם (במדבר כד, ד) נופל וגלוי עינים. ובזה יש לפרש פרשת שמיני (ויקרא ט, ה"ו) ויקרבו כל העדה "ויעמדו" לפני ה' ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' תעשו, ואיתא במדרש (במ"ר יב, ח) אין זה הדבר אלא מילה, דכתיב (יהושע ה, ד) וזה הדבר אשר מל יהושע, אז וירא אליכם כבוד ה' אפילו בעת שתעמדו:

וזהו שאמר ושמרתם את דברי "הברית" הזאת, ירמוז על ברית קודש, לבלי לחטוא ח"ו. ואם תחטאו, ועשיתם אותם (תתקנו) למען תשכילו את כל אשר תעשון, כי מאן דנטר ברית מגלין לו רזי תורה, כדכתיב (תהלים כה, יד) סוד ה' ליראיו "ובריתו" להודיעם (זוהר נח עג.). ואמרו חז"ל (אבות פ"ב מ"ח) בור סוד (יש לפרש שזוכה לסוד התורה) שאינו מאבד טיפה. ועוד זאת אתם נצבים (דייקא) היום כולכם לפני יי' אלקיכם וגו', לעברך "בברית" יי' אלקיך וגו' למען "הקים" אותך וגו', בחינת עמידה. וזה שנאמר (להלן לד, י) ולא "קם" נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ועם כל זה קם על רגליו, כדכתיב (לעיל ה' כח) ואתה פה "עמוד" עמדי, והבן:

והנה, סגולה להיות שומר הברית הוא עסק התורה, כמבואר ברמב"ם סוף הלכות איסורי ביאה (פכ"ב הכ"א), עיי"ש. והיינו דאיתא בילקוט (רמז תתקס פר' נצבים ד"ה אתם) בזה הלשון, אמר משה לישראל, אם מבקשים אתם "לעמוד" בעולם, עסקו בתורה, מה כתיב

למעלה ושמרתם את דברי הברית, ואחריו אתם נצבים, והבן: עוד יש לפרש על פי מה שאמרו חז"ל (אבות פ"א מ"א) והעמידו תלמידים הרבה, ופירש התוספות יום טוב (ד"ה והעמידו) להעמידם על רגליהם בהבנת אמתתם של דברי תורה, לבל ימוטו רגליהם, כי שקר אין לו רגלים (אותיות דרבי עקיבא נוסח ב,), עיי"ש. ולי אפשר לפרש על דרך דכתיב (לעיל יא, ו) היקום אשר ברגליהם, פירש רש"י זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו. ביאור הדבר, כי שיכור שדעתו מבולבל הנו נופל ואינו יכול לעמוד על רגליו, כמו כן מי שהוא עני דעתו מבולבל, כמו שאמרו (עירובין מא ע"ב) עניות מעביר את האדם על דעתו כו', לכך הוא נופל ואינו יכול לעמוד, וכל שכן מי שהוא עני בדעת ואביון ממצות ועבר עבירות, שאמרו חז"ל (סוטה ג.) אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנס בו רוח שטות, הוא ודאי אינו יכול לעמוד על רגליו (כדמצינו (ספר החינוך) במנין המצות מצוה פ"א, לא תטה משפט אביונך בריבו (שמות כג, ו), ופירושו אביונך שהוא אביון במצות). וזהו שאמרו והעמידו תלמידים הרבה, בדעת ובמצות ובמעשים טובים, שאז קרויים עומדים על רגליהם ובל ימוטו פעמיהם, וכדכתיב (תהלים טו, ב-ה) הולך תמים כו' עושה אלה לא ימוט לעולם:

וזהו שאמרו (מכות כד.) בא חבקוק "והעמידן" (דייקא) על אחת, שנאמר (חבקוק ב, ד) וצדיק באמונתו יחיה, כלומר יתקיים. ובזה יש לפרש (תהלים קיט, צ-צב) לדור ודור "אמונתך" (על כן) כוננת ארץ "ותעמוד" (בעמידה) למשפטיך "עמדו" היום כי הכל עבדיך (והם עשירים בדעת ובמעשים טובים, לכך הם עומדים, כי) לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי, ועני אינו עומד על רגליו. וזהו שאמר אם מבקשים אתם "לעמוד" בעולם עסקו בתורה, כדכתיב ושמרתם את דברי הברית וגו' למען תשכילו וגו' בהשכל ודעה, אז אתם נצבים וגו' ועומדים על רגליכם לעברך בברית וגו' למען הקים אותך היום לו לעם והוא יהיה לך לאלקים, וצדיק באמונתו יחיה ויעמוד: עוד דברים בגו לפרש הסמיכות ודברי הילקוט הנ"ל, בהקדם מאמר שלמה המלך ע"ה (קהלת א, ח-ט) כל הדברים יגעים (ופירש הראב"ע, יגעים קאי על הדברים בעצמם. והרצון, שהם נלאים וחסרים, אין בהם כח, עיי"ש דרכו) לא יוכל איש לדבר וגו' מה שהיה הוא שיהיה וגו'. נראה לי לפרש על פי מה שפירש מוזלה"ה פרשת ראה (ד"ה לא תעשון) לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום וגו' (לעיל יב, ח-ט), כי ידוע (סנהדרין צז ע"ב) שכלו כל הקיצים ואין הדבר תלוי אלא בתשובה, ושורש התשובה הוא חרטה וידוי עזיבת החטא, והנה החרטה ווידוי דברים הנם מצוים בימים הנוראים, רק עזיבת החטא הוא קושי המציאות, כי אחר עבור ימים הקדושים הוא שב אל קיאו, וכסיל שונה באולתו. וזהו שאמר הכתוב (ירמיה לא,

טו-טז) מנעי קולך מבכי וגו' יש שכר לפעולתך, ושמא תאמר מדוע אין בן דוד בא, על זה אמר ושבו בנים לגבולם ולמעשיהם הראשונים. וזה שהזהיר משה את ישראל לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום, כי העיקר הוא עזיבת החטא, וראיה לדבר כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה, ע"כ דבריו, הלא הוא כתוב בספר ישמח משה באורך, עיי"ש: והנה כתיב (הושע יד, ב"ג) שובה ישראל וגו' קחו עמכם דברים (דברי וידוי) ושובו אל ה'. והנה עם בני ישראל כולם עומדים ומתודים בימים הקדושים האלה, והגיעו הימים אשר יאותה להושיענו ונזכה לראות מהרה בתפארת עוזו כו', וכדכתיב (ישעיה נב, ח) כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון, ולשמוע קול מבשר משמיע ישועה. ומה שלא זכינו עוד לראות ולשמוע קול ישועה, הוא מפני ששבים למעשיהם הראשונים בעוה"ר, ומה שהיה קודם הימים הקדושים הוא שיהיה אחרי כן. וזהו שאמר הכתוב כל הדברים (היינו וידוי דברים של ישראל) יגעים (כלומר, שהן חסרים ואין בהם כח לגאלנו, זה) לא יוכל איש לדבר, כי בודאי עלתה שועתנו וצעקתנו השמימה, אולם אשר לא תשבע עין לראות מה שמחכה לראות בישועת ה', ולא תמלא אוזן משמוע קול מבשר, הוא הטעם כי מה שהיה קודם ימים הנוראים הוא שיהיה גם אחרי כן, ומה שנעשה מקודם הוא שיעשה, ואין כל חדש תחת השמש לחדש מעשיו, זה העיכוב, כי אין כאן עזיבת החטא: ובזה אמרתי לפרש המדרש (ד"ר ז, י) אמר הקב"ה אתה אוחז החבל בתרין ראשין, אם אעברה נא (לעיל ג, כה), אין כאן סלח נא (במדבר יד, יט). על דרך רמז מוסר, כי למתחילין לתקוע שופר המחריד הלב ומעורר לתשובה מיום א' דראש חדש אלול, יש נ"א יום עד שמיני עצרת שבו מוסרין הפתקין להשלוחים. והנה בהגיע הימים הקדושים, זוחלים ורועדים מאימת הדין הגדול והנורא אשר בראש השנה יכתבון וביום צום כיפור יחתמון, וגמרו של דבר בהושענא רבה ושמיני עצרת, ופונים את עצמם מענינים הארציים לשים עיניהם ולבם אל מילי דשמיא. ואיש המוני, אם כי הוא אומר סלח "נא", היינו באותן נ"א יום, עם כל זה יאמר בלבו אעברה נא, כלומר אעבר את ה-נ"א יום ואראה את הארץ הטובה, כלומר שוב אשוב עיני לעסוק בטוב הארץ ובישובו של עולם כבראשונה. והנה לפניו יתברך נגלה כל תעלומות, אז יאמר אם אעברה נ"א, אין כאן בקשת סלח נ"א באלו נ"א יום, כיון שאין כאן עזיבת החטא. ואם סלח נ"א, אין כאן אעברה נ"א, כי אם יעמוד בתשובתו באמת כל הימים אשר הוא חי על פני האדמה:

וזאת תורת המסורה (הובא בבעל הטורים ויקרא כג, כד), זכרון תרועה (ויקרא שם), (באופן) אין זכרון לראשונים (קהלת א, יא), כלומר שלא יזכרו ולא יפקדו עונות הראשונים לשוב לעשותן. אין זכרון לחכם עם הכסיל (שם ב, טז), כי החכם עומד

בתשובתו ובל ימוטו פעמיו, מה שאין כן הכסיל שב אל קיאו ושונה באולתו: וזהו שנאמר כאן ושמרתם את דברי הברית הזאת, הוא התורה. ואם חטאתם, ועשיתם אותם, תתקנו המעוות באופן למען תשכילו את כל אשר תעשון, בחינת חכם ובעל שכל, כי הוא עומד על משמרתו לבלי להיות כסיל שונה אחר כך באולתו, כי אם אתם נצבים וגו' עומדים וקיימים ביראת ה' לפני יי' אלקיכם וגו', על דרך (תהלים טז, ח) שויתי ה' לנגדי תמיד, לעברך בברית וגו' אשר ה' אלקיך כורת עמך היום על קיום הדבר לבל ישונה, למען הקים "אותך" (אפילו היחיד) היום לו לעם, להיות לו חשוב כעם רב, כדמצינו באברהם שאמר לו (בראשית יב, ב) ואעשך לגוי גדול, שיהיה לו דין רבים, וזהו שאומרים אלקי אברהם (פסחים קיז ע"ב), עיין מזרחי (שם). והוא יהיה לך לאלקים, הכוונה לייחד שמו עליך בחייך, אחר שכבר פסק כח הרע ממך ואתה עומד ומתקיים בקרן אורה, כדכתיב גבי יצחק (בראשית כח, יג) ואלקי [יצחק], שייחד הקב"ה שמו עליו בחייו מפני שפסק כח הרע ממנו, כפירוש רש"י פרשת ויצא (שם). וזהו שאמר הילקוט אם מבקשים אתם לעמוד בעולם, בבחינת קיום ועמידה לבלי לשוב לאולת, עסקו בתורה, כמו שאמרו חז"ל (סוכה נב ע"ב) אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נימוח, ואם ברזל הוא מתפוצץ, שנאמר (ירמיה כג, כט) הלוא כה דברי כאש וגו' וכפטיש יפוצץ סלע, והמאור שבה מחזירו ליצר הרע למוטב, ואז תהיו עומדים וקיימים לפני ה' אלקיכם:

עוד יתכן בזה על דרך רמז על פי מה שכתבנו בדרוש לראש השנה (ייטב פנים, אבני זכרון אות עא) לפרש למשפטיך עמדו היום (תהלים קיט, צא) הנדרש במדרש אמור (ויק"ר כט, א) על ראש השנה, וגם מה שאמר (מוסף דר"ה) היום יעמיד במשפט וגו', מלבד הפשוט כי בעלי דין בעמידה (שבועות ל.), עוד דברים בגו כי ראש השנה נקרא (בתפלה) יום הזכרון, ומבואר בסידור האריז"ל (ח"ג נט ע"ב ס.) כי זכרו"ן עולה (הוי"ה) ע"ב (אהי"ה) קס"א, המשפיעים דרך נו"ן שערי בינה, ועיין שם בכוונת "זכרנו" לחיים. והנה זה לשון האריז"ל בסידור, תהלות לאל (אבא) עליון (אמא) והוא מלכא עלאה דנפיק לקבלה ולכן צריך לעמוד מפני כבודו (ועיין בסידור מהר"י קאפיל (קול יעקב נז ע"ב)ן. וזהו שאומרים היום בהתעורר אור אבא ואמא "יעמיד" במשפט מפני כבוד אבא ואמא. והיינו למשפטיך "עמדו" היום, עמדו דייקא: וזהו שנאמר ושמרתם את דברי הברית הזאת וגו' (התורה, אורייתא מחכמה נפקת (זוהר משפטים קכא.)), למען תשכילו וגו', תעוררו בחינת שכל וחכמה את כל אשר תעשון, אז אתם נצבים (עומדים) היום וגו' (בראש השנה הנקרא היום (שם בא לב ע"ב)ן לפני הוי"ה (אבא) אלקיכם (אמא). והן דברי הילקוט (רמז תתקס פר' נצבים ד"ה אתם) אם מבקשים אתם "לעמוד" בעולם

עסקו בתורה, פיה פתחה בחכמה (משלי לא, כו), ואורייתא מחכמה נפקת, כדכתיב ושמרתם את דברי הברית ואחריו אתם נצבים, והבן: עוד אדרוש סמוכין על פי דאיתא בגמרא יומא (פו ע"ב) תשובה מיראה זדונות נעשו כשגגות, דכתיב (הושע יד, ב) כי כשלת בעונך, שמן העון שהוא במזיד נעשה כושל ושוגג. ומאהבה זדונות נעשים כזכיות. וקבלנו מפי מוזלה"ה דברים אפילו מיראה מוחל השגגות ונעשים זכיות, והיינו דכתיב (שם, ה) ארפא משובתם אוהבם נדבה, וזהו שנאמר (תהלים סב, י) אך הבל בני אדם וגו' במאזנים (בתשרי) לעלות המה (אל הקדושה) מהבל (בזמן שהם) יחד, ע"כ דבריו בפרשת האזינו (ישמח משה ד"ה היוצא מזה):

ואני עשיתי סמוכין לדבריו בדרוש לראש השנה (ייטב פנים, אבני זכרון אות כד) מהא דכתיב (הושע יד, ב) שובה ישראל וגו', דקשה, א', תחלה אמר לשון יחיד, אחר כך אמר (שם, ג) קחו וגו' ושובו, לשון רבים. ב', תחלה אמר עד ה' אלקיך, ואחר כך אמר אל ה'. ג', אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב, מהיכי תיתי לא יקח הטוב, ומה צריך תפלה על זה. גם להבין אומרו ונשלמה פרים שפתינו. אבל יובן על פי דאיתא בגמרא יומא (פו.) גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, דכתיב שובה ישראל עד ה' אלקיך ולא עד בכלל, ופריך והא אמר רבי יוחנן גדולה תשובה שדוחה לא תעשה, דכתיב (ירמיה ג, א) ושוב(ו) "אלי" נאם ה' (משמע בלי אמצעי כלל, עיי"ש בחידושי אגדות במהרש"א (ד"ה עד כסא)), ומשני כאן ביחיד כאן בציבור. ופירשתי, כאן ביחיד נשאר שוגג וצריך אמצעי בינו לבינו יתברך, כמו שפירש מוזלה"ה (שם, ס"פ קדושים) הפסוק (ישעיה נט, ב) חטאתיכם (אפילו חטא שוגג) הסתירו פנים (עצמותי) מכם, כאן בציבור ולא נשאר שוגג, על כן ושובו אלי דייקא. וזהו שאמר שובה ישראל (יחיד) עד יי' אלקיך, ולא עד בכלל, דהא פירש רש"י (הושע שם) עד לא יתעביד סניגוריא קטיגוריא, והיינו מיראה, על זה אמר הטעם כי כשלת בעונך, שמהעון נשאר על כל פנים שוגג, וצריך אמצעי. לכך עוצו עצה קחו עמכם דברים (דברי תשובה ווידוי ברבים אז) ושובו אל ה', אליו דייקא בלי אמצעי, כי לא נשאר אפילו שוגג (וכעין זה מצאתי בכפות תמרים (תוספת יום הכפורים, פו. סד"ה ומי)), אמרו אליו כל תשא עון שלא ישאר ממנו כלל אפילו שוגג, וקח טוב תמורתו, שיתהפך העון לזכות. ולמען דעת איך יש חילוק בזה בין יחיד לרבים, על זה אמר ונשלמה פרים שפתינו, ובקרבנות מצינו חילוק והבדל בין יחיד לרבים, דקיימא לן (עי' פסחים עז. יומא ז ע"ב) טומאה דחויה בציבור או הותרה, מה שאין כן ביחיד, הוא הדין לענין תשובה מיראה ברבים גם השוגג נדחה, וכאמור: וזהו שנאמר (ויקרא טז, ל) כי ביום הזה (יום הכיפורים שהוא זמן אסיפה לכל) יכפר

עליכם לטהר אתכם (ברבים) מכל חטאתיכם (אפילו משוגג, על כן) לפני ה' (דייקא בלי אמצעי) תטהרו:

והנה, בתשובה מיראה שנשאר שוגג הרי הוא כאלו עשה אז מבלי דעת, מה שאין כן בתשובה מאהבה או ברבים אפילו מיראה, שלא נשאר אפילו שוגג ולא עוד אלא שנהפך לזכות, הרי הוא כאלו עשה אז מצוה בדעת והשכל. וזהו שנאמר "ושמרתם" וגו' "ועשיתם" אותם, תתקנו אותם ברבים, למען "תשכילו" את כל אשר תעשון, שיחשב שנעשה בהשכלה, ואז אתם נצבים היום "כולכם" (רבים) לפני יי' אלקיכם בלי אמצעי כלל:

והנה, מזה נבין כי בתשובה מיראה שנשאר שוגג וכאלו עשה בלי דעה והשכל, אז תגל נפש אדם ולא הגוף, כי עוד נשאר מעשה הגוף. אבל אם עושה תשובה מאהבה או ברבים, אז נעקר החטא לגמרי, כענין שנאמר (ירמיה נ, כ) יבוקש את עון ישראל ואיננו ואת חטאת יהודה ולא תמצאינה כי אסלח לאשר אשאיר, היינו השוגג, ממילא גם הגוף ישמח, כי לא נשאר רושם מעשה הגוף כלל. וזהו שנאמר בהפטרה (ישעיה סא, י) שוש אשיש (הגוף) בה' תגל נפשי באלקי כי הלבישני בגדי ישע, כי העון יכונה בגד, לשון בגידה, ומהמצות נעשה לבוש כמו שכתוב (זכריה ג, ד) הסירו הבגדים הצואים מעליו וגו' והלבש אותך מחלצות, וזהו שאמר כי הלבישני בגדי ישע, שמן בגד העבירה הלבישני "לבוש" של מצות, והיינו מעיל צדקה (של מצוה) יעטני, כדכתיב (לעיל ו, כה) וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות את כל המצוה וגו'. ויותר יש לדייק אומרו שוש אשיש בה' תגל נפשי באלקי, כי נודע מכח שם הוי"ה מגיע לאדם שמחה ואהבה, כדכתיב (תהלים טז, ח"ט) שויתי הוי"ה לנגדי תמיד וגו' לכן "שמח" לבי, ומפאת שם אלקים, דין, מגיע יראה, כמבואר בראשית חכמה (שער האהבה פ"י אות כח), וזהו שנאמר (ישעיה נה, ז) וישוב אל הוי"ה וירחמהו ואל אלקינו (מכח יראה) כי ירבה לסלוח, גם בזה. וזהו שאמר שוש אשיש (הגוף) בהוי"ה, בתשובה מאהבה מכח שם של רחמים, כי לא נשאר שום מעשה, תגל נפשי באלקי, בתשובה מיראה מכח שם אלקי, ועל זה אמר כי (מאהבה) הלבישני בגדי ישע, שמהבגידה עשה לבוש, כאמור: בדרך אחר יש לפרש שוש אשיש וגו' עד כחתן יכהן פאר וגו', על פי דאיתא במדרש בשלח (ש"ר כג, ד), אז ישיר משה ובני ישראל וגו' (שמות טו, א), מיום שנברא עולם לא מצינו אדם שאמר שירה להקב"ה אלא ישראל כו', כיון שבאו ישראל ונקרע להם הים [מיד] אמרו שירה לפני הקב"ה, אמר הקב"ה לאלו הייתי מצפה כו'. ופירש הבינה לעתים (דרוש כט) כי הרגישו ז"ל על אומרו אשירה לה' כי גאה גאה, על זה השיבו כי תכלית כוונת ישראל

בשירה הזאת לא למענם בשביל החסד שעשה עמהם להוציאם לחירות ולהצילם, אלא עיקר שירתם היתה למה שנוגע אליו ית"ש בהתפרסם גדולתו וכבודו מלא עולם על ידי קריעת ים סוף, וזהו שאמרו אשירה לה', לשם ה', כי גאה ה' גאה וגו'. וזהו שאמר המדרש מיום שנברא העולם לא היה אדם שאמר שירה להקב"ה, היינו לשם ענין הנוגע לגדולתו ותפארתו, כי אם שבחו והודו על שקבלו טובה, אמנם ישראל כשנקרע "להם" הים, כלומר לטובתם ולהצילם, אמרו שירה לפני הקב"ה דייקא, ולפיכך אמר לאלו הייתי מצפה, ע"כ דבריו. וזה שיסד הפייט (גאולה לשביעי של פסח) ידידים רוממוך בשירה קדמוך, שנתנו לך קדימה, לשיר בשביל כבודך, מי כמכה באלים ה' ולא על מה שנעשה לטובתם, ועל כן שירה חדשה (דייקא) שבחו גאולים, כי לא היה אדם שאמר שירה לפני הקב"ה דייקא כי אם ישראל שאמרו שירה בשביל כבודו יתברך:

ובזה יתבאר המדרש קהלת (קה"ר א, כח) על הפסוק (קהלת א, ט) מה שהיה הוא שיהיה, לעתיד לבא הדורות מתכנסין לפני הקב"ה ואומרים מי יאמר לפניך (דייקא על הנוגע לכבודך) שירה תחלה, ואומר להם לשעבר לא אמרו שירה לפני (דייקא לכבודי) אלא דורו של משה, ועכשיו לא יאמר לפני (דייקא) אלא דורו של משה, מאי טעמא שנאמר (ישעיה מב, י) שירו לה' שיר חדש (דייקא) [יורדי הים ומלואו], כי לא אמר אדם מעולם על בחינה זו הנוגע לכבודו כי אם יורדי הים וכו'. וזהו שאמר מ'ה ש'היה ה'וא, ראשי תיבות מש"ה (תקוני זוהר, תקון סט, קיא ע"ב), כי דורו אמרו לפני דייקא ועתידין לומר לפני דייקא. ואין כל חדש תחת השמש, זה משה, שהיו פניו כפני חמה (בבא בתרא עה.). ותלה הדבר במשה, כי הוא לא עשה שום דבר לצורך עצמו כי אם לכבודו יתברך, ולכן נקרא (להלן לג, א) איש האלקים (כמבואר בדברינו באורך ריש פרשת ברכה (ד"ה ונראה), עי"ש), והוא לימד דעת את העם בני ישראל לבלי לומר שירה בשביל עצמם, כי אם בשביל כבודו יתברך, כאמור: וזהו שאמר שוש אשיש בה' תגל נפשי באלקי, בענין הנוגע אליו יתברך, אם כי הלבישני בגדי ישע וגו', לא אשמח בשביל עצמי, כי אם למען יתפרסם שמו ותהלתו ימלא הארץ, והרי זה כחתן יכהן פאר, שהוא יגדיל פאר מלבושיו בעטרות זהב משל עצמו, וככלה תעדה, כלומר שהיא בידיה תעדה ותקשט יותר את כליה במעשה רוקם מפותח פתוחי חותם, כמו כן ישראל מעטרים את הישועה משלהם בהילול ושבח למען שמו יתברך, והבן:

עוד פירוש על זה תמצא בפרשת תולדות (ד"ה וזהו) על הפסוק (בראשית כז, כז) וירח את ריח בגדיו:

ובעמדי במקהלות לעורר לבב העם לצדקה לעת כזאת, עניתי ואמרתי מה כתיב למעלה (כט, ח"ט) ושמרתם את דברי הברית וגו' אתם נצבים וגו'. גם להבין מה שנאמר (ישעיה סא, י-יא) שוש אשיש בה' תגל נפשי וגו', כפל הענין וכפל השמות. כי הנה ידוע פירוש הבינה לעתים על הפסוק (תהלים פא, ד) תקעו בחדש שופר (דרוש א' עי"ש), ופירושו על הפסוק (שם עו, ט) משמים השמעת דין (דרוש ב). ושורש הדבר, כי הוכן היום ראש השנה למשפט עבורנו למען דעת ולהכין את עצמו במליצות לצאת זכאי, והנה הנם שלשה עמודים, הלא הם תשובה תפלה וצדקה. והנה שורש תשובה, הוא חרטה וידוי עזיבת החטא באמת מעומק הלב. ותפלה, לסדר התפלה, ללמוד פירוש התפלות והמלות, על דרך משל כשנותנים הבקשה בכתב צריך לדעת פירוש המלות, ויותר ירוחם ויוחן מי שמבין ממי שאינו מבין. ושורשה של צדקה, להחיות העניים והאביונים:

וידוע (משלי י, ב) כי צדקה תציל ממות, ובזוהר חדש "מחצית" השקל (שמות ל, יג), אותיות "חצי" מפריד בין אותיות "מת", לרמז על זה. וכן כתב באור המאיר (סוף אסתר) על (אסתר ט, כב) "מתנות" לאביונים, אותיות "תנו" מפריד בין אותיות "מת". והטעם בכל זה ובפרט כעת, לזכות במשפט בימי הדין צריך לצדקה, על פי אומרם (עי' רש"י בראשית יח, טז) גדול כח מתנות עניים שמהפכת מדת הדין למדת הרחמים. ובזה פירש הפרשת דרכים (בדרך צדקה (דרוש יח)ן ישב עולם לפני אלקים, הלא ראה שאינו מתקיים בדין (ב"ר יב, טו), על זה אמר (עירובין פו.) בזמן שחסד ואמת מן ינצרוהו (תהלים סא, ח), שנהפך אז לרחמים, עי"ש, וכל המרחם על הבריות כו' (שבת קנא ע"ב):

ולבאר גודל מעלת הצדקה אקדים מה שאמרתי לפרש פרשת וירא על המדרש (ב"ר מח, ו) הולך צדקות (ישעיה לג, טו) זה אברהם כו', והמדרש (שם מד, ב) זורע צדקה שכר אמת (משלי יא, יח) על הפסוק (בראשית טו, א) אל תירא אברם, כמבואר במקומו. והנה בפרק קמא דבבא בתרא (י.) שאל האי רשע את רבי עקיבא על ענין צדקה, ואמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך שכעס על עבדו וחבשו והלך אדם אחד והאכילו, כששמע המלך כעס וכו', ואתם עבדים כו'. אמר לו למה הדבר דומה, למלך שכעס על בנו וחבשו ואדם אחד האכילו, ואנו קרוים בנים, שנאמר (לעיל יד, א) בנים אתם כו'. ובזה פירש הפרשת דרכים (עי' דרוש יז עה"פ משלי יד, לד) צדקה תרומם גוי אלו ישראל, שבהן צדקה תחשב למצוה, שקרוים בנים, וחסד לאומים חטאת חסד שעושין עם שאר לאומים חטאת (בבא בתרא י ע"ב), שהן עבדים. ומוזלה"ה (ישמח משה) בפרשת שמות (עה"פ וייטב, ד"ה עוד) הוסיף על דבריו על פי מה שאמרו (סנהדרין קה.) עבד שמכרו רבו כלום יש לזה על זה כלום כו' והיינו (יחזקאל כ, לב)

העולה על רוחכם היו לא תהיה כו', וזהו שאמרו צדקה תרומם גוי אלו ישראל, שהצדקה מרומם כל הענין הישראלי ודת היהודית המורה שהם בנים, ולא שייך עבד שמכרו רבו כו', ועל ידי זה לא יתיאשו מהיות לו לעם ולא יניחו את המצות, ע"כ דבריו:

ויוצא לנו מכל זה, אם אנו צריכים לעורר רחמים שירחם ה' עלינו כרחם אב על בנים, צריך להיות נוהג בבחינת בנים, והיינו בנתינות צדקה. ובזה נכלל גם ענין גמילות חסדים שאחד מושיע לחבירו לבל יפול, וכדכתיב (ויקרא כה, לה) כי ימוך אחיך וגו' והחזקת בו, ולא כמו שיש בעוה"ר אנשים שכשרואים שחברו מטה ידו, לא מבעיא שאינו מושיע לו אלא שכורה תחתיו להפילו יותר, ועל זה אמר (לעיל טו, ז) כי יהיה בך אביון, ר"ל על ידך, שאתה גרמא בנזקין, מאחד אחיך, ר"ל אך עצמך ובשרך הוא, וגם באחד שעריך היינו בעירך ולעיניך, וגם הוא איננו איש אשר יבא מארץ רחוקה כי אם מארצך, ואיך לא תחוס ותחמול עליו. על כן אחי אל נא תרעו זה לזה, כי אם אדרבה איש את רעהו יעזורו וכו', ובזכות זה נזכה לצאת זכאי בהשפטנו, וגם מדת הדין יתהפך לרחמים:

וזהו שאמר שוש אשיש בהוי"ה, מקור הרחמים, וגם תגל נפשי באלקי, מדת הדין. והטעם, כי הלבישני בגדי ישע, ר"ל הלבישני בגדים ממה שהושעתי לחברי. מעיל צדקה, ר"ל מעיל מכח מצות צדקה יעטני, שמהפך מדת הדין לרחמים. ושלא תקשה על מה שאמר הלבישני, הלא אם עשיתי צדקה הלבשתי אני את עצמי, על זה אמר כי הכל מיד ה', כדכתיב (דברי הימים'א כט, יד) מידך נתנו לך, וכפירוש האלשי"ך (לעיל טו, י) נתון תתן עי"ש, והיינו כי כארץ תוציא צמחה וגו', שמוציאה רק מה שזורעין בתוכה, והאל יתברך הוא המצמיח כדכתיב (תהלים קד, יד) מצמיח חציר לבהמה כו', וכמו כן הוי"ה אלקים יצמיח צדקה, כי הוא הנותן כח לעשות צדקה והוא המשפיע המעות להנותן. ועל זה אמר כי ענין הצדקה הוא תהלה נגד כל הגוים, כי הם בבחינת עבדים וחסד לאומים חטאת, אבל ישראל הם בנים למקום כדמוכח ממצות צדקה, אם כן הצדקה הוא תהלה ממש. והנה במדרש (רות רבה פתיחתא א) הביאו הפרשת דרכים (דרוש יח), בעת ההיא יעמוד מיכאל שרכם (דניאל יב, א), אמר הקב"ה (ישעיה סג, א) אני מדבר בצדקה כו'. וזהו שאמר (שם סב, א), אם כי הכל שותקים ולמען ירושלים לא אשקוט וגו', ר"ל שאני מדבר, עד יצא כנגה צדקה שעושים, והבן: וזהו שאומרים בסליחות (ליום א', המתחיל 'במוצאי מנוחה') כוננת מאז תרף כו' לחוננם חנם מאוצר המנוצר, יובן על פי דאיתא בפרק קמא דבבא בתרא (יא.) שאמר מונבז על ענין הצדקה אני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו, עי"ש. ולזה יתכן לקרוא צדקה אוצר המנוצר, והבן. אבל עוד כוונה עמוקה יש לומר בדברי מונבז שגנזתי קאי על הנשאר לו גם כן, והוא על פי מה שאמרו צדקה

מהפכת מדת הדין לרחמים, וידוע פירוש האלשי"ך (רוממות אל תהלים סז, ב ד"ה או יאמר [הא']), אלקים, אם גם מדת הדין יהפך לרחמים, יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה, עי"ש. ולכן נותנים צדקה. והוא משול לחמטין שבתוך התבואה המשמר את התבואה לבל תתקלקל, כמו כן אם אינו נותן צדקה ח"ו יוכל להיות קטרוג על מה שיש לו, והיינו היד שולטת בו, להפסידו. אבל אם נותן צדקה, שנתהפך אז הכל לרחמים, שוב מה שיש לו ודאי בל יחסר ממנו, אם כן בהצדקה הוא נותן וגונז ההון שבידו במקום שאין היד שולטת בו, ר"ל אין יד של מדת הדין שולטת בו לקטרג על עשרו. ואמר עוד אבותי גנזו כו' ואני דבר שעושה פירות, יובן על פי דברי התורת חיים (עבודה זרה ד. ד"ה אפילו) הובא בספר ישמח משה בפרשת וישלח (ד"ה א"י כי ע"כ) שצדקה יש לו פירות, היינו שמחשב כמה היה הנותן יכול להרויח מהצדקה שנתן, וכן משלם לו הצדקה ופירותיה ופירות פירותיה, והרי זה כמו זריעה, וזהו שנאמר (הושע י, יב) זרעו לכם לצדקה, ע"כ דבריו עיי"ש:

והנה, גדולה צדקה ששקולה ככל המצות, כדאיתא בפרק קמא דבבא בתרא (ט.), ולזה יתכן לכנות מצות צדקה בשם דברי הברית, על שם שהוא אחד מתרי"ג מצות וכולל תרי"ב מצות גימטריא ברי"ת, וגם על שם דכתיב (ישעיה לב, יז) מעשה הצדקה שלום, ועל ידי זה כורתים ברית ואהבה זה עם זה. וגם הרי באותה פרשה למעלה כתיב ענין מתנות עניים, שעל זה אמר (כו, טו) השקיפה וגו', כפירוש רש"י (בראשית יח, טז) שגדול כח מתנות עניים כו', ועל זה אמר(ו) ושמרתם את דברי "הברית" וגו' למצות צדקה, ואז אתם נצבים היום כולכם לפני ה' אלקיכם וגו', שגם מדת הדין יתהפך לרחמים, למען הקים אותך היום (אפילו בזמן הגלות) לו לעם, כי על ידי הצדקה מוכח שאתם קרוים בנים, וליתא להטענה עבד שמכרו רבו כו', ויגאלנו במהרה בימינו אמן:

אתם נצבים היום כולכם לפני יי' אלקיכם וגו' כל איש ישראל וגו' לעברך בברית וגו' למען הקים וגו' [כט, ט-יב]. לכאורה תיבת ישראל שפת יתר. ויתבאר על פי מה שכתב העקרים מאמר א' פרק ד' כי כללות הי"ג עקרים הם שלשה, היינו מציאות השי"ת ותורה מן השמים ושכר ועונש. והמורה על זה על היות שלשה אלו יסוד האמונה אשר בה יגיע האדם אל הצלחתו האמיתית, הוא מה שיסדו לנו אנשי כנסת הגדולה (ראש השנה לב.) במוסף של ראש השנה מלכיות זכרונות שופרות, סוד (שם טז.) אמרו לפני מלכיות כדי שתמליכוני עליכם (והוא יסוד מצוה ראשונה, אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים (שמות כ, ב), כדאי הוא הוצאה זו שתקבלו מלכותו עליכם (עי' רש"י שם)). זכרונות מורה על השגחה ושכר ועונש, כנזכר בנוסח הברכה אתה זוכר

וגו'. שופרות מורה על מתן תורה, שהיה באמצעות קול שופר חזק מאוד (שם יט, טז), וכן נאמר בנוסח הברכה אתה נגלית וגו'. וזהו שאמר הכתוב (ישעיה לג, כב) ה' שופטנו ה' מחוקקנו ה' מלכנו הוא יושיענו, ע"כ דבריו: וכבר כתב הרמב"ם (פירוש המשניות) בריש פרק חלק (סנהדרין פ"י מ"א, היסוד שלשה עשר) כי מי שיאמין באלו העקרים הוא נכנס בכלל ישראל, אבל כשנתקלקל לאדם יסוד מאלה היסודות הרי יצא מן הכלל, עי"ש. וזהו שאמר אתם נצבים (קיימים) היום (בראש השנה, כדכתיב (איוב א, ו) ויהי היום ואיתא בזוהר (בא לב ע"ב) דא ראש השנה) כולכם לפני יי' אלקיכם וגו' כל איש ישראל, ר"ל אם הוא בכלל ישראל, ואימתי הוא בכלל, על זה אמר לעברך בברית יי' אלקיך, היינו יסוד תורה מן השמים, ובאלתו וגו' שבו שכר ועונש, למען הקים אותך היום לו לעם והוא יהיה לך לאלקים היינו אמונת אלקי עולם וקבלת עול מלכותו, סוד מצות אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך וגו', אם כן הוא מאמין ביסודות הללו והרי הוא בכלל ישראל, ואז נצא נקיים ויצא זכאי בהשפטו:

אתם נצבים היום כולכם לפני יי' אלקיכם [כט, ט]. כבר פירשו מוזלה"ה (פר' נצבים, סוף קלב. ד"ה א"י) על פי מה שאמרו בגמרא חגיגה דף ט"ז (ע"א) אבריו של אדם מעידים בו, שנאמר (ישעיה מג, יב) ואתם עדי. והנה בעדים נאמר (לעיל יט, יז) ועמדו שני האנשים, וקבלו חז"ל (שבועות ל.) דבעדים משתעי, והיינו אתם נצבים, שאתם בעצמיכם העדים, ע"כ דבריו:

ואמלא את דבריו על פי מה שאמרו בחגיגה פרק קמא דף ה"א (ע"א) רבי יוחנן כי מטי להאי קרא בכי, וקרבתי אתכם למשפט והייתי עד ממהר וגו' (מלאכי ג, ה), עבד שרבו מקרבו לדונו וממהר להעידו תקנה יש לו. ופירשו המפורשים כי ענין מצות וידוי דברים הוא על דרך שאמרו (בבא קמא עד ע"ב) מודה בקנס ואחר כך באו עדים פטור, וזהו שאמר עבד שרבו "מקרבו" לדונו וממהר להעידו, טרם יודה בעצמו לפטור, תקנה יש לו, בתמיה, דהוה ליח באו עדים ואחר כך מודה בקנס דחייב. ועל דרך זה פירשו שטרי חוב המוקדמים (שהנתבעים מקדמים להודות ולהתודות) פסולים והמאוחרים (שמאחרים להתודות וכבר באו עדים) כשרים (ראש השנה ב.). וזהו שאמר כאן אתם נצבים היום (בראש השנה, כמו שדרש בזוהר (בא לב ע"ב), ויהי היום (איוב א, ו) דא ראש השנה) לפני יי' אלקיכם, קודם שהוא יעיד בכם, על דרך שפירש הט"ז (או"ח סי' תקפה סוף סק"ז) הריעו לפני המלך ה' (תהלים צה, ו), עיי"ש: או יאמר דאיתא בתנחומא (נצבים א) למה נסמכה פרשה זו לפרשת קללות, לפי ששמעו ישראל כו' אמרו מי יוכל לעמוד באלו, מיד אמר להם משה (כט, ב) המסות הגדולות כו', ולא שמעתם בקולי, ולא עשיתי

אתכם כליה. ואם תאמר מפני מה עכו"ם מחויבים כליה ואנו קיימים, לפי שעכו"ם בשעה שבאים עליהם יסורין מבעטין בהם ואינם מזכירים שמו של הקב"ה, אבל ישראל כשיסורים באים עליהם הן נכנעין ומתפללין, שנאמר כוס ישועות וגו' (תהלים קטז, יג), צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא (שם, ג-ד), לכך נאמר אתם נצבים היום וגו'. דבר אחר, מה היום מאיר פעמים ומאפיל פעמים, אף אתם כשאפילה לכם אני עתיד להאיר לכם, אימתי, בזמן שתהיו כולכם אגודה אחת. וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלים עד שיהיו כולם אגודה אחת כו'. ויש להבין, הלא זה שאמר שישראל מתפללין בצר להם הוא דבר שהחוש מעיד, ומה צריך קרא על זה:

אבל לדעתי דברים בגו על דרך שאמרו (יבמות קה ע"ב) המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה, הכוונה, להתפלל בשביל צער שלמעלה, על דרך (ישעיה סג, ט) בכל צרתם לו צר, וכמו שאמרו (אבות פ"ב מי"ג) אל תעש תפלתך (דייקא לצורך עצמך) קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום ברוך הוא, בשביל צערו והעדר כבודו יתברך. והנפקותא בזה, שאם מתפלל בשביל עצמו, כל אחד ואחד בונה במה לעצמו, זה לפרנסה וזה לרפואה וזה לבנים וכדומה, ועל זה אמר בתיקונים (תקון ו, כב.) צווחין וכו' הב לנא מזונא וחיי, ולא אית מאן דקרי ליה בתיובתא דיחזור שכינתא לקודשא בריך הוא כו'. אלא צריך שיתאספו כולם בעצה אחת ובלב אחד לאביהם שבשמים לבקש רחמים שימלא רצונו להטיב לבריותיו, כי מקור הטוב רוצה להטיב, והעיקר לרחם על כללות ישראל למלא משאלותנו בכלל, ולגאלנו למען שמו יתברך שיתגדל ויתקדש בעולם, ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלקי ישראל מלך וגו'. וקבלתי מפי מוזלה"ה שקבל מצדיקים שאמר אדוננו אליהו ז"ל פירוש המאמר (סנהדרין צז.) אין בן דוד בא עד שתכלה פרוטה מן הכיס, היינו שלא יתפלל כל אחד ואחד על הפרט לצורך עצמו, כי אם על הכלל כולו יצא לבקש רחמים על גלות ישראל וגלות השכינה כביכול, והיינו עד שתכלה פרוטה, ר"ל הפרטיות, מן כיס הלב:

ועל דרך זה שמעתי לפרש מאמרם ז"ל (ברכות מט.) אימתי בונה ירושלים ה', בזמן שנדחי ישראל יכנס (תהלים קמז, ב), הכוונה, אם כל אחד ואחד מבקש בעדו ובעד ביתו הנה הנם מפוזרים במחשבותם על מה שכל אחד ואחד צריך לו, והנם נדחים ורחוקים זה מזה במחשבותם. ואימתי בונה ירושלים ה', בזמן שנדחי ישראל יכנס להיות לבבם פונה אל מקום אחד להתפלל על כלל ישראל ועל השכינה לסעדה ולהקימה, ע"כ דבריהם (ועיין מה שכתבתי מזה בפרשת וישב (ד"ה נראה) כנוסו וכנוס בניו הצילו (ב"ר פד, א) ובפרשת ויחי (ד"ה וידוע) על הפסוק (בראשית מט, א) האספו ואגידה לכם וגו'):

נמצא, ישראל כשמתפללים, עיקר תפלתם לא עבור הנוגע לעצמם, כי הם מקבלים היסורים באהבה, אך עיקר תפלתם בשביל צערו של הקב"ה, כי בכל צרתם לו צר, ובשביל העדר כבודו. וכל חפצם שיהיה לו נחת רוח בעולמו, ויהי כבוד ה' לעולם וישמח ה' במעשיו. וכמו כן עת נושעים מאת ה' ומצילם מכף אויביהם, נאמר (שמות טו, א) אז ישיר משה ובני ישראל וגו' ויאמרו לאמר אשירה לה', למען שמו יתברך כי גאה גאה, ולא בשביל עצמם, וכמו שכתבתי לעיל:

וזהו שאמר המדרש, ישראל כשיסורים באים עליהם הן נכנעים, כלומר הן לעצמם נכנעים ותכו לרגליו יתברך לקבל באהבה, ומתפללין כמו שנאמר כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, כלומר בשביל שם ה' וכבודו אקרא, צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא, כלומר בשביל שם ה' אקרא, ולא למעני (וכל המתפלל על חבירו הוא נענה תחלה (בבא קמא צב.), לכך אמר להם משה אף על פי שיסורים באים עליכם יש לכם עמידה). וממילא בהיות כן הנה הנם באים בלב אחד ובאגודה אחת, לא בשביל צורך כל אחד ואחד לבדו, אלא בשביל כבוד אביהם שבשמים. וזהו שאמר אתם נצבים, לשון תפלה (על דרך שאמרו (ברכות ו ע"ב כו ע"ב) אין עמידה אלא תפלה, שנאמר (תהלים קו, ל) ויעמוד פינחס ויפלל), כלומר אתם נצבים עומדים ומתפללים היום כולכם עבור הכלל, לפני יי' אלקיכם דייקא, עבור הנוגע אליו יתברך, לכך אתם נצבים עומדים וקיימים. ולכן סיים המדרש וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלין עד שיהיו כולם אגודה אחת, כנזכר לעיל לבלי להתפלל על הפרט כי אם על הכלל, כאמור: עוד יתבאר אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלקיכם וגו' לעברך בברית יי' אלקיך וגו' למען הקים אותך וגו' [כט, ט-יב]. על פי מה שכתב בספר סדורו של שבת (ח"ב דרוש ד פ"א מאמר א) לפרש מאמר חז"ל (ראש השנה יז ע"ב) על הפסוק (שמות לד, ו) ורב חסד ואמת, בתחלה ואמת ולבסוף ורב חסד, כי כתיב (איוב מא, ג) מי הקדימני ואשלם, ואמרו חז"ל (ויק"ר כז, ב) מי מל את בנו עד שלא נתתי לו בן, מי עשה ציצית עד שלא נתתי לו טלית, דלכאורה הוא דבר שאי אפשר להקדים למול או לעשות ציצית קודם שנולד לו בן או קונה טלית, אבל זה במעשה, אבל במחשבה יכול להקדים לכוון קודם המעשה למען יולד לו בן וימול אותו, וטרם קונה טלית מכוון שקונה טלית למען יקיים בו מצות ציצית, נמצא כל עיקר המעשה הוא רק בשביל המצוה, ולזה מגיע שכר מהדין. אבל מי הוא בבחינה זו לעשות עיקר מהמצוה להקדימה קודם המעשה, והמוני עם עושים המעשה בשביל עצמם ולהנאתם, ואחר זה כשנולד לו בן וקונה טלית לצורכו עושה המצוה, ולזה אינו מגיע שכר, רק בחסד, ולא בדין. וזהו שאמר מי הקדימני ואשלם, בדין. וזהו

שאמרו, בתחלה, מי שמקדים המצוה בתחלה קודם המעשה, ואמת, נוהג עמו במדת אמת, כללות חסד וגבורה, שתי ידים (הקדמת תקוני זוהר, יז.). ולבסוף, מי שאינו מקיים המצוה במחשבתו אלא עושהו לבסוף המעשה, אז נוהג עמו בבחינת ורב חסד, ע"כ דבריו. ועיין מה שכתבתי מזה ריש פרשת תזריע (ד"ה והנה):

וזהו שאמר אתם נצבים היום כלכם לפני הוי"ה אלקיכ"ם וגו', קיימים לפני הוי"ה מדת הרחמים, אלקיכם מדת הדין, כלומר זוכים בשתי ידים, חסד וגבורה, לעברך בברית יי' אלקיך ובאלתו (יתפרש מלשון (שמואל-ב יח, כג) ויעבר את הכושי, לשון הקדימו), כלומר להקדמתך, לאשר אתה מקדים במחשבה שהמעשה רק בשביל קיום ברית יי' אלקיך, הוא התורה אשר (אנכי) [יי' אלקיך] כורת עמך היום (בשביל שהוא יתברך נוהג עמך כך), וזהו שאמר למען הקים אותך היום לו לעם (בהוציאך ממצרים, ואת ערום ועריה (יחזקאל טז, ז), בלא תורה ומצות (מכילתא בא פ"ה), בשביל) והוא יהיה לך לאלקים אחר זה בקבלת התורה (ש"ר ג, ד), כמו כן אתה נוהג עמו יתברך להקדים במחשבה לעשות המעשה בשביל שתקיים המצוה אחר זה. ובהיותך עושה כך, בדין הוא שתטול שכרך להיות קיימים ונצבים לפניו בין בחסד ובין בדין: הנסתרות לה' אלקינו והנגלות וגו' [כט, כח]. אפשר לרמז למה שכתוב בחובת הלבבות (שער יחוד המעשה פ"ה) כי לפעמים יפתה היצר לאדם בהנחת החונף ויאמר לא יתכן עבודתך בלב שלם אלא בכסות כל מעשיך מבני אדם, ואל יראה עליך שום מדה טובה ולא משום יראת שמים, ואל תצוה על הטוב ולא תזהיר מהרע. אז תשיב לו כי לא זה הדרך, כי אם שראוי להסתיר מה שאפשר מבלי דעת בני אדם בו, אבל להתפלל בצבור וגם להורות לבני אדם דרכי ה' אין זה מהזהירות לעזבו בעבור עילת החונף, אך אני חייב לעשותו לשם שמים כו':

וזהו שאמר הנסתרות לה' אלקינו, והנגלות גם כן לשמו יתברך, לא בעבור שבח בני אדם. ושמא תאמר חוב לכסות כל מעשיו ובל יראה בהגלות נגלות לעין זולתו, על זה משיב אמרים לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל "דברי" התורה הזאת, כלומר הרי אנו ובנינו עד עולם מחויבים ליעשות את כל המצוה עלינו לצוותם בטוב ולהזהירם מהרע, כמו שנאמר להלן (לב, מו) אשר תצום את בניכם לשמור (ו)לעשות, אם כן הרי מוכרח לגלות מעשינו הטובים ויושר לבבנו הטוב לבנינו אחרינו, וכן לתלמידים הנקראים בנים (ספרי ואתחנן לד), והבן (עוד פירוש יקר פירשתי על זה בספר ייטב פנים בדבר הלכה ואגדה בסוגיא דאוונכרי (שוב אשיב אות ל)):

ושב ה' אלקיך את שבותך וגו']ל, ג]. גם להבין הפסוק (הושע יד, ב) שובה ישראל עד יי' אלקיך, ובילקוט (הושע רמז תקלב) אל תקרי עד אלא עד. כי כבר אמרו חז"ל (ברכות יז.) גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שרצוננו לעשות רצונו, ומי מעכב השאור שבעיסה, הוא היצר הרע המחמיץ, ושעבוד מלכיות. וכן אנו אומרים במסירת מודעה בערב ראש השנה, שרצוננו לעבוד את בוראנו, וכל מחשבה ורעותא דלבא אשר יעלה בלבנו נגד רצון קודשא בריך הוא, הכל מצד יצר הרע ואין לנו חלק בו. וכבר אמרו (עי' רש"י ברכות ריש לב.) אהא דכתיב (מיכה ד, ו) אשר הרעותי, כביכול אני גרמתי להם שבראתי יצר הרע. וזהו שאמר הכתוב (תהלים קג, י-טז) לא כחטאינו (כאלו היה חטאינו מחמתנו) עשה לנו, ולא כעונותינו (מחמתנו) גמל עלינו וגו', כי הוא ידע יצרנו, והכל מכחו ומחמתו, על דרך שאמרו ז"ל (סוטה ג.) אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנס בו רוח שטות, ומחמתו הוא. ומהאי טעמא פושעי ישראל מלאים חרטה, כי אחר שעבר וחלף לו רוח של שטות ממנו, איננו עוד במעמדו הראשון, כי אם מכיר האמת ומתחרט. וזהו שאמר כי רוח עברה בו, ואיננו, כלומר רוח של שטות עבר בו באדם, ואחר כך כשאיננו כי הלך לו אז ולא יכירנו עוד מקומו מדרגתו של האדם, כי שב ומתחרט:

וזה עיקר התירוץ שלנו לפני בוראנו החוקר לב, והוא יתברך יודע מחשבות לבנו ומעיד עלינו שכן הוא. וזהו "שובה" ישראל, כלומר שוב ותרוץ כפי האמור, כי עד ה' אלקיך על דברך כי כשלת בעונך, כלומר שעוניך הם על ידי היצר הרע הנקרא מכשול (סוכה נב.). והיינו דכתיב (תהלים לח, טז) לך ה' הוחלתי ואתה תענה (מענה בעדינו) ה' אלקי.

וזהו שאמר ושב ה' אלקיך את שבותך, שהוא יתברך ישוב תשובתך, והבן:

והותירך יי' אלקיך בכל מעשה ידיך בפרי בטנך וגו' כי ישוב וגו' [ל, ט"י]. יתבאר על פי דכתיב גבי אברהם (בראשית יח, יט) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו' ושמרו וגו', ופירשו הקדמונים כי הידיעה והאהבה לאברהם לא בשביל עצמו לבד, כי הלא היה לעבודתו קץ וסוף אחר אשר נאסף, כי אם מחמת שיצוה את בניו וגו' ושמרו וגו', הנה הם עובדים את השי"ת מכחו, וברא כרעיה דאבוה, על כן לא פסקה עבודתו וכאלו עודנו עומד חי לפני קונו ועובדו, וכמו שפירשו גבי (תענית ה ע"ב) יעקב אבינו לא מת, מקיש הוא לזרעו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים (עי' כלי יקר בראשית מז, כז). וכבר פירש בספר מאור ושמש (פר' נצבים ד"ה הנסתרות), הנסתרות ליי' אלקינו והנגלות לנו ולבנינו (כט, כח), כי עיקר עבודה בתפלה ובכל מצות מעשיות כמו תפילין וציצית וכדומה הוא הכונה והעבודה שבלב להאמין ביחודו ואחדותו ואשר לו יתברך הכח והממשלה כו', אמנם המעשה הוא למען ללמד אחריו לעבוד את ה', כי אם היתה העבודה בלב לבד

לא היה ניכר לזולתו ללמוד ממנו. וזהו שאמר הנסתרות (שבלב) ליי' אלקינו, והנגלות (במעשה) לנו ולבנינו לעשות וגו', כדי שילמדו בנינו לעשות, ע"כ דבריו. וזהו שאמר באברהם אשר יצוה את בניו וגו' ושמרו וגו' לעשות, דייקא:

והנה, לולי תולדותיו של אדם אין לו השארה בעולם הזה, כי אם מכח תולדותיו יש לו השארה כאלו עודנו עומד נשאר חי וקיים, וזכרו לא יסוף מזרעו. וזהו שאמר והותירך יי' אלקיך, לא על ידי הכוונה והמחשבה לבד, שזה לא יבינו, כי אם בכל מעשה ידיך דייקא בפרי בטנך, שתלמדם לשמור ולעשות כמוך, כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך בשביל תולדותם, הוא מה שאמר באברהם כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו', אך באופן כי תשמע (אתה) בקול יי' אלקיך וגו', על דרך (בבא מציעא קז ע"ב) קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים, כי תשוב אל יי' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך אז יהיו דברים נשמעים לבניך, כי דברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב, וכמו שפירש האלשי"ך (לעיל ו, ו) והיו הדברים האלה וגו' על לבבך אז ושננתם לבניך:

כי המצוה הזאת וגו' לא נפלאת הוא ממך ולא רחוקה הוא לא בשמים הוא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמענו אותה ונעשנה וגו' כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך לעשותו [ל, יא-יד]. ובמדרש רבה (ד"ר ח, ב) הלכה, אדם מישראל שעומד לקרות בתורה כיצד מברך, כך שנו חכמים הפותח והחותם בתורה מברך לפניה ולאחריה וכו'. ואם תאמרו שמא לרעתכם נתתי לכם את התורה, לא נתתי אותה לכם אלא לטובתכם, שמלאכי השרת נתאוו לה ונעלמה מהן שנאמר (איוב כח, כא) ונעלמה מעיני כל חי וגו', אמר להן בני, ממלאכי השרת היא נפלאת, אבל מכם אינה נפלאת, מנין, ממה שקרינו בענין כי המצוה הזאת וגו' לא נפלאת הוא ממך. והוא משולל הבנה מה סלקא דעתא לומר לרעתכם נתתי תורה:

והנראה לי בזה על פי הידוע שיש בתורה שני חלקים, חלק המעשיי וחלק העיוני והמדע להשיג השגה אלקית, ומבואר בספר העיקרים בפתיחה בענפים (אות א) שעל ידי חלק המעשיי יעלה ויבא ויגיע לחלק המדע והשגה בנסתרות לה', כי כל התורה שמותיו של הקב"ה, והיא מדברת במעשה תחתונים ומרמזת בעליונים בסודותיה הצפונים בה, ולכן כשיעשה האדם איזה מצוה בכוונה הראויה לה אזי יתעורר על ידי המצוה הזאת אותו כח מהשם המרומז בה ויושפע עליו שפע אלקי להשיג טעמיה וסודותיה הנעלמים בה, ובזה מפרש שם להלן (הקדמה, ענפים אות ג) שזה שאמר דוד (תהלים צ, יז) ויהי נועם ה' [אלקינו] עלינו היינו נעימות השגתו יתברך, ומעשה ידינו כוננה עלינו לזכות למעשה, ומעשה ידינו כוננהו להשיג נועם ההשגה הצפון בה, ע"כ דבריו: והיינו דאיתא

במדרש (מדרש אגדה במדבר יז, יא) ובגמרא (שבת פח ע"ב פט.) בשעה שעלה משה למרום לקבל התורה אמרו מלאכי השרת מה לילוד אשה בינינו, אמר לו הקב"ה החזר להם תשובה וכו', תורה מה כתיב בה (לעיל ה' יז) לא תרצח ולא תנאף ולא תגנוב, כלום רציחה או ניאוף או גנבה יש בכם. ויש להבין מה עלה על דעת מלאכי השרת, האם לא ידעו מה כתיב בתורה דברים שלא שייך אליהן. אלא שהם נתאוו שיתנו להם סודות התורה, כי סברו שהאדם אינו יכול לקיימה, רק במעשה, ולא לבא להשיג סודותיה, לאשר הוא ילוד אשה וקצרה השגת שכלו. על זה השיב להם (הקב"ה) [משה] תורה מה כתיב בה לא תרצח וכו', ובכל אלה המצות יש סודות נעלמים, וכאשר יכבוש אדם תאותו ויצרו הרע וישמור ויזהר בהן וכיוצא בהן, על ידי זה יזכה להשיג הסודות הנעלמים בם: וזהו שאמרה תורה כי המצוה הזאת וגו' לא נפלאת הוא ממך ולא רחוקה הוא, היינו הסוד הטמיר ונעלם. לא בשמים הוא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמענו אותה, היינו להבין לנו הסוד שבה, אחר זה ונעשנה, שמחלק העיון נבא לידי מעשה, וכן ולא מעבר לים הוא לאמר וגו' וישמענו הסוד תחלה ואחר זה ונעשנה, כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך (להבין הסוד) לעשותו, ר"ל על ידי עשותו במעשה תזכה להבין נפלאות שבתורה הצפונים בה:

והנה, בגמרא שבת פרק ב' דף כ"ה (ע"ב) איתא הדלקת נר בשבת חובה, וכתבו התוספות (ד"ה חובה) יש שרוצים לומר דאין לברך על הדלקת נר מדקרי ליה חובה, כדאמרינן בחולין (קה.) מים אחרונים חובה ואין טעונין ברכה. ואומר רבינו תם (שו"ת ספר הישר, סי' מה אות ד) דלא דמי למים אחרונים דלא הוי אלא להצלה בעלמא (ממלח סדומית המסמא את העינים), אבל הדלקת נר הוא חובה של מצות עונג שבת, לכן טעון ברכה, ע"כ דבריהם. ובזה יתבאר המדרש, שממה שאמר לא נפלאת הוא ממך, היינו הסודות, שמזה נובע שמברך כמו שאמר להלן, וזה שפתח ואמר כיצד מברך כך שנו חכמים וכו', על זה אמר ואם תאמרו שמא לרעתכם נתתי לכם התורה, ר"ל ואם תאמרו שעל ידי המעשה לא ישיג הנפלאות הנעלמים בה, ולא נתנה התורה רק להציל האדם ממה שנולד בטבע רע ומדות מגונות על זה ניתנה התורה להצילו מרעתו, ואם כן אין צריך לברך, כעין דמצינו במים אחרונים, על זה אמר לא נתתי אותה לכם אלא לטובתכם, בשביל שמשיג על ידי המעשה הנפלאות וסודות שבה, שמלאכי השרת נתאוו לה בשביל סודותיה ונעלמה מעיני כל חי, אבל מכם לא נפלאת, מנין, ממה שקרינו בענין לא נפלאת הוא ממך, ואם כן טובה גדולה היא ועונג נפש, ועל כן צריך שיברך, והבן: כי קרוב אליך הדבר מאוד וגו' [ל, יד]. על דרך שדרשו חז"ל (קה"ר ג, טז עה"פ בראשית א, לא)

טוב זה יצר טוב, מאוד זה יצר הרע. ובמדרש (ויק"ר כט, יב) אמר, בכל המוספין כתיב והקרבתם, ובראש השנה (במדבר כט, ב) ועשיתם (אשה), אלא אמר הקב"ה מעלה אני עליכם כאלו נעשיתם היום לפני, וכאלו היום בראתי אתכם בריה חדשה. ועל פי פשוטו, מחמת שנעשו טהורים מחטא כקטן שנולד דמי, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"ד) מדרך השב להיות צועק לפני ה' ומשנה שמו, כלומר אני אחר ואינני אותו האיש שחטא, ומשנה מעשיו [כולן] לטובה, ע"כ דבריו. וכבר אמרו חז"ל (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה) אברהם הפכו לטוב, שנאמר (נחמיה ט, ח) ומצאת את "לבבו" נאמן: וזהו שאמר כי קרוב אליך הדבר, ושמא תאמר השאור שבעיסה מעכב, הוא היצר הרע, על זה אמר מאוד, זה יצר הרע, בפיך ובלבבך לעשותו בריה חדשה וגם להחזירו לטוב. ועיין בעץ חיים שער קיצור אבי"ע (שער נ פ"ג) איך יכול לעשות את היצר הרע טוב ומלאך קדוש:

או יאמר כי קרוב אליך וגו' בפיך ובלבבך לעשותו [ל, יד]. ובזה יתבאר המדרש (ד"ר ח, ה) כי המצוה הזאת וגו' (ל, יא) למלך שהיה לו אבן טובה והפקידה אצל אוהבו, אמר לו תן דעתך עליה ושמור אותה, שאם תאבד לא יש לך מהיכן לפרוע לי, ואף אני לא יש לי כיוצא בה, ונמצאת חוטא עלי ועליך. כך אמר משה, אם שמרתם את התורה לא על עצמיכם אתם עושים צדקה, כי אם עלי ועליכם, מנין, שנאמר (לעיל ו, כה) וצדקה תהיה לנו, לי ולכם, אימתי, כי נשמר לעשות את כל המצוה הזאת, עכ"ל. והוא צריך ביאור:

והנראה לי בזה בהקדם לפרש הנאמר בסוף פרשת תבוא ושמרתם את דברי הברית הזאת וגו' למען תשכילו את כל אשר תעשון, וסמיך ליה אתם נצבים היום כולכם לפני ה' אלקיכם וגו', והענין, כי גלוי וידוע (שער הכוונות, ענין ראש השנה דרוש ז עמ' רנח) כי יסוד ושורש העבודה בימים הקדושים הבאים ומצות תקיעת שופר הוא להביא המוחין לזעיר ונוקביה, לנסרם זה מזה ולהמתיקן ולהחזירם פנים אל פנים. ולכן שופר בא"ת ב"ש בפו"ג, עולה יחוד הוי"ה אדנ"י. וזה סוד תקיעה, תקע י"ה, הם המוחין חכמה ובינה להכניסן לזעיר ונוקביה לייחד הוי"ה אלקי"ם העולה קי"ב, עם י"ה, קכ"ז, להמתיק החמשה אותיות אלקים עם הג' אלקים של שופ"ר והכולל, ועולה תשעה, סך הכל קו"ל, וזה לשמוע "קול" שופר, כמבואר בכוונת הברכה (ח"ג סח ע"ב). וזהו שאומרים אחר התקיעות (תהלים פט, טז-יז) אשרי העם "יודעי" תרועה וגו', היינו שיודעים הכוונה, בשמך יגילון כ"ל היו"ם, עולה עם הכולל קי"ב, כמבואר בסידור (שם עא.). ונראה לי שזה שאמרו לענין שופר (ראש השנה כט ע"ב) שמא ילך אצל "בקי" ללמוד, רמזו שילך ללמוד כוונות של שופר, יחוד הוי"ה אלקי"ם פנים אל פניס העולה בק"י, והוא

ראשי תיבות ב'רכה ק'דושה י'חוד, והבן: וידוע (זוהר פינחס רל ע"ב) כי כל יחוד וזווג תפארת ומלכות הוא על ידי אות ברית, מדת יסוד, הנקרא "כל" בשמים ובארץ (דברי הימים-א כט, יא), דאחיד בשמיא וארעא (זוהר בראשית לא.), בסוד (בראשית לז, ב) אלה תולדות יעקב יוסף, כמבואר בזוהר וישב (קפ.), עי"ש. ועיין תקוני זוהר תיקון כ"א בסופו (סא ע"ב) כד אית בישראל משכילין בחכמה, ידעי לזרקא להההוא אבנא כו'. וזהו שאמר ושמרתם את דברי "הברית" ("יסוד") ה"זאת" (מלכות (זהר לך צד.)ן למען תשכילו "את" (הוא מלכות, כמבואר בזוהר הרבה פעמים (בראשית נג ע"ב ויחי רמז.), ובפרשת תרומה (קלה ע"ב) ברכו "את" ה' המבורך) "כל" ("יסוד") אשר תעשון, כלומר שתביאו מוח חכמה ושכל לבחינת "את כל" ולתקן אותם, בסוד (שמואל-ב ח, יג) ויעש דוד שם, והבן. והיינו דסמיך ליה אתם נצבים היום, בראש השנה (למען יהיה) לפני הוי"ה (נגד פני הוי"ה) אלקיכ"ם,שיהיה היחוד הוי"ה אלקיכם פנים אל פנים. והיינו לעברך בברית הוי"ה אלקיך, בהתקשרות של הוי"ה אלקים. וזה סוד תשובה, תשוב ה' אל יה"ו (עי' זוהר נשא קכב.), כסוד (שיר השירים ה, ב) שראשי נמלא ט"ל, מנין יה"ו באלפין, וצריך לתקן להחזיר הה"א למקומה שיהיה שם מ"ה במילואו עולה אד"ם. וזהו שנאמר (ל, ד) אם יהיה נדחך בקצה השמים, כנוי לתפארת (זוהר בראשית לא.), וקצהו הוא העטרה מדת מלכות, ואם ח"ו בחינת מלכות נדח מבחינת "שמים", בסוד (איכה ב, א) השליך "משמים" ארץ, ואז נמלא רק ט"ל, ונדחה הה"א ממקומה. וזהו שאמר בקצה "השמים", קצה של אותיות "השמים", הוא מ"ה למפרע, שאינו במילואו וטובו, משם יקבצך ה' אלקי"ך, יחוד הוי"ה אלקים:

והנה, בזוהר וארא דף כ"ו (ע"ב) כ"ז (ע"א), וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלקים (לעיל ד, לט), והשבות אל לבך מיבעיא ליה, מה לבבך, אלא דא יצר טוב ויצר הרע לאכללא לון כחדא, שמאלא בימינא, כדין תשכח כי ה' הוא האלקים, דהא אתכלל דא בדא ואיהו חד, עי"ש. וזהו שנאמר למעלה (ל, א-ב) והיה כי יבואו וגו' והשבות אל לבבך, לאכללא לון כחדא, ושבת עד הוי"ה אלקיך, כלומר שתשוב עד הוי"ה שם אלקיך, יחוד הוי"ה אלקים, ושמעת "בקולו", קו"ל עולה הוי"ה אלקי"ם י"ה ומיתוק ה' אותיות של אלקים וג' אלקים עם הכולל, כנאמר למעלה בכוונה של לשמוע "קול" שופר, וזה שסיים כי תשוב אל הוי"ה אלקיך, יחוד הוי"ה אלקים, בכל "לבבך", התכללות שמאלא בימינא, ובכל נפשך, נפ"ש עולה ת"ל, חמשה אלקי"ם הממותקים:

ועל זה אמר כי המצוה "הזאת", הוא מצות תשובה, תשוב ה'. או יאמר המצוה של "הזאת", לחברם זה עם זה, כמו שאמר ושמרתם את דברי הברית "הזאת", לא נפלאת

הוא וגו'. לא "בשמים", הוא כנוי אל התפארת, לאמר מי יעלה לנו השמימה וגו'. ולא מעבר "לים", הוא כינוי אל המלכות, הנקרא "ים" בזוהר הק' (שלה קסג ע"ב), כלומר ואיך אפשר לי לייחד תפארת עם מלכות, כי קרוב אליך הדבר (מלכות) "מאד" (אותיות "אדם") בפיך "ובלבבך" (דייקא, התכללות שמאלא בימינא) לעשותו. או יאמר "בפיך ובלבבך", שיהיה פיך ולבך שוה לטובה, על דרך (תהלים יט, טו) יהיו לרצון אמרי "פי" והגיון "לבי", ואז יתייחד למעלה מלכות "פה" (הקדמת תקוני זוהר, יז.), ו"לב", כנוי אל התפארת כנודע (זוהר נשא קכח ע"ב), והבן:

והנה, ידוע (עץ חיים, שער ט פ"ז) כי ה' אחרונה מדת מלכות הוא שם ב"ן. ובהתחברה עם הוי"ה שם מ"ה, נמשך א' משם הוי"ה אל שם ב"ן, כמבואר בשערי גן עדן, כי הוי"ה דזעיר אנפין הוא חול"ם שו"א קמ"ץ העולה מ"ו, ונשאר א' יותר ממ"ה, הנמשך לשם ב"ן, ונעשה "אבן" שתיה, אבנא טבא, עיין בכוונות הספירה (ח"ג כה.). ועליה אמר יעקב (בראשית כח, כב) "והאבן" הזאת אשר שמתי וגו'. וזהו שאמר המדרש על כי המצוה הזאת וגו', למלך שהיה לו "אבן" טובה והפקידה אצל אוהבו, ירמוז לה' אחרונה היא השכינה הקדושה השוכנת בתוכנו, אמר לו, משה שמור אתה כו', עד שנאמר וצדקה תהיה לנו, לי ולכם, אימתי, כי נשמר לעשות את כל המצוה הזאת, היינו כשנשמור לתקן ולייחד את כל המצוה של "הזאת" "לפני" ה' אלקינו, שיהיה אל פני הוי"ה, מלכות, הנקרא אלקינו (זוהר נח סח ע"ב), אז בהתייחד "צדק" ו"צדיק" נקרא צדקה (עץ חיים, שער לט דרוש יד עמ' רנט). וזהו שאומרים (מוסף לר"ה, תפלת זכרונות) מראשית כזאת הודעת, כלומר מבחינת חכמה הנקרא ראשית, הודעת זאת, הוא מדת מלכות, כי אבא חכמה יסד ברתא (זוהר פינחס רנח.) מלכות, "ומלפנים" אותה גלית, כלומר ולא לאחור כי אם מלפנים, פנים אל פנים, והבן:

על פרשת וילך

מה כתיב למעלה ראה נתתי לפניך וגו' [ל, טו-יט], וילך משה וידבר את הדברים האלה אל כל ישראל ויאמר אליהם [לא, א"ב]. יש להבין מה דדייק אל "כל" ישראל. תו הקשה הר"מ אלשיך, אחר שאמר וידבר, למה לי ויאמר:

והנראה לי בזה דהך וידבר את הדברים האלה קאי על ענין שלפניו, דכתיב למעלה ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע אשר אנכי מצוך היום לאהבה את יי' אלקיך וגו', החיים והמות נתתי לפניך וגו' ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך, וקשה, וכי בעת הוכיחם והזהירם אמר להם שיעבדו על מנת לקבל פרס, הלא

חכמים הגידו (אבות פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס. ותו, דזה סותר מה שאמר למעלה אשר אנכי מצוך היום לאהבה את יי' אלקיך, והעובד על מנת לקבל פרס אינו עובד מאהבת ה' כי אם מאהבת השכר ומיראת העונש. וכבר כתבתי למעלה לפרש כי התורה נקרא חיים, כדכתיב (לעיל ל, כ) כי הוא חייך, וכתיב (שם ד, ד) ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כולכם היום, והפורש מהתורה נקרא מת, כמו שאמרו (ברכות יח ע"ב) רשעים בחייהם קרוים מתים, והשכר נקרא טוב וברכה, והעונש רע וקללה. וזהו שאמר ראה נתתי לפניך את החיים (הוא עצם התורה) ואת הטוב (הוא השכר) ואת המות (היפך דרך התורה) ואת הרע (הוא העונש), אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה' אלקיך, כלומר שלא לעבוד מכח שכר ועונש, כי אם מאהבה. וזה עצמו שאמר אחר זה החיים (התורה) והמות (הפכו) נתתי לפניך, הברכה (השכר) והקללה (העונש), ובחרת בחיים לשמור התורה בשביל שהיא עצם החיים, לא מכח שכר ועונש, למען תחיה, תהיה צדיק הנקרא חי (שם ע"א) אתה וזרעך, צדיקים כמוך, כי העובד מאהבה מרצונו הטוב מנחיל כח אהבתו ויראתו לבניו אחריו, כדכתיב (לעיל ה' כו) מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה "אותי" דייקא וגו' למען ייטב להם ולבניהם לעולם, מה שאין כן העובד מכח הכרח שכר ועונש, לא יורק מכלי אל כלי, כמו שביארתי לעיל בפרשת נח (ד"ה או יאמר) ופרשת ראה (ד"ה עוד [הא']): ועל פי פשוטו יש לומר, ובזה נדרוש סמוכין הנאמר בסוף פרשת תבוא (שם כט, ח-י) ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם למען תשכילו את כל אשר תעשון אתם נצבים היום כולכם וגו' ראשיכם שבטיכם וגו' טפכם נשיכם וגו', יבואר על פי מה שכתב הרמב"ם ז"ל פרק י' הלכה א' מהלכות תשובה, אל יאמר אדם הריני עושה מצות התורה כדי שאקבל הברכות הכתובות בה או כדי שאזכה לחיי העולם הבא, ואפרוש מהעבירות שהזהירה תורה כדי שאנצל מן הקללות הכתובות בה או כדי שלא אכרות מחיי עולם הבא, כי אינו ראוי לעבוד את ה' על דרך זה, שהעובד על דרך זה עובד מיראה, ואינה מעלת החכמים, ואין עובדים על דרך זה אלא עמי הארץ והנשים והקטנים, שמחנכין אותם לעבוד מיראה עד שתרבה דעתן ויעבדו מאהבה. כי העובד מאהבה עוסק בתורה ומצות לא מפני שום דבר בעולם, לא מפני יראת הרעה ולא כדי לירש הטובה, אלא עושה האמת מפני שהוא אמת וכו', והוא שצונו בה הקב"ה על ידי משה, שנאמר (שם ו. ה) ואהבת את יי' אלקיך. ובהלכה ה' כתב וז"ל, כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר או שלא תגיע אליו פרעניות הרי זה שלא לשמה, וכל העוסק בה לא ליראה ולא לקבל שכר אלא מפני אהבת אדון כל הארץ, הרי זה עוסק בה לשמה, ואמרו חכמים (פסחים נ ע"ב) לעולם יעסוק אדם בתורה

אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים וכל עמי הארץ אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרבה דעתן ויתחכמו חכמה יתירה ואז מגלים להם רז זה מעט מעט עד שישיגוהו ויעבדוהו מאהבה, עכ"ל:

והנה, אדוננו משה רבינו ע"ה גילה ענין שכר ועונש בפרשת תבוא (כח, א-ב), והיה אם שמוע תשמע וגו' ובאו עליך כל הברכות וגו', והיה אם לא תשמע [וגו'] ובאו עליך כל הקללות וגו', ולמיחוש בעי פן יאמרו נא ישראל כי הותר לעבוד מכח שכר ועונש, ובאמת אין זה דרך החכמים והמשכילים, לזה הזהירם ואמר להם ושמרתם את דברי הברית הזאת (הוא התורה) ועשיתם "אותם" דייקא, לא מפני דבר זולתו מכח שכר ועונש, כי אם עשו האמת באשר הוא אמת, למען "תשכילו" את כל אשר תעשון, שזה דרך המשכילים והחכמים העובדים מאהבה. ומה שאני אומר שכר ועונש הוא מפני שאתם נצבים היום כולכם וגו' ראשיכם שבטיכם וגו' כל איש ישראל טפכם נשיכם וגרך וגו' מחוטב עציך עד שואב מימיך, וכשמלמדין את הטף ונשים ועמי הארץ אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרבה דעתן ויבאו לעבוד מאהבה: וזהו שאמר כאן ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע אשר אנכי מצוך היום לאהבה כו', לא מכח שכר ועונש, אלא מפני שבכלל ישראל יש קטנים ועמי הארץ שלא ישיגו מדרגה זו לעבוד מאהבה, על זה אמר החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך, כלומר שאתה רשאי להתחיל לבחור בחיים למען תחיה וגו', כמו שאמרו חז"ל לעולם יעסוק בתורה אפילו שלא לשמה כו'. וזהו שאמר וילך משה וידבר את הדברים האלה, האמורים למעלה ובחרת בחיים למען תחיה וגו', אל "כל" ישראל דייקא, שיש בתוכם טף ונשים ועמי הארץ שמלמדין אותן לעבוד מכח שכר ועונש, להרגילם לעבודה עד שישיגו אמתת עבודה מאהבה, ואחר זה ויאמר אליהם בן מאה ועשרים וגו':

וזהו שאמרו חכמים (חגיגה ג.) בפרשת הקהל, אנשים באים ללמוד, נשים לשמוע, טף למה באים, כדי ליתן שכר למביאיהם. והקשה זקיני מהרש"א (חדושי אגדות שם ד"ה נשיס) הא כתיב בהדיא (להלן לא, יג) ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו וגו'. תו הקשה הרי"ף בעין יעקב (שם סי' ב ד"ה אם) הא בלאו הכי יש להם שכר טוב, במה שמקיימין מצות הקהל. תו קשה לי, אם הקטנים אינם מבינים כלל מה לנו בבואם שמה, ולמה יגיע על ידי זה שכר למביאיהם. אבל לדעתי נראה דוודאי איירי בקטנים המבינים ושומעים, כדכתב בקרא בהדיא, אלא דקאמרו טף למה באים, דמצות חינוך אינו אלא מדרבנן. ועל

זה אמר כדי ליתן שכר למביאיהם, ואין רצונם לומר על שילום השכר, אלא הכוונה על אמירות השכר, על דרך שנאמר בקרא (לעיל יא, כו-כט) ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה וגו' ונתתה את הברכה על הר גריזים וגו', שהכוונה על האמירה של ברכה וקללה. וכוונתם בזה, כי כתיב (לא, יא) תקרא את התורה הזאת, שבה שכר ועונש, ופן יאמרו נא ישראל שמותר לעבוד על מנת לקבל פרס, ולזה היה המצוה להביא הקטנים, למען יבינו כי ענין עבודה מכח שכר ועונש לא נאמר רק לקטנים והדומה להן שאינם משיגים לעבוד מאהבה. ואם לא היו מביאים הקטנים, היו סוברים כי גם לגדולים בעלי דעה הותר על מנת לקבל פרס. וזהו שאמרו טף למה באים, כדי ליתן שכר, היינו לומר שכר, למביאיהם, שעל כן הוצרך לומר להם שכר ועונש כי אולי המצא תמצא גם בין הגדולים חסרי מדע כמו עמי הארץ שאינם מבינים ענין עבודה מאהבה:

והנה הדבר מפורש במקרא עצמו (לא, יא-יג) תקרא את התורה הזאת (שבה שכר ועונש, מפני שהקריאה) נגד כל ישראל באזניהם, הקהל את העם (פחותי ערך) האנשים והנשים והטף וגרך וגו', למען ישמעו ולמען ילמדו "ויראו" את הוי"ה הנאמן לשלם שכר, אלקיכם הנאמן ליפרע (כמו שפירש רש"י פרשת אחרי (ויקרא יח, ה)), ואחר זה ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת דייקא, לא מפני דבר זולתו, אלא מאהבה. ושמא תאמר טף למה באים, על זה אמר ובניהם (הקטנים) אשר לא ידעו ישמעו ולמדו "ליראה" וגו', והבן:

עוד אדרוש סמוכין. מה כתיב למעלה לשבת על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיך וגו' לתת להם [ל, כ], וילך טשה וגו' [לא, א-ב]. בהקדים הא דכתיב בפרשת לך (בראשית טו, א"ב) אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר וגו' שכרך הרבה מאוד ויאמר אברם אדנ"י ה' מה תתן לי, ובזוהר (לך צ.) זה לשונו, אדנ"י, אל"ף דל"ת נו"ן יו"ד, הוי"ה, בניקוד אלקי"ם, מ"ה, יו"ד ה"א וא"ו ה"א (כך גרס העטרת צבי (שם ד"ה שם ויאמר)), חבורא דתרין עלמין כחדא, תתאה ועלאה. ופירש העטרת צבי (שם) שבזה מתרץ קושיא דלהלן (בזוהר שם) ואבר[ה]ם על מה אמר דא. והנה בזה ניחא, שאמר אברהם בניחותא "מה" תתן לי, כלומר שתתן לי בן לחבר תרין עלמין כחדא, עיי"ש:

ונראה לי ביאור הדברים האלו על פי דאיתא בתקוני זוהר תקונא שתין ותשע (קיא ע"ב) וז"ל, בגין דא אתגלגל אדם בתלת אבהן ואתתקן מה דאתעקר, נחית באברם ונטע ביה ה', נחית ביצחק ועביד איבא [דאיהו] יו"ד מן י'צחק, [נחית] ביעקב נטע ביה וא"ו, ו'אלקי יעקב (שמות ג, ו), ולבתר אתא משה ונחית חמשה חומשי תורה, ובזה אשלים אילנא בשמא דהוי"ה, דלאבהן לא אתגלי בגין דלא הוי שמא שלים, הדא הוא דכתיב (שם ו, ג) ושמי יקו"ק לא נודעתי להם, במה דחב אדם אתתקן, עיי"ש. עוד בתקון שבעין (קיט

ע"ב קכ.) תלת אתוון אתכלילו ביעקב (פירוש, באברהם ה', ביצחק יו"ד, ביעקב וא"ו), כד אתא משה אשתלים ביה ה"א בתראה ושריא עליה (יקו"ק) [יה"ו] ואשתלים ביה הוי"ה, ובגין דא ושמי יקו"ק לא נודעתי להם, אבל למשה ואמרו ל' מ'ה שמ'ו מ'ה אומר אליהם (שם ג, יג), דבתר דאשתלים במשה יקו"ק שריא עליה יו"ד ה"א וא"ו ה"א ואתקרי מ"ה כו', עיי"ש. וזהו שאמר היה דבר יקו"ק אליו במחזה, בבחינת מחזה דייקא, דלא אתגליא, כמבואר בזוהר (לך פח ע"ב) ובסתרי תורה (שם), כמה דאת אמר (במדבר יב, ו-ז) במראה אליו אתודע ותרגומו בחזוון וגו' לא כן עבדי משה וגו', לאמר וגו', איתא בסתרי תורה (שם פט.) לאמר ולאכרזא בכל לשון כו', ש'כרך ה'רבה מ'אד, ראשי תיבות מש"ה (מגלה עמוקות אופן נו), רמז לו כי יצא ממנו משה שיזכה לבחינת התגלות הוי"ה העולה במילואו מ"ה, על כן "מאד" אותיות "אדם" (ב"ר ט, יב), שבו אתתקן אדם. ועל זה אמר אברהם בניהותא מ"ה תתן לי, שתתן לי זרע להשלים שם מ"ה:

והנה, באברהם נטע ביה ה"א עלאה, ובמשה אשתלים ה"א תתאה, היינו חיבורא דתרין עלמין כחדא, והבן. וזהו שאמר לשבת על האדמה, כמשמעו, וירמוז לה' אחרונה, אשר נשבע ה' לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב, דבהן הו"י, אשתלים לתת להם זרע להשלים ה"א, שם מ"ה, והוא משה. "להם" למפרע "ל-מה". וזהו שאמר וילך משה וידבר את הדברים האלה, חמשה חומשי תורה, אל כל ישראל, ובזה אשתלים ה' תתאה. ועל כן ראשי תיבות של ה'דברי'ם ה'אל'ה הן ב' ההי"ן, וסופי תיבות מ"ה, לרמז שעל ידי משה אתחברו תרין עלמין כחדא ואשתלים שם מ"ה. נמצא היה משה בחינת ה' מלכות, וכתר ליהושע, וזהו שנאמר ויאמר אליהם בן מאה (מלכות) ו"עשרים" עולה כת"ר אנכי היום, ויבואר זה באורך סוף ברכה (אות יא). אף על גב דבזוהר פרשת חיי (קכג.) ולקוטי תורה (ר"פ חיי) מפרש מאה כתר ועשרים חכמה ובינה, הלא ידוע (סנהדרין לד.) דברי תורה כפטיש כו':

ויקרא משה ליהושע וגו' לעיני כל ישראל חזק ואמץ כי אתה "תבוא" את העם הזה וגו']לא, ז]. ולהלן (לא, כג) נאמר ויצו את יהושע וגו' חזק ואמץ כי אתה "תביא" וגו', ועיין רש"י. עוד יש לדקדק, דלהלן לא נאמר לעיני כל ישראל: ונראה לי בהקדם שאמרתי (פר' וישב ד"ה ועל פי) טעם על אשר ראשי בני ישראל נקראים (במדבר טו, כד) עיני העדה, מלבד הפשוט, והוא על פי המבואר במדרש פרשת חיי (ב"ר נט, ה) אברהם ברך את הכל, ומי ברכו, ה', שנאמר (בראשית כד, א) וה' ברך את אברהם בכל. ופירשו המפורשים דהא בהא תליא, מחמת שהוא ברך את הכל, לכך ברכו ה' בשבילם להיות צנור המשפיע. וזהו שאמר ברך את אברהם בכל, כלומר על ידי כל, להיות צנור משפיע

להם. ועל דרך זה אמרו חכמים (תענית ז.) ומתלמידי יותר מכולם, וכן כתיב (ירמיה לא, לג) כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם, כלומר שעל ידי הקטנים התלמידים נשפע שפע וחכמה ודעת לגדולים כדי להשפיע לתלמידיהם, ע"כ דברי המפורשים. והנה האלשיך (חבצלת השרון דניאל ב, כב ד"ה עוד) מפרש ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרא, כי כתבו חכמי הטבע כי העין אין לו אור בעצמותו, אלא הוא כלי מוכן לקבל אור מאור אחר כגון השמש או הירח או הנר, כי אלו היה לו אור בעצמותו היה יכול לראות אף בחושך. אבל הקב"ה הוא אור בעצמותו יתברך, וזהו שאמר ידע מה בחשוכא, כי ונהורא עמיה שרא, ע"כ דבריו. ולזה נקראים הראשים עיני העדה, לומר שהם מוכנים לקבל האור אבל אין להם אור מעצמותם, אלא מה שמקבלים אור הוא מבני ישראל ובזכותם, והרי אפילו למשה נאמר (ברכות לב.) כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל, וכל שכן לשאר חכמים וראשים שמקבלים השפעה שלמעלה חכמה בינה דעת בשביל ישראל למען להשפיע להם, וזה דוגמת עינים:

והנה, השם אמר חזק ואמץ כי אתה "תביא", כפי האמת שהוא המביא. אבל משה רצה להורות ליהושע הדרך ילך בו, לבל יתגאה ויאמר שגדולתו מעצמותו, ולזה אמר לו לעיני כל ישראל חזק ואמץ, ר"ל שיתחזק ויתאמץ לדעת כי הוא דומה לבחינת עינים המקבל אור מזולתו, כמו כן אתה מקבל אור השפעתו בשביל ישראל, כי אתה תבוא את העם הזה וגו', ר"ל שבעיניו ידמה שהוא יבוא לארץ עמהם ובזכותם, ואתה תנחילנה אותם, כלומר אתם בזכותם, על דרך שפירש רש"י על (בראשית לז, יח) ויתנכלו אותו, כמו אתו עמו, עיי"ש:

ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם וגו' [לא, יט]. יתבאר על פי מה דכתיב (ויקרא יח, ל) ושמרתם את משמרתי, ואמרו ז"ל (מועד קטן ה.) לעשות משמרת וסייג לתורה. ואחר שאסרו חכמים הרי הוא ככל מצות התורה, מדכתיב (לעיל יז, י-יא) ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך [וגו'] לא תסור וגו', וכמו שכתב רבינו הרמב"ם פרק א' מהלכות ממרים (ה"ב) אחד דברים שלמדו מפי השמועה, ואחד דברים שלמדו מפי (ב"א) [דעתם] מי"ג מדות, ואחד דברים שלמדו ועשאום סייג לתורה והן הגזירות ותקנות ומנהגות, כל אחד ואחד מאלו הן מצות עשה לשומען להן, והעובר על כל אחד מהן עובר על לא תעשה, עיי"ש. ומהאי טעמא אנו אומרים על מצות דרבנן וצונו (שבת כג.). ובזה פירש הנועם מגדים (פר' אחרי ד"ה א"י ושמרתם עח"פ ויקרא יח, ה) ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם מישראל סייג וגדר, בכלל חקותי ומשפטי הם. ובזה פירשתי (פר' מסעי ד"ה ואכתי) למען תהיה תורת

ה' בפיך, כלומר על ידי היוצא מפיך נעשה תורת ה'. וזה שרמזו חז"ל (שבת כח ע"ב) במה שדרשו מן המותר בפיך, כלומר מן המותר, אחר שנאסר מפיך, הוא בכלל תורת ה': וזהו שאמר ועתה כתבו לכם את השירה הזאת זה תורה שבכתב, ולמדה את בני ישראל, שימה לשים לזה משמרת בפיהם, על ידי היוצא מפיהם תקנות וסייגים, למען תהיה לי השירה הזאת לעד, קרי ביה לעד בפתח בבני ישראל, כי סייג וגדר הם המקיימין גוף התורה לנצח בבני ישראל. ועיין בבעל הטורים:

או יאמר על פי מה שכתבו המפורשים כי אי אפשר לאדם לקיים מצות התלויות בארץ בזמן החורבן, או מצות שאינן באים לידו, בלתי על ידי עסק התורה ומקבל עליו לשמור ולעשות עת יבאו לידו, כי הקבלה בלב ובפה נחשב לו למעשה, וכמו שאמרו (אבות פ"ו מ"א) כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, כלומר מצות הרבה, ע"כ דבריהם. וזה שאמר הכתוב למעלה פרשת נצבים (ל' יא-יד) כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום, קאי על כל המצות שבתורה, לא נפלאת הוא ממך ולא רחוקה וגו' לומר שאי אפשר לו לקיימו, כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך לעשותו, כי מחשבה טובה הקב"ה מצרף למעשה (קידושין מ.). וזהו (תפלת שחרית) אשרי איש שישמע למצותיך ותורתך ודברך ישים (שימה ממש) על לבו, כלומר על ידי מחשבות לבו. אך שצריך לזה מחשבה טובה בהסכמה החלטית ורעיון טהור שנחשב למעשה. ובזה פירשתי (פר' האזינו ד"ה וזהו [הב']) מאמר הנביא (הושע יד, ב-ג) שובה ישראל עד יי' אלקיך כי כשלת בעונך, ואי אפשר להביא קרבן, על כן קחו עמכם דברים, דברי תורה בעסק הקרבנות, לקבל עליו עת יבנה בית המקדש יביאנו, ושובו אל ה', אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב, כלומר אותן הדברים קח טוב מעומק הלב, כי ונשלמה פרים שפתינו, שזה אינו אלא שילום במקום פרים, ולזה צריך שיהיה הקבלה טוב מעומק הלב, והבן:

וזהו שנאמר ולמדה את בני ישראל שימה (שיהיה שימה ומעשה) בפיהם, על ידי פיהם, למען תהיה לי השירה הזאת לעד (בפתח) בבני ישראל, וזה אי אפשר בזמן החורבן בלתי על ידי עסק התורה אשר חיים הם למוצאיהם בפה (עירובין נד.), והבן: עוד יתכן על פי המבואר במדרש בחקותי (ויק"ר לה, א) אם זכיתם הריני הופך לכם הקללות לברכות. והוא מקרא מפורש (לעיל כג, ו) ויהפוך ה' אלקיך לך את הקללה לברכה כו'. ביאור הדבר, על דרך שכתב בלקוטי תורה (טעמי מצות, ר"פ וירא) על הפסוק (תהלים מא, ד) ה' יסעדנו על ערש דוי, כי החולאת בא מחמת היפך רחמים לדין, ואור החכמה שהוא יו"ד נסתלק ממנו, ויו"ד הוא עש"ר, ונהפך ונעשה "ערש", ו"יוד" נעשה "דוי". וזהו ה' יסעדנו על "ערש", להפכו לצירוף "עשר", "דוי", יהפוך "יוד" (או יד"ו, ראשי תיבות (שם

קז, כ) י'שלח ד'ברו ו'ירפאם), וזה כל משכבו הפכת בחליו, ע"כ דבריו. והטעם, כי כל אמרת אלקי צרופה (משלי ל, ה), כלומר צרופי אותיות, וכשמהפך השי"ת הצירוף לטוב הרי מהפך קללה לברכה, ו"נגע" ל"ענג":

וכן כתבו המפורשים גבי בלעם שאמר (במדבר כג, ח) ומה אזעום לא זעם ה', ובגמרא ברכות (ז.) שאלמלא כעסתי לא נשתייר כו', וכמה זעמו, רגע, וכמה רגע, כמימריה. וכתבו התוספות (ד"ה שאלמלי) מה היה יכול לומר באותה רגע, ותירצו "כלם". וכתבו המפורשים שאחר כך נהפך למה שאמר (במדבר כג, כא) ותרועת "מלך" בו, ע"כ דבריהם. וזה שאנו אומרים בראש השנה (תפלת שחרית) "המלך", לעשות מאותיות "כלם", "מלך", ואחר כך אחר התמזגות והמתקת הדינים בימים הקדושים האלו, נעשה מזה צירוף "לכם", והיינו דכתיב (ויקרא כג, מ) ולקחתם "לכם" ביום הראשון (כמו שדרשו חז"ל (סוכה מ.) באוכל נפש, יעשה לכם (שמות יב, טז), לכל צורכיכם). ואפשר שזה שאמר המדרש הריני הופך "לכם" קללות לברכות, שמאותיות "כלם" הופך לאותיות "לכם" (ועיין בנזר הקודש פרשת תולדות (פר' סג) סימן י"ג הביא מה שאמרו חכמי האמת שבתורה נרמז כל מה שהיה והוה ויהיה לעתיד (ע"פ חולין קלט ע"ב), וכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש (ע"פ ירושלמי פאה פ"ב ה"ד), אף על פי שנרמז הכל בתורה מסיני, לא היה בפועל אלא בכח, עד צאתו לפועל על ידי תלמיד המחדש. והילכך לא הוה חשיב לגבי דרי קדמאין כשגגת הוראה, לפי שמקודם ניתן להדרש בדרך אחר, כי כמה פנים לתורה, אלא בהגיע זמן שהתלמיד מחדש לפי מדרגתו מאז יצא אל הפועל ביאור התורה והרי הוא כאלו נכתב עתה מחדש, ע"כ דבריו הנאות לענייננו):

וזהו שנאמר (לא, יט) ועתה כתבו לכם את השירה הזאת, להפך הצירופים לטובה, על דרך משל מתיבת "כלם" "לכם", ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם, שימה ומעשה הצירוף על ידי פיהם, כדברי הנזר הקודש:

ובזה אדרוש סמוכין כי זה שאמר פרשת עקב (לעיל יא, כה-כח) לא יתיצב איש לפניכם, רומז למה שאמר בלעם (במדבר כג, טו-יז) התיצב כה וגו' והנו נצב וגו' לומר "כלם", פחדכם ומוראכם יתן וגו' כאשר דבר "לכם" דייקא, כי נהפך לטוב לצירוף להיות אומות העולם לכם לכל צורכיכם, על כן ראה אנכי נותן (באופן) לפניכם (דייקא, לפי מעשיכם הוא) ברכה וקללה, את הברכה (צירוף "לכם") אשר תשמעו וגו', והקללה (צירוף "כלם") אם לא תשמעו. וזהו שאמר אנכי, ואמרו חז"ל (שבת קה.) שהוא ראשי תיבות א'נא נ'פשי כ'תבית י'הבית, כלומר כפי הצירוף שבכתב אותיות של תורה:

וזה שאמר בהפטרה (הושע יד, ב-ג) שובה ישראל וגו' כי כשלת בעונך קחו עמכם דברים ושובו (אותן הדברים וצירופים לטוב) אל הוי"ה, מקור הרחמים, על דרך משל על ידי עון מזיד במחשבה רעה שפגם באות יו"ד של הוי"ה מקור הרחמים בחינת חכמה ונעשה צירוף כשלת, אבל אחר ששב ומתקן המעוות ושב היו"ד למקומו, נעשה מצירוף כשלת תשכיל ביו"ד, כענין שנאמר (יהושע א, ח) אז תצליח [וגו'] ואז תשכיל. וזה שנאמר למעלה בסוף פרשת תבוא (כט, ח) ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם למען "תשכילו". והבן הדברים כי נכונים:

ומאת בני הרב ר' ליפא שיחיה שמעתי שפירש הכתוב (לא, יט) ועתה כתבו לכם, על פי מה שאמרו בסוכה (לה.) אתרוג של ערלה פסול, חד אמר לפי שאין בו היתר אכילה, פירש רש"י ורחמנא אמר לכם, הראוי לכל צורכיכם ולכל דרכי הנאה. וקיימא לן לא הוכשרו למלאכת שמים כגון ספר תורה תפילין ומזוזות אלא עור בהמה טהורה בלבד, דכתיב (שמות יג, ט) למען תהיה תורת ה' בפיך, מן המותר בפיך, כדאיתא בפרק ב' דשבת (כח ע"ב). וזהו שאמר ועתה כתבו "לכם", על דבר שיש בו היתר אכילה, את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם, מן המותר בפיהם, ע"כ דבריו. ונכון הוא:

על פרשת האזינו

מה כתיב למעלה ויכתוב משה וגו' ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר וגו' ויצו משה וגו' לקח את ספר התורה וגו' הקהילו אלי וגו' ואדברה באזניהם את הדברים האלה וגו' וידבר משה וגו' את דברי השירה הזאת וגו' [לא, כב-ל], וכתיב בתריה האזינו השמים ואדברה וגו']לב, א-ג]. יתבאר על פי מה שאמרו במדרש תנחומא סוף פרשת נשא (אות כט) לא יאמר אדם איני מקיים מצות הזקנים הואיל ואינם מן התורה, אמר הקב"ה כל מה שגוזרים עליכם תהיו מקיימים, שנאמר (לעיל יז, י-יא) ועשית [וגו'] על פי התורה אשר יורוך, למה, שאף על דבריהם אני מסכים, שנאמר (איוב כב, כח) ותגזר אומר ויקם לך. תדע לך, שהרי יעקב בשעה שבירך מנשה ואפרים מה כתיב שם (בראשית מח, כ) וישם את אפרים לפני מנשה, וקיים הקב"ה גזירתו בקרבנות הנשיאים, שנאמר ביום השביעי נשיא לבני אפרים (במדבר ז, מח), ביום השמיני נשיא לבני מנשה (שם, נד), עכ"ל. וכן מצינו שדרשו (מגילה ז.) על הפסוק (אסתר ט, כז) קיימו וקבלו, קיימו למעלה מה שקבלו למטה: ולזה יתכן לומר כי תחלה כתב משה תורה שבכתב כולה עד תומם, אחר כך אמר להם תורה שבעל פה, הלכה למשה מסיני ותקנות שתיקן

לישראל, כדמצינו משה תיקן לישראל ברכת הזן (ברכות מח ע"ב), משה תיקן לישראל שיהיו שואלין ודורשין בענינו של יום (מגילה לב.) וכדומה. וזהו שאמר ויהי ככלות משה לכתוב וגו' ויצו משה וגו' לקח את ספר וגו' הקהילו אלי וגו' ואדברה באזניהם את הדברים האלה וגו', היינו תורה שבעל פה הנמסר בדיבור בלבד, ואחר כך אמר האזינו השמים ואדברה למה שאדברה בעל פה, שיסכימו בשמים ממעל לתקנותינו, ואז ותשמע הארץ אמרי פי. והרבה לספר בשבח תורה שבעל פה, כי מבואר בכתבי האריז"ל (הובא בישמח משה פר' משפטים ד"ה עין) כי תורה שבכתב, דין, מפי הגבורה שמענו, ותורה שבעל פה רחמים, כדמצינו בכל מקום דכל הלכה למשה מסיני לגרועי ולאקולי אתא, כדמצינו גבי סוכה (סוכה ו ע"ב) אתאי הלכתא וגרעת לשלישית ואוקמיה אטפח, ועיין באשר"י בבא קמא פרק ב' סימן ב'. וכן מצינו (מכות כב ע"ב) דבאורייתא כתיב (לעיל כה, ג) ארבעים יכנו, ואתו רבנן ובצרי חדא, ופירשו במספר הסמוך לארבעים. וכן מצינו דכתיב (שמות כא, כד) עין תחת עין, ואמרו חז"ל (בבא קמא פה ע"ב) נותן לו דמי עין. וזהו שאמר יערוף כמטר לקחי (תורה שבכתב) תזל כטל (נוח לכל) אמרתי (תורה שבעל פה), כי שם ה' אקרא, שהוא מסכים עמדי, על כן הבו גודל לאלקינו לקיים הנאמר בעל פה: ב) האזינו השמים וגו' [לב, א-ב]. יתבאר בהקדם הא דכתיב (מלאכי ב, ז) כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו וגו', ואמרו ז"ל (מועד קטן יז.) אם הרב דומה למלאך ה' צבאות אז יבקשו כו', והקשו דזה סותר מאמרם (אבות פ"ד מ"א) איזה חכם הלומד מכל אדם, דכתיב (תהלים קיט, צט) מכל מלמדי השכלתי. ונראה לי דודאי תורה ראוי ללמוד מכל אדם ואין להשגיח על המלמד מי ומי הוא, כי הלא מדברת מתוך גרונו, כדכתיב ביה טעמא להדיא כי עדותיך שיחה לי, ואמנם כאן מיירי במי שמדבר שיחות חולין, ואמרו ז"ל (עבודה זרה יט ע"ב) שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה לימוד, והטעם, שכשהתלמיד חכם מדבר, אם כי נראה פשוטן של דברים דברי חול, בודאי תוכן רצוף אהבה או יראה ואיזה דבר ללמוד ממנו דין או רמיזא דחכמתא לעבודת השי"ת וכדומה, ועל דרך ששמעתי לפרש (דברי הימים-א כט, י) ויברך דויד את ה' לעיני כל הקהל (היה נראה) ויאמר דויד, אמירה בעלמא, ואז באותו אמירה היה מברך דוד את ה' בלבבו. ועל דרך זה פירשתי (פר' ואתחנן ד"ה ועל דרך עה"פ לעיל ג, כג) ואתחנן אל ה' בעת ההוא לאמר אמירה בעלמא, אז הייתי מתחנן אל ה'. וכן מצינו באברהם שאמר (בראשית יח, ג) אדנ"י [וגו'] אל נא תעבור מעל עבדך, ופירש רש"י לגדול שבהן אמר, דבר אחר אמר לשכינה המתן כו', ושני הפירושים אמת, כי הלביש תפלה בתוך דברי חול. ועל דרך זה פירשו השל"ה (פרק תורה אור אות ג) והנועם אלימלך (ד"ה או יאמר

וישלח [הא'] פרשת וישלח, כה תאמרון לאדוני לעשו (בראשית לב, ה), עי"ש ותבין. ומי שמדבר דברי חול ומלביש בתוך דיבוריו איזה תורה או תפלה או שבח והודאה להשי"ת, הרי זה דוגמת מלאך אשר בבואו לעולם הזה הוא נראה בדמות אדם ובאמת הוא מלאך, כמו כן הוא, בחיצוניות מדבר דברי חול, ובפנימיות עולה דיבורו לשמים למעלה למעלה. ועל איש כזה נאמר מאמרם ז"ל אם הרב דומה למלאך, ר"ל להלביש את דיבורו תפוחי זהב במשכיות כסף עולם הזה, אז יבקשו דייקא תורה מפיהו, ר"ל אפילו נראה שמדבר דברי חול יבקשו בו תורה וימצאו. וזהו שאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת, השכל לדעת במועצת ודעת מילי דמשתמעו לתרי אנפי, לשמים וארץ, ואז תורה יבקשו דייקא מפיהו, לא אמר ילמדו, כי ללמוד תורה ראוי מכל אדם, אבל לבקש דברי תורה מתוך דברי חול זהו רק באם כי מלאך כו', ר"ל שדומה למלאך להלביש אותו ואת דיבורו כאמור, והבן. וזהו שנאמר (תהלים קמט, ו) רוממות אל בגרונם תוך גרונם, וחרב פיפיות של שתי פיות בידם, לשמים ולארץ וגו':

וזהו שאמר משה, האזינו השמים ואדברה, בשעה ותשמע הארץ אמרי פי אז תוכן של הדיבור לשמים. ולזה אמר ואדברה, בעצמי, פנימיות של אדם הוא הנשמה. ותשמע הארץ אמרי פי, מהשפה ולחוץ. כי בפנימיות מגיע השמימה. וגמר אומר יערוף כמטר, שאינו ענין תמידי, לקחי, ר"ל הלימוד אי אפשר בתמידיות, שצריך לפרקים להפסיק מלימודו לדבר עם בני אדם וכדומה, אבל תזל כטל דלא מיעצר (תענית ג.), אמרתי שאני אומר, ובאותו שעה הכוונה ועיני לשמים נטלתי, אם כן אותו שעה גם כן נחשב ללימוד, ולא נפסק לעולם:

וזהו שנאמר בהפטרה (הושע יד, ג) קחו עמכם דברים, ר"ל אותן הדברים של חול שהם עמכם, ושובו (אותן) אל ה', להלביש בהן דברים רוחניים, והבן: או יאמר על דרך שפירשו הא דכתיב (לעיל ו, ו-ז) והיו הדברים האלה וגו' על לבבך וגו', אז ממילא [ושננתם לבניך] ודברת בם, כי דברים היוצאים מהלב נכנסים אל הלב (אלשיך שם). וכדכתיב (משלי ו, כא) קשרם על (לוח) לבך, אחר כך ענדם על גרגרותיך ללמוד לאחרים, וכפירוש האלשיך שם (רב פנינים ג, ג הפירוש הב'). ולכך כתיב (ויקרא יט, יז) הוכח (את עצמך, אחר כך) תוכיח את עמיתך. וכבר אמרו שזה שאמרו ז"ל (בבא קמא מו.) המוציא מחברו להטות לבבו לטוב, עליו הראיה שדבריו יוצאים מלבו:

והנה, מי שמדבר בפיו ולא כן לבבו עמו, אין דבריו נשמעים לא לשמים כי אין תוכו כברו והלא ה' החוקר לב יראה רק ללבב ולא לפיו, וכמו כן אין הדברים נכנסים אל לב זולתו אם אין יוצאין מהלב. מה שאין כן כשמדבר מתוך עומק הלב, ישמע ה', ודבריו

נכנסים אל לב אנשי הארץ. וזהו שנאמר האזינו השמים ואדברה בלבבי, שהוא עצמיות האדם, אז ותשמע הארץ אמרי פי. ולזה גמר אומר יערוף כמטר, שאינו נוח לכל, לקחי, אם תורתי הוא בשביל ליקח שכר וכדומה ולא מלב האמתי אז לא יפעל דבר, אבל תזל כטל אמרתי, נוח לכל, כשעירים עלי דשא כו', והבן: ג) יתבאר האזינו השמים ואדברה וגו' [לב, א-ג]. על פי מה שכתב הבינה לעתים דרוש ס"ד כי עיקר התוכחה תלוי בכשרון המעשים ויושר לבו של המוכיח, ובזה פירש מאמר איוב (ו, כה-כו) מה נמרצו אמרי יושר, אם היות היושר שעשה האדם הוא דבר נעלם בלי השמעת קול, עם כל זה הם משמיעים קול גדול כאלו יריעו אף יצריחו באזני בני אדם לאמר עשו כמוני, ומה יוכיח הוכח מכם, התוכחה הוא מעצמיכם בלי שום דיבור, כי הלהוכח מלים תחשובו(ן) לחשוב מחשבות לחבר מלים, ולרוח אמרי נואש, האמרים הבאים מהנואש הוא הבלתי מתקשט בעצמו. וזה שאמרו חז"ל (ברכות ו ע"ב) כל מי שיש בו יראת שמים דבריו (הנעלמים) נשמעים, בלב אחרים. וזהו שנאמר (קהלת יב, יג) סוף דבר הכל נשמע בלב אחרים, את אלקים ירא וגו', כי זה כל אדם יכול לעשות, ולא יצטרך לזה חכמה גדולה הבלתי נמצאת אצל כמה אנשים, ע"כ דבריו. ועל דרך זה פירש דודי הגאון הק' מה"ר אריה ליב זצלה"ה מווישניצא הפסוק (במדבר יח, כג) ועבד הלוי הוא את עבודת אהל מועד (בהתבודדו בינו לבין קונו) והם (האנשים מבלעדו) ישאו עונם, לשוב בתשובה עליהם. ועל דרך זה פירשתי (פר' קדושים ד"ה וזהו עה"פ ויקרא יט, יז) לא תשנא את אחיך, אז הלבבות קרובות, ועל ידי זה בלבבך לבד הוכח (את עצמך, ובזה) תוכיח את עמיתך, כמבואר בפרשת מטות (אות ו) באורך, עי"ש:

וזהו שאמר כאן האזינו השמים ואדברה בקרב לבבי לפני קוני, וממילא ותשמע הארץ היינו אנשי הארץ אמרי פי. יערוף כמטר לקחי, התוכחה בדברי תורה שהוא אינו תמידי, כי אם כמטר פעמים ישנו ופעמים אינו, כי לא בכל זמן המצא תמצא בלב האדם לחדש לקח טוב לוקח נפשות להמקום ב"ה. תזל כטל אמרתי, האמירה בלב ובחשאי (על דרך ויאמר אל לבו) הוא כטל, תמידי. כי שם ה' אקרא בעצמי ובלבבי, ואתם הבו (על ידי זה) גודל לאלקינו לגדלו ולרוממו, והבן:

ד) יש לומר בהקדם לבאר בהפטרה (הושע יד, ב-ג) שובה ישראל עד ה' אלקיך וגו' קחו עמכם דברים וגו' וקח טוב וגו', ובמדרש פרשת תצוה (ש"ר לח, ד) על הפסוק (שמות כט, א) וזה הדבר, הדא הוא דכתיב קחו עמכם דברים, זהו שאמר הכתוב (תהלים כו, ו) ארחץ בנקיון כפי וגו', יכול אף להקריב פרים ואילים, תלמוד לומר לשמיע בקול תודה, לפי שישראל אומרים אין לנו קרבנות, אמר להם דברים אני מבקש ואני מוחל,

ואין דברים אלא דברי תורה שנאמר (לעיל א, א) אלה הדברים אשר דבר משה, אמרו לו אין אנו יודעים, אמר להם בכו והתפללו לפני ואני מקבל כו', עי"ש. והקשה היפה תואר מה זה שאמר יכול אף להקריב פרים, דהוה ליה למימר יכול רק להקריב קרבנות פרים כו' [ו]אשמועינן דבדברי תורה ותפלה נמי סגי, ומה לשון אף, עי"ש:

והנראה לי בזה על פי מה שפירש מוזלה"ה (ישמח משה) פרשת אמור (ד"ה בחדש השביעי) בפייט (שחרית ליוס ב' דר"ה, המתחיל 'אדר והוד') זבח קודש כהוכשר וכו', יום זה אם יקרה בשבת קדש, זכרון תרועה מקרא קודש, טבעו אם בחול יבואכם צוו לתקוע כו', על דרך משל, מי שהוא רעב משביע רעבונו בכל מאכל אפילו גרוע, ואם ירצה להשביע רעבונו שלא על ידי מאכל כגון על ידי שמיעה או ראיה, אז אי אפשר בלתי אם יראה אז בעיניו ובאזניו ישמע דברים הנפלאים הפלא ופלא, על ידי זה מתענג מאוד. והנה כתיב באברהם (בראשית כב, טז) יען אשר עשית את הדבר הזה, כי חישב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו כאלו עשאה (ברכות ו.), כמו כן גמר אברהם אבינו בלב שלם ושמח לעשותו בפועל עד שנחשב למעשה ממש. וזהו שאומרים זבח קודש כהוכשר אז בעיניו על ידי מחשבתו הזכה של אברהם, אז רגל תמורתו איל, ולא מקודם שהוכשר, כמו כן חכם חניטיו לתקוע וכו', אם יקרה בשבת קודש ואינו אלא זכרון תרועה, לכך צריך שיהיה מקרא קודש בקדושה יתירה. אבל טבעו אם בחול יבואכם צוו לתקוע, שהתקיעה בטבע מועיל, לכך יום תרועה יהיה לכם, ולא נאמר בו (במדבר כט, א) מקרא קודש, ע"כ דבריו הנחמדים:

וזהו שאמר הכתוב שובה ישראל וגו' כי כשלת בלא כח בעונך, כי אין לנו לא מקדש ולא קרבנות, על כן קחו עמכם דברים דברי תורה ושובו וגו'. ואם אינכם יודעים דברי תורה, על כל פנים אמרו אליו בתפלה ותחנונים כל תשא עון. ופתח בלשון יחיד, וסיים בלשון רבים אמרו, כי גדול תלמוד תורה ותפלה דרבים, אל כביר לא ימאס (עי' ברכות ח.). וגמר אומר וקח טוב, ליקח הדברים טובים בכוונה זכה ורצויה ביתר שאת ויתר עז, כי רק ונשלמה פרים שפתינו, כי שפתינו רק דוגמא של הפרים, אם כן לעשות זאת הפעולה של גוף הקרבנות צריך להיות מקרא קודש, מה שאין כן בזמן שהיו מקריבים הקרבנות ממש לא היה צריך זכות הרעיון כל כך, כי המעשה בעצמה תפעל טבעה. וכי האי גוונא כתב רבינו יונה פרק קמא דברכות (ו. בדפי הרי"ף ד"ה אמנם) דאפילו למאן דאמר (ראש השנה כח ע"ב) מצות אין צריכות כוונה, הני מילי בדבר שיש בו מעשה, שהמעשה הוא במקום כוונה, אבל במצות שתלויה רק באמירה בלבד ודאי צריך כוונה, שהאמירה הוא בלב, וכשאינו מכוון הוי כלא עשה כלום. וזהו שאמר הכתוב ארחץ

בנקיון כפי, ארחץ ברעיון זך כפי, כלומר עת אשא כפי להתפלל (וכדכתיב (איכה ב, יט) שאי אליו כפיך, וכדכתיב (שמות יז, יב) ויהי ידיו אמונה, ופירש התרגום והוה ידוהי פרישן בצלו), ואסובבה את מזבחך לומר אנא ה' הושיעה נא (עיין במדרש אמור (ויק"ר ל, ה)ן. ועל זה אמר המדרש יכול אף להקריב פרים ואילים, במעשה, נמי צריך כפים ורעיון זך, תלמוד לומר לשמיע בקול תודה, היינו לשמיע קול תורה ותפלה לזה צריך כוונה יתירה וזך הרעיון, אבל להקריב פרים במעשה לא צריך כוונה יתירה, כי המעשה במקום כוונה, ובעצמה תעשה פעולתה הטבעי:

ועל פי הדברים האלה אני אומר כי מה שאמרו חז"ל (ראש השנה טז.) אמר הקב"ה הביאו לפני עומר בפסח ושתי לחם בעצרת כדי שיתברכו לכם תבואה שבשדות, נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה, עכשיו שאין לנו עומר ושתי לחם וניסוך המים כי בעוה"ר חרב המקדש וכו', אם מזכירין ועוסקין בענין עומר ושתי לחם וניסוך המים ומקבל עליו לעשותו עת יבנה המקדש במהרה בימינו, נחשב כאלו עשה בפועל ממש, ועל ידי זה גם כן מתברכין התבואות וגשמי שנה. וראיה ברורה לזה מתוך דברי המדרש עצמו שם (ש"ר הנ"ל) שאמר, בימי השופטים שמעתי צעקתם, ופירש היפה תואר שהביאו זה לומר אף על פי שלא יכלו להקריב מנחה, דכתיב (שופטים ו, ו) וידל ישראל מאוד, ואמרו חז"ל (ילקוט שופטים רמז ס) שלא היה להם להקריב מנחה, אף על פי כן כתיב (שם, ז) ויהי כי זעקו וגו'. ואני מוסיף, דכתיב בתריה (שם ז, יג) והנה איש מספר לרעהו חלום ויאמר הנה חלום חלמתי והנה צליל לחם שעורים מתהפך במחנה מדין ויבא עד האהל ויכהו, ופירש רש"י לחם שעורים הוא זכות העומר בפסח, הרי שהתפלה עמד להם במקום הקרבת העומר. ועוד ראיה ברורה לזה מהא דאיתא במגילה פרק א' דף ט"ז (ע"א) על הפסוק (אסתר ו, יא) ויקח המן, אשכחיה דיתבי רבנן קמיה ומחוי להו הלכות קמיצה, ופירש רש"י ענינו של יום תנופת העומר, נתעטף מרדכי וקם ליה בצלותא, אתא המן כו' אמר להו במה עסיקתו, אמרו ליה בזמן שבית המקדש קיים מאן דמנדב מנחה מייתי מלא קומצא דסולתא ומתכפר ליה, אמר להו אתא קומצא דידכו ודחי עשרת אלפי ככרי דדהבא דידי כו', עי"ש. הרי מפורש כדברינו:

וזהו שאמר הכתוב האזינו השמים ואדברה לתת טל ומטר, ותשמע הארץ אמרי פי להיות הארץ תתן יבולה, אם כי יערוף כמטר שפעמים ישנו ופעמים אינו לקחי, הוא מצות התורה של הקרבת העומר ושתי לחם וניסוך המים המברכים גשמי שנה ותבואה, שעל ידם אני לוקח גשמים וברכת התבואה, ואין זה רק בזמן שבית המקדש היה קיים, ועתה בעוה"ר איננו, אבל תזל כטל (דלא מיעצר (תענית ג.)ן אמרתי, שאני עוסק בענין

העומר ושתי לחם וכו' ומתפלל, זה הוא תמידי ועומד במקומו להתברך על ידם הגשמים והתבואות:

וזהו שאמר בהפטרה (הושע יד, ו-ה) אהיה כטל לישראל וגו', כטל דלא מיעצר, ויך שרשיו כלבנון כמו בבית המקדש, ילכו יונקותיו, ירמוז להארבעה מינים שבלולב, ויהי כזית הודו שמודים ומהללים לבוראם בהלל והודאה, וריח לו כלבנון כמו בבית המקדש, ישובו יושבי בצלו (בצל הסוכה) יחיו דגן (תבואה שבשדות) ויפרחו כגפן (הגפן תתן פריה), זכרו, רק הזכר להנעשה במעשה המקדש הוא כיין לבנון, רומז לניסוך היין שבבית המקדש שעל ידו היו מתברכים הגפנים, ויטעו כרמים ויעשו פרי תבואה. ורמז לזה, כפו"ת תמרים ראשי תיבות ו'יטעו כ'רמים ו'יעשו פ'רי ת'בואה, והבן:

ה) יתבאר בהקדם לפרש שובה ישראל וגו' קחו עמכם דברים וגו' (הושע יד, ב-ג). כי אנו מבקשים (תפלת 'אבינו מלכנו') כתבנו בספר פרנסה וכלכלה, ובתקוני זוהר (תקון ו, כב.) איתא צווחין ככלבין הב לנא מזונא כו'. אבל ביאור הדברים, אם מבקש פרנסה בשביל עצמו ודאי לא טוב הדבר, אבל אם מבקש למען להחיות בני ביתו ולהחזיקן לתלמוד תורה ולהשיא בניו ובנותיו לת"ח וכדומה לעשות צדקה וגמילות חסדים, זה הגון, כי גם זה למען למלאות רצונו יתברך. וזהו שאומרים (תפלת שמו"ע) זכרנו לחיים כו', לא למעננו, כי אם למענך אלקים חיים, כדי לעבדך ולעשות לך נחת רוח, ובזה אנו מחזירים החיים והפרנסה אליו יתברך לעשות בהן רצונו ית"ש. וזהו שאמר דוד (תהלים ב, ז-ח) ה' אמר אלי וגו' אני היום (בראש השנה הנקרא היום (זוהר בא לב ע"ב)) ילדתיך, כי אז נברא בריה חדשה כקטן שנולד (כדאיתא במדרש אמור (ויק"ר ל, ג) על הפסוק (ויקרא כג, מ) ולקחתם, שזה שאמר (תהלים קב, יט) ועם נברא יהלל כו'), שאל ממני ואתנה גוים נחלתך, דקדק לומר לשון שאלה, דהדרא בעינא למצותיו ולרצונו יתברך. וזהו שאמר שובה ישראל עד ה' אלקיך כי כשלת בעונך, נעשית חלש וכושל בגוף וממון, בעוניך. ושלא תאמר כי זה מאהבת שכר וגשמי עולם הזה, על זה אמר קחו עמכם דברים (הדברים שעמכם, טוב עולם הזה) ושובו (אותן) אל ה', לצורך עבודתו ולמצותיו כאמור. ואם כן מה ששב שלא יחלש ולא יכשל כי אם יהיה חזק ובריא ועשיר, גם זה למענו יתברך כדי לעבדו בגוף ונפש וממון בנפשו ומאודו, והבן:

ובזה אני מפרש הא דכתיב (ישעיה נה, י) כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ וגו', דלכאורה אומרו ושמה לא ישוב שפת יתר, ומה קא משמע לן. אבל לדרכנו נאמר על פי מה שאמרו חז"ל (תקוני זוהר, תקון ה, יט ע"ב) מים התחתונים בוכים אנן נמי בעיין למהוי קדם מלכא. ומהאי טעמא ניסוך המים והמלח

הקרב על המזבח להעלותם לגבוה (רש"י ויקרא ב, יג), ואם כן הגשם היורד איך יש לו לבכות. אבל זהו אם אינו מצמיח ואינו עושה פירות, אבל אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה לעשות פרי, אזי כשאוכלין פירותיו ומודים ומברכים ומשבחים לשמו יתברך בברכה הראוי להם, אזי כח המטר שהצמיח לזה יש לו עליה למרום ושב למקומו. וזהו שאמר כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה (לשמים) לא ישוב כי אם (כלומר, רק אם) הרוה את הארץ, ואז והולידה והצמיחה, אז דוקא ישוב למקומו והדר בעינא:

וזהו שאמר האזינו השמים ואדברה לתת טל ומטר לברכה, ותשמע הארץ אמרי פי לתת את יבולה, כי יערוף כמטר לקחי, כלומר כמו שהמטר היורד מן השמים שמה ישוב למקומו אם הרוה את הארץ והצמיחה והדר בעינא, כמו כן לקחי מה שאני לוקח טוב עולם הזה על ידי טל ומטר יבול הארץ, הדר בעינא ושב לשמי מרום בעשותי בהן מצותיו יתברך כאמור, והבן:

ו) יאמר האזינו וגו' [לב, א'ב]. כי כתיב צדיק מושל וגו' (שמואל-ב כג, ג), צדיק גוזר והקב"ה מקיים (זוהר שמות טו.). ואיתא בכתובות פרק קמא (ה.) גבי הא דדריש בר קפרא גדולים מעשה צדיקים כו', הכי קאמר, מעשה ידיהם של צדיקים מי מגיד, הרקיע, ומה ניהו מטר. וברש"י (ד"ה הכי קאמר), שהרקיע מעיד עליהם לבריות שהם צדיקים, שמתפללים על הגשמים ומטר יורד, עי"ש. ובכן יתר העם יושבי הארץ חרדים על דבריהם לשמוע בקול היוצא מפיהם. וזהו שאמר האזינו השמים מה שאדברה, אז ותשמע (יושבי) הארץ אמרי פי, יערוף כמטר (היורד על פי) לקחי, תזל כטל (שעל פי) אמרתי, כלומר כמו שהמטר והטל יאזינו, כמו כן יושבי הארץ, והבן:

ז) יתבאר כי כתיב (בראשית א, א) בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ, הנה הקדים שמים לארץ. וכתיב (שם ב, ד) ביום עשות ה' אלקים ארץ ושמים, הקדים ארץ לשמים. ומפרש האור החיים (ר"פ בראשית אות ג) בראשית ברא אלקים, שם אלקים מדת הדין, את השמים, שם בעליונים מתנהג במדת הדין בלי שיתוף רחמים. ואת הארץ, הנהגתו מבואר במקום אחר, ביום עשות ה' אלקים (שיתוף רחמים בדין) ארץ, ענין השיתוף של רחמים נוהג בארץ, ושמים, הנהגתו מבואר במקום אחר, עי"ש. וזהו שנאמר האזינו השמים, היינו העליונים, ואדברה, דיבור לשון קשה, מדת הדין, ותשמע הארץ אמרי פי, אמירה רכה מדת הרחמים, והבן:

ח) האזינו השמים וגו' [לב, א-ד]. בשבת יום י"ג בחדש תשרי תרכ"ח, שהיה אז גשמים מרובים מקודם יום הכיפורים והלאה ולא קדשנו הלבנה, וגם מורא עלה על ראשינו לבל יעצרנו הגשם ממצות סוכה כתיקונו, עניתי ואמרתי דרך תפלה ובקשה שיעזרנו

ה' לקיים מצוה החובה עלינו כהוגן. וסמכתיו על זה הפסוק, והוא על פי מה שאמרו במצות ארבעה מינים שבלולב (סוכה לז ע"ב) מעלה ומוריד מוליך ומביא כדי לעצור רוחות רעות וטללים רעים, ובמדרש (ויק"ר ל, יג) איתא, ולקחתם לכם וגו' (ויקרא כג, מ), כדי שאוריד לכם מטר. ושניהן צדקו יחדיו, כי סגולת הארבעה מינים להוריד מטר בזמן שהעולם צריך לו והוא נוח לכל כטל ורביבים, אבל לעת כזאת שאין העולם צריך למטר ויש בו חשש ביטול מצוה, מהראוי אשר סגולת הארבעה מינים שאנחנו מוכנים ועומדים ליטול ולנענע יעצור המטר לבל ירד, כמו שמעציר רוחות וטללים רעים:

והנה, במדרש ברכה (ספרי שנז) ויראהו וגו' עד הים האחרון (להלן לד, א"ב), אל תקרי כו' אלא היום האחרון, שהראהו הקב"ה מה שעתיד להיות עד סוף כל הימים. וממילא משה היה צופה ומביט גם של עתה, ועל זה אמר האזינו השמים ואדברה, שיאזינו השמים מה שאדברה (למנוע מטר), למען ותשמע הארץ אלו יושבי הארץ אמרי פי, מה שאמרתי בסוכות תשבו (ויקרא כג, מב) ומצות קידוש החדש (שמות יב, ב). יערוף כמטר לקחי, כלומר אם המטר אינו כטל כי אם כמטר שאינו נוח לכל, אז מהראוי אשר לקחי, ירמוז למצות לולב דכתיב ולקחתם, יערוף את המטר וימנענו. תזל כטל אמרתי, פירוש, מה שאמרתי ולקחתם להוריד לכם מטר, היינו בזמן שהוא נוח לכל כטל וכשעירים עלי דשא וגו'. והטעם שיש בארבעה מינים כח לעצור המטר ורוחות וטללים רעים, היינו מפני שהם מרמזים על ארבע אותיות הוי"ה (שער הכוונות, ענין סוכות דרוש ה עמ' שז), ובנענע אותם לכל הששה קצוות לומר שמלא כל הארץ כבודו, לית אתר פנוי מיניה, יראו מלגשת לילך ולהזיק. וזהו שאמר כי שם הוי"ה אקרא בארבעה מינים, הבו גודל לאלקינו לבלי לצער לבני אל חי. ואמר עוד כי ראוי לו יתברך להיות בעזרנו לקיים מצותיו, על דרך שאמרו (שבת קד.) הבא לטהר מסייעין אותו, וכבר מבואר אצלי (פר' תצא ד"ה וטעמא) טעם הדבר על פי התורה דכתיב (שמות כג, ה) עזוב תעזוב עמו לענין טעינה ופריקה, והקב"ה שומר משמרתה של תורה כדאיתא בירושלמי (ראש השנה פ"א ה"ג), וזהו שאמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, היינו משפטי התורה, צדיק וישר הוא ואוהב צדקות, מהראוי לצדקנו ולזכותנו לקיים מצותיו יתברך ויהיו מעשינו לרצון, ולא נהיה כמוזג כוס לרבו ושופכו על פניו (ע"פ סוכה כח ע"ב). רמז לדבר, (תהלים קמט, ד) כי רוצה ה' בעמו, רוצ"ה ראשי תיבות ר'אה ו'התקין צ'ורת ה'לבנה ויתפזרו העבים, ומן יעי"ב באפו (איכה ב, א) יהיה נעשה י'פאר ע'נים בי'שועה, וכן הצור תמים וגו', הצו"ר ראשי תיבות ר'אה ו'התקין צ'ורת ה'לבנה, כידוע ומפורסם בשם הרב מלאנציט זלה"ה על הפסוק (שם קיד, ח) ההפכי הצו"ר:

והנה, גם אחר כך באותו לילה ירדו גשמים, וביום נתפזרו העבים ויעשו בני ישראל סוכות, והיה לעת ערב בכניסת ליל יום טוב שוב נתקשרו העבים וירדו גשמים מרובים בשטף מים, ולא קם רוח בנו ואנחנו לא נדע מה נעשה, כי אם אל ה' עינינו היו נשואות, ויעתר לנו ויקשב לקול שועתינו ואחר שעה פסקו הגשמים, ואחר כך נראה הרקיע בטהרתו וקדשנו הלבנה ברבים ביום טוב ליל י"ו מהמולד בברכה, וסמכנו על הב"ח (ד"ה גם נוהגין) הביאו המגן אברהם (סק"ז) סימן תכ"ו, ועל תשובת מוזלה"ה בספר השיב משה שהעלה לסמוך על הכנסת הגדולה (שיירי כנסת הגדולה שם, הגה"ט אות ב) ולברך בליל י"ו, עיין שם סימן י"ד (ועיין עוד מענין ליל י"ו בתשובת חתם סופר אורח חיים סימן ק"ב, ותשובת שואל ומשיב (או"ח) (מהדו"ק ח"ג) קנ"א), וכבר בימי ילדותי עשיתי כך מעשה לפניו לפי דבריו, ואם כך בשאר חדשים, כל שכן בחדש תשרי ראשית השנה, שאין לך צער גדול מזה בהעדר מצות קידוש לבנה כראוי שיש לברך, וסימנא טבא הוא לכולא שתא, וכל אשר שמע הוראתו של מוזלה"ה עמד ובירך. ואחר כך שוב לא ירדו גשמים כל ימי החג, ותהלה לאל ישבנו בסוכה במנוחה והשקט, עד הנה עזרנו ה' ואל יטשנו לנצח, תבענה שפתינו תהלה לנורא עלילה:

ובמדרש רבה, האזינו השמים [לב, א], הדא הוא דכתיב (קהלת ג, יד) ידעתי כי כל אשר יעשה האלקים וגו', הקב"ה ברא העליונים לעליונים ותחתונים לתחתונים, שכן כתיב (תהלים קטו, טז) השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם, בא משה ועשה תחתונים לעליונים [ואת העליונים לתחתונים], שכן כתיב ומשה עלה אל האלקים (שמות יט, ג), וירד ה' על הר סיני (שם, כ). דבר אחר, הקב"ה ברא השמים שיהיו מקלסין אותו, שנאמר (תהלים יט, ב) השמים מספרים, בא משה ושיתק אותן, שנאמר האזינו השמים, זהו שאמר הכתוב (שמואל-ב כג, ג) לי דבר וגו' צדיק מושל יראת אלקים כו' (ד"ר י, ב"ג), עיי"ש. ביאור אלה הדברים, שבא לתת טעם מפני מה היה בכחו של משה להשתרר לומר האזינו השמים וגו', הענין, כי עולם העליון מתנהג למעלה מהטבע, והעולם הזה מתנהג בטבע, והיינו דכתיב השמים שמים להוי"ה, הנהגה נסית הבא מכח שם הוי"ה ב"ה, כמו שכתבו הראב"ע (שמות ו, ג) והרמב"ן (שם, ב) בפרשת וארא, והארץ נתן (להתנהג בטבע) לפי ערך בני אדם שוכני בתי חומר. ומשה שבר טבעו, שהרי ארבעים יום לחם לא אכל ומים לא שתה (שמות לד, כח), ופירש מן האשה (שבת פז.) וכדומה, הרי עשה מתחתונים עליונים, והיינו דכתיב ומשה עלה אל האלקים, להתנהג בבחינת אלקים, למעלה מהטבע. ומכח זה זכה לעשות מעליונים תחתונים, שנאמר וירד ה' על הר סיני, כלומר לגילוי אלקותו יתברך במתן תורה ובנסים נגלים למעלה מהטבע משם

הוי"ה ב"ה, אשר נעשו על ידי מדה במדה. וכיון שהוא היה בעל בחירה ושבר טבעו בשביל רצונו של מקום, בשביל זה זכה להשתרר על השמים וצבאם שהם אינם בעלי בחירה ורצון, ובעמדם יעמודו, וזה טעם שצדיק מושל, והבן:

ט) האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי וגו' [לב, א-ג]. יש לרמז בזה ענין תפלה בלחש ותפלה בקול, המבואר סודו בדברי האריז"ל (שער הכוונות, ענין כונת חזרת העמידה דרוש א עמ' רנ), כי תחלה בעת יחוד השלם צריך שיהיה בחשאי מפני פחד החיצונים שלא יתאחזו בו להפרידו ח"ו כי אינו נוח להם יחוד הקדושה, ואחר שכבר נעשה היחוד בשלימות בלחש אז הרשות נתונה להתוודע ולהגלות היחוד לעין כל: וזהו שאמר האזינו השמים ואדברה בלחש, שאינו נשמע אלא לאזני העליונים, אחר זה ותשמע הארץ אמרי פי תפלה בקול רם, הנשמע לארץ. והטעם, יערוף כמטר (שאינו נוח לעוברי דרכים, הן החיצונים הסובבים) לקחי, היינו היחוד בחשאי, מלשון (לעיל כב, יג) כי יקח איש אשה. וזאת תורת המסורה, יערוף כמטר לקחי, ואידך (מלכים-א יז, יא) לקחי נא לי פת לחם, מלשון (בראשית לט, ו) כי אם הלחם אשר הוא אוכל, פירש רש"י הלחם זו אשתו, עיי"ש. ואידך (איוב יא, ד) זך לקחי, היינו שיהיה היחוד זך, בלי יתערב זר ביניהם. ועל זה אמר תזל כטל אמרתי, תפלה בקול, כי כבר הוא כשעירים עלי דשא וגו', כרוח סערה המבריח העפריות והפסולת מהם, כמו כן נתפרדו מעליהם פועלי און. ועוד טעם על תפלה בקול, אמר כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלקינו, לענות בבית המקדש ברוך שם כבוד מלכותו, ובזמן הזה אמן אחרי כל ברכה, והבן:

י) עוד יתבאר האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי [לב, א-ג]. דהוה ליה למימר האזינו וגו' דברתי, מה זה ואדברה, לשון משתמש לעתיד. והנראה לי בזה הוא על פי דאיתא במדרש בשלח (ש"ר) סימן כ"א (אות ג) על הפסוק (שמות יד, טו) מה תצעק אלי, הדא הוא דכתיב (ישעיה סה, כד) והיה טרם יקראו ואני אענה, כל מי שעושה רצון המקום ומכוון לבו בתפלה אני שומע לו בעולם הזה ולעתיד לבא כו'. אמר רבי אלעזר [בן פדת] כו', עד שלא ידבר האדם, יודע הקב"ה מה שבלבו, לכך מה תצעק אלי. והקשה היפה תואר (ד"ה לכך כתיב) אם כן בטלת כל התפלות, והלא מחיוב התפלה ביטוי שפתים להשמיע לאזנים, ואם במחשבה סגי, תפלה בפה למה לי. וכתבתי במקומו תירוץ על זה על דרך שאמרו (יבמות סד.) מפני מה היו אבותינו עקורים מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, הענין שמתאוה הוא מבואר בזוהר תולדות (קלז.) וז"ל, עשרין שנין אשתהי יצחק וכו' עד דצלי צלותא, בגין דקודשא בריך הוא אתרעי בצלותהון דצדיקייא בשעתא דמצלאין קמיה על מה דאצטריכו, בגין דיתרבי ויתוסף רבות קודשא

[לכל] מאן דאצטריך בצלותהון דצדיקייא, עכ"ל. הרי מבואר שמתאוה הקב"ה לתפלתן כו' למען יושעו לעתיד דורות הבאים אחריהם על ידי תפלתן שחפרו ומצאו באר מעין ישועה לשאוב ממנו כל הצריכים לאותו דבר. ובזה מסולק קושית יפה תואר, כי מחשבה לא נודע בלתי לה' לבדו, ולא יודע הדבר אם תפלתו של הצדיק פעל הישועה שיהיה מוכן גם לדורות, על כן החיוב לבטא בשפתים להשמיע קולו בתפילתו, למען להודיע לבני אדם כי תפלת הצדיקים פעלה כל זאת וגם עתה ממנו יושעו בתפלתן וזכותן. וזהו שאמר הכתוב עצמו טרם יקראו ואני אענה, (אך) עוד (כלומר, למען להושיע עוד בדבר זה לעתיד, על כן) הם מדברים (בפה) ואני אשמע. ואפשר שזה שאמר המדרש כל מי שמכוון לבו אני שומע לו בעולם הזה, כלומר בעולמו, ולעתיד לבא, היינו לדורות העתידין לבא. וזהו שאמר המדרש לכך נאמר מה תצעק, תנאי התנה הקב"ה עם הים שיבקע לפני בני ישראל ביציאת מצרים ולדורות, וסגי במחשבה לבד לעורר קיום התנאי, עיי"ש שהארכתי:

וזהו שאמר האזינו השמים ואדברה, היינו מה שאדברה לעתיד, כי גם המלאכים יודעים מחשבות שבלב אדם, כמו שכתבו תוספות בפרק קמא דשבת דף י"ב ע"ב (ד"ה שאין), ואף על פי כן ותשמע הארץ אמרי פי, שאני מחויב להתפלל בפה עד שתשמע הארץ, ועל זה אמר הטעם יערוף כמטר לקחי, מה שאני לוקח על ידי מחשבה אינו אלא לשעה, כמטר שפעמים ישנו ופעמים אינו ונעצר, כמו כן אותו לקיחה רק לפי שעה לי, ולא לזולתו לעתיד, אבל תזל כטל (היורד תמיד ולא נעצר) אמרתי, שהאמירה בפה מועיל גם לעתיד, ונוח לכל. כי שם הוי"ה (רחמים) אקרא, גם אותם הדורות הבאים הבו גודל, בחינת גדולה וחסד לאלקינו, להמתיק שם אלקים לרחמים, והבן:

יא) עוד יתבאר האזינו השמים ואדברה וגו' [לב, א-ו]. על פי שאנו מבקשים בימים הקדושים זכרנו לחיים וכו' כתבנו בספר פרנסה וכו', ובתיקוני זוהר (תקון ו, כב.) מתרעם על זה צווחין ככלבא הב לנא חיי ומזונא ופרנסה, עיי"ש: וכבר אמרתי (פר' עקב ד"ה ועל דרך, ע"ש) להמליץ בעדנו על דרך שאמרו בפרק קמא דראש השנה (ד.) האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני הרי זה צדיק גמור, ומקשה מכורש שהחמיץ שאמר (עזרא ו, י) די להון וגו' ומצלין לחיי מלכא, ומתרץ כאן בישראל וכאן באומות העולם, ופירש מוזלה"ה (ישמח משה, ר"פ במדבר ד"ה והנ"ל) כי בישראל זה עצמו רצון הבורא שיחיה בנו ויעבדנו, והנותן בשביל שיחיה בנו, לא למענו הוא רוצה בכך, כי אם למלאות רצון יוצרו שהוא מקור הטוב ורוצה להטיב, לכך שרי, מה שאין כן באומות העולם שאינם עושין אלא למענם. ובזה פירש אבא מארי זלה"ה ועתה ישראל שמע

אל החוקים וגו' אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו ובאתם וגו' (לעיל ד, א), כלומר שאני מלמד אתכם שאתם רשאין לעשות בשביל שתחיו, והיינו בשביל שהכוונה בזה למענו יתברך החפץ בחיים, וכיון שזה חפצך ורצונך, על כן כתבנו בספר החיים למענך וגו', להשלים רצונך. ובזה סרה תלונת התקוני זוהר, כי אין אנו מבקשים טוב עולם הזה למעננו, כי אם למענו יתברך להשלים רצונו יתברך. וכבר כתב בספר פנים יפות שזה שאנו אומרים בשמונה עשרה רפאנו ה' ונרפא וכו' כי אל רופא נאמן ורחמן אתה, וכן ברך עלינו ה' וכו' כי טוב ומטיב אתה וכו', הכוונה, שאנו מבקשים עניני הגוף להשלים טובך ורצונך, ע"כ דבריו: וזהו שאמר האזינו השמים ואדברה בלבי, אם כי ותשמע הארץ אמרי פי בתפלה, הן עניני הגוף הנשמע לארץ, אם כי יערוף כמטר שאינו נוח לכל לקחי מה שאני מבקש ליקח חיים ומזונות, שזה נוח לארץ ולא לשוכני שמים, שהעבודה צריך להיות צורך גבוה, עם כל זה תזל כטל אמרתי וגו', ראוי שיהיו אמרי פי נוח לכל. והטעם, כי שם ה' אקרא, שאני מתפלל למענו יתברך להשלים רצונו לרחם על בריותיו, על כן הבו גודל לאלקינו. הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט וגו', ובמשפט יעמיד ארץ להעניש לעוברי רצונו, שחת לו לא, תרגומו חבילו להון ולא ליה, ולדרכנו יאמר כלשון בתמיה, כשמעניש, הכי שחת לו להחוטא ולא לו כביכול, הלא בניו הם, ובודאי אב כשמעניש לבניו יש לו צער מזה, (וכדאיתא בגמרא פרק קמא דקדושין (לו.)) אפילו עוברי רצונו קרוין בנים שנאמר (ישעיה א, ד) בנים משחיתים, ואיתא בגמרא (סנהדרין מו.) היוצא ליהרג שכינה מה אומרת קלני מראשי. ובפרט כי אין עליהם אשמה, כי מומם דור עקש ופתלתול, כלומר מום שלהם רק מכח הדור שהוא עקש ופתלתול ומחטיאי הרבים, ה' יפיר עצתם. הלה' תגמלו זאת, הכי זאת גמול לה', הלוא הוא אביך וגו', ובודאי אב רוצה להטיב לבנו ולא לצערו, כל שכן הבורא יתברך אשר הוא עשך ויכוננך. אם כן כשאני מבקש לרחם עלינו שתושיענו בבני חיי ומזוני רויחי, אם כי אמרי פי עניני הגוף הגשמיים, אבל בלבבי אשים דברתי אליו יתברך למלא רצונו, על כן האזינו השמים מה שאדברה בלבבי, כאמור:

יב) או יאמר האזינו השמים ואדברה וגו' [לב, א-ב]. דאיתא במדרש (ד"ר י, ג) הדא הוא דכתיב (שמואל"ב כג, ג) צדיק מושל יראת אלקים. וידוע (זוהר נח נט ע"ב) כי השומר ברית נקרא צדיק, על כן כתיב (ישעיה ס, כא) ועמך כולם צדיקים, כי הם בריתו ינצורו במצות מילה. וידוע מאמרם פרק ד' דמנחות (מג ע"ב) כיון שנכנס דוד למרחץ אמר אוי לי שאני ערום בלא מצות, כיון שנסתכל במילתו נתישבה דעתו כו'. וזהו שאמר משה האזינו השמים ואדברה, כי ותשמע הארץ "אמרי" פי, שהארץ שומע ומקיים מצות מילה

שעליו אמר דוד (תהלים קיט, קסב) שש אנכי על "אמרתך" (ורמז זה מבואר בעוללות אפרים (מאמר תנב)). ועל זה אמר יערוף כמטר לקחי, זה התורה והמצות, דומה למטר שאינו תמידי, כמו כן יש עת וזמן ששרוי בלא תורה ומצות, אבל תזל כטל "אמרתי", זה מצות מילה הוא תמידי, כטל דלא מיעצר (תענית ג.): יג) או יאמר האזינו השמים ואדברה [לב, א'ב]. כי בתחלה יראה האדם לעשות רצון הבורא על כל פנים בעניני שמים, הן המה התורה והמצות ששורשן בגבהי מרומים, אחר זה ותשמע הארץ אמרי פי, שגם בהיותו עוסק בעניינים ארציים כמו אכילה ושתיה ומשא ומתן וכדומה יהא לשם שמים, כמבואר בשלחן ערוך אורח חיים סימן רל"א. ועל זה אמר יערוף כמטר לקחי שאינו תמידי (כי כבר אמרו חז"ל (ברכות לה ע"ב), לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (יהושע א, ח), יכול דברים כמשמען, תלמוד לומר (לעיל יא, יד) ואספת דגנך), תזל כטל אמרתי קאי על ותשמע הארץ אמרי פי, היינו בהיותו גם בעסק ארציי דבוק בה' אזי הוא כטל, תמידי, דלא מיעצר (תענית ג.): יד) האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ וגו' [לב, א]. אמרו חז"ל בילקוט (האזינו רמז תתקמב) משה שהיה קרוב לשמים ורחוק מהארץ אמר האזינו השמים ותשמע הארץ, ישעיה שהיה רחוק משמים וקרוב לארץ אמר (ישעיה א, ב) שמעו שמים והאזיני ארץ: נראה להבין דברי חכמים וחידותם על דרך דאיתא במדרש פרשת מצורע (ויק"ר טז, ב) מעשה ברוכל אחד שהיה מחזיר בעיירות הסמוכות לצפורי והיה מכריז מאן בעי למיזבן סם חיים, כנוף כולי עלמא ואתו לגביה אמרו ליה הב לנא וכו', הוציא לו ספר תהלים והראהו מי האיש החפץ חיים, מה כתיב בתריה סור מרע ועשה טוב (לד, יג-טו). ופירש בספר סדורו של שבת חלק ב' דרוש ד' (פ"א מאמר יא) כי עתה בזמן הזה שמלאכתן בעסקי עולם הזה קבע ותורתן עראי, הבא לומר דברי תוכחה ומוסר צריך להמשיל משל מעניני עולם הזה להבין מזה עניני שמימי, היינו כמו שהרופא צריך לנקות תחלה הגוף והקיבה מזוהמתם ואחר זה יתן סמי רפואות להחיותו, כמו כן צריך תחלה לסור מרע לנקות המוח והלב מזוהמתם, אחר זה יעסוק בעניני רפואות בחינת עשה טוב. אבל בזמניהם, בפרט בעיירות הנ"ל ששם היו גדולי הדור שתורתן קבע וכו' וכל עסקיהם בעניינים שמימיים, ועניני עולם הזה היה טפל ורחוק מעיניהם, הוצרך הרוכל לומר להם המשל מספר תהלים, תחלה סור מרע ואחר זה ועשה טוב, כמו כן בעניני עולם הזה צריך תחלה לנקות הגוף מזוהמתו אחר זה לשתות סמי רפואות, ע"כ דבריו:

וזה דברי הילקוט, כי משה רבינו אוהב ישראל היה ומלמדם להועיל הן בעניינים שמימיים הן בארציים, וזהו שאמר הילקוט, משה שהיה קרוב לשמים, לעסקי שמים

ורחוק מארץ, בענינים ארציים (ודורו אבתריה גרורים), על כן אמר לישראל האזינו השמים, הוא המשל בדבר הקרוב לעיניהם, ומכח זה ותשמע הארץ, הוא הנמשל בענינים ארציים הרחוק מהם. אבל ישעיה, ר"ל בדורו שהיה רחוק משמים וקרוב לארץ, שעיקר עסקיהן בענינים ארציים, אמר שמעו שמים, הוא הנמשל בעניני שמימיים הרחוק מעיניהם, על ידי והאזיני הארץ, הוא המשל מארץ הקרוב לעיניהם, והבן זה:
ומו"ח הגאון הצדיק מו"ה משה דוד ז"ל (שבסוף ימיו היה אבדק"ק צפת תובב"א) פירש האזינו וגו', כי מצינו שישראל אמרו (שמות כד, ז) נעשה ונשמע, ואמר ההוא מינא עמא פזיזא דקדמיתו פומיכו לאודניכו (שבת פרק רבי עקיבא (פח.)), והענין, כי ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן (שם קמו.), היינו זוהמא של הגוף, ולכן השיגו רצונו יתברך וחשקה נפשם למצות ה' גם טרם נצטוו, וזה סוד (הגדה של פסח) אלו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה דיינו. והנה בהרכבת אדם יש חלק שמים, הוא הנשמה, וחלק הארץ הוא הגוף, כדאיתא בגמרא (סנהדרין צא ע"ב) יקרא אל השמים מעל (זה הנשמה) ואל הארץ (זה הגוף) לדין עמו (תהלים נ, ד). וזהו שאמר הכתוב האזינו השמים ואדברה, ר"ל האזינו הנשמה מקודם מה שאדברה לעתיד, ותשמע הארץ זה הגוף אמרי פי, הלואי אחר הצווי, ע"כ דבריו:
במדרש דבר אחר האזינו השמים [לב, א], מכאן אתה למד שיש לשמים פה ולב ואוזן. פה מנין, שנאמר (תהלים יט, ב) השמים מספרים כבוד אל. לב, דכתיב (לעיל ד, יא) וההר בוער באש עד לב השמים. אוזן מנין, דכתיב האזינו השמים (ד"ר י, ד). ונראה לי על פי המבואר בספרים כי האדם צריך לתקן בחינת אל"ף, ראש לכל האותיות, ראשי תיבות א'וזן ל'ב פ'ה, והן ראשי האברים שבאדם, וממילא כולא בתר רישא גרירא. וזהו שנאמר בסוף הפרשה (לב, מד) ויבא משה וידבר וגו' "באזני" העם וגו' ויאמר אליהם שימו "לבבכם" וגו' אשר תצום את בניכם וגו' (בפה), כי לא דבר רק, קרי ביה לא דיבור ריק הוא מכם כי הוא חייכם, כי הדיבור חיותו של האדם, כי לנפש חיה (בראשית ב, ז) תרגומו לרוח ממללא (וכבר דרשו חז"ל (שבועות מט.) וזה דבר השמיטה (לעיל טו. ב), אפילו "דיבור" משמט). וזמן תיקונו בחדש תשרי, ועל כן בראש השנה עיקר המצוה לתקן בחינת אוזן, בחינת שמיעה, לשמוע קול שופר. והענין, על דרך שאמר המדרש ריש הפרשה (שם, א) רמ"ח אברים באדם, ועל ידי האוזן כולם חיים, שנאמר (ישעיה נה, ג) שמעו ותחי נפשכם:
ביאור הדבר, כי קול שופר מחריד הלב ומעורר לשוב בתשובה, כמבואר ברמב"ם הלכות תשובה פרק ג' (ה"ד) ובשל"ה (מס' ראש השנה, פרק תורה אור אות א), וזה שמברכין

לשמוע קול שופר, שיהיה להאדם לב שומע ומאזין לקול התקיעות, לפשפש במעשיו ולשוב בתשובה שלימה בימים שבין כסא לעשור. וגמר מצות תשובה ביום העשור, כי יום כיפורים אינו מכפר אלא על השבים בתשובה, כדאיתא סוף פרק קמא דשבועות (יג.) וברמב"ם פרק א' מהלכות תשובה (ה"ב), ועיקרה של תשובה הוא החרטה מעומק הלב ועזיבת החטא ולהתודות (שערי תשובה, שער א סי"ט), ואם מתודה בפה בלבד מבלעדי חרטה וקבלה בלב, על זה אומרים (תפלת וידוי) על חטא שחטאנו לפניך בוידוי פה, נמצא עיקרו של יום הכיפורים לתקן הלב. ובחג הסוכות בנטילת הארבעה מינים להודות ולהלל לה' הנה מתקן הפה, דהיינו שמגלה מה שבלבו מכח אל הפועל, כדאיתא במדרש אמור (ויק"ר ל, ג) על הפסוק (ויקרא כג, מ) ולקחתם כו', פנה אל תפילת הערער וגו' ועם נברא (תהלים קב, יח-יט), אלו שהיו נטויין למיתה, והקב"ה מקבל תפלתן להחיותן ובראן בריה חדשה, מה עלינו לעשות, לקלס לה', הדא הוא דכתיב ועם נברא יהלל י"ה. עוד שם (ויק"ר ל, יד) ולקחתם לכם כו', הדא הוא דכתיב (תהלים לה, י) כל עצמותי תאמרנה ד' מי כמוך, עי"ש:

ואפשר שזה אמר הכתוב האזינו השמים וגו', נגד ראש השנה שמצותו לשמוע קול שופר, ואסור להזכיר שום חטא בפה, רק בלב (שער הכוונות, ענין ראש השנה עמ' רח), והיינו האזינו, בחינת אוזן, בסוד (מוסף לר"ה, תפלת שופרות) כי אתה [כו'] מאזין תרועה כו'. ותשמע הארץ אמרי פי, נגד יום הכיפורים, שמתודה בפה עד אשר תשמע הארץ. ועיקרו החרטה בלב, ומלת אמרי יורה על רצון וחפץ הלב שמתחרט בלב, על דרך שפירש הרמב"ן (בראשית א, ג) ויאמר אלקים יהי אור, כי מילת אמירה יורה על החפץ, עי"ש. יערוף כמטר לקחי, נגד מצות ארבעה מינים שבלולב, שנאמר "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וגו', והם עורפים להסטרא אחרא, לעצור רוחות רעות וטללים רעים (סוכה לז ע"ב) כמטר לעוברי דרכים. תזל כטל אמרתי, שאומר בפה דברי שירות ותשבחות והושענות. כשעירים עלי דש"א, ראשי תיבות ד'מות או ד'יוקנא ש'ל א'ביו או ד'יוקנא ש'ל א'מו, והיינו בחינת סוכה, דמות אמא עלאה החופפת על בניה (הקדמת תקוני זוהר, ב ע"ב), בסוד (תפלת ערבית) ופרוס עלינו סוכת שלומך. כרביבים עלי עשב, בחינת שם הוי"ה, מילוי ע"ב עם נקודותיו בסגול העולה עש"ב, כמבואר בסידור האר"י בברכת לישב בסוכה (ח"ג צז ע"ב צח.). והיינו חסד א"ל (תהלים נב, ג), העולה במילואו הק"ף (שער הכוונות, ענין סוכות דרוש ח עמ' שכא), עי"ש. כי שם הוי"ה אקרא, בחינת ארבעה מינים שבלולב הרומזים לשם הוי"ה (שם, דרוש ה עמ' שז), הבו גודל לאלקינו, והבן:

והנה, כבר פירשו בספרן של צדיקים עיני ה' אל (יראיו) [צדיקים] ואזניו וגו' (תהלים לד, טז), כי יראיו המקדשים ומטהרים עיניהם ואזנם לדברי תורה, עושים למעלה בחינת השגחה המכונה עין, וקיבול תורתן ותפילתן של ישראל המכונה אזנים. וכן הוא במדרש לעיל (ד"ר י, א) מהיכן אתה למד, ממשה, שעל ידי שהטה אזניו לתורה נשתתקו עליונים ותחתונים והאזינו לדבריו, שנאמר האזינו השמים ואדברה. וכמו כן אם עובד עבודה שבלב וחפץ ורצון אמיתי, גורם לב [ו]חפץ ורצון אמיתי להשמים להשפיע טובה וברכה. אשר על כן מחמת שישראל אמרו (שמות כד, ז) נעשה ונשמע, ומלכותו ברצון ולב האמת קבלו עליהם, על כן כתיב וההר בוער באש עד "לב" השמים. וכן אם מוציא מחשבתו הטובה הצפונה בלבו אל פועל הגילוי בדיבור פה ומעשה לפאר ליוצרו, גורם פה לשמים, כענין שנאמר השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע, ואיתא בגמרא פרק קמא דכתובות (ה.) מעשה ידיהם של צדיקים מי מגיד, הרקיע, ומאי ניהו מטר, ופירש רש"י (ד"ה הכי קאמר) מעשה ידיו דהוא מעשה צדיקים מגיד הרקיע, שהרקיע מעיד עליהם לבריות שהם צדיקים, שמתפללים על הגשמים ומטר יורד, עי"ש, ויש להבין איך נזכר צדיקים בפסוק, ורש"י נלחץ בזה לפרש מעשה צדיקים קרוין מעשה ידיו של הקב"ה, עי"ש. ולולי דבריו נראה לפרש על פי דכתיב (בראשית לג, כ) ויקרא לו אל אלקי ישראל, ואמרו ז"ל (מגילה יח.) הקב"ה קרא ליעקב אל, ביאור הדבר, כי כמו שהדיינים השופטים ויושבים על הדין נקראים אלקים (כדכתיב (שמות כב, ח) עד האלקים יבא דבר שניהם), כמו כן המעורר חסד יכונה בשם אל, כדכתיב חסד אל. וזהו שאמר השמים מספרים כבוד אל, הוא הצדיק הנקרא אל, ומעשה ידיו של הצדיק ההוא מגיד הרקיע. הרי לך פה לשמים:

ובזה המדרש מבואר, שמצינו פה לשמים מדכתיב השמים מספרים וגו', והיינו על ידי שמתקן פה למטה, כמו כן עושה למעלה כאלו השמים מספרים בשבחו. ולב לשמים, על ידי שמקבל בלב עול מלכות שמים, כענין שנאמר עד לב השמים. ואוזן לשמים, על ידי שמתקן אזנו לשמוע לקול תורה ולקול שופר, כענין שנאמר האזינו השמים, על ידי שמשה הטה אזנו כו'. וזה שאומרים כי אתה [כו'] מאזין תרועה, והבן: ובמדרש, האזינו [לב, א], אדם מישראל שהיה חושש באזנו מהו שיהיה מותר לרפאותו בשבת, כך שנו רבותינו וכו', ומכת האוזן אם סכנה היא מרפאים אותה בשבת כו'. אמר הקב"ה, אם הטית אוזן לתורה, כשתבא לפתוח בדברי תורה הכל משתתקים לפניך ושומעים דבריך וכו', מנין, ממה שקרינו בענין, האזיגו וגו' (ד"ר י, א). יש לפרש על דרך רמז בהקדם לפרש מאמר הזוהר (יתרו פח.) כתיב (בראשית ב, ג) ויברך אלקים את יום השביעי,

וכתיב (שמות טז, כו) ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו, כיון דלא משתכחי ביה מזוני מה ברכתא אשתכח ביה, אלא הכי תאנא כל ברכאן דלעילא ותתא ביומא שביעאה תליין וכו'. והוא על פי מה שפירש הבעל עקידה פרשת בראשית שער ד' מאמר רבי שמעון בן יוחאי (ב"ר יא, ח) אמרה שבת לפני הקב"ה, לכל נתת בן זוג ולי לא נתת בן זוג, אמר לה כנסת ישראל יהיה בן זוגך, והוא במה שאמר רבי שמעון בן יוחאי (בבא בתרא טז ע"ב) אבן טובה היתה תלויה בצוארו של אברהם (לקרוא בשם ה' ולהודיע לבני אדם מציאותו ואלקותו יתברך) שכל חולה (הנפש בעניני אמונה) הרואה אותה מיד נתרפא, וכשנפטר תלאה הקב"ה בגלגל חמה, ליקח ממנו מופת על מציאות הבורא, כמבואר במורה (ח"א פ"ע) ובריש הלכות יסודי התורה (פ"א ה"ה). והנה השגה זו נקרא בחינת ראיה, שרואה ומבין בשכלו מכח חקירה ומופת על מציאותו יתברך, ואמנם על ענין חידוש העולם שאינו קדמון כקדמותו נלאו למצוא מופת בדרך ראיה וחקירה של השכל, כמו שכתב הרמב"ם (מורה נבוכים ח"ב פכ"ה) שזה צריך להאמין מפי קבלה והשמיעה המבואר בתורה ובנביאים. אשר על כן להוציא מלב הדעה הנפסדה שהעולם קדמון, אבל יאמינו ישראל באמונה שלימה שחידוש העולם היה בריאה חדשה יש מאין המוחלט ברצונו יתברך, לזה נתן לנו מצות שביתת שבת, כי בו שבת מכל מלאכתו וגו' (בראשית ב, ג), ונאמר (שם, ב) וישבות ביום השביעי, והנחיל מנוחה זו לעם קדשו, להורות אותנו וללמד שכבר היתה מלאכת הבריאה והחידוש בששת ימי המעשה, וביום השביעי שבת. וזהו שאמרה שבת לכל נתת בן זוג, כי בימי המעשה יש פעל ומתפעל, ולי לא נתת בן זוג, כי אני יושבת בטילה ואין שום פעולה יוצא ממני. והשיב לה כנסת ישראל יהיה בן זוגך, יאמר, שיהיה מוטל על כנסת ישראל ענין שמירת שבת להיות קונין בשביתה האמונה בחידוש העולם, שאי אפשר להשיגו בדרך ראות השכל כי אם בשמיעת האוזן וקבלה בלב, וזה עצמו מעשה ופעולה שמתפעל על ידי שבת. וזהו שנאמר (שמות לא, טז) ושמרו בני ישראל את השבת לעשות, הרי שקרא להשביתה מעשה גמור, כי זאת האמונה של חידוש העולם היא הכרחית לכל בעל דת התורה, עי"ש:

הרי כי אמונה של חידוש העולם שהוא ענין רוחני ושמימי בא לישראל על ידי שבת, וממילא גם מזונות וכל ענינים הארציים יבאו על ידי שמירת שבת, כמו שאמרו אין ישראל ניזונים אלא בזכות אמונה, והטעם פשוט, על ידי שמאמין בה' שהכל ברצונו ובחפצו יעשה, ובוטח בו, בזכות זה ממציא לו מזונותיו וכל צרכיו, וכיון שהאמונה על ידי שבת, ממילא כל מזונותיו וכל צרכיו הגשמיים בזכות שבת. וזהו שאמר הזוהר, כיון

דלא משתכחי ביה מזוני מה ברכתא אשתכח ביה אלא הכי תאנא כל ברכאן דלעילא, היינו ברכות האמונה בחידוש, ותתא, צורכי עולם הזה, ביומא שביעאה תליין, כאמור. (וזה סוד סוכה הנקראת (זוהר אמור קג.) צלא דמהמנותא. לכן ב'סוכות ת'שבו ש'בעת (ויקרא כג, מב) ראשי תיבות שב"ת, דדא ודא אחת היא): וזהו שאמר המדרש, מכת האוזן, כלומר שהמכה היא בענין חוש השמיעה והקבלה, שאינו שומע באזנים מה שנאמר לו בקבלה דור אחר דור דבר שאין ראות עין השכל משיג, כגון חידוש העולם, אם סכנה הוא, שכל כך צץ האפיקורסות בלבו עד שהוא מסוכן בנפשו, מרפאים אותה בשבת, כלומר רפואתו על ידי מצות שביתת שבת, המורה על אמונת חידוש העולם הנשמע בקבלה. אמר הקב"ה אם הטית אוזן לתורה, לשמוע באוזן דבר שאין ראות השכל משיג, כשתבוא לפתוח בדברי תורה הכל משתתקים, מנין מדכתיב האזינו וגו' ותשמע הארץ. וביאור הדבר, כי בענין השגת השכל ודאי העליונים משיגים יותר מבני אדם קרוצי חומר, ולא היה בכח התחתונים להשתיקם, ומה שאמרו (סנהדרין צג.) גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, היינו בשביל שצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב, ד), שהוא למעלה מהשגת השכל, וזה דבר החביב בעיניו יתברך כי אדם קרוץ מחומר יאמין בזה שהוא למעלה מהשגה, ולזה צדיק מושל גם על העליונים להשתיקן ולומר האזינו וגו': יערוף כמטר לקחי וגו' [לב, ב]. ירמוז למה שאמרו חז"ל (תענית ד.) כנסת ישראל אמר (הושע ו, ג) ויבוא כגשם לנו, והקב"ה אמר (שם יד, ו) אהיה כטל לישראל. וזהו שאמר יערוף כמטר לקחי, היינו ישראל שנאמר עליהם (שמות ו, ז) ולקחתי אתכם לי לעם, כלומר שישראל אומרים יערוף כמטר. תזל כטל אמרתי, שאני אומר אהיה כטל: כי שם ה' אקרא וגו' [לב, ג]. מו"ח ז"ל פירש על פי הגמרא (ברכות ס ע"ב), בכל מאדך (לעיל ו, ה), בכל מדה ומדה שמודד לך הוי מודה לו, כדכתיב כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא (תהלים קטז, יג ג ד). וזהו שאמרו (ב"ר לג, ג) צדיקים מהפכים מדת הדין לרחמים, כי על ידי האמונה שמאמינים שהכל לטובה וחסד מאתו יתברך, בזה עצמו מהפכים הדין לרחמים וחסד. וזהו שאמר הכתוב כי שם הוי"ה אקרא, ר"ל כאשר תמיד בכל עת אפילו בעת צרה אני קורא שם ה' להאמין שהדבר ממקור הרחמים, אז הבו גודל (גדולה וחסד) לאלהינו, מדת הדין, שנהפך לחסד ורחמים, ע"כ דבריו:

הצור תמים פעלו [לב, ד]. כי איתא בנדרים פרק ג' דף ל"ב (ע"א) גדולה מילה שאין לך מי שנתעסק במצות כאברהם ולא נקרא תמים אלא על שם המילה, שנאמר (בראשית יז, א) התהלך לפני והיה תמים. וזהו שאמר הצור, ירמוז למצות מילה, דכתיב (שמות

ד, כה) ותקח צפורה צור ותכרות, תמים פעלו, שפעולתו שעל ידו נעשה תמים: שחת לו לא בניו מומם כו' [לב, ה]. יתבאר. כי הנה רש"י כתב בפרשת תרומה (שמות כה, ה) והוא מגמרא פרק ב' דשבת (כח ע"ב) כי תחש מין חיה ולא היתה אלא לשעה, והרבה גוונים היו לה, ותרגומו ססגונא, ששש ומתפאר בגוונין שלו. ואפשר לרמז בזה על פי מה שפירשתי (פר' ראה ד"ה והמבחן) הפסוק (משלי כג, ד"ה) אל תיגע להעשיר וגו', כי כתיב (שם יב, יט) שפת אמת תכון לעד, כי מי שעובד ה' באמת בלי שום מחשבה זרה למען עצמו, לא על מנת לקבל פרס ולא בשביל שיקרא רבי או יהיה עשיר ולא להתפאר, כי אם לתכלית אחד למלא רצונו יתברך, זהו עבודה קיימת, וקושטא קאי (שבת קד.) ועומד בל יפול ממנו, אבל העובד למען עצמו ויפן כה וכה למען קבלת פרס או להתפאר וכדומה, על זה נאמר ועד ארגיעה לשון שקר, כי כל עבודתו כמו רגע, ואחר כך יפול הנופל ממנו, כי שקר אין לו רגלים (בתי מדרשות ח"ב עמ' תד). וזהו שאמר אל תיגע להעשיר, ובזה נכלל כמה מיני מחשבות בלתי רצויות, ומפני שאין האדם מבין על עצמו אנה יפנה לבו אם הימין או השמאל, על כן אמר מבינתך (של עצמך) חדל מדרכך, כי המופת לזה, אם תיגע להעשיר אז התעיף עיניך בו (בעבודתך) ואיננו, כי (בעוד רגע) עשה יעשה לו כנפים וגו' ולא תמצאנו:

ומזה יובן כי יש ליקח רמז מוסר ממין תחש, ששש ומתפאר בגוונין שלו ולא היתה אלא לשעה, כמו כן מי שיש לו הרבה גוונים, ר"ל כוונות שונות, ששש ומתפאר בגוונין שלו, אין עבודתו אלא לפי שעה, כלומר שאינו דבר המתקיים לא לו ולא לדורותיו אחריו, כי שקר אין לו רגלים, ולא יעמוד ימים רבים. וזהו שאמר כאן שחת "לו", במה שהיתה כוונתו לצורך עצמו, בזה שחת לעצמו (שחת אותיות תחש), וגם לא בניו (כלא נחשבים) מומם שיהיה דור עקש ופתלתול, כי שקר אין לו רגלים להעמיד בניו בדרך עבודה. אבל מתהלך בתומו צדיק, שהולך בתמימות שאינו יודע לרמות, אז אשרי בניו אחריו (משלי כ, ז), והבן:

כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו ימצאהו בארץ מדבר וגו' [לב, ט"י]. במדרש פרשת במדבר (תנחומא יג), איש על דגלו באותות לבית אבותם יחנו בני ישראל מנגד סביב לאהל מועד יחנו (במדבר ב, ב), זהו שאמר הכתוב ימצאהו בארץ מדבר, מציאה גדולה מצא הקב"ה את ישראל כאדם המהלך במדבר ומוצא שם ענבים, שנאמר (הושע ט, י) כענבים במדבר מצאתי ישראל. ובתהו, תהו היה העולם עד שלא יצאו ישראל ממצרים. יליל ישימון, ליל היה העולם עד שלא קבלו ישראל את התורה. כיון שבאו להר סיני

וקבלו את התורה האיר העולם, שנאמר (משלי ו, כג) כי נר מצוה ותורה אור, יסובבנהו בעניני כבוד, יבוננהו שהבינם בדברי תורה:

נראה לי ביאור הענין, דקשה ליה מה דאמר לבית אבותם. גם אומרו מנגד, דהיה לו לומר מרחוק. אבל יובן על פי מה שכתב הזוהר תצוה קפ"ג (ע"ב), ובמדבר אשר ראית כו' (לעיל א, לא), קודשא בריך הוא דבר לון לישראל במדברא תקיפא, כמה דכתיב (שם ח, טו) נחש שרף ועקרב וגו', ואיהו אתר ושולטנא דנחש חייבא וכו', בגין לתברא תוקפיה וחיליה דלא ישלוט כו'. ותו, דלית נהורא אלא דנפיק מגו חשוכא, דכד אתכפיה סטרא דא אסתלק קודשא בריך הוא לעילא ואתיקר ביקריה כו', עיי"ש. ויש להבין איך הוליכן לאתר שליטת הסטרא אחרא דשכיח הזיקא ומקום סכנת נפשות ממש שלא ישלטו בהם החיצונים ח"ו, והידיעה אינו מזדקק להבחירה. ונראה לי כי הקב"ה בטח בהן לאשר זרע קודש מחצבתם, בני אברהם יצחק ויעקב, וחוט המשולש לא במהרה ינתק, על כן בודאי מים רבים של הסטרא אחרא לא יוכלו לכבות נרן של ישראל, ונהרותם לא ישטפוה, וידם תהיה על העליונה. וזה מאמר מקרא קודש שלפנינו, כי חלק ה' עמו יעקב "חבל" נחלתו, חוט המשולש לא במהרה ינתק, לכך ימצאהו בארץ מדבר וגו', וגם מפני כי יסובבנהו בעניני כבוד, באור מקיף, יבוננהו בדברי תורה, בלוחות שבארון שהיו באמצע, היינו אור פנימי. וזהו שאמר באותות לבית אבותם דייקא, הוא שתעמוד להם "מנגד", כלומר אם שהמקום משכן הסטרא אחרא מנגד להם, עם כל זה סביב לאהל מועד יחנו:

וזהו שאמר המדרש על זה הדא הוא דכתיב ימצאהו בארץ מדבר, מציאה גדולה מצא הקב"ה את ישראל, כי הוא מציאה ממש, שבאותו מקום אתר ושולטנא דהסטרא אחרא עמדו באמונתם דבקים בה' אלהים חיים וקיימים, שנאמר כענבים במדבר מצאתי ישראל, הנה המשילם כענבים, ומאוד עמקו מחשבותיו יתברך בזה, לרמז אם שבמדבר היה שם מקודם משכן הסטרא אחרא, והקליפה קדמה לפרי, כמו באותיות שקודם ענב"ם שהם סמא"ל (עי' כלי יקר בראשית לב, כה), עם כל זה זרקו קליפתו ותוכו אכלו, כי מלכותו בכל משלה (תהלים קג, יט). בינה זאת. וגמר אומר ובתהו תהו היה העולם עד שלא יצאו ישראל ממצרים, ילל ישימון ליל היה העולם עד שלא קבלו ישראל את התורה כו', מלבד פירוש הפשוט עוד כוון לרמז כי מלכות נקרא עולם עלמא תתאה (כדאיתא בזוהר (בראשית לד.) על הפסוק (תהלים קו, מח) מן העולם ועד העולם), והיינו תהו היה העולם, ליל היה העולם, דעד דלא קבילת דכר אתקריאת ליל (זוהר בא לה ע"ב). כיון שקבלו התורה האיר העולם שנאמר כי "נר" מצוה וגו', כי ידוע (עי' זוהר נשא

קכב ע"ב) יו"ד אהבה, ה' יראה, וא"ו תורה, ה"א מצוה. והיא נקראת נר, המקבל אור. וגם כי אז במתן תורה עלתה למעלה ונתייחדה בג' היחודים הידועים העולים נ"ר, עיין בכוונת חנוכה (ח"ב צח ע"ב). וגם היא נקראת אל אדנ"י, אל במילואו עולה הק"ף (שער הכוונות, ענין סוכות דרוש ה עמ' שכא), אדנ"י עולה ס"ה, ויחד עולים נ"ר. והיינו "נר מצוה ותורה אור", כי נתייחדה אשה בבעלה, והבן. ועיין בזוהר תרומה דף קס"ו (ע"ב): חדשים מקרוב באו וגו' [לב, יז יח]. אמרתי מוסר על דרך הלציי על דבר שהולכים איזה נשים בשערות רח"ל, למצוא חן בעיני בעליהן להעמיד תולדות. אבל שקר בפיהם, כי יביטו אל צור מחצבתם מאין באו ונולדו המה, מאמותיהן נשים כשרות וצנועות שלא הלכו פרוע ראש וגדולי שער. וזה שאמר חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם, שלא הלכו בשערות. ושמא תאמר שהוא כדי למצוא חן להוליד בנים, על זה אמר צור ילדך תשי ותשכח מאין נולדת בדרך צניעות. וזהו שנאמר (שמות יג, ז) ולא יראה לך "שאר", עי"ן באל"ף מתחלף, שהם ממוצא אחד, וכאלו אמר ולא יראה לך שער בכל גבולך, הוא שער הוא שאר המחמיץ רח"ל. ובדרושים (ייטב פנים, תוכחת מוסר לי"ג מדות ויום העשור אות כח) הארכתי בזה. וזה שאנו מבקשים בהושענות (המתחיל 'אדון המושיע') "שעירים" להניע, כלומר פארי המגבעות של שערות ודוגמתן, להניע, כלומר למנוע:

לי נקם ושלם וגו' [לב, לה'לו]. יתבאר יפה על פי מה שאמרו חז"ל במסכת סנהדרין ל"ח (ע"א), וישקוד ה' על הרעה (דניאל ט, יד), צדקה עשה הקב"ה לישראל שהקדים שתי שנים לונושנתם (לעיל ד, כה). פירש רש"י (ד"ה עולא אמר) כי אלמלא היה ממתין עד "ונושנתם" ח"ו היה מתקיים בהו אבד תאבדון, על כן צדקה עשה. וזהו שאמר לי נקם ושלם, כלומר לישראל, לעת (היינו מנין ונושנת"ם) תמוט רגלם, כדכתיב אבוד תאבדון, על כן צדקה עשה כי קרוב יום אידם וחש עתידות למו קודם זמן, מחמת כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם להושיען ולהקימן. והבן כי נכון: כי אשא אל שמים ידי וגו' [לב, מ-מג]. כי כתיב (שמות יב, ב) החדש הזה לכם, ופירש המדרש (ש"ר טו, ב) מסור בידכם, כדכתיב (תהלים נז, ג) אקרא וגו' לאל גומר עלי, כי חוקי ראשי חדשים ועיבור שנים מסור בידנו, וכמו שאמרו חז"ל (ראש השנה כה.) אתם אפילו מזידים. וכן בענין המטר, להעציר או להמטיר, כדכתיב באליהו (מלכים"א יז, א) אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי, וכתיב (תהלים יט, ב) ומעשה ידיו מגיד הרקיע, ופירשו במסכת כתובות דף ה' (ע"א) מעשה ידיהם של צדיקים מי מגיד, הרקיע, ומאי ניהו מטר, פירש רש"י (ד"ה הכי קאמר) שמעיד עליהם לבריות שהם צדיקים, שמתפללים על הגשמים ומטר יורד. וכן כתיב (שמואל"ב כג, ג) צדיק מושל וגו', ואמרו חז"ל אמר הקב"ה אני

מושל בכל, ומי מושל בי, צדיק, צדיק גוזר והקב"ה מקיים, הקב"ה גוזר וצדיק מבטל (זוהר שמות טו.). הרי שהשי"ת נתן ממשלה ביד הצדיק, וזה ודאי אינו מצד הגוף הכלה ואבד, כי אם מצד הנשמה, שהוא חי וקיים לעד, הגבוה מהכל, כנודע:

והנה, הצדיק מסדר הנהגת העולם לרחם על עמו ישראל בחסד וברחמים, ואם כי המדת הדין אינו חוזר ברקניא (זוהר וישלח קעד ע"ב), כבר כתיב (תהלים סו, ז) מושל בגבורתו עולם עיניו בגוים תצפינה, אותן שעובדין לכוכבים ומזלות, וכאשר היה במצרים ובים סוף, דכתיב (שמות טו, יט) כי בא סוס פרעה וגו' בים, על ידי זה נשתק מדת הדין מזעפו, ולכן ובני ישראל הלכו ביבשה וגו', כמבואר בספר ישמח משה למוזלה"ה (פר' בשלח ד"ה ויאמר... מה תצעק אלי). וכך ראוי להם משורת הדין, כדאיתא במדרש, והמים להם חומה (שמות יד, כט), חמה כתיב, שהים נתמלא עליהם חמה להטביען (מכילתא בשלח פ"ו), מה עשה הקב"ה, אותו חמה החזיר על מצרים (ילקוט בשלח סוף רמז רלד). ופירשו המפורשים, כי מה שישראל חוטאים הוא רק מחמת שעבוד וטירוף הדעת, ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם, וכדכתיב (לעיל כו, ו) וירעו אותנו המצרים, ופירשו המפורשים שהרעו והחטיאו אותנו, לכך כיון שהן המחטיאים וגרמו הקטרוג והחמה, החזירו עליהם, ע"כ דבריהם:

וזהו שאמר כי אשא אל שמים ידי, כלומר שאני מושל בשמים, ואמרתי (הטעם, כי) חי אנכי לעולם מכח הנשמה. אם שנותי ברק חרבי, "אם" זה לשון אשר (כמו (ויקרא ב, יד) אם תקריב מנחת בכורים), שאני שנותי ברק של החרב המתוח נגדי, ותאחז במשפט ידי, אם שכבר יצא המשפט אני אוחז בו, אשיב (מישראל) נקם (של המשפט) לצרי, ולמשנאי אשלם. אשכיר חצי מדם וגו', מראש פרעות אויב, כלומר מראש הפרצה של האויב, שהוא החטיא את ישראל. על כן הרנינו גוים עמו וגו', ונקם ישיב (מישראל) לצריו, לאשר הם גרמו. וכמו כן וכפר אדמתו עמו, ירמוז למה שכתב בספר אוהב ישראל פרשת בראשית (עה"פ ויאמר אלקים תדשא) שהארץ שינתה ממה שנאמר (בראשית א, יא) עץ פרי, והיא לא עשתה כך, אלא ותוצא עץ עושה פרי, כדי להקל מעל האדם לתלות הקלקלה של אדם במקולקל, היא האדמה שממנה נברא, על כן ארורה האדמה בעבורך, בשביל שהיא גרמה, ובזה וכפר אדמתו עמו, והבן:

שימו לבבכם לכל הדברים וגו' אשר תצום את בניכם [לב, מו מז]. כי כתיב (לעיל ו, ו ז) והיו הדברים האלה וגו' (תחלה) על לבבך (אחר כך) ושננתם לבניך כי דברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב. ושמא תאמר מה לי לצוות את בני, על זה אמר כי לא דבר ריק הוא מכם, כי (מה שתצוו את בניכם) הוא חייכם, ובדבר הזה תאריכו ימים וגו', על

דרך שפירש בהקדמת (שו"ת) חתם סופר (חלק יו"ד, ד"ה וזה נראה) והותירך ה' לטובה בפרי בטנך (לעיל כח, יא), כי ברכם משה יקימך ה' לו לעם קדוש, באופן שתשלים ימיך בתכלית השלימות, והותירך ה' לטובה בשביל פרי בטנך, לנהלם על מבועי החכמה והמדע:

וזאת תורת המסורה פרשת בא, ולמען תספר באזני בנך ובן בנך וגו' (שמות י, ב), ולמען תאריכו ימים (לעיל יא, ט), שבשביל שתספר לבנך ובן בנך ליטע אמונת אלקי עולם בלבם, תאריכו ימים. ושם (ייטב פנים, שובו בנים אות י) הארכתי בזה: או יאמר שימו לבבכם [לב, מו מז]. על דרך שכתב בספר דרך אמת להק' מה"ר פייבוש זלה"ה (אות ו), דכתיב (משלי ד, כג) מכל משמר נצור לבך, כלומר מכל משמרת שתרצה לעשות, העיקר נצור לבך, כי ממנו תוצאות חיים לכל האברים, ואם הלב נשמר מכל ממילא כל האברים נשמרים. וזהו שנאמר (משלי כג, כו) תנה (עיניך ולבך) [בני לבך] לי. ואמרו חז"ל (ב"ר לד, י) צדיקים לבם ברשותם, כי הצדיק מושל על תאות לבו, ורשעים הם מסורים ביד לבם, כי תאות הלב מושל עליו, והוא מסור ללבו, לכל אשר יחפוץ יטנו, והוא טפל ללב. ובהיות הלב מסור בידו וברשותו, אז יכול להקדישו ולמסרו לשמים, מה שאין כן אם אין הלב שלם ולא ברשותו אינו יכול להקדישו, כמו שאמרו חז"ל (בבא קמא סח ע"ב) גזל כו' שניהם אינם יכולים להקדישו, זה לפי שאינו שלו וזה לפי שאינו ברשותו. וזהו שאמר הכתוב (איכה ג, מא) נשא לבבנו אל כפים, שיהיה מסור בידינו, אז אל אל בשמים, נוכל להקדישו לשמים, ע"כ דבריו הנחמדים:

וזהו שאמר שימו "לבבכם" דייקא, שיהיה הלב שלכם, לכל הדברים וגו'. כי לא דבר רק הוא "מכם", הוא הנאמר (ויקרא א, ב) אדם כי יקריב "מכם" קרבן לה', ואמרו חז"ל בסוכה פרק ג' (ל.) אי לפני יאוש, מכם אמר רחמנא והאי לאו דידיה, ועיין שם בתוספות (ד"ה כי) (ועיין מה שכתבתי לעיל פרשת ויקרא (דבר הלכה, עמ' ג ד"ה והשתא) למאי צריך מכם וביתו). נמצא מוכח מדכתיב מכם דדבר שאינו שלו אינו יכול להקדישו. וגמר אומר הטעם למה דוקא שימו לבבכם, על זה אמר כי הוא חייכם, כי הלב עיקר חיותו של האדם ובלעדו אי אפשר לחיות (ועיין פלתי סימן מ"ם (סק"ד)): והנה, כתיב (בראשית מז, כט) ויקרבו ימי ישראל וגו', ואיתא בזוהר (ויחי רכא ע"ב) דכל אינון יומין דקאים בר נש בהאי עלמא אתפקידו קמיה ועאלין בחושבנא, והיינו דכתיב (שם כד, א) ואברהם זקן בא בימים, עם כל ימיו. וזהו שנאמר (משלי י, כז) יראת ה' תוסיף ימים, דכולהו קריבין קמיה מלכא קדישא ולא דחי חד מנהון לבר, ושנות רשעים תקצורנה, אפילו אם אלף שנים יחיה הרי הוא כילד בימים ושנים מעט. והנה מצות התלויות במעשה אי

אפשר לו לאדם לקיימם בכל עת ובכל שעה, בלתי בעת יגיע זמנו, נמצא ימיו קצרים. אבל עבודה שהוא בלב למוסרו לשמים, זה אפשר לו לאדם בכל עת ובכל שעה ורגע, ואפשר שיהיו לו כל ימיו על ידי שמקיים מצות התלוים בלב שחיובן תמידי, לא יפסוק מעל האדם אפילו רגע כל ימיו. ומצות אלו התלוים בלב הנם מבוארים בהקדמה לספר החינוך (ריש ההקדמה) ובריש ספר חיי אדם (ח"א כלל א סעיף ה), וסימנך (במדבר לה, יג) שש ערי מקלט, והבן. וזהו שאמר ובדבר הזה (שימו לבבכם וגו', עבודת הלב) תאריכו ימים על האדמה וגו', לעבוד אותו יתברך בכל עת, ואז כולהו יומין יקרבו אל הקודש, והבן: ואפשר שזהו שנאמר (ויקרא כג, מ) ולקחתם "לכם" ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל, להיות ארבעה מינים אלו מרמזים לכלי המעשה והדיבור והמחשבה וראות העין, כדאיתא במדרש (ויק"ר ל, יד) לולב דומה לשדרה, תנועת העצמות במעשה, הדס לעין, ערבה לשפתים, אתרוג ללב, הוי (תהלים לה, י) כל עצמותי תאמרנה וגו' (עי"ש ביפה תואר (ל, יג ד"ה השדרה)ן. והכוונה בזה, שיהיו כולם "לכם", משלכם, מסורים בידכם. וזהו שאמר המדרש (שם, ה) על הפסוק ולקחתם לכם, זהו שאמר הכתוב (שם כו, ו) ארחץ בנקיון כפי, במקח ולא בגזל, תמן תנינן לולב הגזול והיבש פסול. לולב, לו לב, אבל גזל פסול, שאינו יכול להקדיש דבר שאינו שלו. ואז בהיות לבו שלו וברשותו, וכמו כן כל האברים יכול להקדישן לשמים לקבל עליו מסירות נפש לה', ואתחשב לו כאלו אתפטר מעלמא, כדאיתא זוהר במדבר (קכ ע"ב), והיינו דכתיב (שם מד, כג) כי עליך הורגנו כל היום, וממילא אחר זה כאלו נעשה ונברא בריה חדשה. וזהו שאמר המדרש (שם, ג) על הפסוק ולקחתם לכם, הדא הוא דכתיב (שם קב, יח-יט) פנה אל תפילת הערער וגו' ועם "נברא" יהלל יה, והבן:

ועל פי האמור יתבאר המדרש (תנחומא אמור כב) ולקחתם לכם ביום הראשון וכו', ראשון לחשבון עונות. כי איתא בגמרא (בבא בתרא עח ע"ב) על כן יאמרו המושלים אלו המושלים ביצרם, באו חשבון (במדבר כא, כז) כו'. ופירשתי (פר' חקת ד"ה ונראה לי) על דרך שפירשו המפורשים דע לפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון (אבות פ"ג מ"א), דין, שדנין על העבירות, וחשבון, על שהוציא זמנו לבטלה ולריק ולא עשה בה אחת ממצות ה'. וכבר כתבתי שאי אפשר לעשות מצות התלוים במעשה בכל עת, בלתי אם לבו נכון ומסור בידו, שאז יכול לקיים שויתי ה' לנגדי תמיד, ולקיים מצות התלויות בלב שחיובן תמיד. וזהו שאמרו, כי הבלתי מושלים ביצרם ביצר מחשבות לבם הם צריכים לומר בואו דין, מה שדנין על העבירה, אבל על כן יאמרו המושלים ביצרם יצר מחשבות לבם ונשמרים מעבירות, הם אומרים בואו חשבון, לבלי להוציא זמנם לריק מבלתי עבוד

עבודת ה' באיזה שעה ורגע, כי כולם יעלו לחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. ואם אתה עושה כן, תבנה בעולם הזה, גם בעסקך בענינים גשמיים עולם הזה אכילה ושתיה ומשא ומתן, ותכונן ממנו לעולם הבא, כי כל מעשיך יהיו לשם שמים כמבואר באורח חיים סימן רל"א:

וזהו שאמר ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וגו', אתרוג דומה ללב, שיהיה לבו מסור בידו, כי העיקר הוא הלב. ולכך ולקחתם ל'כם ב'יום ה'ראשון ראשי תיבות הל"ב, ליקח לעצמו את הלב. ועל זה אמר המדרש ראשון לחשבון עונות, כלומר מכאן והלאה חושבנא לעמוד לחשבון על כל שעה ורגע לבלי להוציא לריק ולבטלה, כי אם לעבוד תמיד את ה' בשבתו ובקומו ובלכתו, כמו שאמרו (אבות פ"ב מי"ב) כל מעשיך יהיו לשם שמים, שאפילו דברים של רשות אכילה ושתיה וכל צורכי גופו יהיו כולם לעבודתו יתברך או לדבר הגורם עבודה. וזהו שאמרו בגמרא (סוכה לה.) פרי עץ הדר, שטעם עצו ופריו שוה. כלומר שענינים של רשות, הדומה לעץ הגורם עבודה ומוציא פרי, הן מצות ומעשים טובים, שניהן שוים לטובה. וזהו שאמרו הדר באילנו משנה לשנה, על דרך שכתב הזוהר פרשת וירא (קב ע"ב), והשענו תחת העץ (בראשית יח, ד), לקבל קודשא בריך הוא קאמר, דאיהו אילנא דחיי לכולא, עיי"ש. בשגם איל"ן עולה הוי"ה אדנ"י, כמנין סוכ"ה. והיינו הדר באילנו, דבוק בו ובשמותיו יתברך, משנה לשנה. וזהו שאמר ושמחתם לפני ה' אלקיכם, על דרך (תהלים טז, ח"ט) שויתי ה' לנגדי תמיד וגו' לכן שמח לבי וגו', שבעת ימים, היינו שנותיו של אדם שבעים שנה, והבן:

על פרשת וזאת הברכה

וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלקים את בני ישראל וגו' [לג, א]. במדרש (ד"ר יא, ב-ג) זהו שאמר הכתוב (תהלים כד, ג-ה) מי יעלה בהר ה' זה משה, שנאמר (שמות יט, ג) ומשה עלה אל האלקים. ומי יקום במקום קדשו זה משה, שנאמר (שם ג, ה) כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא. נקי כפים, שנאמר (במדבר טז, טו) לא חמור אחד מהם נשאתי. ובר לבב, שנאמר (שמות לב, יא) למה ה' יחרה אפך בעמך, אלא שהיה לבו ברור עליו שאינו תובע צורכי עצמו אלא צורכן של ישראל. אשר לא נשא לשוא נפשו [זו נפשו] של מצרי, אלא בדין נטלה. ולא נשבע למרמה, שנאמר (שם ב, כא) ויואל משה לשבת את האיש. ישא ברכה מאת ה', ישיא ברכה לאחרים, שנאמר וזאת הברכה. זהו שאמר הכתוב (משלי לא, כט) רבות בנות וגו' ואת עלית על כולנה, מדבר במשה, אדם הראשון אמר אני גדול ממך שנבראתי בצלם אלקים, שנאמר (בראשית א,

כז) ויברא אלקים את האדם בצלמו וגו', אמר לו משה אני נתעליתי יותר ממך, שנאמר (תהלים מט, יג) ואדם ביקר בל ילין כו', אבל אני זיו פני עמי הוא, שנאמר (להלן לד, ז) ולא כהתה עינו כו':

ונראה לי ביאור הדברים על פי דאיתא במדרש להלן (שם, ד) איש האלקים, מחציו למטה איש, מחציו ולמעלה אלקים. ופירש הסדורו של שבת חלק ב' (דרוש ב פ"א מאמר ה) על פי מאמרם בחגיגה (טז.) ששה דברים בבני אדם, שלשה כמלאכי השרת ושלשה כבהמה וכו', אוכלים ושותים ופרים ורבים ומוציאין כו' כבהמה, כלומר שבעת שעוסקים בענינים גופניים הכוונה למלאות תאותם כבהמה, אבל משה רבינו ע"ה אפילו באותן ענינים גופניים היינו מחציו ולמטה היה בחינת איש, גובר על יצרו לבלי להתכוון להנאתו ולצורכו, כי אם לעבוד את עבודת ה', על דרך דאיתא באורח חיים סימן רל"א, עיי"ש, וממילא מחציו ולמעלה נקרא אלקים, כולו רוחני, ע"כ דבריו עיי"ש:

ועל דרך זה אמר ואהבת וגו' בכל לבבך (לעיל ו, ה), בשני יצריך, ביצר טוב ויצר הרע (ברכות נד.). היינו אפילו בעסקו בענינים גופניים, חלקו של יצר הרע. על דרך שפירשו (שיר השירים ז, ז) מה נעמת אהבה (להשי"ת) בתענוגים של עולם הזה. וזה בחינת אברהם אוהבו, שהפכו ליצר הרע לטוב, שנאמר (נחמיה ט, ח) ומצאת את "לבבו" נאמן (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה):

ומזה נבין שמי שבאותן דברים דומה לבהמה הרי הוא עולה ויורד, ר"ל בעסקו בדברי אלקים בתפלה או בתורה ומצות הנה עולה אל מול פני ה', ואחר כך בעסקו בדברים גופניים כבהמה יירד ממדרגתו. מה שאין כן מי שגם בענינים גופניים כוונתו ולבו לשמים, וכל מעשיו ותנועותיו לעשות נחת רוח לשמו יתברך, הרי עולה ועומד לפני ה' תמיד. וזהו שאמר המדרש מי יעלה בהר ה' ומי "יקום" במקום קדשו (ולא ירד) זה משה, והביא ראיה שנאמר ומשה עלה אל האלקים, כלומר שעלה לבחינת מחציו ולמעלה אלקים. ולכך מי יקום במקום קדשו, מדרגת קדושתו, זה משה שנאמר כי המקום אשר אתה "עומד" עליו אדמת קודש הוא, כי היה נקי כפים ובר לבב, שהיה לבו ברור שאינו תובע צורכי עצמו, כי לא היה בשום דבר כוונתו לצורך עצמו, כי אם לשמו יתברך לעורר רחמנותו יתברך על ישראל. אשר לא נשא לשוא נפשו של מצרי לנקום נקם להנאתו, כי אם כדין עשה בראותו מכה איש עברי מאחיו. ולא נשבע למרמה לישא אשה למלא תאותו, כי אם ויואל משה "לשבת", כלומר כדי לקיים מצות (ישעיה מה, יח) "לשבת" יצרה. וזהו שאמר את "האיש", בחינת איש, ולא כבהמה. ישא ברכה, קרי ביה ישיא

ברכה (זו) מאת ה', לאחרים, ולא לו, שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלקים את בני ישראל, שגם בני ישראל יהיו נקראים איש האלקים כמוהו, והבן:

וזהו שאמרו ואת עלית על כולנה, אמר אדם הראשון אני גדול ממך שנבראתי בצלם אלקים שנאמר ויברא אלקים את האדם בצלמו וגו', הרי היה מחציו ולמעלה אלקים. על זה אמר משה, אותו כבוד שניתן לך ניטל ממך, שירד ממדרגתו, שנאמר ואדם ביקר בל ילין (כי) נמשל כבהמות נדמו, היינו מפני שבעניני גופניים נמשל כבהמות. אבל אני שמחציי ולמטה איש, אותו זיו פנים שניתן לי, עמי הוא, שנאמר לא כהתה עינו, כי עיניו תמיד אל ה' (ועיין מה שכתבתי מזה בפרשת וישב (מד"ה וימאן) על הפסוק (בראשית לט, ח) וימאן וגו'):

וזאת הברכה [לג, א]. מדרש (ד"ר יא, ב), מי יעלה בהר ה' (תהלים כד, ג) זה משה, יתבאר בספר ייטב פנים במאמר קדישין (אות לז):

ומו"ח הגאון הצדיק מוה' משה דוד ז"ל היה מפרש וזאת הברכה וגו' אף חובב עמים וגו' [לג, א-ד]. בדרך צח, על פי הידוע כי לעתיד יבואו אומות העולם לומר שהתורה ניתנה בשבעים לשון, וגם להם ניתנה. והנצחון לאומות העולם הוא בשביל תורה שבעל פה, שהוא פירוש לתורה שבכתב וגדרים וסייגים ומשמרת להתורה. והנה משה רבינו הוריד השכינה לארץ במתן תורה ובמשכן, דכתיב (שמות כה, ח) ושכנתי בתוכם, ובפרשת פקודי אחר הקמתו נאמר (שם לט, מג) ויברך אתם משה, פירש רש"י אמר יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם, והוא אמר (בפרשת תשא (שם לג, טז): ובמה יודע איפוא כי מצאתי כן בעיניך אני ועמך הלוא בלכתך עמנו ונפלינו וגו', פירש רש"י בקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם. וזהו שאמר הכתוב וזאת (היא השכינה המכונה זאת (זוהר האזינו רצז ע"ב)ן הברכה אשר ברך משה איש האלקים את בני ישראל, שתשרה השכינה עם בני ישראל. ואמר, טענות אומות העולם אף חובב עמים, דגם להם ניתנה תורה. וסתר טענה זו, כי ישא מדברתיך, ר"ל שהם ישאו רק מדברותיך דייקא שבכתב, אבל תורה צוה לנו משה, ר"ל תורה שבעל פה ששמענו מפי משה, מורשה קהלת יעקב לבד, ולא לאומות העולם (וכבר אמרו חז"ל (גיטין ס ע"ב) לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל רק בשביל תורה שבעל פה, כדכתיב (שמות לד, כז) כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל), ע"כ דברי מו"ח ז"ל ביתר ביאור: ויאמר ה' מסיני בא וזרח משעיר למו וגו' [לג, ב ח]. אמרו חז"ל (עבודה זרה ב ע"ב) שהחזיר הקב"ה התורה לכל האומות ולא רצו לקבלה. ואם אמנם מאוד עמקו מחשבותיו יתברך בזה, אפשר אחת מהנה היתה כוונתו לבל ידח ממנו נדח, והנה יש הרבה נשמות קדושות המפוזרים

בין הגוים, ובהגלות נגלות לעיניהם אור קדושתו יתברך עם תורתו כל חלק משתוקק לשורשו, ובודאי אותן הנשמות העשוקות בין העמים נכסף נכספו לקבל התורה, אלא שלא היו ברשות עצמם כי אם כבושים תחת יד זולתם, ומאז בל ינוחו ובל ישקוטו עד עת צעק לבם אל ה' וישמע ויענם, אמרת ה' צרופה להוציאם ממסגר ומאסר ולהכניסם תחת צל כנפיו יתברך להתגייר ולקבל עליהם עול מלכותו ועול התורה:

וזהו שאמר אף חובב עמים, מה שהיה הוא יתברך חובב את העמים הן אומות העולם להחזיר עליהן, הגם שהיה גלוי לפניו מה שישיבו, הוא על ידי זה כל קדושיו (הנשמות הקדושות שבהן) בידך, והם תכו לרגלך פירש רש"י מתכנסים תחת צלך, ישא מדברותיך, יקבלו תורתך. או יאמר והם תכו לרגלך, פירש רש"י תכו לתוך תחתית ההר. הכוונה, שכפה עליהם ההר כגיגית, (ועל זה אמר הלא) ישא מדברותיך, פירש רש"י נשאו עליהם עול תורתך, ר"ל שאמרו (שמות כד, ז) נעשה ונשמע, מרצונם, ואם כן כפיה למה לי (והוא קושית התוספות בשבת דף פ"ח (ע"א ד"ה כפה)). ולתרץ זה אמר תורה צוה לנו משה מורשה, כלומר להורות שהתורה בחינת ירושה לישראל, ולא בבחינת מתנה התלויה ברצונו של המקבל, כמו שתירצו המפורשים. ושמא תאמר מה מהני כפיה, הלא אונסא כמאן דלא עביד (ירושלמי גיטין פ"ז ה"ו), על זה אמר ויהי בישורון מלך, שהוא יתברך מלך על ישראל דייקא, בהתאסף ראשי עם שרי מעלה של כל עם ועם, יחד שבטי ישראל, נאחזים במקור האחדות לחלקו יתברך, ואם כן משוה גזירתו על כל בני מלכותו, ומחויבים לקבל מכח דינא דמלכותא, וכמבואר לעיל סוף פרשת משפטים (ד"ה ושמא):

הופיע מהר פארן [וגו'] מימינו אש דת למו [לג, ב'ג]. בילקוט (ברכה רמז תתקנא ד"ה חופיע) ארבע הופעות הן, ראשונה במצרים כו'. יתבאר על פי מה שפירשו אל נקמות ה' (תהלים צד, א), ואמרו חז"ל (ברכות לג.) גדולה נקמה שניתנה בין שתי אותיות, כי יש נקמה על ידי עונש, ויש נקמה על ידי חסד, שמגביה ומרומם ומנשא את החוטא כנגדו עד אשר ישים את כסאו כשמש מעל כל השרים הגבה למעלה, והחוטא מתבייש מאוד בלבבו מכח זה איך לא טוב עשה בזה שחטא נגד מלך טוב ומטיב כזה. וזהו שאמרו גדולה נקמה כזו שניתנה בין שתי שמות של רחמים, א"ל הוי"ה, והבן. ועיין מה שכתבתי בזה פרשת פינחס (ד"ה או יאמר [הא']):

ובזה יש לפרש מימינו, שהתורה ניתנה מימינו בתורת חסד, מה שלא עשה כן לכל גוי כי אם לנו (וכמו שכתב התוספות יום טוב פרק ז' דברכות (מ"ג סד"ה נברך) דמהאי טעמא אומרים (בברכת התורה) ברכו את הוי"ה המבורך), אש דת שנחשב למו אש בחינת דין,

מגודל הבושה במה שהגביה אותם מבירא עמיקתא לאיגרא רמא. וזהו שאמר אף חובב עמים, פירש רש"י כל שבט ושבט, ר"ל שמגודל הבושה נחשב כאף ונקמה. ועל זה אמר הילקוט ארבע הופעות הן, נגד ארבע אותיות הוי"ה. ראשונה במצרים שנאמר (תהלים פ, ב) רועה ישראל כו' הופיעה, שההופעה נחשב לנקמה מגודל הבושה. שניה במתן תורה שנאמר הופיע מהר פארן וגו' מימינו אש דת למו, כדפירשתי. שלישית לימות גוג ומגוג שנאמר אל נקמות ה' אל נקמות הופיע, הרי הופיע הוא נקמה. רביעית לימות המשיח שנאמר (שם נ, ב) מכלל יופי אלקי"ם הופיע, ר"ל כי ההופעה נקרא אלקים, מדת הדין, מגודל הבושה, והבן:

וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה וגו']לג, ז]. על פי מה שפירשתי (פר' האזינו אות ג) האזינו השמים ואדברה כו' (לעיל לב, א), על דרך שפירש דודי הגאון הק' מה"ר אריה ליבוש זצלה"ה מווישניצא, (במדבר יח, כג) ועבד הלוי הוא את עבודת אהל מועד (בעמדו בהתבודדות בינו לבין קונו), והם (אנשים מבלעדו) ישאו עונם לשוב בתשובה עליהם, ע"כ דבריו. וזהו שנאמר (ויקרא יט, יז) לא תשנא את אחיך (אז) בלבבך (לבד) הוכח (את עצמך, ובזה) תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא, בפה. וזהו שאמר האזינו השמים ואדברה ביני לבין קוני, ותשמע הארץ אנשי הארץ אמרי פי, עיי"ש:

וזהו שאמר שמע ה' קול יהודה המתפלל ומתודה לפניך בינו לבין קונו, ואל עמו תביאנו לאותו קול, להעיר לבבם לשוב אליך. וזה שהמליצו (בבא קמא צב.) מי גרם לראובן שיודה, יהודה, והבן. ושמא תאמר הלא על ידי כן ישנאו אותו, על דרך שאמרו (כתובות קה ע"ב) האי צורבא מרבנן דמרחמי עליה משום דלא מוכיח להו [במילי דשמיא], דאי מוכיחם מסנאי ליה ויריבו וישטמהו, על זה אמר ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה. וזהו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קיב, א-י) אשרי איש ירא את ה' וגו', קרנו תרום בכבוד (אם כי) רשע יראה וכעס (עליו) שיניו יחרוק ונמס, שמתקוטט עמו, כי על ידו תאות רשעים תאבד, כלומר שיודע שכח תאותו נחלש על ידי הירא ה' וגו':

וללוי אמר וגו' אשר נסיתו במסה וגו' [לג, ח-י]. יתבאר על פי מה דאיתא בחולין (חולין פט.) גדול הנאמר במשה ואהרן ממה שנאמר באברהם כו'. ופירש הלב אריה (שם ד"ה שם אמר רבא) הכוונה על אותו הענין הנאמר במשה ואהרן, דאלו באברהם כתיב (בראשית יח, כז) הנה נא הואלתי לדבר אל אדנ"י ואנכי עפר ואפר, וזה אינו נפלא בהעריך שפלותו נגד גדולת הבורא ב"ה, מה שאין כן באותו ענין הנאמר במשה ואהרן (שמות טז, ז) ונחנו מה, בעת שהיו העם מתלוננים עליהם ומריבים עמהם, כי מדרך העולם כי יקום איש על רעהו לריב עמו אז יתמרמר עליו בחמת כח, יריע אף יצריח

כי הוא גדול ממנו ומכל בני קדם, ולא כאלה משה ואהרן, שאף בעת מריבה היו נבזים ושפלים בעיניהם לומר ונחנו מה, ע"כ דבריו:

ואני מוסיף להסביר דבריו, אם שהיה להם למשה ואהרן להתגדל נגד זולתם הן מפאת יחוס עצמם, הן מפאת יחוס אביהם ואמם, הן מצד אחיהם ותולדותיהם כיוצא בהם זרע קודש מחצבתם, ועם כל זה לא זחה דעתם עליהם, כאלו לא ראו ולא ידעו ממי הם ומקום מחצבתם ואת בניהם אשר כולם שמרו ברית ה'. וזהו שאמר וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידך אשר נסיתו (בבחינת ענוה) במסה (בעת מסה) תריבהו על מי מריבה בעת יריבו עמהם בני ישראל הנם בשפלותם, האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע, (אם) כי (כולם) שמרו אמרתך ובריתך ינצורו והיה להם במה להתייחס, עם כל זה אמרו ונחנו מה, ועל כן זכו יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, כמו שאמרו (עי' עירובין יג ע"ב) מפני מה זכה הלל לקבוע הלכה כמותו מפני שהיה עניו, והבן:

וליוסף אמר מבורכת ה' ארצו ממגד שמים מטל וגו' [לג, יג]. יתבאר על פי דאיתא במדרש שמות (ש"ר א, ה) כל שמות השבטים על שם גאולתן ממצרים, ויוסף על שם שעתיד הקב"ה לגאול את ישראל מן המלכיות כשם שגאלם ממצרים, דכתיב (ישעיה יא, יא) יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו. ויש להבין מפני מה רמז בשם יוסף דייקא גאולה העתידה. גם להבין אומרו שעתיד לגאול כו' כשם שגאל אותם ממצרים, האי "כשם" שפת יתר הוא:

ונראה לי על פי מה שאמרו (סנהדרין צח. ע"פ ישעיה ס, כב) זכו אחישנה, לא זכו בעתה, היינו לא באתערותא דידן, כי אם למען חסדו וטובו יתברך, כמו בגאולת מצרים שלא היה בזכותם כדכתיב (יחזקאל טז, ז) ואת עירום ועריה. ובכן נאמר כי ענין זה הוא בזכות יוסף, דמצינו (בראשית מב, ח) ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירהו, ופירש רש"י שהוא הכירם שהם אחיו ורחם עליהם הגם שהם לא הכירהו לנהוג בו אחוה. אם כן יתר מרעהו צדיק (משלי יב, כו), זה יוסף, כל שכן הבורא יתברך שראוי לו לרחם על ישראל הנקראים (תהלים קכב, ח) אחי ורעי, אפילו בשעה שהם אינם נוהגים בו אחוה. וזהו שאמר המדרש יוסף על שם שעתיד [להוסיף ו]לגאול את ישראל, אפילו בלא זכות, כשם שגאל אותם ממצרים בלא זכות, דכתיב יוסיף ה' שנית ידו לקנות את "שאר" עמו אשר ישאר וגו', כלומר אפילו יהיו רק בחינת שיריים, רעועות וגרועות, חלושות בלא כח של תורה ומעשים טובים (על דרך שפירש רש"י על הפסוק (בראשית ל, לו) צאן לבן

הנותרות). וזהו שאמרו (פסחים פח.) גדול יום קיבוץ גליות כיום שנברא בו שמים וארץ, ר"ל שהיה בלי אתערותא דלתתא, והבן (והארכתי בזה בפרשת פינחס (מד"ה ואען)):
ובזה פירשתי (פר' תולדות ד"ה ובזה עה"פ מיכה ה, ו) והיה "שארית" יעקב (בחינת שיריים) בקרב עמים רבים כטל מאת ה' וגו', כלומר כמו טל הבא מלמעלה, כמו כן יושיעם ה' באתערותא דלעילא, אשר לא יקוה (השי"ת) לאיש ולא ייחל לבני אדם לאתערותא של בני אדם דלתתא. וזהו שאמר וליוסף אמר מבורכת ה' ארצו ממגד שמים מטל הבא מלמעלה, אחר כך [ו]מתהום רובצת תחת, יתעורר מלמטה, מדה כמדתו דכתיב ויכר יוסף וגו'. והרמז, כי בזכות יוסף יגאלו ישראל באתערותא דלעילא בחינת טל, כאמור. וזהו שאנו מברכין טל ביום ראשון של פסח, כי בניסן נגאלו ובניסן עתידין להגאל (ראש השגה יא.), והכוונה לעורר הגאולה אפילו בלי זכותא דידן, בחינת טל דלעילא. ואפשר שזה שאומרים בהושענא רבה (תפלה אחר חבטת הערבה) ותאיר לשכינת עוזך, יה"ו דאלפי"ן העולה ט"ל:
וזהו שנאמר להלן (לג, כח כט) וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב וגו' אף שמיו יערפו טל (מלמעלה) אשריך ישראל וגו' עם נושע בהוי"ה, מקור הרחמים, בלי אתערותא דלתתא, כי אם בחסדו יתברך:
ויש להוסיף תבלין על אומרו וישכן ישראל בטח בדד, כלומר אפילו בעת ישב בדד בגלות, "עין" יעקב, היינו כ"עין" שמצינו ביעקב דכתיב (בראשית כח, י) ויצא יעקב מבאר שבע, שהוא מרמז על הגליות, כמה דאת אמר (איכה א, ו) ויצא מבת ציון כו' (ילקוט ויצא רמז קיט ד"ה ויחלום), ואיתא במדרש (ב"ר סח, ב) שאמר (תהלים קכא, א-ב) אשא "עיני" אל ההרים אל תקרי ההרים אלא ההורים, למלפניי ולמעבדניי, מאין יבא עזרי, אליעזר מה כתיב ביה (בראשית כד, י) וכל טוב אדוניו בידו (כלומר שהיה דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים (יומא כח ע"ב)), ואני אין בידי לא נזם אחד ולא צמיד אחד (הכוונה על קישוטי מצות ומעשים טובים, כי היה עניו ושפל בעיניו, כמו שאמר (שם לב, יא) קטונתי מכל החסדים). חזר ואמר לית אנא מוביד סברי מן בריי, אלא עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ, כלומר בלי שום אתערותא דלתתא, כמו כן יעזרני אפילו בלא זכות ואתערותא דלתתא. וזהו שאמר אף שמיו, ראשי תיבות ו'יצא י'עקב מ'באר ש'בע, רמז על הגליות, כדאיתא במדרש שם (סח, יג), עם כל זה יערפו טל מלמעלה (ועיין מה שכתבתי בפרשת תולדות (אות ב) על הפסוק (שם כז, כז) וירח את ריח בגדיו):
או יאמר וישכן ישראל וגו', על פי דכתיב (שם מו, כז) כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים, ואיתא בפרקי דרבי אליעזר (פל"ט) ובפרטן אי אתה מוצא אלא ס"ט,

מכאן שהקב"ה השלים את המנין, לקיים מה שנאמר (שם, ד) אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך, ע"כ דבריו. וכן בגליות אחרות אמרו חז"ל (מגילה כט.) כל מקום שגלו שכינה עמהם. ובזה פירש מוזלה"ה (ישמח משה, ר"פ שמות ד"ה עוד) ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל (ישעיה כז, יב), כלומר שבודאי תלקטו בני ישראל, כי הלא לאחד מכם נחשב האחד ב"ה, וזה יסוד גאולתן מהגלות, ע"כ דבריו. וזהו שאמר וישכן ישראל בטח בדד, אפילו בעת ישב בדד בגלות, כי בודאי עתידין להגאל, והמופת על זה עי"ן יעקב, שבעים נפש של יעקב שהקב"ה השלים המנין. וזהו שאמר אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה', כלומר עם ה', (וזה הוא) מגן עזרך, כדכתיב (לעיל ל' ג) ושב ה' אלקיך את שבותך, ואמרו חז"ל היה לו לכתוב והשיב, מכאן ששכינה עמהם בגלות. וכשנגאלים נגאל עמהם, וכדכתיב (שמואל'ב ז, כג) אשר פדית וגו' גוים ואלקיו (מכילתא בא יד):

ויהושע בן נון מלא רוח חכמה וגו' ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו' אשר עשה משה לעיני כל ישראל [לד, ט-יב] בראשית ברא וגו' [בראשית א, א]. לנעוץ סוף התורה לתחלתה, אפשר לומר כי כתיב (במדבר יג, טז) ויקרא משה להושע בן נון יהושע, יש לי לומר כי ה"א רומז לבינה (זוהר בלק ר ע"ב), ומתחלה שהיה ה' בשמו של הושע השיג חמישים שערי בינה, וזה הושע בן נו"ן, על כן הוסיף לו משה יו"ד, הרומז לחכמה (שם בראשית לא. ועוד), למען ישיג בחינת חכמה. וזהו שאמר ויהושע בן נו"ן מלא רוח חכמה כי סמך משה את "ידיו" עליו, היינו יודי"ו, שהוסיף לו היו"ד שיש במילואו עוד יו"ד, על דרך פותח את ידיך (תהלים קמה, טז) אל תקרי "ידיך" אלא "יודיך" (הקדמת תקוני זוהר, ז ע"ב), ועיין בסידור (ח"א ס ע"ב). והנה משה לימד דעת את כל העם בני ישראל להשיג בחינת חכמה בינה דעת, ולכן נקראים בני ישראל (לעיל א, יג) אנשים "חכמים ונבונים וידועים". וזהו ולא קם נביא וגו' אשר עשה משה "לעיני" כל ישראל בראשית, היינו שיהיה "לעיני", הוא בחינת השגה של כל ישראל בבחינת חכמה, הנקרא ראשית הגילוי, שבו ברא ה' כו'. ועל כן ל'עיני כ'ל י'שראל ראשי תיבות כ'הן ל'וי י'שראל, חכמה בינה דעת כידוע: וכי תאמר איך יזכו ישראל לבחינת כתר, על זה נאמר על פי מאמר התיקונים (שם, ה ע"ב) בראשי"ת, יר"א שב"ת, שאז עולים העולמות, כל אחד ואחד עולה מאליו למדרגה עליונה שלמעלה הימנו, ואז ישראל עולים לבחינת כתר, ולכן אמרינן במוסף שבת כתר. ודבר זה למדנו מתורתו של הערבי נחל (פר' ויקהל דרוש א) שפירש בזמירות (ליום שבת, המתחיל 'דרור יקרא') דעה חכמה לנפשך ויהיה "כתר" לראשך וכו', על ידי שמור שבת קדשך, שאז תעלה למעלה לבחינת כתר, כאמור. וזה

ל'עיני כ'ל י'שראל ראשי תיבות כ'הן ל'וי י'שראל, חכמה בינה דעת, ואיך יזכו לכתר, על זה אמר בראשי"ת, יר"א שב"ת, ואז יזכו ל"כתר", והבן:

ב) יאמר לנעוץ סוף התורה לתחלתה, על פי דברי המגלה עמוקות (אופן ט) דרש בסוף שיטה, דרש בריש שיטה (מס' סופרים פ"ט ה"ב), כי נדמה לכל שכבר דרשו עד הסוף, ועדיין יש לדרוש בריש שיטה, והרי והנה שר"ף (ויקרא י, טז), ראשי תיבות ש'שים ר'בוא פ'ירושים יש לתורה, עי"ש. ובגמרא נדרים דף ל"ח (ע"א) מסיק שהפלפול ניתן למשה לבדו ונהג בה טובת עין ונתנה לישראל. וזה אשר עשה משה (הרי התורה) לעיני כל ישראל, וכל אחד מחדש לפי ערכו, ועדיין בראשית, כאלו לא אמר אדם דבר: ג] יש לפרש על פי דברי הבינה לעתים (דרוש טז) על הפסוק (מלכים"א יח, לז) ואתה הסבות את לבם אחורנית, כי על פי חקירה צריך לילך מן המאוחר למוקדם, על דרך דכתיב (ישעיה מ, כו) שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה וגו', מה שאין כן על פי נס, עי"ש בארוכה. וזה ולכל היד החזקה כו' אשר עשה משה (על ידי זה היה גלוי) לעיני כל ישראל בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ, בלי דרכי החקירה מהמאוחר אל המוקדם, והבן:

ד] נאמר על פי מה שפירש מוזלה"ה (פר' עקב ד"ה למען ירבו) הפסוק (קהלת ה, ז ח) כי גבוה מעל גבוה שומר וגו', כי כתיב (לעיל י, יד) הן לה' אלקיך השמים ושמי השמים הארץ וגו', ולכאורה אי ממטה למעלה קחשיב היה לו לומר הארץ ושמים ושמי השמים, ואי מלמעלה למטה היה לו לומר שמי השמים והשמים והארץ, ומפרש האלשי"ך (שם ד"ה או יאמר) דקחשיב ממטה למעלה תחלה, השמים ואחר כך שמי השמים ואחר כך הארץ החשוב יותר, כמו שאמרו (סנהדרין צג.) גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, ע"כ דבריו. וזהו שאמר כי גבוה מעל גבוה, הם שמי השמים, שומר, ממתין הכתוב (על דרך (בראשית לז, יא) ואביו שמר) ואינו מזכירו תחלה, רק אומר תחלה שמים אחר כך ושמי השמים ואחר כך הארץ, מזה מוכח שיתרון ארץ בכל הוא, כי יושבי הארץ חשובים יותר. והיינו ודאי מצד הנשמה חלק אלקי ממעל המולך על הגוף, ולא מצד הגוף שיסודו מעפר, ועם כל זה מלך (הוא הנשמה) לשדה (זה הגוף) נעבד, שמשעבד הצורה להחומר, ע"כ דברי מוזלה"ה. והמופת על זה כי הכל נברא בשביל האדם והוא היה תכלית הכוונה, הוא ממה שהוא נברא באחרונה, וכמבואר בבחיי בהקדמה כי מה שהיה האדם אחרון מן הכל למעלה רמה כי הוא תכלית הכוונה, עי"ש, ומזה מוכח כי גדולים צדיקים אפילו ממלאכי השרת, כמאמר חז"ל (ודלא כהראב"ע (שמות כג, כ)), כי הלא השמים וצבאם נבראו בשני והאדם בששי:

והנה, ידוע (אבות פ"ד מ"א) איזה גבור הכובש את יצרו. וזהו שאמר ולא קם וגו', ולכל היד החזקה, ר"ל רוח גבורה ויד החזקה לכבוש את יצרם, ולכל המורא הגדול יראת שמים, אשר עשה משה להכניס בלב ישראל, כי הראה לעיני כל ישראל בראשית ברא אלקים את השמים ואחר כך ואת הארץ, מזה מוכח כי יתרון ארץ בכל הוא, ואיך יהיה מלך לשדה נעבד. ובזה מדויק תיבת בראשית, והבינהו:

ה) יבואר על פי מה שפירשתי לעולם יכנס אדם בכי טוב כו' (פסחים ב.), על פי מה שפירש הנועם אלימלך (לקוטי שושנה, ד"ה פתחו לי) פתחו לי שערי צדק וגו' זה השער וגו' (תהלים קיח, יט כ), שצריך לדעת תמיד שעדיין לא עשה מאומה לפי ערך גדולתו יתברך, רק שרוצה ליכנס לשער העבודה. ועל דרך שפירשו מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים כו' (ברכות לד ע"ב). וזהו שנאמר לעיני כל ישראל, בראשית, רק בשביל ראשית שרוצה האדם לכנס להעבודה ברא אלקים וגו', אך שזה יהיה באמת, ולזה רמז בר'א אלקי'ם א'ת סופי תיבות אמ"ת (בעל הטורים בראשית א, א). וזהו לעולם יכנס אדם בכי טוב, שידמה בעיניו לעולם שרוצה ליכנס לדרך הטוב, אז יצא בכי טוב. ועי"ש מזה בפרשת מטות (ד"ה ויקצוף) על הפסוק (במדבר לא, יד) ויקצוף משה:

והיינו דכתיב גבי נח (בראשית ו, ט) צדיק תמים היה בדורותיו, פירש רש"י יש דורשים לשבח, ויש דורשים לגנאי אלו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום. הענין, כי בנח נאמר (שם) את האלקים התהלך, פירש רש"י לשון עבר, כלומר שהיה בדעתו שכבר התהלך את האלקים. אבל באברהם נאמר (שם יז, א) התהלך לפני, לעתיד, שהיה בדעתו שעדיין לא התהלך לשון עבר. ועל פי זה יש לומר דאלו ואלו דברי אלקים חיים, דזה לשון המדרש (ב"ר ל' ט) בדורותיו היה צדיק אבל אלו היה בדורותיו של משה לא היה צדיק, וכן בגמרא סנהדרין (קח.) בדורותיו ולא בדורות אחרים, ולא נזכר שדורשין לגנאי, ויש לפרש הכוונה לדון אותו לכף זכות כי זה שנאמר עליו צדיק וגו' את האלקים התהלך נח לשעבר היינו לפי ערך דורו הרשעים היה נחשב בעיניו לצדיק, ועל דרך דכתיב (תהלים לז, טז) טוב מעט לצדיק מהמון רשעים רבים, יש לפרש אם כי מדרך הצדיק להקטין ולהמעיט מעשיו הטובים בעיניו, עם כל זה לפעמים יחשב טוב המעט לצדיק מכח המון רשעים רבים, לפי ערכם יחשב הטוב שבידו אם כי מעט הוא. וכמו כן נח נגד דורו היה לשעבר צדיק בעיניו, אבל אם היה בדורם של צדיקים לא היה צדיק, כלומר בעיניו. ואם כן האי שבחו הוא כי אלו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר, כי היה לו גם מעלה זו שרוצה להיות צדיק ולהתהלך מעתה, ולא שכבר היה והתהלך, ושניהן צדקו יחדיו (שוב ראיתי מעין זה בערבי נחל במקומו (ס"פ בראשית)). וזה בחינת אברהם שנאמר עליו

(בראשית יח, יח) ואברהם היו יהיה לגוי גדול, כלומר אם שכבר היה צדיק, עם כל זה נדמה בעיניו יהיה, שעתיד להיות, ולא שכבר היה. וזה בחינת משה רבינו ע"ה, וירא ראשית לו (לעיל לג, כא), שבכל עת היה בעיניו כאלו נכנס לראשית התחלת העבודה. ולכך איתא במדרש אלו היה בדורו של משה, וברש"י אלו היה בדורו של אברהם, והבן: ואפשר שזה שאמר שלמה (קהלת א, ט) מה שהיה הוא שיהיה, כלומר אם שכבר היה צדיק, צריך שידמה בעיניו הוא שיהיה, ואם כי אשר עתיד להיות כבר היה. ולכך הראשי תיבות מ'ה ש'היה ה'וא ראשי תיבות מש"ה (תקוני זוהר, תקון סט, קיא ע"ב), כי זה דרגא דמשה. ואין כל חדש תחת השמש, זה משה שפניו כפני חמה (בבא בתרא עה.), שעליו נאמר וירא ראשית לו, שבכל עת היתה העבודה שלו בחינת ראשית. וזהו שאמר לעיני כל ישראל בראשית ברא, בשביל משה שנקרא ראשית (ב"ר א, ד), והוא לימד דעת את העם, שממנו זכה העם לבחינה זו כאמור, והבן:

ו) עוד יתבאר על פי מה שפירשתי בדרוש לפרשת פינחס על המשנה (אבות פ"ב מט"ז) לא עליך המלאכה לגמור, על פי דברי הקדמונים איך אפשר לכל אחד ואחד לקיים כל התורה כולה, והתירוץ על פי לימוד התורה על מנת לעשות, על דרך (מנחות קי.) כל העוסק בתורת עולה כו', כי מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה (קידושין מ.). וזהו לא עליך המלאכה לגמור, רק להתחיל לקיים מה שבא בידך, ומה שלא יבא לידך על זה אמר ואם למדת תורה הרבה נותנים לך שכר הרבה כעל המעשה, עי"ש. והנה המופת לזה היה ממשה רבינו ע"ה, שהוא היה מובחר היצורים, ונביא אשר לא קם כמוהו, והרי לא קיים במעשה מצות התלויות בארץ אשר לבעבור זה בקש ליכנס לארץ לקיים מצותיה (סוטה יד.), אך השיבו השי"ת (לעיל ג, כו) רב לך, ופירש רש"י רב טוב הצפון לך, על המחשבה והקבלה בלב כאלו קיימת במעשה, וכמו שפירש השל"ה ז"ל (בעשרה מאמרות, מאמר ו אות ה), עי"ש:

והנה, המחשבה נקרא ראשית, כי הוא ראשית המעשה. וזהו שאמר הכתוב וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב, ולא נכנס לארץ, ועם כל זה ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו', ולכל היד החזקה וגו', והרי לא קיים במעשה מצות התלויות בארץ, ומזה נגלה לעיני כל ישראל כי בראשית, ר"ל בשביל המחשבה הנקרא ראשית המעשה ברא אלקים את השמים ואת הארץ. וזהו שכתב הבעל הטורים (בראשית א, א) בראשי"ת ראשי תיבות ב'ראשונה ר'אה א'לקים ש'יקבלו י'שראל ת'ורה, שיקבלו דייקא, אך שהקבלה בלב יהיה באמת, ועל זה רומז בסופי תיבות בר'א אלקי'ם א'ת תיבת אמ"ת (בעל הטורים שם), והבן. ועיין גמרא עבודה זרה דף ג' (ע"א) בתוספות ד"ה נוגעים כו': ז] או יאמר על פי

דאיתא בגמרא פרק גיד הנשה (חולין צא ע"ב) ישראל מזכירין את השם אחר שתי תיבות, שנאמר (דעיל ו, ד) שמע ישראל ה', ומלאכי השרת אחר שלש תיבות, שנאמר (ישעיה ו, ג) קדוש קדוש קדוש ה'. והטעם מבואר על פי התרגום, קדיש בשמי מרומא וגו' קדיש על ארעא וגו' קדיש לעלם ולעלמי עלמיא, על כן המלאכים מזכירים את השם אחר שלש תיבות. וכיון שבא משה והוריד שכינתו לארץ, דכתיב (שמות יט, כ) וירד ה' על הר סיני, וכתיב (ויקרא כו, יא) ונתתי משכני בתוככם, וכל מקום שגלו שכינה עמהם (מגילה כט.), על כן ישראל מזכירין אחר שתי תיבות, נגד קדיש על ארעא וקדיש לעלם ולעלמי עלמיא. וזהו שנאמר ולכל המורא הגדול, זה גילוי שכינה, אשר עשה משה לעיני כל ישראל, על כן בראשית ברא אלקים, מזכירין שמו אחר שתי תיבות, והבן:

וכמו כן יש לומר על פי הטעם שכתב התורת חיים (חולין שם ד"ה ותמימי) כי כתיב (משלי ג, יט) ה' בחכמה יסד ארץ, נשמות ישראל הנקראים (מלאכי ג, יב) ארץ חפץ, כונן שמים, המלאכים צבא השמים, "בתבונה". ועל כן ישראל מזכירין ה' אחר שתי תיבות, "שמע" "חכמה", "ישראל" "כתר", ה', עילת כל העילות. ומלאכי השרת אחר שלש תיבות, בינה חכמה כתר. וכתב הנזר הקודש פרשה ג' סימן ד' (ד"ה מלמד) דהיינו דאיתא במדרש (ויק"ר כד, ח) שמאותן שלש קדושות שמלאכי השרת מכתירין נתן שתים בראש בניו, היינו חכמה ובינה, ואחת בראש עצמו היינו כתר. ומכח התורה זכו לשני כתרים אלו, היינו חכמה ובינה, כלפי שאמרו (שמות כד, טז) נעשה ונשמע (עי' שבת פח.). ובזה פירשתי הא דאיתא במדרש (ד"ר ב, לא) מהיכן זכו ישראל לקריאת שמע, כלומר להזכיר שמו אחר שתי תיבות, על זה אמר ממתן תורה, ע"כ דבריו. וזהו שאמר ולכל היד החזקה, ירמוז לבינה, כדכתיב (משלי ח, יד) אני בינה לי גבורה, ולכל המורא הגדול ירמוז לחכמה, שנאמר (איוב כח, כח) הן יראת ה' היא חכמה, אשר עשה משה לעיני כל ישראל במתן תורה דכתיב (שמות יט, יא) ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם, על כן מזכירין שמו אחר שתי תיבות בראשית ברא אלקים: ח) יאמר על פי שפירש רש"י אשר עשה משה לעיני כל ישראל, ששבר הלוחות, והסכים הקב"ה לדעתו, שנאמר (שמות לד, א) אשר שברת, יישר כחך ששברת. נראה לי לבאר הענין, כי מה ששבר הלוחות הטעם מבואר במסכת שבת דף פ"ז (ע"א) מפני שדן קל וחומר, ומה פסח שהיא מצוה אחת בתורה נאמר בו (שם יב, מג) כל בן נכר לא יאכל כו'. נראה לי כוונתם בזה, כי י"ג מדות הרחמים מדה הראשונה אל, וכנגדה קל וחומר בי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם, ומבואר בספרים כי על ידי קל וחומר מעוררין חסד אל. וידוע (זוהר צו לא.) כי שם אל רומז להתכללות חסד וגבורה, חסד אל (תהלים נב, ג), אל זועם (שם ז, יב). ועל כן

אמרו (מגילה יח.) הקב"ה קרא ליעקב אל, כי יעקב בחינת קו האמצעי. והיינו מדת קל וחומר, חסד קל, וגבורה חומר, כמבואר בסידור האריז"ל (ח"א נב.). וזה ששבר הלוחות מפני שדן קל וחומר, לעורר מדה הראשונה התכללות והשתתפות חסד וגבורה. על כן אמר לו הקב"ה יישר "כח"ך ששברת, התכללות שתי "ידים" ימין ושמאל, וב' פעמים י"ד עולה כ"ח: וזהו שאמר אשר עשה משה (כי) לעיני כל "ישראל" (בסופו שם אל) בראשית ברא אלקי"ם, ולבסוף נאמר (בראשית ב, ד) ביום עשות ה' אלקים, ועל כרחך כמו שאמרו חז"ל (מדרש ילמדנו אות א) בתחלה עלה במחשבה לברוא במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים עמד ושיתף מדת הרחמים, והקדים מדת הרחמים למדת הדין. והיינו מדת קל וחומר, לעורר מדת הרחמים לרחם על עמו ישראל:

ט) או יאמר על פי המבואר בספר עוללות אפרים פירוש הכתוב (שיר השירים ח, יב) האלף לך שלמה, אל"ף ראשי תיבות א'וזן ל'ב פ'ה, שהן ראשי אבריו של האדם, שצריך לשעבדן לעבודת הבורא יתברך, ואגבן נשתעבדו יתר האברים, ע"כ דבריו. ועל כן נראה לי כי בטרם עלה משה ונתעלה כתיב (לעיל לב, מד-מז) ויבא משה (וגו') וידבר [וגו'] "באזני" העם לתקן האוזן, ויאמר אליהם שימו "לבבכם" לכל הדברים לתקן בחינת לב, אשר "תצום" את בניכם, אין ציווי אלא בפה. וזהו שאמר כי לא דבר ריק הוא מכם, קרי ביה כי לא דיבור ריק הוא מכם (כמו שדרשו חז"ל (שבועות מט.) וזה דבר השמיטה (לעיל טו, ב), דיבור משמט), כי הוא חייכם, כלומר הדיבור חיותו של האדם, כי ויהי האדם לנפש חיה (בראשית ב, ז) תרגומו לרוח ממללא, על כן צריך לשעבד הדיבור קודש לה':

וכבר נתבאר אצלינו בפרשת האזינו (דבור ראשון, ואילך) כי זמן תיקון האל"ף בחדש תשרי, היינו בראש השנה בחינת אוזן בחינת שמיעה, לשמוע קול שופר המעורר לתשובה. ועיקר מצות תשובה שהוא החרטה בלב על העבר וקבלה בלב על העתיד הוא ביום הכיפורים, ואם מתודה בלי חרטה מעומק הלב, על זה אומרים (תפלת וידוי) על חטא שחטאנו לפניך בוידוי פה, אם כן ביום הכיפורים מתקן הלב. ובחג הסוכות עם נטילת הארבעה מינים שבלולב להודות ולהלל לה', כמבואר במדרש (ויק"ר ל, ג) על הפסוק (ויקרא כג, מ) ולקחתם לכם, זהו שאמר הכתוב (תהלים קב, יח יט) פנה אל תפילת הערער כו' ועם נברא יהלל י"ה, בזה מתקן את הפה. ונראה לי דהיינו דכתיב (לעיל יא, יב) עיני ה' אלקיך בה "מרשית" השנה, חסר א', ואותיותיו "מתשרי" כמבואר בתקוני זוהר, לרמז שחסר אל"ף, וצריך לתקן את האל"ף ויהיה הצירוף מראשית. וזהו ענין סמיכות סוף התורה לתחלתה (בשמחת תורה) אחר כלות כל המעשים בחדש הזה,

הנה לעיני כל ישראל, בראשית, מלא אל"ף, כי נתקן האל"ף, ראשי תיבות א'וזן ל'ב פ'ה. והבן כי נכון:

י] או יאמר הסמיכות לעיני כל ישראל בראשית. וטוב טעם על מה שנאמר (לעיל יא, יב) מרשית, חסר א'. כי כתיב (בראשית ג, כא) ויעש יי' אלקים לאדם ולאשתו כתנות אור, ואיתא בגמ' בתורתו של רבי מאיר היה כתוב כתנות עור בא'. הענין, כי קודם החטא היה תפוח עקבו של אדם הראשון מכהה גלגל חמה (ויק"ר כ, ב), כי היה א'ור באל"ף, אחר כך נתלבש במשכא דחויא (הקדמת תקוני זוהר, י ע"ב), ונעשה ע'ור בעי"ן (זוהר בראשית לו ע"ב). ובכל ראש השנה צריך האדם לתקן חטאיו, גם מה שחטא בהיותו כלול באדם הראשון, ועל כן כתיב מרשית חסר א', לרמז שחסר הא' מ"אור", וצריך לתקן אותה. וזהו שאמרו (ראש השנה ח. י ע"ב) בתשרי נברא העולם, כי מאז טרם וקודם שנברא האדם צפה הקב"ה שיחטא, כדאיתא בזוהר (שמיני לה.) ובמדרש רבה (עי' ב"ר ח, ד), ויחסר הא'. והיינו "בתשרי", אותיות "ברשית" חסר א', נברא העולם. וזמן התיקון לזה מדי שנה בשנה בראשית השנה, שעם חא' הוא צירוף בראשית. וזהו שאומרים (מוסף לר"ה) ותוציא כ"אור" משפטנו. וזה סוד (תהלים פט, טז) אשרי העם וגו' ב"אור" פניך יהלכון:

והנה, איתא בתקוני זוהר ובילקוט ראובני פרשת בראשית (ד"ה אור פניו) כי אור פניו של משה הוא סוד כתנות "אור", שתיקן משה רבינו ע"ה הנפש שבקלקולו של אדם הראשון הנקרא עור. ונראה לי שזה שאמר ומשה וגו' לא כהתה "עינו" דייקא. וזהו שאמר אשר עשה משה "לעיני" כל ישראל, במקום העי"ן של כל ישראל, "בראשית" בא'. והיינו (ב"ר א, ד) בשביל משה שנקרא "ראשית" שנאמר (לעיל לג, כא) וירא "ראשית" לו, דייקא, כי בבחינתו של משה ויאמר אלהים יהי "אור" ויהי "אור" באל"ף, בעד "עור". וסעד לזה מזוהר בראשית ל"א ע"ב על הפסוק יהי אור, דהאי אור אגניז ויהיב יתיה למשה והדר ליה ההוא נהורא ואשתאר ביה כל יומי, עיי"ש. ולפי המבואר בתקוני זוהר כי כל אדם מישראל יכול לזכות לזה, וז"ל בסוף תיקון תליתאה (מז ח קלט ע"ב), עור איהו לבושא (דחויא ואדם) [דאדם] כו', אם זכה כתנות "אור" מרקמין מפקודין דעשה כו'. יש לומר דזהו שקוראים אחר ימי התשובה מיראה ומאהבה בזמן שמחתנו עתה, "לעיני" כל ישראל, במקום עי"ן כל ישראל "בראשית" בא', אם כי הארץ היתה תהו ובהו וחשך וגו' מהבלי העולם, אבל ורוח אלהים שבלב הישראלי מרחפת על פני המים, כמה דאת אמר (איכה ב, יט) שפכי כמים לבך וגו', על כן ויאמר אלהים יהי "אור" בא', ויהי "אור":

יא) עוד יתבאר הסמיכות על פי מה שכתוב בתקוני זוהר תיקון ס"ט (קיא ע"ב) נחית באברם ונטע ביה ה', נחית ביצחק ועביד איבא י' מן י'צחק, נחית ביעקב ונטע ביה ו' ו'אלהי יעקב (שמות ג, ו), לבתר אתא משה ונחית חמשה חומשי תורה ואשלים שמא דהוי"ה, דלאבהן לא אתגליא לון, הדא הוא דכתיב (שם ו, ג) ושמי הוי"ה לא נודעתי להם. נמצינו למדין על ידי שמשה נחית חמשה חומשי תורה אשתלים ביה ה' בתראה, בחינת מלכות. ולכן נאמר (לעיל לג, ד-ה) תורה צוה לנו משה מורשה, על כן ויהי בישורון מלך, בחינת מלכות, והאציל מהודו על יהושע שתחתיו בבחינת ת"ג וכתר על ראשו. וזהו שנאמר (שם לא, ב) ויאמר (משה) [אליהם] בן מאה ועשרים וגו', בן מאה בחינת מלכות, הכלול מכל העשר וכל אחד כלול מכולם עולה מאה, ו"עשרים" מספרו כת"ר, אנכי היום, כלומר בחינת מלכות לשלמעלה, וכתר למה שתחתיו, הוא יהושע, כאשר הוא בכל עולם ועולם, מלכות דעתיק נעשה כתר דאצילות, ומלכות דאצילות כתר דבריאה כו'. ובזה נראה לי לפרש בראשית ברא וגו', ואיתא בספר נחל קדומים (פר' בראשית אות ד) "בראשית" אותיות "בשארית", ולדרכנו יתפרש כמין חומר, כי בחינת מלכות הנקרא שארית, סוף לשל מעלה, נעשית ראשית, כתר לשל מטה: ובזה נבא אל ביאור המקראות שלפנינו והסמיכות, ומשה בן מאה ועשרים שנה וגו', פירוש, בחינת מלכות לשל מעלה וכתר ליהושע, על כן ויהושע בן נון מלא רוח "חכמה" דייקא כי סמך משה את "ידיו" עליו, אל תקרי ידיו אלא "יודיו" (ע"פ הקדמת תקוני זוהר, ו ע"ב) (עיין בכוונת פותח את ידיך (ח"א ס ע"ב)), כי כל יו"ד במילואו עולה ב' יודי"ן, גוף יו"ד הנגלה בחינת מלכות, עשירית של מעלה, ו"ד הנעלם כתר עשירית לשל מטה, וכיון שמשה נעשה לו במילואו כתר, על כן יהושע "מלא" רוח חכמה. וזהו שאמר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו הוי"ה דייקא, כי ביה אשתלים שמא דהוי"ה בה' בתראה בחינת מלכות, מה שאין כן להאבות שמי הוי"ה לא נודעתי להם. ועל זה גמר אומר על ענין שלמעלה שאמר ומשה בן מאה ועשרים בחינת מלכות לשל מעלה וכתר ליהושע שלמטה הימנו, שהרי לעיני כל ישראל, "בראשית" ("בשארית") ברא וגו', שארית לשלמעלה נעשה ראשית לשל מטה, כמו כן היה בחינת משה ליהושע. גם יתכוון כי כן הוא בכל דור לדור שלאחריו, כי החכמים נקראים (במדבר טו, כד) עיני העדה, וזה אשר עשה משה "לעיני" כל ישראל, בראשית, בשארית, על דרך דכתיב (לעיל כה, יא) "והותירך" ה' לטובה בפרי בטנך, כלומר פרי בטנך בניך יחיו בנותר בשאריתך, שהוא ראשיתם, והבן:

יב) יאמר על דרך פשוט, כי עמדו כל חכמי לב להבין התחלת התורה בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, למה לא נכתב כסדר אלהים ברא בראשית, כמו ששינו

לתלמי המלך (מגילה ט.), כי ראוי להקדים שמו יתברך לכל. והתירוץ לזה כדי שיהיו סופי תיבות אמ"ת כסדר, באומרו בר'א אלהי'ם א'ת (בעל הטורים בראשית א, א). וזהו שאמר דוד (תהלים קיט, קס) ראש דברך אמת (עיין בפתיחה לספר ישמח משה (ד"ה ועתה)ן. והכוונה, למען דעת כי י'סוד ה'תורה ו'עמוד ה'עבודה מדת אמת. וזהו שנאמר לעיני כל ישראל, בראשית התורה כתיב בר'א אלהי'ם א'ת, סופי תיבות אמ"ת, להורות לבני ישראל כי העיקר הוא עבודת אמת:

וזהו שרמז דוד (תהלים קיא, ו-ח) באומרו כח מעשיו (מעשה בראשית) הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים, שלא יאמרו לסטים אתם, כפירוש רש"י (בראשית א, א), מעשי ידיו אמת ומשפט, כלומר שסופי תיבות בר'א אלהי'ם א'ת הוא אמ"ת להורות כי נאמנים כל פקודיו, שהתורה היא תורת אמת, ובזה מובן כי סמוכים לעד לעולם סוף התורה לתחלתה, להורות שיהיו עשוים באמת וישר, כמו שתיבת אמת נכתב בדרך ישר: או יאמר על פי מה שנתבאר לעיל פרשת האזינו (ד"ה שחת) כי העובד בשביל להתפאר או לקבל פרס על זה נאמר (משלי יב. יט) ועד ארגיעה לשון שקר, כי כל עבודתו כמו רגע, ואחר זה יפול הנופל ממנה, כי שקר אין לו רגלים (בתי מדרשות ח"ב עמ' תד). אבל העובד ה' באמת לעשות לו נחת רוח זה עבודה קיימת לו ולזרעו אחריו, וכמו שפירש העקידה (שער מב) מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי דייקא [וגו'] למען ייטב להם ולבניהם לעולם (לעיל ה, כו), וכדכתיב (משלי כ, ז) מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו. וזהו שאמר סמוכים סוף התורה לתחלתה, להורות מדת אמת כי לעד לעולם כאשר עשוים באמת וישר, וכדכתיב (שם יב, יט) שפת אמת תכון לעד: יג] מ'שה ל'עיני כ'ל י'שראל ב'ראשית. ראשי תיבות ב"י מל"ך. רמז שהתורה אמרה (משלי ח, טו) בי מלכים ימלוכו, כן כתב בספר זרע קודש פרשת בראשית (סד"ה א"י כי):

ולי נראה בזה על פי דאיתא בפרק קמא דברכות דף זיי"ן (ע"א) דתניא אל זועם בכל יום (תהלים ז, יב), וכמה זעמו, רגע, והיינו דאמר להו נביא לישראל (מיכה ו, ה) זכור נא מה יעץ בלק וגו' ומה ענה אותו בלעם וגו', מאי למען דעת צדקות ה', אמר רבי אלעזר אמר להם הקב"ה לישראל דעו כמה צדקות עשיתי עמכם שלא כעסתי בימי בלעם, שאלמלא כעסתי לא נשתייר כו', והיינו דקאמר בלעם (במדבר כג, ח) מה אזעום לא זעם ה'. וכתבו התוספות (ד"ה שאלמלי) ואם תאמר מה היה יכול לומר בשעת רגע, ויש לומר כלם. וכתבו המפורשים שזה שאמר אחר זה (שם, כא) יי' אלקיו עמו ותרועת "מלך" בו, שנהפך "כלם" לצירוף "מלך". ונראה לי להוסיף תבלין, כי אהבה בא משם הוי"ה ב"ה, ויראה משם אלהים, כידוע (נועם אלימלך ר"פ וארא). וזהו שאומרים אבינו מלכנו, כי

אנחנו עובדים אותו באהבה כבן לאב, וביראה כעבד למלך, כדכתיב (משלי כד, כא) ירא את ה' בני ומלך, ואיתא במדרש (במ"ר טו, יד) המליכהו עליך. וזהו שאמר יקו"ק המורה אהבה אלקיו המורה יראה עמו, על כן ותרועת "מלך" בו, מכח זה נהפך "כלם" לצירוף "מלך". ולכן בראש השנה שאנו זוחלים ורועדים אנו צועקים (תפלת שחרית) "המלך" (ועיין מה שכתבתי בזה בפרשת וילך (ד"ה וכן)): ומי היה כחו יפה להפר עצת בלעם, הנה זה אדונינו משה רבינו ע"ה אשר היה יכול לעמוד נגד בלעם שהיה בקליפה, וכנגדו משה בקדושה, כמאמרם ז"ל (ספרי ברכה שנז) על ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, אבל באומות העולם קם, ומנו בלעם, ואם כן שום אדם לא היה יכול לעמוד נגדו בלתי משה רבינו. ובמה ביטל עצתו לעשות מצירוף "כלם" צירוף "מלך", על ידי שהכניס יראת ה' ומורא גדול בלב ישראל להיות ירא מפני המלך ה' צבאות ב"ה. וזהו שנאמר על משה (לעיל לג, כא) צדקת ה' עשה, כלומר שהוא עשה צדקת ה' בימי בלעם, ומשפטיו עם ישראל, על ידי שהודיע משפטיו של המלך אל העם לירא מלפניו. וזהו שאמר כאן ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, אבל בנביאי אומות העולם קם ומנו בלעם, ועם כל זה הבט וראה איך הפר עצתו ולכל המורא הגדול (היראה הגדולה) אשר עשה משה לעיני כל ישראל, על כן פעל מ'שה ל'עיני כ'ל י'שראל ב'ראשית, ראשי תיבות מל"ך ב"י, כלומר שבמקום "כלם" נעשה "מלך", "בי" רומז למה שאמר ותרועת מלך "בו":

יד) יאמר ולא קם וגו' אשר ידעו ה' פנים אל פנים. היינו פנים של רצון לישראל, ופנים של זעם לאומות העולם, ברגע אחד (כדמצינו (במדבר ו, כה-כו) יאר ה' פניו היינו של רצון, ישא ה' פניו היינו של זעם, כדאיתא במדרש (במ"ר יא, ז) יסלק זעמו כו'). לכל האותות והמופתים וגו'. שהיה ברגע אחד חסד ורצון לישראל ודין וזעם לאומות העולם, כמו שנאמר (שמות ד, ט) ולקחת ממימי היאור ושפכת היבשה והיו המים אשר תקח מהיאור והיו לדם ביבשת, שכפל והיו המים והיו לדם, ופירש הבינה לעתים דרוש כ"ט שזה מפליאות הבורא יתברך שהיה בזמן אחד וברגע אחד שתי הויות מתחלפות, אחת לטובה ואחת לרעה, וזהו שאמר והיו המים אשר תקח מן היאור שיהיה מים לישראל, והיו לדם למצרים, כמו שאמרו חז"ל (ש"ר ט, י) שבספל אחד היו שותים היהודי והמצרי והיהודי היה שותה מים והמצרי דם, ע"כ דבריו. ולכל היד החזקה. היינו פליאות קריעת ים סוף (כמו שפירשו הראב"ע ומהרא"י), כי שם ראו ידו החזקה להטיב ולהרע ברגע אחד, כי בקע ים ויעבירנו בו ובאותו רגע עצמו בא סוס פרעה ורכבו ופרשיו בים. אשר עשה משה (כי הרי) לעיני כל ישראל, בראשית ברא אלהים וגו'. ואחר כך אמר (בראשית ב, ד) ביום עשות ה' אלהים, ופירשו רז"ל (מדרש ילמדנו אות א) בתחלה עלה במחשבה

לברוא במדת הדין, ראה כו' עמד ושיתף מדת הרחמים למדת הדין והקדים מדת הרחמים למדת הדין. והיינו מדתו של יעקב, התכללות חסד וגבורה, ובכח זה נעשה ברגע אחד חסד לישראל ודין לאומות העולם, כדין שותפים שכל אחד נוטל חלקו:

וכמו כן מדת הדין אינו חוזר ברקניא עד שנוטל חלקו (זוהר וישלח קעד ע"ב) שעושה דין באומות העולם, וכבר פירש מוזלה"ה (ישמח משה, פר' בשלח ד"ה ויאמר... מה תצעק אלי) דמפני זה אמר תחלה (שמות טו, יט) כי בא סוס פרעה וגו' בים [וגו'] ובני ישראל הלכו ביבשה, אם שתחלה הלכו ביבשה ואחר כך בא סוס פרעה בים, אבל הקדים לומר כי בא סוס פרעה בים, שזה היה סבה למה שבני ישראל הלכו ביבשה, כי לולי זאת לא היה מדת הדין חוזר ברקניא בלתי על ידי שנטל חלקו כאמור, ע"כ דבריו. ומהאי טעמא איתא במדרש פרשת ויצא (ב"ר סט, ה), ופרצת ימה (בראשית כח, יד), שהים נבקע בזכות יעקב, וכן הוא בפרשת וישלח (שם) פרשה ע"ו (אות ה), ופירש הנזר הקודש (עו, ד ד"ה בתורה) כי איתא במדרש (ש"ר כב, ב) שביד אחת הציל הקב"ה את ישראל וביד אחת הטביע את מצרים, ושתי הידים כנוי לחסד וגבורה (הקדמת תקוני זוהר, יז.), לכן דייקא בזכות יעקב נבקע הים, כי יעקב מרכבה למדת אמת המחבר חסד וגבורה יחד, עיי"ש. וזה סוד בראשית בר'א אלהי'ם א'ת סופי תיבות אמ"ת כסדר (בעל הטורים בראשית א, א), לומר אם שבתחלה עלה במחשבה לברוא במדת הדין, עם כל זה סוף הדבר נברא במדת אמת, שיתוף יקו"ק אלהים, כאמור: וזהו שאמר הכתוב פרשת ואתחנן (לעיל ד, לז) ותחת כי אהב את אבותיך ויבחר בזרעו אחריו ויוציאך בפניו וגו', פירש רש"י בפני אבותיך, היינו בחינת התכללות המדות של האבות. ולדרכנו נאמר ויוציאך בפניו, היינו בבחינת ב' פנים, של רצון לישראל ושל זעם למצרים, "בכחו" הגדול ממצרים, היינו בשתי ידים, ימין ושמאל, כי ב' פעמים י"ד עולה כ"ח כנודע:

ובזה מובן מה שפירש רש"י (בראשית א, א) והוא מהמדרש (ילקוט בא רמז קפז) לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחדש הזה וגו' (ואם תאמר להודיענו סדר הבריאה, לזה הקשה עוד קושיא) ומה טעם פתח בבראשית, כלומר שאמר בראשית דייקא ברא אלקים, אבל אחר זה ביום עשות ה' אלקים כי שיתף מדת הרחמים למדת הדין, ולמאי הודיענו זה. ועל זה משני משום "כח" מעשיו הגיד לעמו, שהודיע לעמו שמעשיו היו ב"כח", בשתי ידים ימין ושמאל (ומפני זה יש בפסוק בראשית כ"ח אותיות), לתת להם נחלת גוים שהם יכרעו ויפלו ליד מדת הדין, כענין שנאמר (שם מז, ד ה) ידבר עמים תחתנו ולאומים תחת רגלינו ואז יבחר לנו את נחלתנו את גאון "יעקב" (דייקא) אשר אהב סלה, כן יהי רצון במהרה בימינו אמן:

טו] ומשה בן מאה ועשרים וגו' לא כהתה עינו, דהיה לו לומר לא כהו עיניו, ומה זה שאמר לא כהתה "עינו" לשון יחיד. ולא קם וגו' בראשית וגו'. ויבואר על פי מה שפירשתי (פר' ויגש ד"ה או יאמר) הנאמר ביוסף (בפרשת ויגש (בראשית מה, ז): וישלחני אלקים לפניכם לשום לכם שארית בארץ, על פי דאיתא באדרא (זוהר ח"ג) נשא קכ"ט ע"ב, כתיב (תהלים לג, יח) עין ה' אל יראיו, וכתיב (זכריה ד, י) עיני ה', לא קשיא, הא בזעיר אפין הא באריך אנפין. מפני מה זכה יוסף דלא שלטא ביה עינא בישא, משום דזכה לאשתגחא בעינא טבא עלאה, הדא הוא דכתיב (בראשית מט, כב) בן פורת עלי עין, וכתיב (משלי כב, ט) טוב עין הוא יבורך, מאי טעמא, כי נתן מלחמו לדל, ע"כ דבריו. והיינו דכתיב ביוסף (בראשית מד, כא) ותאמר אל עבדיך וגו' ואשימה עיני עליו, לא אמר עיני, כי אם עיני, חדא. וזהו שנאמר ביוסף (שם לז, ג) כי בן "זקונים" הוא, היינו עתיק. וזהו שאמר המדרש (ב"ר פד, ח) וישנאו אותו (שם, י), למה, כדי שיקרע הים לפניהם, ויובן על פי מה שאמרו בזוהר פרשת בשלח (נב ע"ב) כי קריעת ים סוף בעתיקא תליא, והכי דייקא קרא (שמות יד, ל) ויושע ה' ביום ההוא וגו', ופירש רבינו בעטרת צבי (שם ד"ה אמנם האיר) על פי דאיתא בזוהר שלח (ק.עא.) [ב]יום ההוא (זכריה יד, ח) ה"הוא, סופא דכל דרגין דאיהו שירותא וכולא חד. והיינו מלכות דאדם קדמאה, ועתיק דאצילות, עיי"ש. ואני מוסיף שזה שאמר (שם) והיה ביום "ההוא" יצאו מים חיים מירושלים חצים אל הים הקדמוני, קרי ביה היום הקדמוני, הוא עתיק דאצילות, וחצים אל הים האחרון, קרי ביה היום האחרון, מלכות שלמעלה, על דרך שפירש רש"י (לד, ב) ויראהו [וגו'] עד הים האחרון (לד, א"ב) קרי ביה היום. ועיין בעץ חיים שער אבי"ע (שער מב) פרק א' (עמ' רצט) שבחינה אמצעי בין אין סוף לנאצלים יש בה בחינה מאצילות ובחינת נאצלות, ושני בחינות אלו הם נקראים עתיק ואריך אנפין, ושניהן נקראים כתר, עיי"ש. ובחינה זו נתגלה בזכות יוסף, טוב "עין", וזהו שאמר וישלחני אלקים לפניכם לשום לכם שארית בארץ, "שארית" "ראשית" למפרע, היינו כתר, שהוא שארית ממאציל וראשית לנאצלים, עיי"ש. וזהו שנאמר (לעיל לג, יג) וליוסף אמר מבורכת ה' ארצו ממגד שמים מטל, היינו טלא דרישא חוורא, והבן:

וידוע (זוהר בראשית כא ע"ב) כי יוסף ומשה כחדא אזלין. והיינו דכתיב (שמות יג, יט) ויקח משה את עצמות יוסף עמו, כלומר עצמותו של יוסף לקח עמו, ובזכות שניהן נבקע הים. ורמז לזה (שם טו, יט) ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים, י"ם ראשי תיבות י'וסף מ'שה. וזהו שאמר ומשה בן מאה (מלכות, וכמו שכתבתי לעיל (אות יא)ן ו"עשרים" וגו' (מספרו כת"ר), על כן לא כהתה עינו דייקא, דאיהו עינא פקיחא דאשגחותיה תדירא.

ומה טעם, על זה אמר ולא נס לחה, היינו השפעתו, כדאיתא בגמרא נדרים דף ל"ח (ע"א) משה נהג בה טובת עין ונתנה לישראל ועליו נאמר טוב עין הוא יבורך כי נתן מלחמו לדל, וכבר אמרו (סוטה לח ע"ב) אל תקרי יבורך אלא יברך. ובזה נעוץ סוף הפרשה לתחלה, שמתחיל וזאת הברכה אשר ברך משה, ומסיים הטעם כי ומשה וגו' לא כהתה "עינו" ולא נס לחה, שהיה טוב עין, על כן יברך. ועל זה אמר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו הוי"ה פנים אל פנים, פירוש בלי אמצעי, היינו מבחינת עתיק ואריך אנפין הנקרא בכללו כתר, שהוא בלא אמצעי, והבן. ולכל היד החזקה, פליאות קריעת ים סוף דבעתיקא תליא, ולכל המורא הגדול, מתן תורה דכתיב ביה (לעיל ה, ד) פנים בפנים (בלא אמצעי) דבר ה' עמכם, אשר עשה משה "לעיני" כל ישראל, פירוש שיתגלה עינא חדא עינא טבא להאר "לעיני" זעיר אנפין, כדאיתא באדרא שם לית נהירו לעינא תתאה לאסתחאה מאדממותא בר כד אתחזי מההוא נהורא חוורא דעינא עלאה דאקרי טוב עין כו'. והיינו דכתיב במתן תורה (שמות יט, יט) כי ביום השלישי (זעיר אנפין) ירד ה', ותרגומו יתגלי ה', לעיני כל העם וגו'. והיינו דסמיך ליה "בראשית", אותיותיו "בשארית", היינו בחינת אמצעי, הוא כתר עליון הנקרא שארית וראשית, ובלשון המחקרים היול"י, ברא אלקים וגו'. ואותו בחינה נתגלה בים סוף ומתן תורה על ידי משה שלא כהתה עינו: וזהו שאמרו (ב"ר א, ד) בראשית ברא בשביל משה שנקרא ראשית, שנאמר (לעיל לג, כא) וירא "ראשית" לו, שעל ידו נתגלה "ראשית", כי שם חלקת מחוקק ספון, על כן צדקת ה' דא צדק בת זוגו (עיין זוהר נשא דף קמ"ה ע"ב) דזעיר אנפין, עשה (תיקון), "ומשפטיו" עם ישראל, משפט איהו רחמים (הקדמת תקוני זוהר, יז ע"ב), כדאיתא באדרא (קל.) דנהיר עינא עלאה ואסחי לעינא תתאה, וכדכתיב (ישעיה נב. ח) כי "עין בעין" יראו בשוב ה' ציון. ושם באדרא דף קל"ז ע"ב תאנא, כתיב (לעיל יא, יב) עיני יי' אלקיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה, הדא הוא דכתיב (ישעיה א, כא) צדק ילין בה, דבה אשתכח גזרי דדינין. ולזימנא דאתי ישתכח בה עינא חדא דעתיקא דעתיקין, הדא הוא דכתיב (שם נד, ז) וברחמים גדולים אקבצך, עיי"ש. וזהו סוד (קדושת כתר) הן גאלתי אתכם (אז והיה) "אחרית כראשית", כן יהי רצון במהרה בימינו אמן:

טז) יתבאר על פי מה שפירש בספר נועם אלימלך (פר' יתרו ד"ה היה אתה) מה שאמר יתרו למשה (שמות יח, יט) איעצך ויהי אלקים עמך היה אתה לעם (מליץ טוב להם ללמד עליהם זכות) מול האלקים (נגד מדת הדין) והבאת אתה את הדברים אל האלקים, שתמתיק את הדברים גם אל מדת הדין, להסכים עמך לרחמים, ע"כ דבריו. וכן הוא בגמ' בגדעון, שנאמר (שופטים ו, יד) לך בכחך זה, ואמרו חז"ל בשביל שלמד זכות על

ישראל. והנה, איתא במדרש (מדרש ילמדנו אות א) ורש"י (בראשית א, א), בראשית ברא אלקים, מתחלה עלה במחשבה לברוא במדת הדין, ראה כו' עמד ושיתף מדת הרחמים והקדים מדת הרחמים למדת הדין, דכתיב (שם ב, ד) ביום עשות הוי"ה אלקים, ע"כ דבריהם. ונראה לי שבשם אלקים עצמו מרומז שיתוף מדת הרחמים, כי ראשי תיבות של אותיות אלקים למפרע הוא הי"ה ל'עם מ'ול א'לקים, ה"י ראשי תיבות הי"ה, ל' ל'עם, מ' מ'ול, א' א'לקים, וזה עצמו שרצה להודיע ששיתף מדת הרחמים למדת הדין בבריאה, והוא שאמר בראשית ברא אלקים וגו', שאלקים המורה מדת הדין, ברא עולמו בראשית אותיותיו שמכריז ואמר הי"ה ל'עם מ'ול א'לקים, שרצונו להמתיקו לרחמים, כי נשתתף עם מדת הרחמים:

וידוע (רש"י שמות ז, א) כי ענין נביא הוא מלשון (ישעיה נז, יט) ניב שפתים. וזהו שאמר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו', כלומר שלא קם נביא שינבא בניב שפתים זכות בשביל ישראל כמשה, כנודע שמסר נפשו בשבילם ואמר (שמות לב, לב) מחני נא וגו'. והראיה על זה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, מה שלא מצינו בזולתו, הוא מפני שלא היה מליץ טוב על ישראל כמוהו. ועל זה אמר לעיני כל ישראל, בראשית ברא אלקים, כלומר אלקים ברא בראשית אותיותיו המורה על רחמים, שאומר הי"ה ל'עם מ'ול א'לקים כמו שאמר יתרו, מזה למד משה להמליץ טוב, ומזה זכה לכל האותות והמופתים אשר עשה, והבן:

יז] יתבאר על פי דכתיב (לעיל לב, יז-יח) חדשים מקרוב באו וגו' צור ילדך תשי וגו', יש לי לומר שיש בזה מליצה על ישראל, והוא מה שאמרו חז"ל (עי' ברכות לב. וברש"י) אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, דכתיב (מיכה ד, ו) ואשר הרעותי, כביכול הקב"ה אומר אני גרמתי להם שבראתי יצר הרע. והנה שורש דרכו של היצר הרע שמשכח ומנשי בני אדם מעבודת השי"ת ומסיתם לילך אחר שרירות לבם הרע כו', עד שאומר לך עבוד כו' (שבת קה ע"ב). וזהו שאמר יזבחו וגו' חדשים מקרוב באו וגו', עם כל זה יש להמליץ צור ילדך תשי ותשכח וגו', כלומר שצורך ילדך עם יצר הרע המשכה, ובזה אל מחוללך. ורמז לזה צ'ור י'לדך ת'שי ראשי תיבות (תפלת 'אנא בכח') צ'עקתינו י'ודע ת'עלומות, והוא שם קדוש, לומר שאנחנו צועקים אליו יתברך שהוא יודע תעלומות לבנו שרצונינו לעבדו יתברך באמת ובלב שלם וכל מעשה ומחשבה שנגד רצונו יתברך הכל מצד יצר הרע וכו'. וזהו שאומרים (וידוי ליו"כ) אתה יודע רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי, שאנו רוצים בעבודתך אלא שהיצר מטענו ומתענו, ובכן יהי רצון מלפניך שתכפר לנו וכו'. והארכתי בזה במקום אחר (ייטב פנים, אבני זכרון אות ל):

וזהו שנאמר ולא קם נביא (שהמליץ טוב) עוד בישראל כמשה, ומזה זכה לכל האותות והמופתים, כמו שפירשנו (סוף אות טז), וגמר אומר במה המליץ, על זה אמר לעיני כל ישראל, "בראשית", אותיותיו "ברא תשי", לומר שבראשיתו ברא תשי, הוא היצר הרע, כח המשכח, ואין על ישראל אשמה. הרי שהתורה עצמה המליצה על ישראל להקל מעליהן ולהכריען לזכות:

יח) יאמר אשר עשה משה ל'עיני כ'ל י'שראל. ראשי תיבות ל'וי כ'הן י'שראל. וחקדים לוי לכהן, על כרחך צריך לומר שמרמז על העתיד, שיתעלו הגבורות ויהיה לוי קודם לכהן, כמו שכתוב בלקוטי תורה יחזקאל (עמ' שכג) על מה שאמר (מד, טו) והכהנים הלוים בני צדוק, כי כהן חסד, ולוי גבורה, לכן לעת עתה שאין העולם מתקיים בדין, הכהן קודם, ולעתיד כי יתוקן העולם ורוח הטומאה יעבור, אז יתעלו הגבורות על החסדים, בסוד (משלי יב, ד) אשת חיל עטרת בעלה, ויהיו הלוים כהנים וכהנים לוים, עיי"ש. וזהו שאמר, לטעם שהקדים לוי לכהן, כי בראשית (הבריאה) ברא אלקים את וגו', ששיתף מדת הרחמים והקדימו לדין, בסוד (עי' זוהר תצוה קפו.) א' קודם ת' אותיות כסדר, וסוד הדבר, א' צורתו יוי גימטריא הוי"ה, ות' צורתו דנ (עי' זוהר חקת קפ ע"ב), הרי הוי"ה קודם לאלקים, כמו שפירשתי שם (פר' בראשית ד"ה וסוד), עיי"ש, וכדכתיב להלן (בראשית ב, ד) מפורש ביום עשות יי' אלקים. אבל באחרית הימים כי יתוקן העולם להתקיים במדת הדין, אז הגבורות קודמין, על כן לוי קודם:

ואפשר זה הנאמר באבותינו אברהם יצחק ויעקב, ב"כל" (שם כד, א) מ"כל" (שם כז, לג) "כל" (שם לג, יא), סוד כ'הן ל'וי, חסד קודם, לכן האותיות כסדר א"ב, הכ"ף קודם ללמ"ד. וזהו שנאמר (לעיל כה, יז-יט) זכור את אשר "לך" עמלק, ל"ך שלא כסדר, לוי קודם, מורה שרצה להגביר הדין. על זה אמר והיה בהניח יי' אלקיך "לך" מ"כל" [וגו'] תמחה את זכר עמלק, כי אז לוי קודם כהן, והיינו "לך" מ"כל", שמ"כל" ישתנה למעליותא ויהיה "לך", ועיין מה שכתבתי בזה בספרי ייטב פנים (פ' פרשות) פרשת זכור (אות כ"ג). וזה סוד הנאמר בירמיה ל"ב (ז) כי "לך" משפט הגאולה, ל'וי קודם כ'הן בזמן הגאולה, וכה משפטו. אלקים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו ויגאלנו במהרה בימינו אמן:

יט) וזאת הברכה וגו', ולא קם וגו' לכל האותות וגו' אשר עשה משה לעיני כל ישראל, בראשית ברא וגו'. גם תחלת סדרי משנה (ברכות פ"א מ"א) מאימתי קורין את שמע, ומסיים בסוף עוקצין (פ"ג מי"ב) לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום וכו'. ויש להבין מה דדייק ואמר כלי מחזיק ברכה:

והנראה לי בזה על פי מה שכתב מוזלה"ה בספר ישמח משה פרשת תולדות (ד"ה ויזרע) ופרשת וישב (עה"פ כי בן זקונים, ד"ה עוד ביאור [הג']) דמה שאמרו חכמים (תענית ח ע"ב) אין הברכה שורה לא בדבר המדוד כו' אלא בדבר הסמוי מהעין, היינו ברכה הבאה משם שד"י או אדנ"י, שמהם נסים נסתרים מלובשים בטבע, ואם כן בדבר המדוד ומשוער שאז הברכה היא נגלה, אינו שורה. אבל למי שזוכה לברכה הבא משם הוי"ה ב"ה, שממנו נסים נגלים למעלה מהטבע, כמבואר בראב"ע (שמות ו, ג) ורמב"ן (שם, ב) ריש פרשת וארא, תחול הברכה אפילו בדבר המדוד ומשוער. ובזה פירש הנאמר ביצחק (בראשית כו, יב) וימצא בשנה ההוא מאה שערים, [ותרגומו] מאה בדשערוהי, ויברכהו הוי"ה דייקא. וזהו שנאמר (שם לט, כ"ג) ויהי הוי"ה את יוסף וגו' וירא אדוניו כי הוי"ה אתו וכל אשר הוא עושה הוי"ה מצליח בידו, פירוש, שהיה מצליח מכח הוי"ה ב"ה בהתגלות, לכך ראה אדוניו, ע"כ דבריו. והנה גם הברכה הבא משם הוי"ה על כרחך הוא על ידי שם אדנ"י, שהוא השער להוי"ה, וממנו מקבל ומשפיע למטה, וזהו שאמרו לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה (כלומר אף שהוא ככלי, שהוא דבר המדוד ומשוער, עם כל זה מחזיק ברכה נגלית), אלא השלום, היינו ברכה מפאת יחוד הוי"ה אדנ"י, שזה שלום האמיתי, שנאמר (תהלים כט, יא) ה' עוז שם אדנ"י לעמו יתן הוי"ה יברך את עמו בשלום בשילוב שתי השמות יחד. ולזה פתח מאימתי קורין את שמע, יי' אלקינו ה' אחד (לעיל ו, ד), סוד השלום, הוא הברכה החל אפילו בכלי, כאמור:

וזהו שאמר וזאת "הברכה" דייקא, היינו הנגלה, החל אפילו בכלי המדוד ומשוער שנודע מהותו וכמותו, שעליו ראוי לומר זאת הברכה, אשר ברך משה איש האלקים, בעלה דמטרוניתא (זוהר בראשית כא ע"ב), מרכבה לשם הוי"ה ב"ה המשפיע לאלקים כנודע. וזה עצמו ולא קם וגו' כמשה אשר ידעו הוי"ה פנים אל פנים, ותרגומו דאתגלי ליה ה', ולכך זכה לנסים נגלים. וזהו שאמר לכל האותות והמופתים וגו' אשר עשה משה לעיני כל ישראל, לעיני דייקא, שראו הנסים עין בעין. ורמז לזה, ל'עיני כ'ל י'שראל ראשי תיבות למפרע כל"י, לומר וזאת הברכה אשר ברך משה, היינו בחינת כלי מחזיק ברכה. ולזה פתח ואמר בראשית ברא, פתח בב' דאיהו ב'רכה, כמבואר במדרש רבה (ב"ר א, י) ובתקוני זוהר תיקון ל"ה, ולכן מ'שה ל'עיני כ'ל י'שראל ב'ראשית ראשי תיבות כל"י מ'חזיק ב'רכה. וזהו שאמרו חז"ל (ב"ר א, ד) בראשית ברא בשביל משה שנקרא ראשית (לעיל לג, כא), שבשבילו נברא העולם בברכה, והבן:

כ) יאמר וזאת הברכה א'שר ב'רך. ראשי תיבות א"ב. מ'שה א'יש. ראשי תיבות למפרע א"ם. והיינו כמו שברך יעקב את יוסף (בראשית מט, כה) ברכת שדים ורחם, ופירש

רש"י ותרגום ברכתא דאבא ודאמא, דאינון חכמה בינה, כמו כן ברך משה את ישראל הנקראים יוסף, כמו שכתב הרד"ק תהלים פ"א (ו), עי"ש. ובמה דפתח בה הוא מסיים, ואמר ולא קם וגו' כמשה וגו' אשר עשה משה לעיני כל ישראל, עינ"י עולה חכמ"ה בינ"ה, כמבואר בכוונות הקידוש (סדור קול יעקב, קלו.), עי"ש, להמשיך ברכה מהם. ולזה פתח בבראשית, לומר שנברא העולם בב' דאיהו ב'רכה (ב"ר א, י), ב'ר'א א'לקי'ם, ראשי תיבות למפרע א"ב וסופי תיבות א"ם, דאינון חכמה ובינה, שם י"ה. ועל כן י'שראל ב'ראשית ב'ר'א א'לקים ראשי תיבות עולה י"ה. והיינו דכתיב (בראשית ב, ד) ביום עשות הוי"ה אלקים, חכמה ובינה. אחר זמן ראיתי שכן מבואר בתקוני זוהר תיקון ס"ה, בראשית ב'ר'א א'לקי'ם, רישי תיבין וסופי תיבין א"ב וא"ם, דאינון י"ה, והבן:

כא) וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלקים את בני ישראל וגו', ולא קם וגו' לעיני כל ישראל, בראשית ברא אלקים וגו'. ובמדרש (ד"ר יא, ד) כיון שבא משה לברך את ישראל באה התורה והקב"ה לברך את ישראל. וזאת הברכה, זו התורה, שנאמר בה (לעיל ד, מד) וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. אשר ברך משה, זה משה. איש האלקים, זה הקב"ה, שנאמר (שמות טו, ג) ה' איש מלחמה:

ויתבאר, כי הקב"ה נקרא איש על שם שהוא משפיע ומעניק מטובו לכל בריותיו וכולם מקבלים ממנו שפעו, ולזה נקרא איש, בחינת זכר. ואמנם מצינו שאמרו חכז"ל (זוהר ויקרא ז ע"ב) ישראל מפרנסים כביכול לאביהם שבשמים, שמקבל תענוג ונחת רוח מעבודתם ותורתם שאמר ונעשה רצונו, כדכתיב בקרבנות ריח נחוח (ספרי שלח קז), ובשביל זה נקרא כביכול בבחינה זו מקבל, וכמו שפירשו הקדמונים מאת ה' היתה זאת בחינת נוקבא, היא נפלאת בעינינו (תהלים קיח, כג). ומצינו בגמרא (ברכות ז.) שאמר הקב"ה ישמעאל בני ברכני וכו'. ובזה יש לומר שמשה ברך את ישראל שיעשו רצונו יתברך, ובזה בירך את הקב"ה הנקרא איש האלקים (כמו שאמר המדרש) שיקבל נחת רוח מישראל עד שיהא מכונה בשם זאת, וזהו שאמר "וזאת" (הוא) הברכה אשר ברך משה איש האלקים את בני ישראל, ר"ל שמשה ברך בבחינת זאת להקב"ה שנקרא איש האלקים, וגם את בני ישראל, ששניהם יהיו מכונים בשם זאת, לקבל תענוג ושפע נחת רוח זה מזה, הקב"ה יקבל נחת רוח מעבודתם, והם יקבלו ממנו נחת רוח בהשפיע להם כל מיני השפעות טובות. ובזה מצאנו ראינו שברך להקב"ה תחלה אחר זה בירך את ישראל, כדאיתא בזוהר (ויחי רכז ע"ב) כשמברכין לבני אדם צריך לברך תחלה את הקב"ה, אחר זה את בני אדם. ובזה ניחא הא דכתיב וזאת התורה אשר "שם" משה, היה לו לומר אשר למד משה, וכפשוטו הוא על דרך דכתיב (שמות כא, א) ואלה המשפטים

אשר תשים לפניהם, עי"ש בפירוש רש"י, וכדכתיב (לעיל לא, יט) שימה בפיהם, אבל לדרכנו נאמר הכוונה שמשה שם את התורה שתהיה נקראת זאת על ידי שתקבל נחת רוח מישראל העושים רצונה, ובשביל כך שהקב"ה והתורה מקבלים נחת רוח מישראל. על כן כשבא משה לברך את בני ישראל בא גם הקב"ה והתורה לברך, שנאמר וזאת הברכה זו התורה שנאמר וזאת התורה אשר שם משה, כדפרישית ששם התורה בבחינת "זאת", אשר ברך משה זה משה, ואיש האלקים זה הקב"ה שנקרא איש, אלא שברכו משה שיהא נקרא זאת, והבן:

וזה שסיים בסוף לראיה על זה שהקב"ה מקבל נחת רוח מישראל, שהרי לעיני כל ישראל, בראשית ברא אלקים וגו', בשביל ישראל שנקראו ראשית (ויק"ר לו, ד), היינו בשביל תענוג ונחת רוח שמקבל מעבודתם ותורתם:

כב) עוד יש לפרש, כי משה נקרא איש האלקים (לג, א), בעלה דמטרוניתא (זוהר בראשית כא ע"ב), כי מצינו שאמר משה (במדבר י, לח לו) קומה ה' [וגו'] ובנחה יאמר שובה ה', והקב"ה שמע לקולו כמו אשה לבעלה, כדכתיב (איוב כב, כח) ותגזור אומר ויקם לך, ועל דרך (זוהר שמות טז.) מי מושל בי צדיק שגוזר והקב"ה מקיים, וכתיב ויחל משה (שמות לב, יא), מלמד שהפר לו נדרו (ברכות לב.) כמו איש לאשתו. וזהו שאמר וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלקים את בני ישראל, ר"ל שברך את בני ישראל שגם הם יהיו נקראים איש האלקים, בחינת צדיק מושל, וכדמצינו לעיל שיהושע אמר (במדבר יא, כז כח) אלדד ומידד מתנבאים במחנה, ואמר לו משה (שם, כט) המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה' נביאים וגו':

וזה שסיים ואמר ולא קם נביא עוד "בישראל" כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ר"ל בשביל ישראל אשר ידעו פנים אל פנים, שהרי כל זמן שהיו ישראל נזופים לא נתייחד עמו הדיבור פנים אל פנים, כפירוש רש"י פרשת דברים על הפסוק (ב, טז יז) ויהי כאשר תמו וגו' וידבר, עי"ש. ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל, בראשית, ר"ל אשר עשה לראשי עם הנקראים "עיני" ישראל, שיהיו כלי מוכן לקבל אור החכמה ונבואה ויד החזקה וגו', בשביל ישראל שנקראו ראשית (ויק"ר לו, ד), למען להורות להם דרכי ה'. דמפני כך נקראים "עיני" ישראל, דוגמת העין שאינו אלא כלי מוכן לקבל אור, וכמו שכתבתי למעלה בפרשת וילך (דבור ראשון) על הפסוק (לא, ז) ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל: כג) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים לכל האתת והמופתים וגו' ולכל היד החזקה וגו' [לד, י-יב]. והוא על פי מה שכתב מוזלה"ה בספר ישמח משה פרשת בהעלותך (ד"ה עוד

נראה) על הסמיכות (במדבר יב, ג-ח) והאיש משה עניו מאד וגו' ויאמר ה' וגו' אם יהיה נביאכם וגו' לא כן עבדי משה וגו' פה אל פה אדבר בו, על פי מה שכתב הכלי יקר על הפסוק (בראשית יח, א) וירא אליו ה', לא אמר וירא ה' אל אברהם, כי שמו מורה על התנשאותו ורוממותו, ולא מכח זה נראה ה', כי אם אליו דייקא, מכח עצמותו שהיה שפל ועניו שאמר (שם, כז) ואנכי עפר ואפר. וידוע מה שמפרשים והאיש משה עניו מאוד וגו', כי דוד המלך ע"ה אמר (תהלים כב, ז) ואנכי תולעת, בחינת בעל חי, ויותר מזה אברהם אמר ואנכי עפר ואפר, בחינת דומם, ויותר מזה משה רבינו ע"ה שאמר (שמות טז, ז) ונחנו מה, בחינת אין. וזהו שאמר והאיש משה, בה' הידועה, שהיה איש חשוב וגדול ומלך בישראל דכתיב (לעיל לג, ה) ויהי בישרון מלך זה משה, ובכל זאת היה עניו מאוד אפילו מכל האדם אשר על פני האדמה, אפילו מאברהם שהיה בעיניו כעפר שהוא על פני האדמה. נמצא לפי ענותנותו ושפלותו יותר מהכל, מהאי טעמא זכה לנבואה יתר מכל הנביאים. וזה הסמיכות שהקדים ואמר והאיש משה עניו מא"ד (עולה מ"ה) וגו', לכך ויאמר ה' וגו' לא כן עבדי משה [וגו'] פה אל פה אדבר בו וגו', ע"כ דבריו ז"ל: ובזה אני מפרש ה' בעזך ישמח מלך ובישועתך מה יגל מאד (תהלים כא, ב), דלכאורה היה סגי לומר ובישועתך יגל מאד, "מה" למה לי. אבל כבר אמרו בכל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותנותו, ופירשו המפורשים כי שם הוי"ה ב"ה שהוא מורה על גדולתו, היה הוה ויהיה ומהוה כל הויות, שם אתה מוצא ענותנותו, שבחר באותיות הוי"ה שהם במילואם במספר פחות מכל האותיות, ע"כ דבריהם. וכמו כן צריך מלך ישראל לנהוג בבחינות אלו, על דרך שפירש הנועם מגדים (פר' פינחס עה"פ וידבר כו' פינחס) נהוג נשיאתך ברמה (כתובות קג ע"ב), דייקא ברמה לעין הרואה, אבל בתוך לבך תהא שפל ברך ועניו מכל. וזה ענין שני הפכים בנושא אחד, ולזה צריך עזר ה' וסעד לתומכו בבחינות הללו, וזהו שאמר ה' (הוי"ה דייקא) בעזך ישמח מלך ובישועתך "מה" (ר"ל להיות בחינת מה בלבבו) יגל מאוד:

וזהו שאמר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו הוי"ה פנים אל פנים, ר"ל לשון ידיעה ולשון חבה, שידעו שהוא נוהג בשני פנים, התנשאות מבחוץ ושפלות מבפנים, והיינו פנים (של שפלות) אל פנים (שמבחוץ), ולכן חבבו הוי"ה דייקא, שנוהג במדתו במקום גדולתו שם ענותנותו. לכל האתת והמופתים וגו' ולכל היד החזקה וגו' אשר עשה משה, הרי גדולתו לעיני כל ישראל "בראשית", ולמפרע "בשארית", על פי הגמרא ראש השנה דף י"ז (ע"א ב) לשארית נחלתו (מיכה ז, יח), למי שמשים עצמו כשירים, ובסנהדרין דף קי"א (ע"ב) פירש רש"י כשירים, שאינו חשוב בעיניו ואינו מתגאה. וזהו

שאמר משה לעיני כל ישראל בראשית, בשארית, כלומר נגלה לכל שהיה משה בבחינת ראשית ושארית לכל, הרי גדולתו וענותנותו, והבן זה:

כד) יאמר לעיני כל ישראל, בראשית. על דרך דאיתא בסנהדרין פרק כהן גדול דף י"ח (ע"ב) במאמר של רועי בקר, אם בכיר ולקיש כחדא יינץ דין הוא אדר. ופירשתי (פר' תרומה ד"ה או) על דרך מוסר, כי כתיב (בראשית כד, א) ואברהם זקן בא בימים, פירושו על דרך שאמרו (בבא קמא צז ע"ב) מטבע של אברהם זקן מצד זה ובחור מצד זה, ור"ל אם היותו זקן ועבד ה' מנעוריו וכל ימיו היה קדש לה', עם כל זה היה נראה בעיניו כאלו הוא בחור, שאין לו אלא ימים מועטים בעבודתו יתברך. וזהו שאמר ואברהם זקן, ועם כל זה בעיניו היה רק בא בימים, ולא בשנים, לרוב ענותנותו ושפלותו. וזהו שאמר וה' ברך את אברהם בכל, ר"ל והוי"ה, המורה על גדולתו וענותנותו, ברך את אברהם בכ"ל, ראשי תיבות ב'כיר ל'קיש כ'חדא, היינו בחור וזקן כאחד, הרי גדולתו ושפלותו. ובהיות אדם בבחינה זו, סימן שהיתה עבודתו עבודת אמת, וזהו שאמרו אם בכיר בחינת בחור ולקיש בחינת זקן כחדא יינץ, דין הוא אד"ר, ראשי תיבות ר'אש ד'ברך א'מת (תהלים קיט, קס), כידוע מדורשי רשימות (יערות דבש ח"ב דרוש ט) (ועיין מה שכתבתי בפרשת לך (אות א) ובפרשת תרומה (שם) על הפסוק (שמות כה, לז) ועשית את נרותיה):

וזהו שנאמר ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו, ר"ל שהיה לו כל ימיו והיה בן מאה ועשרים שנים ממש, על דרך שפירש הזוהר (ויחי רכא ע"ב) ויקרבו ימי ישראל למות (בראשית מז, כט), כי כולהו יומין קריבין קמיה מלכא קדישא, ובכל זאת לא כהתה עינו, ר"ל לא כהתה עינו מלראות שפלותו וענותנותו. ורמז לזה, הפוך "עינו" ותמצא "עניו", שהיה נראה לעיניו כאלו עודנו בראשית ימיו, שלא היה לו רק ימים בעבודתו יתברך ומדתו ושפלותו היה נגלה לכל ישראל שהוא מחזיק את עצמו כאלו היה בראשיתו, וזהו שאמר לעיני כל ישראל, בראשית, שנגלה לעיני כל ישראל שהוא בעיניו בראשיתו. וזה שרמז בראשי תיבות של ל'עיני כ'ל י'שראל ב'ראשית, שהוא למפרע ב'כיר ל'קיש כ'חדא י,ינץ, והבן:

כה) יאמר לבית יעקב ויגיד לבני ישראל, אתם ראיתם הכתוב בזוהר בראשית (טו.) בריש הורמנותא דמלכא גליף גליפו וכו', בהאי ראשית ברא האי סתימא דלא אתידע להיכלא דא. ומפרש המקדש מלך (ד"ה בהאי ראשית), בהאי ראשית, שהוא אבא, ברא ההוא סתימא, הוא אריך, דלא אתידע להיכלא דא, שהוא אימא, עיי"ש. ומבואר בעץ חיים שער אבי"ע (שער מב פ"א עמ' רצט) כי בכל שני דברים שאין דומין זה לזה יש בחינת ממוצע, וכמו כן יש בחינת ממוצע בין אין סוף המאציל לנאצל, ויש בבחינה זו שתי

מדרגות, א' הוא היותר תחתונה ושפלה מכל בחינות אין סוף, וכאלו נאמר על דרך משל שהוא מלכות שבמלכות, אף שאין שם ספירה כלל, רק לשכך האוזן נדבר כך, ומדרגה זו תחתונה היא האצילה את השנית שהוא מדרגה עליונה שבכל הנאצלים. ושתי בחינות אלו הם הנקראים עתיק ואריך, ושניהם נקראים כתר. וזהו (ישעיה מד, ו) אני ראשון ואני אחרון, כי כתר הוא ראשון, והוא אין, והוא אני, כי בבחינת מלכות של מאציל הוא אחרון ונקרא אני, ובבחינת שורש הנאצלים שהוא בחינת כתר הוא הראשון הנקרא "אין", אותיות "אני". וכך בחינת ממוצע שבכל העולמות בין עולם לעולם, עיי"ש. וכן בין כל שני ענינים רחוקים. וזאת הבחינה נתגלה בקריעת ים סוף, כדאיתא בזוהר (בשלח נב ע"ב) בעתיקא תליא מילתא. וגם במתן תורה כידוע. ולדעתי זה שרמזו חז"ל (עי' מכילתא יתרו בחודש פ"ה) במה שאמרו בקריעת ים סוף נראה כבחור ובמתן תורה כזקן, ר"ל כי בחינה זו הממוצע יכונה כביכול זקן מצד זה ובחור מצד זה, זקן מבחינת מאציל שלמעלה, ובחור בחינת נאצל שלמטה, והבן: וזהו שנאמר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים (פני זקן ובחור), לכל האתת וגו' ולכל היד החזקה קריעת ים סוף, ולכל המורא הגדול מתן תורה (עיין ראב"ע), שאז נתגלה בחינת עתיק, אשר עשה משה לעיני כל ישראל, בראשית ברא וגו' ההוא סתימאה דלא אתידע, ואותו בחינה נתגלה בים סוף ומתן תורה:

וכבר אמרו דורשי רשימות כי אד"ר ראשי תיבות ר'ישא ד'לא א'תידע, ע"כ דבריהם. ולדעתי זה שאמרו חז"ל (סנהדרין יח ע"ב) במאמר הנזכר (אות כד) אם בכיר ולקיש כחדא יינץ דין הוא אדר, לפי פשוטו יאמר כי אדר הוא ממוצע בין חורף וקיץ, שיש בו צינה וחום, וזהו שאמרו אם בכיר ולקיש וכו', סימן שהוא אדר. ועל דרך הסוד יאמר שכך הוא בדוגמא עליונה, שהממוצע בכיר להנאצלים שתחתיו הוא אריך, ולקיש מבחינה שלמעלה הוא עתיק, כחדא יינץ, ששניהן נקראים כתר, דין הוא אד"ר, ראשי תיבות ר'ישא ד'לא א'תידע. וזה שרמז בראשי תיבות של ל'עיני כ'ל י'שראל ב'ראשית, שהוא למפרע ב'כיר ל'קיש כ'חדא י'ינין, סוד (ספר יצירה פ"א מ"ז) נעוץ סופן בתחלתן:

ולדעתי היינו דאיתא במדרש קהלת (קה"ר ב. יז) על הפסוק (קהלת ב, יד) החכם עיניו בראשו, רבי מאיר צווח סופיה דמלה רישיה, כי "החכם" למפרע "חכמה", עיניו בראשו, שהוא כתר בכללו עתיק ואריך, על כן צווח רבי מאיר סופיה דמלה רישיה, והבן. ויש לרמז זה במאמר חז"ל ראש השנה דף י"ז (ע"ב) אמר הקב"ה אם יעשו לפני כסדר הזה אני מוחל להם, ירצו, כי סד"ר ראשי תיבות ס'ופיה ד'מלה ר'ישיה, שהוא אריך אנפין, מקור שלש עשרה מדות של רחמים, "אני" שהוא "אין" מוחל להם, כידוע מהכוונה (ח"ג

פו ע"ב) על מקרא שכתוב (ויקרא טז, ל) כי ביום הזה יכפר (עתיק) עליכם לטהר וגו' לפני ה' תטהרו, עולה אהיה בחלופו בא"ת ב"ש, תצמץ, מספרו סתר. ויהי נע"ם אדנ"י אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו:

אודה ה' בכל לבב בסוד עדה וישרים, אשר עד הנה עזרני להשלים, ספר אלה הדברים, ואתפלל ואומר אנא השם עזור נא את הנשארי"ם, ובנה ירושלים עיר הגברים, יעלה ויבנה הבית נכון ונשא ברא"ש ההרים, יזרח או"ר לישרים, יראו עינינו, במהרה בימינו תגל נפשינו. ייט"ב לבנו, אמן: